964.10

OVERFØRT TIL
ODENSE UNIVERSITETSBIBLIOTEK
1968

Lærebog

i

den almindelige Geografi,

til Brug for vore Latinskoler og Seminarier.

af

Ed. Erslev.

Non multa sed multum.

Med 140 Illustrationer og to store Kaart.

TILHØRENDE HERLUFSHOLMS BIBLIOTHEK

Kjøbenhavn.
Jacob Erslevs Forlag.
1865.

Fortale.

I en lang Aarrække har det været min Hovedinteresse at arbejde paa nærværende „Lærebog i den almindelige Geografi". Som man vil se, adskiller dette Arbejde sig meget fra de sædvanlige geografiske Lærebøger, idet jeg har stræbt efter at give et almindeligt Billede af de Forhold, som behandles. De uvæsentlige Detailler, hvoraf Lærebøgerne, selv for mindre Børn vrimle, har jeg søgt at flyde ud, og jeg har gjort mig Umage for at gruppere de tilbageblevne Detailler paa en naturlig Maade, saa at de tjene som Stof, ikke for Hukommelsen, men for Tænkningen. Men jeg har tillige stræbt at give et levende Billede af de Forhold, som jeg behandler, og jeg har i den Anledning ikke frygtet for vidtløftig at beskrive; jeg mener derved at maatte have løst min Opgave, nemlig at levere en geografisk Bog, som paa engang er til at lære og til at læse.

Der er rigtignok paastaaet, at min Geografi vel er til at læse, men at den ikke er god at lære, fordi den sædvanlige skematiske Form mangler. Jeg antager imidlertid, at min Opstilling af Havene, Have, Floder, Provindser og Byer ikke er særlig vanskelig at lære; thi den retter sig ganske efter Kaartet, og den anvendes i Grunden af enhver Lærer, om ikke til daglig Brug, saa dog til Examen, hvor man ikke holder sig til Bogen. Man har fremdeles paastaaet, at min Geografi indeholder en Mængde Ting, som der er Læreren og Undervisningens, ikke Lærebogens Sag at give; men man som vidner med Føje overfor en saadan Paastand spørge, hvorfor f. Ex. en Historie eller en Bibelhistorie maa give det Materiale, som skal læres og huskes, imedens en Geografi ikke maa gjøre det, tilmed naar ogsaa Geografien fremtræder i en fortællende Form. Det kan da i alle Tilfælde ikke undvikes, at det er til Fordel for Undervisningen, naar det, som skal læres og huskes, er givet i Lærebogen. Man har endelig paastaaet, at min Geografi er altfor vidtløftig og at den indeholder altfor Meget til Undervisningen; men det bliver herved at bemærke, hvilken Betydning man i det Hele bør tillægge Geografien i Skolen. Det er mit Haab, at man ved at undersøge min Bog, vil finde, at den meddeler en hel Del Oplysninger om Naturen, om Staternes og Folkenes Liv og om Midlerne for vor Kulturs Fremgang, som man have en oplivende og vækkende Indflydelse

paa de Unge og som det er godt for ethvert dannet Menneske at have paa rede Haand, — og som tillige mangle i de sædvanlige Bøger.

En Stolte for at Bogen indeholder altfor Meget, maa man ikke søge i dens Sidetal; thi jeg beder om, at man efter at have fradraget de tre Art, som Illustrationerne indtage, vil sammenligne den ikke med en sædvanlig Geografi, men med en Historie eller en Bibelhistorie. Jeg er ogsaa overbevist om, at man uden Vanskelighed i vore Latinskoler vil kunne læse og lære denne Bog fra 3die til 6te Klasse saaledes, at man f. Ex. i 3die Klasse læser 1ste Afdeling (det er en Selvfølge, at mange Partier som f. Ex. Jordhundsforholdene og Landbrugsforholdene i Danmark maa springes over i denne Klasse), i 4de Klasse fra Østeuropa til Sydeuropa og i 5te Klasse Resten, imedens man i 6te Klasse repeterer det Hele og tillige medtager de Stykker, som man hist og her har sprunget over i de lavere Klasser. — Iøvrigt har jeg i en lille Piece, betitlet: „Om den i vore geografiske Lærebøger givne Fremstilling med særligt Hensyn til en ny Lærebog i dette Fag" søgt at gjøre Rede for de Principer, som ligge til Grund for mit Arbejde, og jeg tillader mig særlig at henvende Opmærksomheden paa denne Piece, da den sandsynligvis ikke vil være uden Betydning med Hensyn til Bedømmelsen af nærværende Geografi.

For de mange Trykfejl, der skyldes flere uheldige Omstændigheder, maa jeg særlig bede om Undskyldning.

Ed. Erslev.

Varmegraderne i dette Skrift ere efter Celsius.

☞ Det bemærkes, at Forfatteren har sat sig i Forbindelse med en Nordmand og en Svenster for at udgive en norsk og en svensk Bearbejdelse af dette Skrift.

Første Afdeling.

TILHØRENDE
HERLUFSHOLMS
BIBLIOTHEK

Thieles Bogtrykkeri.

1. Fordelingen af Havet og Landet.

Havet indtager en langt større Del af Jordkloden's Overflade end Landet, og man kan antage, idet man lader Polernes nærmeste Omgivelser ude af Betragtning, at Havets Udstrakning er tre Gange større end Landets. Denne uhyre Vandmasse er ingenlunde ligelig fordelt; thi den vestlige og den sydlige Halvkugle indeholde mere Vand end den østlige og den nordlige. Paa Grund af denne ulige Fordeling af Hav og Land kan man tænke sig Jorden delt i en Landhalvkugle og en Vandhalvkugle, saaledes, at England ligger i Midtpunktet for den største Mængde Land (Landpolen), hvorimod Nyzeland omtrent ligger i Midtpunktet for den største Mængde Vand (Vandpolen). Det staaer i naturlig Forbindelse hermed, at England og altsaa ogsaa Europa har en fortrinlig Beliggenhed med Hensyn til Verdenshandelen.

Naar man betragter Kaartet, seer man, at Havet deler sig i fem Hoveddele, Verdenshave eller Oceaner kaldte. Af disse Hoveddele træffer man nærmest mod Sydpolen

1. Sydishavet. Man regner, at det for største Delen ubekjendte Sydishav mod Nord udstrækker sig til den sydlige Polarkreds; men Grændsen er ikke bestemt ved nogen Landmasse, og Sydishavet gaaer derfor uden nogen Afbrydelse over i tre andre Have.

2. Det store Hav eller Sydhavet (af Magalhaens kaldet det stille Hav i Modsætning til det stormfulde Hav ved Amerikas Sydspids) danner en uhyre Havbugt, der staaer i Forbindelse med Nordishavet ved det tretten Mile brede, af Bering opdagede Stræde. Det store Hav ligger imellem den østlige Kyst af Australlandet og Asien samt den vestlige Kyst af Amerika, og naaer fra den sydlige til den nordlige Polarkreds. Det fortjener med Rette sit Navn; thi det har et større

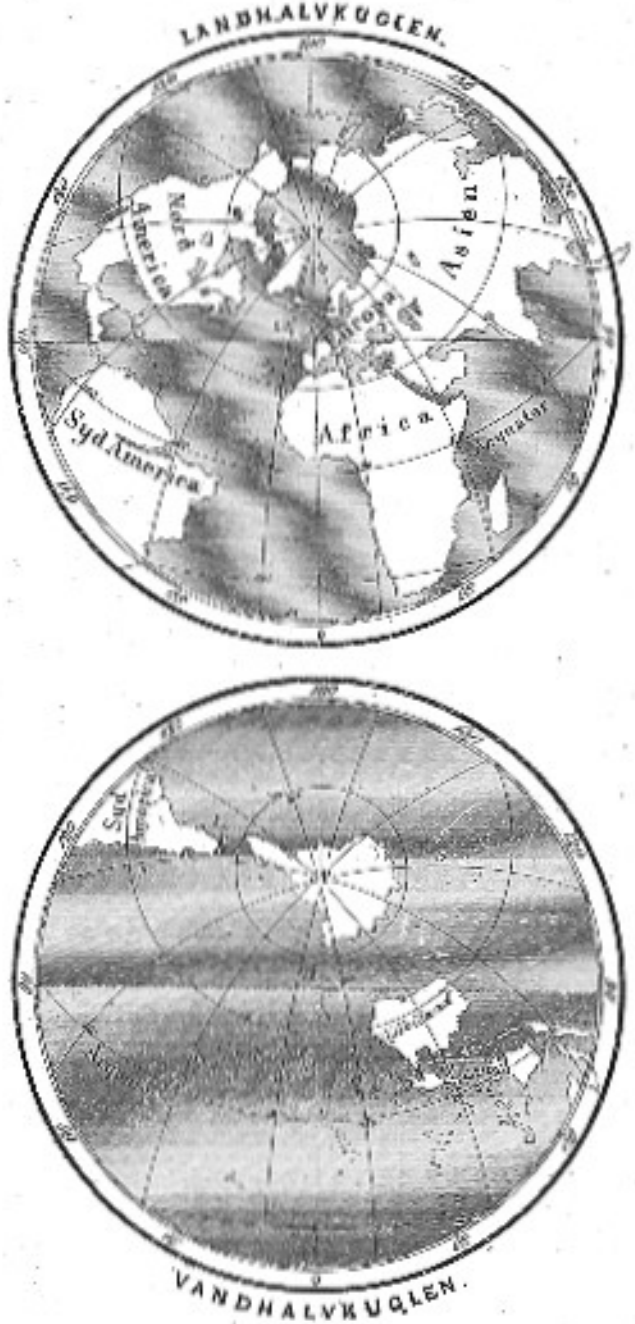

Fladeindhold end Fastlandene tilsammen og strækker sig mellem Vendekredsene over et Rum af halvandet hundrede Længdegrader eller et Par tusend Mile. Det indeslutter en stor Mængde Øer, der for største Delen ere af vulkansk Oprindelse, og som vidne om, at her baade er og har været Skuepladsen for hæftige Udbrud fra den indre glødende Jordmasse. — Imod Øst er det store Hav Kystlinie kun lidt afbrudt, men imod Vest danner det paa Asiens Kyst en Række af lange Bækkener, der hver for sig ved Øer ere adskilte fra det aabne Hav.

Imod Sydvest staaer det store Hav i Forbindelse med

3. **Det indiske Hav**, der ogsaa danner en Havbugt, men af langt ringere Omfang end det store Hav. Det er nemlig imellem Afrika og Australlandet kun halvt saa bredt som det store Hav, og det strækker sig kun lidt Nord for den nordlige Vendekreds. Imod Øst og imod Vest er dets Kystlinie eensformig; men imod Nord danner det flere store Bugter.

4. **Det atlantiske Hav** forbinder uden nogen Adskillelse de to Isshave og udmærker sig ved sin forholdsvis store Længde; man kan ogsaa betragte det som en stor Dal imellem den gamle og den nye Verden. Det indeslutter som det indiske Hav kun faa Øer; men danner adskillige Forgreninger baade paa den gamle og den nye Verden, og dets Kystlinie er derfor meget afbrudt.

Afrikas Vestkyst har ikke mange Indskjæringer, men dette er derimod i høj Grad tilfældet med Europa, og denne Verdensdel frembyder derfor en overordentlig Lethed med Hensyn til dets Landets Handelsforbindelser. Ved den sydlige Del af Europa ligger saaledes det lange og smalle Indhav **Middelhavet** med dets Fortsættelse, **det sorte Hav**, og i den nordlige Del af Europa ligger **Nordsøen**, der fører ind til **Østersøen**. — Forgreningerne paa Amerikas Østkyst have en vis Lighed med dem paa den overforliggende Del af den gamle Verden. Sydamerikas Østkyst er som Afrikas Vestkyst kun lidt indskaaret; men imellem Syd- og Nordamerika ligger en stor Indskjæring, der kan betragtes som den nye Verdens **Middelhav**, og i den nordlige Del af Amerika ligger **Hudsonsbugten**, der svarer til Nord- og Østersøen.

5. **Nordishavet** er os lidt bekjendt, skjønt altid mere bekjendt end dets sydlige Navne. Nordishavet begrændses af den gamle og den nye Verdens Nordrand; paa de Steder, hvor en Naturgrændse mangler, sætter man Polarkredsen som Grændse, og anvender ellers en kunstig Grændse.

Nøiere Beskrivelse af Havets Fordeling.

1. Sydshavet

er os for lidt bekjendt til, at vi kunne dømme om dets Forgreninger.

2. Det store Hav

danner mod Øst ved Amerikas Sydende en Række Fjorde af samme Art som de, der findes ved de skandinaviske og de skotske Kyster; denne Fjorddannelse begynder ved Kap Hoorn og fortsætter sig over Magalhaensstrædet langs Chiles Kyst. Længere mod Nord findes Aricabugten, Panamábugten, den californiske Havbugt eller Purpurhavet og endelig en Fjorddannelse, som begynder ved Juan de Fucasstræde og naaer ud paa Aleuterne.

Imod Vest danner det store Hav ved Asien det kamtschadalske Hav med Beringsstrædet, det okotske Hav, der ved Marniastrædet og ved Laperousestrædet staaer i Forbindelse med det japanske Hav, endelig det stillemeisiske Hav med det gule Hav, og det sydkinesiske Hav med Tongkingbugten og Siambugten. Af Forgreningerne ved den indiske Ø ere de mest bekjendte: Sundastrædet imellem Java og Sumatra, og Malakkastrædet imellem Sumatra og Malakka. Længere imod Syd danner det store Hav det for sine Kornrev saa frygtede Torresstræde imellem Nyguinea og Vestrallanbet, Bassstrædet imellem Vestrallanbet og Tasmanien, og endelig Cooksstrædet imellem de to store Øer af Nyzeland.

3. Det indiske Hav

danner paa Vestrallanbets Kyst den store australske Bugt og Carpentariabugten. — Paa Asiens Sydkyst danner det den bengalske Havbugt, af hvilken Pegubugten imod Øst og Malakkastrædet imod Vest ere mindre Dele. Længere imod Vest ligger det indopersiske Hav med de to smalle Havbugter, den persiske Havbugt eller det grønne Hav, og det røde Hav. Munbingen til den persiske Havbugt er Bugten ved Oman og Ormusstrædet, og til det røde Hav Bugten ved Aden og Bab el Mandebstrædet; i den nordlige Del af det røde Hav ligge de to Bugter ved Akaba og Suez. — Paa Afrikas Kyst ligger Mozambikkanalen imellem Afrika og Madagaskar.

4. Det atlantiske Hav

danner imod Øst paa Afrikas Kyst den store Guineabugt med de to mindre Afdelinger Bugterne ved Biafra og Benin. — Imellem Afrika og Europa fører Gibraltarstrædet ind til

Middelhavet. Dette Rubhav er delt i tre Bækkener, som ere adskilte fra hverandre ved Halvøer og Øer. — Længst imod Vest ligger det tyrrhenske Bækken, som afgrændses ved Italien og Sicilien. Det danner imod Nord Lionbugten og Genuabugten, strækker sig ind imellem Corsika og Sardinien under Navnet Bonifaciostrædet, og har Øst for disse Øer Navnet det tyrrhenske eller toskanske Hav. — Ved Messinastrædet imellem Italien og Sicilien, og ved en bredere Havarm Sydvest for Sicilien staaer det tyrrhenske Bækken i Forbindelse med Syrtebækkenet. Dette Bækken danner paa Afrikas Nordkyst den lille Syrte eller Bugten ved Gabes og den store Syrte eller Bugten ved Sidra. Imellem den sydlige Del af Italien og Grækenland danner Syrtebækkenet det joniske Hav, og herfra udgaaer Karantobugten imellem den calabriske og den apuglske Halvø, det adriatiske Hav med Bugterne ved

Venezia og Triest, og endelig en Række Bugter paa Grækenlands Vest- og Sydkyst, nemlig Arcadiabugten, Patraobugten, der fortsætter sig i den korinthiske Bugt, Koronbugten og Marathonisibugten. — Ved en Linie, der dannes af Cerigo, Candia, Kastelli og Rhodos adskilles Syrtebækkenet fra det ægeiske Bækken eller Arkipelagus. Af dets mange Forgreninger fremtræde paa Grækenlands Østkyst Naupliabugten, Æginabugten, Strædet ved Evripo og Volosbugten, og paa Tyrkiets Sydkyst Saloniki-bugten og Rendinabugten. — Fra Arkipelagus fører Strædet ved Dardanellerne (Oldtidens Hellespont) ind i Marmarahavet, der atter ved Constantinopelstrædet (Oldtidens Bosporus) staaer i Forbindelse med det sorte Hav. Dette Indhav har en ægdannet Form og har et Fladeindhold af 8000 □ Mile eller omtrent samme Størrelse som det kaspiske Hav og Østersøen. Strædet ved Kertsj, ogsaa kaldet Feodosia- eller Kaffastrædet sætter det sorte Hav i Forbindelse med det asovske Hav.

Nord for den pyrenæiske Halvø danner Atlanterhavet det kornrige biscayiske Hav eller den spanske Sø, og længere imod Nord skjærer det sig ind imellem Frankrig og England under Navnet Kanalen eller la Manche, der ved Strædet ved Calais staaer i Forbindelse med Nordsøen.

Imellem Irland og Storbritannien danner det atlantiske Hav en Arm, der deler sig i St. Georgskanalen, det noget bredere irske Hav og den smalleve Nordkanal. Denne Havarm afsætter paa Vestkysten af England Bristolkanalen, Carlingbugten og Solwaybugten, og paa Vestkysten af Skotland en Række Fjorde, iblandt hvilke Frith of Clyde. Denne samme Fjorddannelse fortsætter sig ogsaa paa Skotlands Østkyst og paa Irelands Nordvestkyst.

Nordsøen eller **Vesterhavet** er en Havbugt, som er ganske aaben imod Nord, imedens den imod Syd kun er aaben ved Strædet ved Calais. Af dens Forgreninger, der i det Hele ikke ere store, findes imod Vest paa Skotlands Kyst Frith of Moray og Frith of Forth, og paa Englands Kyst Humberbugten, the Wash og Themsbugten. Imod Syd langs den hollandske og den sydlige Kyst findes en Række Indskjæringer, der ere dannede ved Øersammenhobninger og som derfor i det Hele ere flade, saasom Zuiderzeen med Zi, Lauwerszeen, Dollart, Jahde med Weserfloddens Munding, og endelig Elbfloddens Munding. Imod Øst langs den sydlige Halvøs Kyst findes Eiderfloddens Munding, Heverstrømmen, Nord for Ejderstedt, Listerdyb, Nord for Sild, Hjertingbugten med Indskjæret Graadyb, Ringkjøbingfjord med Indskjæret Nymindegab, Ristumfjord med Indskjæret Thorsminde, og Limfjorden med Indskjæret Aggerkanal. Den Del af Nordsøen, som ligger imellem Jylland og Norge, kaldes Skagerak og afsætter imod Nord Kristianniafjord med dens mange Smaafjorde.

Imod Syd fører Skagerak til Kattegattet, hvis vigtigste Forgreninger ere Limfjorden, Mariagerfjord, Randersfjord, Aabenraafjord, Flensborgfjord, Kalvø, Horsensfjord og Vejlefjord paa Jyllands Kyst, Odensefjord paa Fyens Kyst, og Isefjord med dens Underafdelinger Roskildefjord, Holbækfjord og Roskildefjord paa Sjællands Kyst. — Limfjorden udvider sig paa flere Steder til de saakaldte Bredninger, saasom Nibrebredning med Øerne Egsl og Mand, Løgstørbredning med Øerne Livø, Fur og Mors, og Nissumbredning uden Øer.

Sundene imellem Kattegattet og Østersøen dannes af tre Sunde, nemlig Lillebælt imod Vest, Storebælt i Midten og Øresund imod Øst. Mindre

Dele af Lillebælt ere Kolbingfjord, Haderslevfjord og Aabenraafjord; ved Alssund staaer Lillebælt i Forbindelse med Flensborgfjord, og ved Svendborgsund med Storebælt. Mindre Dele af Storebælt ere Kalundborgfjord, Korsørnor, Skjelskjørnor, Kjertemindefjord og Nyborgfjord. Imod Syd udvider Storebælt sig til Vordingborgbugten, der af Sjællerne kaldes Søen imellem Smaalandene, og som ved flere Sunde staaer i Forbindelse med Østersøen. Øresundet udvider sig mod Syd til Kjøgebugt og afsætter imellem Sjælland og Amager det lavvandede Kallebodstrand.

Østersøen er et Indhav af ejendommelig Form. Af de mange Indskjæringer i Østersøens vestlige Del maa fremhæves Prøjsebugt, Ulfsund, Greifswald, Gulsborgsund, Rønbyfjord, Langesandebæltet med Rakkov- eller Kalbfjord, Flensborgfjord, Slien, Eckernførdefjord, Kielerfjord, Femernsund og Neustadterbugten. — Ved den preussiske Kyst ligge Stettinerhaff, det frische og det kurische Haff, hvoraf de to sidste ere adskilte fra Østersøen ved smalle Sandstriber, Nehrungen kaldte. Imod Øst danner Østersøen den rigaiske og den finske Bugt, og imod Nord den bothniske Bugt. Denne sidste er ved Ålandsøerne adskilt fra den egentlige Østersø, og ved Østerken Aaarken delt i to mindre Havbækkener. Den Del af Østersøen, som ligger imellem Øland og Fastlandet, kaldes Kalmarsund.

Den Del af Atlanterhavet, som ligger ved Norges Vestkyst imellem Nordsøen og Ishavet, kaldes Nordhavet og den udviklede Fjorddannelse, som findes langs Kysterne af Nordeuropa, er mest fremtrædende paa Norges Vestkyst. Som de betydeligste Fjorde paa denne Kyst kun maa nævne Stavangerfjord eller Bukkefjord, Hardangerfjord, Sognefjord og Trondhjemsfjord samt flere Fjorde, der høre til Ishavet.

Imod Vest danner det atlantiske Hav paa Amerikas Østkyst en stor Indskjæring, der bestaar af flere Afdelinger og staaer i nøje Forbindelse med Dele af Ishavet. Davisstrædet fører saaledes med Nord til Baffinsbugten, der ved Smithsund og Kennedylanalen gaaer over i det store Polarhavet, og ved Lancasterfjord og Barrowstrædet føres til Melvillebugten. Imod Vest fører Davisstrædet til Hudsonsstrædet, der atter fører til Ishavet Hudsonsbugten. Længere mod Syd afsætter Atlanterhavet St. Lawrencebugten og Fundybugten.

Øst for Florida fører Floridastrædet ind i den mexicanske Havbugt, hvis sydlige Del kaldes Campechebugten. Fra den mexicanske Bugt fører Yucatanstrædet ind til det caribiske Hav, og Dele heraf ere Honduvasbugten, Darienbugten og Maracaibosøen. — Paa Sydamerikas Østkyst ere de to vigtigste Indskjæringer: Amazonfloddens og Platafloddens Munninger.

5. Nordishavet

danner paa Nordkysten af den gamle Verden Vestfjorden eller Saltenfjord, Tanafjord, Varangerfjord, det hvide Hav, Waigatsstrædet, det kaspiske Hav, Obbugten og mange andre Bugter paa Asiens Nordkyst. De vigtigste Dele af Nordishavet ved Nordamerika ere allerede omtalte.

Landet. I det Foregaaende er det omtalt, at Landet kun indtager en Fjerdedel af Jordens Overflade, og at det meste Land findes paa den nordlige og paa den østlige Halvkugle. Ved Betragtningen af Kaartet fremgaaer det endvidere, at der er stor Forskjel med Hensyn til Fastlandenes Udbredelse mod Polerne, da det strækker sig langt nærmere imod Nord end imod Syd. Nordkysten af baade den gamle og den nye Verden naaer til omtrent 70° Br., imod Syd naaer derimod Afrika til nogle og tredive, Vestrallandet med Tasmanien til nogle og fyrretyve, og Amerika til nogle og halvtredsindstyve Graders Br.

Ligget alt Landet paa Jordens Overflade er omtrent af Vand, har man vedtaget kun at benævne de mindre vandomflydte Landmasser Øer; de større derimod kaldes Fastlande eller Kontinenter. Af saadanne Fastlande skjelner man tre, nemlig den gamle Verden, den nye Verden og det sydlige Fastland eller Vestrallandet.

1. Den gamle Verden, der kaldes saaledes, fordi den har været os længst bekjendt, har sin største Udstrækning fra Sydvest til Nordøst, modsat den nye Verden. Ifølge en historisk Opfattelse, der maa antages at være udgaaet fra Fønicierne, deler man den gamle Verden i tre Verdensdele, nemlig Asien, Europa og Afrika.

Asien har Form som en skjev Firkant og nærmer sig saa meget til Amerika, at kun Beringsstrædet ligger imellem dem; med Vestrallandet forbindes Asien ved den indiske Østat. — Europa er at betragte som en Halvø, der udgaaer fra Asien. Hovedmasen af denne Halvø er Østeuropa eller Rusland, der med en Størrelse af 100,000 □ Mile indtager omtrent to Tredjedele af hele vor Verdensdel. Fra Østeuropa udgaa to mindre Halvøer, den finsk-skandinaviske Halvø eller Nordeuropa og Mellemeuropa, og fra Mellemeuropa, hvortil de britiske Øer slutte sig, udgaaer atter Sydeuropa, der bestaaer af den pyrenæiske, den italienske og den tyrkisk-græske Halvø. Vor Verdensdel falder saaledes i fire Hoveddele, og disse Dele fremkomme ved to Hovedindskjæringer af Havet.

Afrika er aldeles havomflydt undtagen imod Nordøst, hvor den smalle Sueslange forbinder det med Asien. Afrika danner en Trekant, hvis Spids vender imod Syd.

2. Den nye Verden, der først blev nøjere bekjendt efter Columbus's Opdagelse 1492, indbefatter kun den ene Verdensdel, Amerika; men falder efter sin Form naturlig i to Afdelinger, der med fuld Ret kunne betragtes som to Verdensdele, nemlig Nordamerika og Sydamerika. De have hver for sig Formen af en Trekant og ere forbundne med hinanden ved Mellemamerika, hvis smalleste Del er den sex Mile brede Panamatange.

3. Det sydlige Fastland eller Vestrallandet, ogsaa kaldet Nyholland er meget mindre end de andre Fastlande; men ogsaa dette

har Formen af en Trekant. Til det sydlige Fastland slutte sig en stor Mængde Øer, der sammen dermed betragtes som den femte Verdensdel, Australien; men det er dog naturligere at adskille Fastlandet og Øerne som to Verdensdele*).

De forskjellige Hoveddele af Landet have omtrent følgende Størrelse:

Asien 830,000, Europa 190,000, Afrika 530,000, Nordamerika 350,000, Sydamerika 320,000 og Australlandet 160,000 □ Mile.

Det er af megen Interesse, at man kan gjenfinde adskillige Ligheder i Formen af de større Landmasser paa Jorden. De to Afdelinger, hvori Amerika deles, gjenfindes saaledes i den gamle Verden; Europa svarer til Nordamerika, Afrika til Sydamerika, den pyrenæiske Halvø til Mellemamerika, og det samme Forhold gjentager sig længere imod Øst, idet Asien svarer til Nordamerika, Australlandet til Sydamerika og den indiske Øflok til Mellemamerika. En anden Lighed frembyde flere af de større Landmasser i deres sydlige Del, idet de have en stor Bugt henimod deres Sydende (paa Afrika Guineabugten, paa Australlandet den australske og paa Sydamerika Aricabugten) og tilligemed imod Syd løbe ud i en trekantet Spids (Afrika ender i det gode Haabs Forbjerg, Australlandet fortsætter sig i Tasmanien og Sydamerika i Aldlandet.) Denne tilspidsede Form gjentager sig i mange Halvøer, som vende imod Syd, saaledes Bagindien, Focindien, Arabien, de sydeuropæiske Halvøer, Grønland o. s. v.

De forskjellige Landmasser vise en stor Forskjelligbed i Henseende til Kystomfanget, hvad der er Følge af, at nogle af dem have en mere, andre en mindre indskaaret Kyst. Mest indskaaret er Europa, der blot bestaaer af Halvøer og Øer, meget indskaaret er ogsaa Nordamerika; lidt indskaarne ere derimod Afrika, Sydamerika og Australlandet, der næsten ere uden Halvøer; Asien har vel en meget kompakt Fastlandsmasse, men det har ogsaa mange Halvøer. Ritter har træffende skildret disse Forhold ved at sige „Afrika er en Krop uden Lemmer, Asien en Krop med Lemmer, Europa en Krop med fremherskende Lemmer." Det er naturligt, at Europa paa Grund af sin Form har et stort Fortrin fremfor de andre Verdensdele, og denne Omstændighed har været en medvirkende Aarsag til, at Europa i Civilisation er gaaet forud for de andre Verdensdele.

*) I den ældre Tid har man opdraget en sammenhængende Kyst foruden flere Øer i det sydlige Ishav, og benævnet den de sydlige Polarlande; men ber Kundskab dertil er endnu for ringe til, at vi kunne opfatte dem som dannende et særskilt Fastland med dertil hørende Øer.

Nøiere Betragtelse af Landets Fordeling.

1. Asien.

Halvøer og Forbjerge. Asien udsender følgende Halvøer: mod Nord Tajmyrø, — mod Øst Tjukotskoi, der ender i Østkap, Kamtjatka, der ender i Kap Lopatka, og Korea, — imod Syd Bagindien, der udsender den mindre Halvø Malakka, som ender i Kap Romania, Focindien eller Dekan, der ender i Kap Komorin, og Arabien, — imod Vest Lilleasien og Europa. En mindre Halvø paa Dekans Vestside er Gudjerat og en ligeledes paa Arabiens Vestside er Sinaj, der ligger imellem Bugterne Akaba og Suez.

Øer: Af de til Asien hørende Øer ligge i det nordlige Ishav Spitsbergen, en Samling af flere store og mindre Øer, dernæst Nyøbeltsen Novaja Semlja, der kun betragtes som en Fortsættelse af Uralkjæden og adskilles fra Fastlandet ved Waigatskistrædet, endelig den af flere mindre Øer bestaaende Øflok Ny Sibirien.

I det store Hav ligger en Række af Øer, der begynde ved den nordamerikanske Halvø Alaska og fortsætte sig langs hele Asiens Østkyst, i det de danne den ydre Rand af de store asiatiske Øhavkæmper. De nordligste Øer i denne Række ere Aleuterne, der gaa fra Alaska til Kamtjatka, dernæst Kurilerne fra Kamtjatka til Jeso, endvidere de japanske Øer fra Mantjuriets Nordkyst til Korea. Af de japanske Øer (10,000 □ M.) ere de vigtigste Kroafo, Jeso og Nippon. — Fra de japanske Øer føre imod Syd Liukiu eller Likejøerne over til Tajoan eller Formosa.

Syd for Formosa ligger den indiske Øflok, der paa den ene Side strækker over til Bagindien og paa den anden Side til den indre australske Øverkle. De nordligste af de indiske Øer ere Filippinerne, iblandt hvilke de største ere Luzon eller Manilla imod Nord og Mindanao imod Syd. Fra Filippinerne føre imod Sydvest flere Øer over til Borneo, imod Syd en Øverkle over til Celebes, og imod Sydøst en Øverkle over til Molukkerne, hvortil høre Øflokke, som ligge Celebes i Nord, Ceram og Amboa (Amboina). Fra Molukkerne udgaaer atter en Bue, som ligger paa Grændsen imellem det store og det indiske Hav og som naaer op i den bengalske Havbugt. Denne Bue bestaaer af de smaa Sundaøer, iblandt hvilke Timor, Flores og Sumbawa maa nævnes, af Djava og Sumatra, og endelig af de smaa Øgrupper Nikobarerne og Andamanerne, som ligge inde i den bengalske Havbugt. De fire Øer Borneo, Celebes, Djava og Sumatra kaldes tilsammen de store Sundaøer; den største af dem er Borneo 13,000, dernæst Sumatra 6,700 og endelig Celebes og Djava, hver 2000 □ Mile. — Til alle disse Øer maa endnu føjes Hainan, som ligger helt inde ved Tonzkingbugten, og som danner et Slags Sideskykke til Formosa, Korea, Kroafo og Kamtjatka.

I det indiske Hav høre til Asien Ceylon (1000 □ M.), som ligger Sydøst for Dekan, samt Lakkadiverne og Maldiverne, hvilke Øgrupper ligge i en Kreds Sydvest for Dekan.

I Middelhavet ligge flere Øer, som ifølge deres Beliggenhed naturlig bør henregnes til Asien, saaledes Cypern (300 □ M.), Karpathe, Rhodos, Samos, Chios og Mytilini, alle nærved Lilleasiens Kyster.

2. Afrika.

Halvøer og Forbjerge. De denne Verdensdel er saa lidt indskaaret, har den ingen Halvøer af Betydenhed. Af dens Forbjerge man man derimod fremhæve en del Par, saaledes Kap Bon overfor Sicilien, Kap Spartel ved Gibraltarstrædet, Kap Ger og Kap Nun ved Sydvestenden af Atlas, Kap Bojador og Kap Blanco ved Vestkysten af Sahara, Kap Verde eller det grønne Forbjerg ved Senegambien, Kap Palmas, Kap Lopez og Kap Negro længere nede paa Vestkysten, det gode Haabs Forbjerg og Kap Agulhas paa Sydspidsen, Kap Corrientes og Kap Delgado overfor Madagaskar, endelig Kap Guardafui paa det østligste Hjørne.

Øer. Til Afrika hører kun faa Øer, da Havet paa begge Sider af Verdensdelen er ensidigt. Imellem de østafrikanske Øer, der ligge i det indiske Hav, maa mærkes en Del Øerne udenfor Guardafui, hvoriblandt Sokotora er den største, dernæst en Ørk, hvortil høre Komorerne Nord for Mosambikkanalen, Madagaskar (10,000 □ M.), Amirantérne og Seychellerne i en Linie parallel imod Kysten, og endelig de mascarenske Øer, som ligge udenfor Madagaskar, og hvortil høre Bourbon eller Réunion, og Mauritius eller Øe de Frances.

Til de vestafrikanske Øer høre St. Helena og Ascension langt ude i Atlanterhavet, de guineiske Øer, iblandt hvilke Annabom, St. Thomé, Prindsenøy og Fernam Po, alle inde i Guineabugten, dernæst de kapoverdiske Øer, hvoriblandt St. Jago, — de kanariske Øer, hvoriblandt Kanaria, Teneriffa, Hiero, sædvanlig kaldet Ferro, og Palma. — Madeira og Porto Santo og endelig Azorerne, hvoriblandt Terceira.

3. Europa.

Halvøer og Forbjerge. Europa bestaaer som tidligere nævnt af Halvøer. Østeuropa udmærker imod Syd den lille Krim, der adskiller det jævne fra det ujævne Hav og kun ved en smal Tange er forbundet med Fastlandet. Nordeuropa bestaaer af Finland og de derfra udgaaende Halvøer, nemlig den lappiske Halvø imod Nordøst og den skandinaviske Halvø imod Sydvest. Den skandinaviske Halvø deles atter i den egentlige skandinaviske Halvø og i Sydsverige, og fra denne sidste udgaaer den lille Halvø Skåne, som fører over til Mellemeuropa. Af Forbjergene paa den skandinaviske Halvø maa mærkes Nordkap længst imod Nord, Stat længst imod Vest, Lindesnæs, der er Norges Sydpunkt og Skandhammeren, der er Skånes Sydpunkt (Nordkyn er det nordligste Punkt paa Europas Fastland, halvanden Mil nordligere ligger derimod Europas Nordpunkt, Nordkap paa Magerø).

Mellemeuropa udsender imod Nord den jydske Halvø, der ender i Skagens Odde, og den nordhollandske Halvø, der ender i Helder, imod Nordvest Bretagnes Halvø og imod Syd de sydeuropæiske Halvøer. — Den jydske Halvø strækker sig i en kun lidt bøjet Linie fra Syd til Nord. Dens nordlige Del, den nørrejydske Ø, er nylig ved en Stormflod bleven adskilt fra det øvrige herad; men maa dog rettest ansees for at høre sammen dermed. Halvøen har i det Hele Form af en Kile, hvis Spids vender imod Nord; men denne Kiles Regelmæssighed bliver forstyrret, dels ved de Indskjæringer, som Havet danner paa begge Sider derai, og dels ved flere Halvøer. Af disse Halvøer ligge imod Øst Djursland eller den østjydske Halvø, der imod Syd ender ud i tre mindre Halvøer, hvoraf den midterste kaldes Helgenæs eller Hels, og de andre Mols, — endvidere Sundeved, Angel, Svanserø, Dänischwald, Eiderstedt, og Land Oldenburg. Imod Vest danner Halvøen, saavidt Jylland strækker sig, en skarpt begrændset Linie, som kun afbrydes ved nogle faa Fjordmundinger, og som ender i Halvøen Skallingen med Blaavandshuk. Som en Fortsættelse af denne Kystlinie fremtræder den nordfrisiske Øerække, der gaaer ned til Halvøen Eiderstedt.

I Sydeuropa ligger den pyrenæiske Halvø, der over Gibraltarstrædet fører til Afrika, længst imod Vest. Det nordligste Forbjerg paa denne Halvø er Kap Finisterre, det vestligste Kap la Roca, det sydvestligste Kap San Vincente og det sydligste Kap Tarifa. Dette sidste er tillige det sydligste Punkt paa Europas Fastland.

Den mellemste Del af Sydeuropa eller den italienske Halvø deler sig atter i to Halvøer, den apuglitke og den calabriske, som omsluttle Tarantobugten. Af disse Halvøer gaaer den calabriske længst imod Syd, og fører over Messinastrædet til Sicilien.

Den østligste Halvø i Sydeuropa eller den tyrkisk-græske Halvø bestaaer af en nordlig bredere og en smallere sydlig Del. Fra den nordlige Del udgaa to mindre Halvøer, nemlig den kalcidiske, der deler sig i tre Tanger, af hvilke den østligste er Athos, og den thraciske Halvø. Fra den sydlige Del udgaaer Morea (Oldtidens Peloponnesos), som er forbunden med Fastlandet ved den smalle korinthiske Tange. Morea ender imod Syd i de to Forbjerge Malia og Matapan, af hvilke Matapan ligger sydligst.

Øer. Af de mange Øer, som høre til Europa, ligge i Østersøen Ålandsøerne udenfor og Kvarken inde i den bottniske Bugt, — Øsel og Dage udenfor den rigaiske Bugt, Gotland og Øland ved Sydsveriges Østkyst, — Mørkholmene, der bestaa af Kristianø, Frederikø og Graaholmene samt Bornholm Sydøst for Skåne, — de pommerske Øer, iblandt hvilke Wollin, Usedom og Rügen udenfor Stettinerhaff — og endelig Femern Nordøst for Holsten.

Paa Søvejen mellem Østersøen og Kattegattet ligge en stor Del Øer, der som en Bro forbinde Skåne med den jydske Halvø. De tre Hovedled i denne Samling af Øer ere Sjælland med Møen, Falster med Laaland og endelig den fynske Øgruppe. — Sjælland har en meget uregelmæssig Form, idet den løber ud i følgende Halvøer: Stevnsherred, Nordsjælland, Hornsherred, Odsherred med Sjællandsodde, Refsnæs og Asnæs. Imod Øst forbindes Sjælland med Skåne ved Amager, Saltholm og Hveen, der tilhører Sverige, og imod Syd forbindes Sjælland ved Møen med det andet Led, nemlig Falster og Laaland, begge af uregelmæssig Form. Nord for dem ligge nogle mindre Øer, iblandt hvilke Fanø og Fejø. Imod Nordvest forbindes Falster og Laaland med det tredie Led, den fynske Øgruppe, bestaaende af Langeland, Ærø, Taasinge og flere Smaaøer, iblandt hvilke Drejø, Avernakø og Lyø, samt endelig af Fyen. Fyen er trindagtig af Form og udsender kun en fremspringende Halvø, Hindsholmen.

Som Forbindelsesled imellem Sjælland og Jylland maa betragtes Hesselø, Sejerø og Samsø med Kyholm og Tunø, — imellem Fyen og Slesvig Alø, — imellem Laaland og Holsten Femern, — imellem Sjælland og Pommern Møen, skjønt nærmere ved Sjælland.

I Kattegattet ligge foruden Samsø med Kyholm og Tunø ogsaa Hjarnø og Anholt inde i og Endelave udenfor Horsensfjord, endvidere Anholt og Læsø ude i Kattegattet og Hirshalmene ved Vendsyssel. I Limfjorden ligge Fjøl og Ofland i Mundingen, Livø, Fur og Mors i Bugterdybning.

Ved den skandinaviske Halvøs Kyster ligge en Mængde Øer, der kaldes Skjær. Ved de sydlige Dele af Halvøen ere disse Skjær ikke store, men imod Nord ere de større. Til de bekjendteste Skjær høre Lofoten udenfor Vestfjorden, og Wagerø.

I Nordsøen ligger den frisiske Økjæde imellem Sydenden af Jylland og Nordspidsen af den nordhollandske Halvø, og bestaaer af tre Afdelinger. De dansk-frisiske Øer ligge ved Slesvig, og iblandt disse ere Fanø, Mandø og Rømø, som ligge helt imod Nord, endvidere Sild, der indtager Midtpunktet og løber ud i tre Tanger, og endelig imod Syd Før, Amrom, de mange Smaaøer, som kaldes Halligerne samt Helgoland og Nordstrand*). De ostfrisiske Øer, hvoriblandt Helgoland ligge ved Østlands nordvestlige Kyst og de hollandsk-frisiske Øer, hvoriblandt Texel ved den hollandske Kyst.

Vest for Nordsøen ligge i en stor Bue de britiske Øer, der bestaa af de to store Øer, Storbritannien (4000 □ M.), Europas største Ø, og Irland (1500 □ M.) foruden mange mindre Øer.

Fra Storbritanniens sydlige Del, England udgaa imod Øst Halvøerne Kent og Ostangeln, og imod Vest Cornwall og Wales. Cornwall, hvis sydvestligste Forbjerge ere Lizardspidsen og Landsend, fortsætter sig i den lille Gruppe Scillyøerne; Wales fortsætter sig i Anglesea. — Storbritanniens nordlige Del, Skotland, deles af Havet i tre Afdelinger, nemlig Sydskotland, Mellemskotland og Nordskotland. Som en Fortsættelse af Skotland imod Vest maa man betragte Man ude i det irske Hav og en Mængde, der ligger nærved Kysten og benævnes Hebriderne. De mest bekjendte af Hebriderne ere Mull, Skye og Lewis samt Smaaøerne Staffa og Iona. En Fortsættelse af Skotland imod Nordøst dannes af Orkøerne, blandt hvilke Mainland eller Pomona er den største, og dernæst Shetlandsøerne, blandt hvilke Mainland er den største.

I Kanalen ligger Øen Wight ligeved den engelske og de normanniske Øer, blandt hvilke de mest bekjendte ere Jersey og Guernsey, nærved den franske Kyst.

Ude i Atlanterhavet som et Mellemled imellem Europa og Amerika ligge Færøerne (24 □ M.) og Island (1800 □ M.).

Middelhavet er meget rigt paa Øer. I det tyrrhenske Bækken ligge saaledes ved Spaniens Kyst de pitiusiske Øer, iblandt hvilket Ibiza og Formentera, ere de mest bekjendte, og dernæst de balæariske Øer, af hvilke de største ere Mallorca og Menorca. Midt i det tyrrhenske Bækken ligge Corsica (150 □ M.) og Sardinien (450 □ M.). Fra Corsica fører Elba udenfor Toscana over til Italiens Kyst; udenfor Neapel ligge de campanijske Øer, iblandt hvilke ere Procida, Ischia og Capri. Nord for Sicilien ligge de liparitske Øer, iblandt hvilke Stromboli og Volcano, og Nordvest for Sicilien ligge de ægatiske Øer.

Adskillelsen mellem det tyrrhenske og det joniske Bækken dannes af Sicilien (500 □ M.) og Smaaøerne Pantellaria, Lampedusa samt de maltesiske

*) Størrelser: Sjælland 128, den nærmeste Ø 84, Fyen 54, Lolland 21, Bornholm 10, Falster 8, Møen og Als 6, Langeland 5, Møen 4, Læsø, Samsø, Femern og Sild 2, Ærø 1½, Amager, Taasinge, Anholt, Fanø, Rømø, Før, Helworm og Nordstrand 1 □ Mil.

Øer. — Sicilien er trekantet af Form, og af dens Forbjerge maa nævnes Kap Passaro imod Syd. De vigtigste af de maltesiske Øer ere Malta og Gozzo.

Langs Vestkysten af den tyrkist-græske Halvø ligge de dalmatiske Øer, der ere Fortsættelser af Dalmatiens Bjerge, og dernæst de joniske Øer, hvortil høre Korfu, Thiaki (Oldtidens Ithaca), Kephalonia og Zakytho (Zante).

Af Bækken imellem det joniske og det ægeiske Bækken høre Cerigo og Candia (Oldtidens Kreta) til Europa. I det ægeiske Bækken ligge flere Øer ved den græske Kyst og heraf maa fremhæves Spezzia, Hydra, Ægina og Salamis samt Skyro eller Eubœa (Negroponte). Længere ude i Havet ligge Kykladerne, hvoriblandt Syra, Paro, Naxo og Santorini ere de mest bekjendte. Imellem den kaledoniske og den thraciske Halvø ligge Øerne Thasos, Samothrak, Imbro og Lemno.

4. Amerika.

Halvøer og Forbjerge. Fra Nordamerika udgaa adskillige Halvøer. Imod Nord ligge Halvøerne Boothia Felix og Melville, imod Øst Labrador udenfor Hudsonsbugten, Ny Brunswick Syd for Lawrencebugten og Ny Skotland udenfor Fundybugten; imod Syd Florida, og imod Vest Californien og Alaska. Det nordligste Forbjerg paa Nordamerika er Barrowspidsen, det vestligste er Prindsen af Wales Kap ved Beringsstrædet, og det østligste er Kap Race paa Newfoundland.

Mellemamerika udsender imod Øst Halvøen Yucatan imellem den mexikanske Havbugt og det caribiske Hav. Sydamerika udsender derimod ingen Halvøer af Betydenhed. Det østligste Forbjerg paa Sydamerika er Kap San Roque, det sydligste Punkt er Kap Horn paa Øen l'Hermite (endnu sydligere ligger Klipperen Diego Ramirez).

Øer. Den betydeligste Samling af Øer ved Amerika ligge i det nordlige Ishav. Den største af dem alle er Grønland (over 20,000 □ M.); men dette Land bestaaer imidlertid af flere store Øer foruden en Mængde Smaaøer. Tilsammen danne de et Kvadrant, hvis Sydspids er Kap Farvel eller Statenhuk. — Paa den vestlige Side af Davisstrædet og Baffinsbugten ligger Baffinslandene, og længere imod Vest ligger en stor Samling af Øer, hvoriblandt maa nævnes Victorialand, Banksland og Melvilleøen. Nord for Hudsonsbugten ligger Øen Southampton.

I det atlantiske Hav ligge udenfor Lawrencebugten New Foundland (1500 □ M.) samt de mindre Øer Kap Breton og Prindz Edwards Ø. Længere ude i Havet ligger den lille Østok Bermuda.

I den nye Verdens Middelhav ligger en stor Østok, der under Et benævnes Vestindien. Disse Øer, der danne en Forbindelse imellem Nord- og Sydamerika, adskille sig i tre Rækker. Den første Række, Bahamaøerne eller de lucaiske Øer, fører fra Florida til Haiti. Den anden Række fører i en Bue fra Yucatan til Sydamerika, og bestaaer af tre Afdelinger, nemlig de store Antiller, de virginske Øer eller Jomfruøerne, og de østlige smaa Antiller eller Øerne over Vinden. Den tredie Række ligger langs Sydranden af Nordamerika og kaldes de sydlige smaa Antiller eller Øerne under Vinden.

Den mest bekjendte af Bahamaøerne er San Salvador, hvor Columbus landede 1492. De store Antiller ere Cuba (2000 □ M.), Haiti eller San Domingo (1300 □ M.), Puerto Rico og Jamaica (hver 200 □ M.). Af Jomfruøerne maa mærkes de tre dansk-vestindiske Øer St. Croix (over 3 □ M.), St. Thomas og St. Johns (hver over 1 □ M.).

Af de østlige smaa Antiller ere de mest bekjendte: San Barthelemy, St. Christoph eller St. Kitts, Antigua, Guadeloupe, Dominica, Martinique, San Lucia, Barbadoes, San Vincent, Grenada, Tabago, Trinidad. De ere næsten alle meget smaa, og kun Trinidad har en Størrelse af 100 □ M.

Af de sydlige smaa Antiller maa nævnes Curaçao.

Ved Sydamerikas Østkyst ligge kun faa Øer og de vigtigste af dem ere Falklandsøerne.

I det store Hav ligge som en Fortsættelse af Sydamerikas sydlige Del en hel Række af Øer, der dels ligge Syd for Fastlandet (alle de herhørende Øer kaldes under Et Ildlandet), dels Vest derfor. Af denne vestlige Række er Chiloe mest bekjendt. Længere ude i det store Hav ligger den lille Øgruppe Juan Fernandez, og længere imod Nord Galapagos eller Skildpaddeøerne. Ved Nordamerikas Vestkyst ligger atter en Række Øer, der gaaer i Retning med Kysten, og den mest bekjendte af de hertilhørende Øer er Vancouvers Ø. Ved Halvøen Alaska ligger ogsaa en Række Øer, hvoraf Kadjak er mest bekjendt.

5. Australien.

Denne Verdensdel bestaaer, som ovenfor nævnt, tildels af Øer. Dens Fastland, Australlandet, udsender kun to Halvøer, som begrændse Carpentariabugten paa begge Sider.

Øer. De Øer, som høre til Australien, falde i tre Hovedafdelinger, hvoraf den første indbefatter Fortsættelsen af Australlandet, Tasmanien eller Van Diemens Land, hvis Sydspids kaldes Sydkap. Den anden Afdeling indbefatter de nærmere Øer eller den indre australske Række, som gaaer i en Bue fra den indiske Østkyst Nord og Øst for Australlandet; den tredie indbefatter de fjernere Øer eller den Mængde Smaaøer, som ligge ude i det store Hav, næsten blot i den hede Zone.

De nærmere Øer ere for en stor Del langstrakte af Form, og flere af dem have en betydelig Størrelse. Hertil høre Nyguinea (10,000 □ M.), Ny Irland, Salomonsøerne, Santa Cruz, Ny Hebriderne, Norfolk, Ny Caledonien og Ny Zeland, der bestaaer af to Øer (tilsammen 5000 □ M.). De fjernere Øer ere ifær af rundagtig Form og ere tillige meget smaa; kun en enkelt er større, nemlig Hawaji (300 □ M.). De vigtigste af de fjernere Øer ere Marianerne eller Ladronerne, Carolinerne, Mulgrave- og Marshalløerne, Fidjiøerne, Tonga- eller Venskabsøerne, Samoa- eller Skipperøerne, Cookøerne, Tahiti- eller Selskabsøerne, de lave eller farlige Øer, hvoriblandt Pitcairn, Navigators- og Washingtonsøerne samt helt imod Sydost Paaskeøen og helt imod Nordost Sandwichsøerne, hvoriblandt Hawaji.

Sydpolarlandene bestaa, som ovenfor nævnt, af en sammenhængende Kyststrækning og af mindre Øer. Af den sammenhængende Kyststrækning, der ligger

Syd for Australlandet, maa nævnes Victorialandet, Adelies Land og Wilkes Land. Af Øerne maa mærkes Syd Orkney, Syd Shetland samt Grahams og Palmers Land, alle ved Sydspidsen af Amerika.

Jordens mathematiske Inddeling. For bedre at kunne finde sig tilrette paa Jordkuglen, tænker man sig dens Overflade delt ved en Mængde Kredse (Cirkler*). Rundtomkring Jorden, ligelangt fra begge Polerne, tænker man sig draget en Kreds, Ækvator eller Linien, som deler Jorden i den nordlige og den sydlige Halvkugle. Lodret paa Ækvator og gjennem begge Polerne tænker man sig draget 180 Kredse, Meridianer eller Middagslinier, hvorved Jorden deles i den østlige og den vestlige Halvkugle. Som den første af disse Meridianer plejer man at opfatte den, der gaaer 20° Vest for Observatoriet i Paris og som regnes at gaa igjennem Den Ferro (den gaaer egentlig lidt Øst for Ferro); Englænderne sædvanligvis Søfolkene i hele Verden gaa deg ud fra Greenwichs Meridian, der ligger 17½° Øst for Ferro.

Parallelt med Ækvator tænkes draget 180 Kredse, der kaldes Parallelkredse eller Breddecirkler og som ligge 15 Mile fra hinanden. Foruden dem maa fremhæves de to Vendekredse, der ligge paa 23° 28′ og hvoraf den nordlige kaldes Krebsens og den sydlige Steenbukkens Vendekreds, — samt de to Polarkredse, der ligge 23° 28′ fra Polerne og 66° 32′ fra Ækvator. Ved Hjælp af de sidstnævnte Kredse tænker man sig Jorden inddelt i 5 Zoner eller Bælter, nemlig 1. den hede Zone imellem begge Vendekredsene, 2—3. de tempererede Zoner imellem Vendekredsene og Polarkredsene, samt 4—5. de kolde Zoner imellem Polarkredsene og Polerne. Ved Hjælp af Breddecirklerne og Polarkredsene kan ethvert Steds Beliggenhed paa Jorden nøie bestemmes, idet man angiver dets Bredde (Afstand fra Ækvator) og dets Længde (Afstand fra den første Meridian).

Ved Betragtningen af Kaartet lære man, at

1. Ækvator gaaer over Guineabugten, midt igjennem Afrika, over den store Ø, Syd for Kap Guardafui, over det indiske Hav, over Sumatra, ligeledes Sydenden af Malakka, over Borneo og Celebes, Nord for Nyguinea, over det store Hav, Galapagosøerne, Quitos Høiland og Amazonfloddens Munding.

2. Den nordlige Vendekreds gaaer imellem de canariske og de kapverdiske Øer, over Sahara, det røde Hav og Arabien, Syd for den persiske Havbugt og Himalaja, over den nordlige Del af Hindostan, Staden Canton og Øen Formosa, over det store Hav, Nord for Sandwichsøerne, over Sydspidsen af Californien, det mexicanske Høiland og den mexicanske Havbugt samt imellem Florida og Cuba.

---

*) En Cirkel deles som bekjendt i 360 Grader (°), en Grad i 60 Minuter (′), en Minut i 60 Secunder (″).

3. Den sydlige Vendekreds gaaer over Sydafrika, Nord for Kaplandet, over Sydenden af Madagaskar, over det indiske Hav og Midten af Australandet, Syd for Ny Caledonien, imellem Bolivia og Chile og over Staten Rio Janeiro.

4. Den nordlige Polarkreds gaaer over den skandinaviske Halvø Syd for Lofoten, over den nordlige Del af Finland og over det hvide Hav, over den nordlige Del af Sibirien, Beringsstrædet og den nordlige Del af Nordamerika, Nord for Hudsonsbugten, mellem Baffinsbugten og Davisstrædet, over den sydlige Del af Grønland, samt berører næsten den nordlige Del af Island.

5. Den sydlige Polarkreds gaaer for en stor Del over Havet og berører kun lidt og her Sydpolarlandene.

II. Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig.*)

A. Naturen.

Ved Betragtningen af Kartet fremgaaer det, at vort Fædreland danner et Overgangsled imellem Mellem- og Nordeuropa, og dette viser sig endnu tydeligere, naar man anstiller en nøiere Undersøgelse over Naturforholdene. Et andet Træk ved vort Fædreland er, at Havet spiller en saa stor Rolle deri, hvad der bliver indlysende, naar man lægger Mærke til de mangfoldige Arme, som Havet udsender hos os, og som bevirke, at man overalt i Landet kun har en meget ringe Vej til Havet.**) Paa Grund af denne Havets Nærhed er vort Fædreland meget heldigt stillet med Hensyn til Forbindelsen mellem Landsdelene, ligesom ogsaa Landets Beliggenhed imellem Nordsøen og Østersøen er meget heldig med Hensyn til Forbindelsen med en stor Del af det øvrige Europa. Til Ulykke for os i politisk Henseende ere vi i landfast Forbindelse med Tydskland.

Havet, som bespuler de danske Kyster, deler sig naturlig i fire Hovedafdelinger, nemlig Nordsøen, Kattegattet, Sundet imellem Kattegattet og Østersøen, og endelig Østersøen.

Nordsøen eller Vesterhavet adskilles fra det aabne Hav, imod Nord ved en Linie, som gaaer fra Shetlandsøerne til nordenfor Bergen,

*) Kongeriget Danmark indbefatter Hovedlandet, der bestaaer af Øerne og Nørrejylland, og de fjernere Landsdele. — I det Følgende afhandles de fjernere Landsdele for sig.

**) Som en Følge af Havets Rigtighed for os som i det øvrige Norden existerer der i de nordiske Sprog mange forskjellige Betegnelser for de forskjellige Former af Havnavne. Man kan af disse Betegnelser fremhæve: Fjord (med Killeform), Nor (med Flaskeform), Vig og Bugt (begge med vid Mundning, den ene af mindre, den anden af større Omfang). Munde kommer af Oldn. mynni, en Mundning.

og imod Syd ved Strædet ved Calais og Kanalen. Imedens Nordsøen nutildage er aaben mod Syd, har der været en Tid, da Strædet ved Calais ikke existerede, og da Nordsøen var en mod Syd aldeles lukket Vugt. Nordsøens Dybde er betydelig og naaer ved den norske Kyst indtil halvfemte hundrede Favne; af Grunde, som findes deri, ere to meget omtalte, nemlig Doggersbanken og Jyllandsrevet. Skjøndt Nordsøen har et betydeligt Omfang, er Sejladsen derpaa farlig, og Skibene strande ofte paa dens Kyster paa Grund af Storme og tykke Taager („Havgusen" kaldte i Jylland).

Vrag i Sandet.

Den farligste Del af Nordsøen findes ved Kysten fra Skagen til Blaavandshuk, langsmed hvilken der strækker sig to til tre parallele Sandrevler, hvorimod Bølgerne ideelig brydes. Skibene kastes ofte ind over Revlerne, og det er blot paa enkelte Steder, at der er Løb, som kunne befares af mindre Skibe. Da der saa ofte forekommer Strandinger paa denne Kyst, har vor Regering indrettet endel Redningsstationer derpaa, og der spares herved aarlig mange Menneskeliv („Havgasser" — „Raketkanonapparat").

Fra Blaavandshuk til Ejderens Mundning findes ikke saadanne Revler, men alle de der liggende Øer ere omgivne af udstrakte, lavvandede Grunde, Bader, der paa Grund af Tidevandet snart ligge tørre og snart ere bedækkede med Vand (Tidevandet frembringer nemlig her en Forskjel i den daglige Vandhøjde af 10 Fod eller næsten to Gange en Mands Højde). Der er derfor anlagt Veje paa flere Steder,

s. Ex. fra Før til Amrum og fra Kysten til Fanø, som blot kunne benyttes i Ebbetiden, imedens i Flodtiden smaa Skibe sejle henover dem. Alle disse Vader og Øer ere Levninger af et Land, som tidligere stod i Forbindelse med Fastlandet og som forhen for en stor Del udgjorde den gamle Provinds Nordfriesland. Efterhaanden have Stormfloder bortskyllet mere og mere deraf, saaledes navnlig i 1634, og Nordfriesland er derfor forlængst ophørt at være en selvstændig Provinds (ligneude Forhold findes langs Kysten af Nordsøen helt ned til Belgien). Ved at sammenstille Vaderne, der betegne Landets tidligere Udstrækning, og gamle Kaart har man kunnet skaffe sig et Billede af de heromkring liggende Egnes Udstrækning i tidligere Tid. Af sejlbare Løb findes der kun nogle faa.

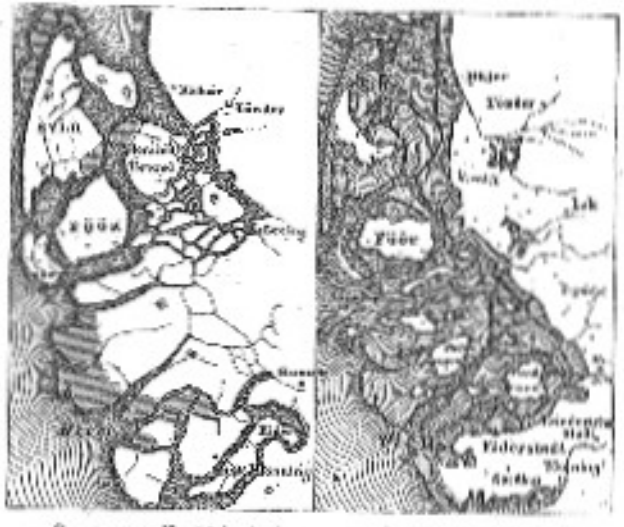

Kaart over Nordfriesland ved Aaret 1240.

Kaart over endel af Slesvigs Vestkyst.

Kattegattet er paa adskillige Steder farligt for Sejladsen, da en betydelig Deel deraf indtages af Grunde, saaledes de store Rev omkring Læsø og Anholt, Middelgrunden og Sjællandsrevet. Uagtet Dybden er større ved den svenske end ved den danske Kyst, sejle Skibene helst ved den sidste; thi den har ingen Skjær, og Sømanden kan ogsaa her i Almindelighed gjøre Regning paa fralands Vind. Af Kattegattets mange Indskjæringer skulle vi her nærmere omtale Limfjorden og Roskildefjord. — Limfjorden er egentlig et Sund, da en Stormflod i 1825 bortskyllede den smalle Aggertange, der forhen adskilte Fjorden fra Vesterhavet (Limfjorden, der tidligere dannede en Række af Brakvandssøer, har

derfor nu Saltvand). Ifølge de historiske Beretninger ligesom ifølge Jordbundsforholdene er det tydeligt, at Limfjorden flere Gange har været aaben imod Vesterhavet, og at den nørrejydske Ø i sin Tid har været delt i flere Dele (Vendsyssel, Thyland). Da Limfjorden frembyder meget store Afvexlinger i Dybden, er den ikke sejlbar for større Skibe i hele sin Udstrækning, og man har ogsaa for kort Tid siden gravet en Kanal, Logstørkanalen, hvorved Fjordens østlige og vestlige Dele ere satte i nærmere Forbindelse.

Roskildefjord har nu ikke den Betydning som i fordums Dage, da den førte op til Kongesædet. Af Undersøgelserne over Jordbundsforholdene fremgaaer det, at denne Fjord tidligere forgrenede sig langt mere end nu, og at det gamle Lejre har været omgivet af en Øflok, igjennem hvilken det kunde være vanskeligt nok for Fjenden at finde Vej.

4. Søvejen imellem Kattegattet og Østersøen er meget forskjellig i de forskjellige Sunde. Lillebælt er i sin nordlige Del saa smalt, at der imellem Middelfart og Snoghøj ikke er længere end 1000 Alen, og man kan altsaa skyde derover med Risselkugler. Dets Dybde er vel tilstrækkelig for alle Slags Skibe, men dets Smalhed gjør det farligt for Sejladsen. Storebælts mindste Bredde udgjør 2 Mile; dets Dybde er endog større end Øresundets, men det er desuagtet farligt for Sejladsen, da det, navnlig omkring Sprogø, er opfyldt med Stenrev og Grunde. Øresundet er den korteste af de tre Forbindelser imellem Kattegattet og Østersøen. Dets Bredde vexler meget, og det er kun ½ Mil bredt imellem Helsingør og Helsingborg (man kan altsaa skyde derover med Kanonkugler), imedens det imellem Kjøbenhavn og Malmø er 4 Mile bredt. Det for større Skibe bedste Løb i Øresund gaaer fra Helsingør vestenom Hveen, igjennem Hollænderdybet og igjennem Drogden, som ligger imellem Amager og Saltholm (Drogdens Dybde er 23 Fod). Fra Hollænderdybet fører Kongedybet ind til vor Hovedstads fortrinlige Havn, hvis Dybde naaer til 22 Fod og som atter fortsætter sig i det lavvandede Kallebodstrand imellem Amager og Sjælland. Den mest befærdede Vej fra Kattegattet til Østersøen afgiver Øresundet, der aarlig besejles af 15—20,000 Skibe. Det tjener ogsaa som en af de store Porte for Verdenshandelen og er et Sidestykke til Strædet ved Calais, Gibraltarstrædet og Strædet ved Constantinopel.*) Da de danske Konger i sin Tid beherskede alle Kysterne ved Søvejen imellem Kattegattet og Østersøen, paalagde de de gjennemsejlende Skibe en Skat, og Indtægten af denne Skat, der vedvarede til for nogle Aar siden, steg tilsidst endog til over to Mill. Rdl. aarlig.

*) Strædet ved Calais er 5, ved Gibraltar 2½ og ved Constantinopel ½ Mil bredt.

Østersøen er rimeligvis dannet ved store Overskyllinger fra Nordost; den er derfor ikke dyb, i det Højeste 100 Favne, men i Reglen meget lavere. Østersøens Kyster ere meget flade og dens Opland er meget betydeligt, idet den danner Afløbet for en stor Del af Nordeuropas, Østeuropas og Mellemeuropas Floder. Den store Masse Flodvand, som føres ud i Østersøen, bevirker, at dens Vand er mindre saltholdigt end de mere aabne Haves (Østersøens Vand indeholder omtrent ½ pCt. Salt, Nordsøens $3\frac{1}{10}$ pCt., Verdenshavets i det Hele $3\frac{1}{10}$ pCt.), og tillige, at Vandet fra Østersøen i en stor Del af Aaret løber igjennem Øresundet og Bælterne ud i Kattegattet („Søndenvande", „Nordenvande"). Paa Grund af Østersøens ringe Forbindelse med det aabne Hav, er Tidevandet næsten umærkeligt deri, og Forskjellen i den daglige Vandhøjde udgjør ved den yderste Grændse af dette Indhav blot 10 Tommer.

Jordbunden. Paa den skandinaviske Halvø fremtræde Højderne i to Retninger, som krydse hinanden. Den ene af disse Retninger gaaer fra Nordost til Sydvest og viser sig i Norges Kystlinie og i dette

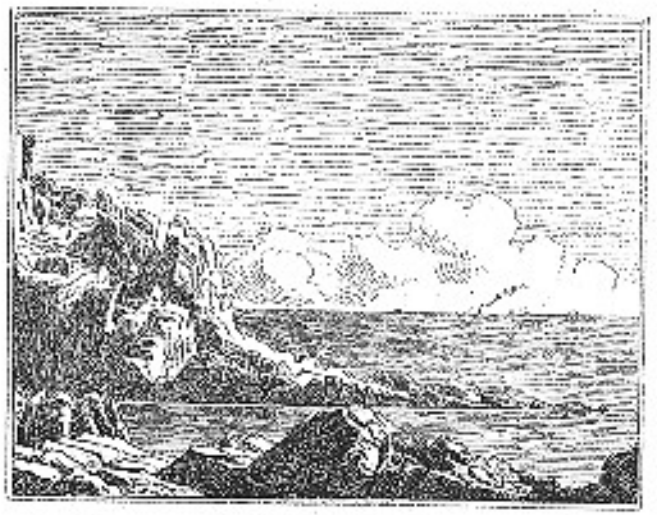

Kystparti af Bornholm.

Lands højeste Egne, den anden gaaer fra Nordvest til Sydost, og er især skarpt udtrykt i Lapland og Jæmteland, hvor de forskjellige Elves Oplande imod Nord og imod Syd ere begrændsede af lave Tværrygge. I Mellemsverige træder denne sidste Retning tilbage, men den kommer atter frem i Skåne, hvor den viser sig i 1) Kullen og Södreåsen og fortsætter sig i Ærteholmene, og 2) i Rømmeliklint ved Malmø og dens Fortsættelse Bornholm. Denne sidste Højderetning er ogsaa den frem-

herskende i en stor Del af Danmark. Da Bornholm og Ærteholmene frembyde Jordbundsforhold, der ere meget forskjellige fra det øvrige Lands, maa de behandles for sig.

Paa **Bornholm** indtages hele den nordostlige Del af et Granitgnejsplateau af samme Art som den skandinaviske Halvøs og omtrent halvtredie hundrede Fod højt. Ogsaa Kysten har en Karakter, der stemmer overens med den skandinaviske Halvøs, idet den udmærker sig ved dybe Klofter, der fortsætte sig ud i Havet med smaa Skjærgaarde, som endog lige ved Landet ere saa dybe, at man selv fra et større Skib kan springe iland. Ved Kysten er Granitgnejsen bedækket med Ler, og Jordbunden er altsaa frugtbar; men længere inde i Landet bliver Lerbedækningen tyndere, og de afrundede Klipper træde hyppigt frem for Dagen. — Den indre Del af Landet, Højlyngen kaldet, er derfor kun lidt dyr-

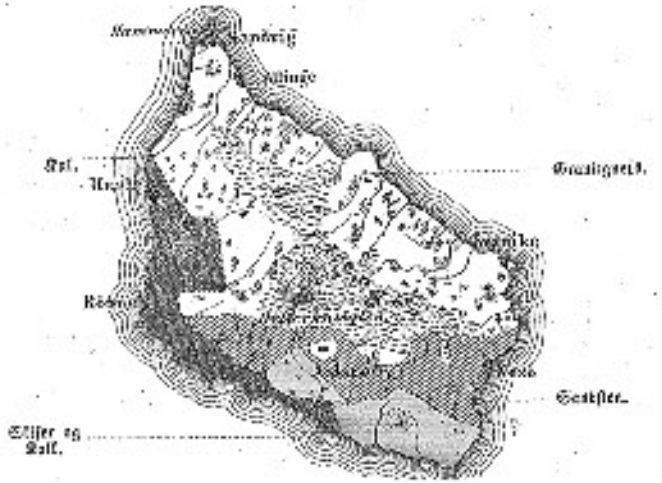

Geologisk Kaart over Bornholm.

ket og især bevoxet med Lyng (Jordbunden mangler nemlig Kalk, og Lyngen kan ikke trives i en kalkrig Jordbund). I den senere Tid har man imidlertid plantet Skov paa en Del af Højlyngen, der er bedækket med Sand, og den trives ret godt. I Højlyngen ligger Øens højeste Punkt, Rytterknægten, 496 Fod. Paa Grund af sin Kraft til at modstaa Luftens Indvirkninger afgiver Bornholms Granitgnejs et udmærket Byggeemne.

Til en Del af Granitgnejsen slutter sig et ufrugtbart Parti af en Sandsten, der i lang Tid uden synderlig Fordel har været brudt i Frederiksbrudet ved Nexø. Den øvrige Del af Landet Syd for Granit-

gneisen bestaaer af forskjellige Skifere og Kalksteene, paa hvilke der er grundet Aluns- og Cementfabriker; et lille Parti indtages ogsaa af Porcelæneler- og andre Lerarter, der dels benyttes i Mængde paa Bornholm til „bornholmsk Stentøj" og dels forbruges paa den kongelige Porcelænsfabrik i Kjøbenhavn. Vest for Granitgneisen findes Sandmasser og Jernstene med Kul af samme Slags som de, der brydes i Høganäs; men da disse Kul i Godhed staa tilbage for de engelske (man

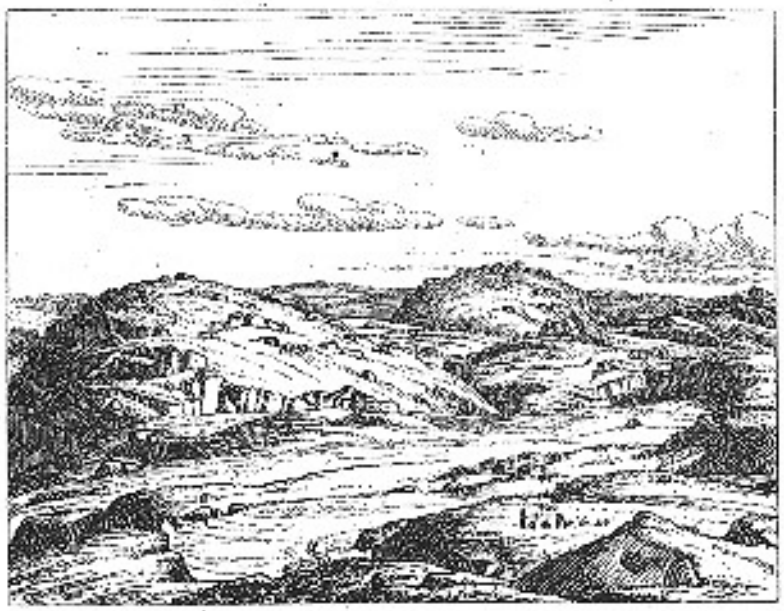

Det Indre af Bornholm.

regner nemlig 3½ Tønde bornholmske Kul — 2 Tønder engelske), udføres de ikke, og de forbruges derfor paa Bornholm selv, hvor de erstatte Mangelen paa Brænde og Tørv. — Ertholmene bestaa af Granitgneis; men de have sig ikke høit over Havets Overflade.

Det øvrige Land hører til det mellemeuropæiske Lavland og bestaaer væsentligst af Ler og Sand, hvis Overflade tildels er blandet med organiske Dele og derved omdannet til en frugtbar Muldjord. Faste Bjerge findes næsten ikke, og Højden er saa ringe, at 100 Fod maa ansees for at være en betydelig Højde; men skjønt en Bjergbo paa Grund

af Landets Lavhed vel vilde kalde det en Slette, ere Sletter dog ikke almindelige hos os. Den største Del af Landet bestaaer nemlig af bølgeformigt Land med større eller mindre Højder og Dalstrøg. Disse Forhold ere Aarsag i, at Landet frembyder saa mange Afvexling, og at de fleste Egne vel ere smukke, men tillige lig hinanden.

Underlaget bestaaer i de østlige Dele af Kridtdannelsen, og Hovedmassen heraf sammensættes af Skrivekridt med mellemliggende parallele Lag af Flint, som tvede tydelig frem i det hvide Kridt. Skrivekridtet ligger paa en Mængde Steder saa højt, at det enten danner

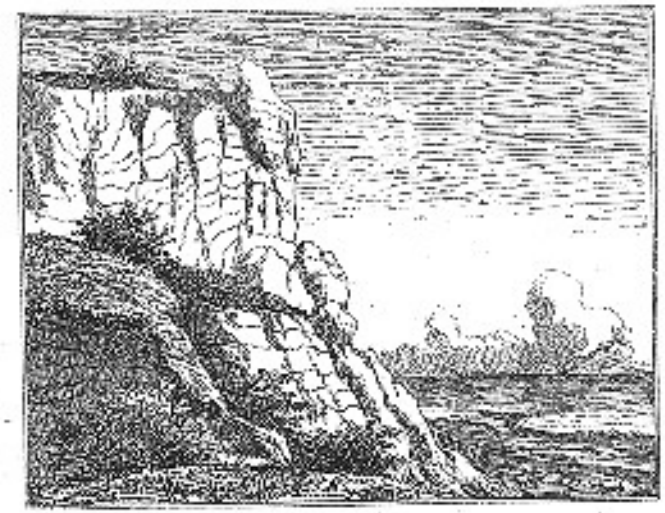

Parti af Møens Klint.

Overfladen eller er denne saa nær, at det kan naaes med Ploven. Paa Østsiden af Møen, i Møens Klint, naaer det sin højeste Udvikling (Dronningestolen er 403 Fod, Hyllebjerg er nogle Fod højere, længere inde er Aborrebjerget, Møens højeste Punkt, 450 Fod) og de skarpt afskaarne hvide Klinter med deres sorte Flintlag og deres kraftige Vegetation danne et smukt Landskab. I Retning af Tværryggene paa den skandinaviske Halvø har man fundet Skrivekridtet fremtrædende pletvis i det sydlige Sjælland og i en stor Del af det nordlige Jylland, f. Ex. i Thy og i Hanherred. — Andre Udviklinger af Kridtdannelsen er den haarde Kalksten, Saltholmskalken, og den af Koralbrødsmykker bestaaende Limsten samt Blegekridtet. Disse Kalkarter fremtræde i samme Retning som Skrivekridtet, fra Stevns Klint (120 Fod) over til det

østlige og nordlige Jylland, hvor de ende i det 350 Fod høje Bolbjerg, der med en skarp Klint vender ud imod Vesterhavet. Særegne Udviklinger af Kridtdannelsen ere: Faxekalken, der afgiver en udmærket Kalk og brydes ved Faxe i Sjælland, hvor den er et Fortidens Koralrev, — og et Grønsandslag, der strækker sig fra Faxe henunder Kjøbenhavn og er af stor Vigtighed i Henseende til det deri indeholdte Vand. Fra Grønsandslaget kommer nemlig Vandet i Roskildes store Kildevæld saavelsom i Kjøbenhavns artesiske Brønde. De forskjellige Kalkarter benyttes mere eller mindre til Kalkbrænding, og Skrivekridtet anvendes paa enkelte Steder til Malerfarve.

I de vestlige Dele af Landet bestaaer Underlaget væsentligst af Brunkuldannelsen, saaledes paa Hedesletterne, hvor gult eller brunt Sand især er fremherskende. Men denne Dannelse træder ogsaa for Dagen paa mange Steder, saaledes i Mørsumklif paa Sild og i det Hele langs Vestkysten. Paa Mors og i Thy bestaaer den af Moler eller en Slags Skifer, der er dannet af fossile Infusorier og som hæver sig til en Højde af 100 Fod. Brunkuldannelsen indeholder paa flere Steder Brunkul og Rav, hvilket sidste især er almindeligt langs Vestkysten.

Dette Underlag er bedækket med yngre Dannelser, som navnlig høre til den saakaldte Rullestensdannelse. Denne kjendes let paa, at den bestaaer af Ler- og Sandlag, der indeholde afrundede Sten; Stenene ere af forskjellig Størrelse, idet den største Mængde af dem ikke ere større end Sandskorn, imedens andre, som Hesselagerstenen paa Fyen, har 100 Fod i Omkreds. Om Frembringelsen af disse Masser, som høre til den „baltiske Rullestensdannelse", der gaaer i en stor Bue udenom de nordeuropæiske Bjergmasser, hersker der højst forskjellige Meninger; Nogle mene, at de ere en Følge af Oversvømmelser, Andre, at de hidrøre fra Isbræer. Med Hensyn til Overfladens Beskaffenhed adskille sig følgende Partier:

1. Rullestensleret bestaaer især af Ler med Rullestene og er udbredt paa Øerne og paa Østkysten af Halvøen. Det er bakket og ujævnt, men Bakkerne staa enkeltvis og danne ikke sammenhængende Højderæg; imellem Bakkerne findes smaa Dale med Vandløb og Smaasøer. Her er altsaa ikke Plads til større Sletter, og af saadanne findes kun nogle faa, nemlig „Heden", en frugtbar Slette, der strækker sig imellem Roskilde, Køge og Kjøbenhavn og fortsætter sig over paa Amager; ligeledes „Sletten" i den nordlige Del af Fyen, endelig den vestlaalandske Slette. Rullestensleret, der er frugtbart og paa mangfoldige Steder bedækket med frodige Bøgeskove, danner det Landskab, som fortrinsvis kaldes „det danske".

2. Rullestenssandet bestaaer især af Sandlag, der vel indeholde Rullestene, men disse ere smaa. Denne Dannelse findes kun hist og her paa Øerne, og danner der Bakkedrag, „Aaser" som f. Ex. Højdedraget i det sydlige Fyen, der gaaer fra Øxnebjergene ved Aasens ned til Svendborg; men den naaer sin største Udvikling i Halvøens Højderyg. Denne Højderyg danner for en Del Vandskjellet imellem Halvøens østlige og vestlige Skraaning og gaaer nærmere ved Øst- end ved Vestsiden. Nord for Aarhus taber Højderyggen sig, men ovenfor Limfjorden træde ligeledes Højder atter frem, som f. Ex. „den jydske Aas". Fra Højderyggen udgaa til Siderne forskjellige Forgreninger, der paa enkelte Steder danne nogle af vore højeste og skjønneste Punkter, saaledes i Jylland Himmelbjerget, 550 Fod og i Slesvig Slaulingsbanken, 360 Fod. Til Forgreningerne høre ligeledes store dybe Dale, f. Ex. Grejsdalen ved Vejle, i hvis Bund er et lille Vandløb, og hvis Sider ved Tvedædale ere indbelte i formelige Bastioner. Undertiden er Rullestenssandets Overflade næsten ganske jævn, som f. Ex. paa Alheden ved Viborg*). — I tidligere Tid har Rullestenssandet („de bakkede Heder") været bedækket med store Skove, især af Eg; men disse ere for største Delen ødelagte, saa at kun noget forkrøblet Egekrat („Egepurrer") er blevet tilbage og de ere blevne efterfulgte af Lyng, der trives særdeles godt. — Imod Vest blive de bakkede Heder mere og mere jævne og gaa tilsidst over i

3. Hedesletterne eller Aldannelsen, der maa betragtes som den rette Typus paa Heder. I Slesvig ere Hedesletterne smalle og paa mange Steder underkastede Dyrkning; men i Jylland danne de et bredt, udyrket Bælte lige op til Limfjorden. De danne store, uoverskuelige Flader, der strække jævnt ned imod Vesterhavet og minde om Ørkener, da de paa lange Strækninger ikke vise Spor til Bebodelse af Mennesker. Plantevæxten er meget ensformig og bestaaer navnlig kun i den brune Lyng, og selv denne Plante trives meget daarligt; thi medens den paa det frugtbarere Rullestenssand ofte naaer en Buskes Højde, bliver den paa Hedesletterne kun nogle Tommer høj. Denne Ufrugtbarhed bevirkes ved Jordbundens Sammensætning. Der ligger nemlig under Overfladen et Lag af Saudal**), som er fremkommet derved, at Sandet ved et torve-

*) Navnet Alhede betyder „kolde Hede".

**) Al kaldes i Jylland enhver brun, jernholdig og fast Stenmasse; men man maa vel adskille: 1. Mosal eller Myremalm, der især findes i Moser og er en brugelig Jernmalm, da den indeholder 30—50 pCt. Jern; den har i tidligere Tid været anvendt meget til Jernudsmeltning, og ved mange Gaarde skete der Udsmeltning af dette Metal; men denne Produktion er hørt op, da man kan kjøbe sig Jernet paa en billigere Maade. 2. Stenal, der bestaaer af større

agtigt, jernholdigt Bindemiddel er bleven formet til en haard, brun Sandstensmasse. Da nu Sandalen er saa haard, at den er uigjennemtrængelig for Træerødderne, og da der i det Hele ikke findes Ler paa Hedesletterne, maa de være ufrugtbare. Kun paa de Steder, hvor Sandalen ligger dybt under Overfladen, eller hvor man gjennembryder Sandalen, vil der kunne være nogen Frugtbarhed, navnlig naar Underlaget ikke bestaaer af ufrugtbart Sand, men af Ler. Dette Sidste finder Sted paa enkelte Punkter, hvor Leret da tillige benyttes til deraf at forfærdige de bekjendte „Sydepotter". Hedesletterne have altsaa aldrig været bedækkede med Skov. De gjøre imidlertid endel Nytte, selv der, hvor de ikke ere dyrkede; thi en Mængde Ungkvæg og Faar finder Næring paa dem om Sommeren, ligesom ogsaa Lyngen tjener til Brændsel. Lyngens store Udbredelse i Jylland bevirker, at denne Plante er karakteristisk for det „jydske Landskab". — Best for Hedesletterne dannes Landet af

4. Klitterne, der bestaa af Sandmasser, som i Flodtiden kastes op paa Kysten; i Ebbetiden bliver Sandet tilbage og føres af Vinden længere ind i Landet. De mindste Gjenstande yde der Læ, og efterhaanden taarnes Sandmasserne saa højt op i Sfære, af Tværdale afbrudte Rækker indenfor hverandre, at de navnlig imod Syd, hvor Vinden virker hæftigst, kunne naa en Højde af 100 Fod. Længere op imod Nord blive de derimod kun indtil 30 Fod høje, da Norges Sydspids bidrager til at svække Nordvestvindens Kraft. I Tidernes Løb blive de bevoxede med forskjellige Sandplanter som Klittorag, Marehalm og Graaris (en Slags Pil), der finde Næring ved den i Sandet indeholdte Fugtighed og med deres ofte 30—40 Alen lange Rødder tjene til at gjøre Sandet fastere. Disse hvide eller bleggule Sandklitter med deres af Havet øste lodret afstaarne Klinter have i Afstand Udseende af faste Bjerge, og vedligeholde deres Form saa godt, at enkelte af dem have Navne, som de have faaet for Aarhundreder siden. — Den største Udvikling hos os naa Klitterne paa Vestkysten, hvor de begynde ved Skagen og danne en næsten uafbrudt smal Vold lige ned til Blaavandshuk. I tidligere Tid har denne Vold ned saa Afbrydelser fortsat sig ned i Belgien, men nu er dele den sydlige Del deraf gjennembrudt paa mange Steder. De Klitter, som findes paa enkelte af de frisiske Øer og paa Ejderstedt, ere Levninger af denne Fortsættelse. Klitterne ere mange Steder paa Grund af Vinden i Bevægelse, og ved Sandets Fygning ere efterhaanden, selv i den historiske

eller mindre Stene, forenede ved et jernholdigt Bindemiddel; den er forbavelig for al Plantevæxt, men findes heldigvis ikke paa store Strækninger. 3. Sandalen, der bestaaer af en fin Jernsandsten og strækker sig over store Flader.

Tid, Søer og lavvandede Vige blevne fyldte med et Sandlag. Paa denne Maade ere de store Sandflader i Thisted Amt fremkomne, ligesom ogsaa Byen „Gammel Skagen" tildels er bleven overfløjet. Paa enkelte Steder dække Klitterne Tørvemoser, og ved Sandets Vægt er Tørven efterhaanden bleven omdannet til et tungt Brændemiddel, den saakaldte „Martorv". Paa Læsø og Anholt har Sandflugten anrettet store Ødelæggelser, ligesom ogsaa ved Tisvilde i Nordsjælland. For at forhindre den videre Udbredelse af Flyvesandet beplantes Klitterne med de nævnte Sandplanter og med Naaletræer. Flyvesandet er imidlertid frugtbarere end andet Sand, og de af Flyvesand dækkede Sletter ere frugtbare.

5. Marsken dannes i Havet. Paa de lavvandede Vader er Vandet fuldkommen roligt i den sidste halve Time af hver Flodtid, og i denne korte Tid afsættes et overmaade tyndt Lag af „Klæg" eller Blaalerdyud, der findes udbredt i Vandet i en saadan Mængde, at dette er ganske plumret. Disse fine Lag forhøje efterhaanden Vaderne, men Tilvæxten er under sædvanlige Forhold meget ubetydelig, og der kan hengaa et helt Aarhundrede (35,000 Flodtider) inden en Fod Klæg bliver afsat. En Plante med stive Grene, Salturten (Salicornea herbacea), der voxer paa Klægens Overflade, tjener til at befordre Klægafsætningen, ligesom ogsaa den Omstændighed, at Beboerne opkaste lave Diger paa Vaderne, hvorved Vandet forhindres fra at sættes i Bevægelse ved Bølgeslaget og hvorved det altsaa faaer Tid til at afsætte mere Klæg. Naar Vaden endelig er forhøjet saa meget, at den ved sædvanlig Flodtid ikke overskylles, bliver den bevoxet med Græs og faaer da Navnet „Forland" eller naar den er en Ø „Hallig". Naar man vil forhindre Stormflodens Ødelæggelser omgiver Forlandet med høje og brede Volde eller Diger, forvandles det til en „Koog". — Ifølge denne Dannelsesmaade ere Marskerne altsaa ganske flade, lave Strækninger, hvis Jordbund bestaaer af et frugtbart Blaaler, og som ved Diger, der ofte naa ind langs Floderne, beskyttes imod Havets Overskylninger. Da Marskerne ere saa lave, ere de gjennemskaarne af en Mængde Grøfter, der foranledige, at Beboerne gjerne paa deres Vandringer have Springstokke med sig. Marskerne vilde om Vinteren være aldeles ufremkommelige, dersom ikke de gamle Diger, paa hvilke ogsaa Husene ere byggede, kunde tjene som Kjøreveje. Marskerne begynde ved Kongeaaen og ere i det Høieste 3 Mils brede; deres Frugtbarhed er ganske overordentlig, og de benyttes især til Kvægfødning. I Modsætning til Marsken kaldes det øvrige Land i Slesvig „Geesten".

6. Moser findes rundtom i Landet og ere af megen Betydning, da de indeholde det vigtige Brændemateriale, Tørven. Med Steenstrup maa man adskille vore Moser i tre Afdelinger, nemlig Skovmoserne,

Kjærmoserne og Lyngmoserne. — Skovmoserne danne smaa rundagtige eller langagtige Bakkener og bestaa af forskjellige Mosarter tilligemed hele Lag af Træer, især Eg og Fyr. I de dybere og følgelig ældre Lag træffer man aldrig Bøgen, der nuttildags er vort almindelige Skovtræ, men derimod Fyren, om hvilken man ved, at den indtil for 150 Aar siden ikke forekom i Landet (alle vore Naaleskove ere nemlig plantede siden denne Tid). Denne Art af Moser træffes især i Rullestensſandet, f. Ex. i Nordsjælland. — Kjærmoserne danne store flade og lave Strækninger og bestaa især af Halvgræsser, Siv og Rør (ikke Lag af Mosarter eller Træer). — Lyngmoserne indtage dels Fordybninger i skovløse Egne (Hedemoser), dels bekrande de svagt stræbende Høininger; de bestaa ikke som Skovmoserne af flere, men kun af en Mosart (Sphagnum), og indeholde ikke Lag af Træer, men ere altid bedækkede med Lyng. Undertiden er en Skov- eller Kjærmose bleven bedækket med en Lyngmose, idet et Sphagnumlag og tillige Lyng har bekrandt den oprindelige Mose.

Regle af disse Moser have tidligere været bedækkede med Ferskvand, andre have derimod ligget under Havet, men ere efterhaanden blevne hævede over dettes Overflade ved den vedvarende Hævning, som efter Forskernes Undersøgelser har fundet og endnu finder Sted i alle de Egne af Danmark, der ligge Nord for en Linie imellem Nissumfjord og Nyborg, altsaa parallel med Træerygene paa den skandinaviske Halvø. De Moser, der have været dækkede af Havet, kjendes let paa, at de i Bunden bestaa af Strandsand med Levninger af de samme Dyrearter, som endnu findes i det omgivende Hav. Deres Udstrækning er ofte betydelig, saaledes som f. Ex. den store og den lille Vildmose Nord og Syd for Limfjorden, der hver for sig ere ligesaa store som Amager; det Indre af disse to Moser er for endel utilgjængeligt og ubekjendt, da det bestaaer af Hængesæk. — De fleste Arter af Tørv ere lige gode, naar man sammenligner lige Vægt; Marktørven er derfor den bedste, da den er den tungeste, derefter kommer Skovmosetørven og tilsidst Kjær- og Lyngmosetørven. Mosedragene ere iøvrigt ikke uden Frugtbarhed, naar de underkastes en rigtig Behandling, og paa mange Steder ere store Strækninger af dem omdannede til Eng og Ager.

Vandløbene og Søerne. Da Landet er delt i saa mange Smaapartier, er det en Selvfølge, at Ferskvandet ikke kan spille nogen betydelig Rolle hos os. Vore største Vandløb kunne heller ikke gjøre Fordring paa at være Floder, men blot Aaer, og de længste af dem, Gudenaaen og Ejderen, ere kun en Snes Mile lange. Da nu tilmed Vandmængden i dem ikke er stor, følger deraf, at de ikke ere synderlig sejlbare; og de have derfor kun meget ringe Betydning som Forbindelsesmidler. Kun

Ejderen danner i sin Nedre en Undtagelse, idet den er sejlbar for mindre Handelsskibe fra sin Munding op til Rendsburg, og derfra ved en Kanal, Ejderkanalen, er sat i sejlbar Forbindelse med Kielerfjord.

Vandløbene paa Øerne ere meget smaa og de vigtigste af dem ere Susaa eller Næstvedaa (dens By er Næstved) i Sjælland og Odenseaa (By: Odense) i Fyen. — Susaaen udspringer nærved Faxe, løber igjennem Tjustrup-Bavelsesø og falder i Vordingborgbugten. Odenseaaen udspringer paa Fyens store Bakkestrøg imod Syd og falder ud i Odensefjord.

Paa Halvøen ere Vandløbene, da Vandskjællet gaaer i nord-sydlig Retning, næsten alle Tværaaer, og kun Gudenaaen gjør en Undtagelse herfra. Da Vandskjællet tillige løber nærmest ved Østkysten, følger deraf i det Hele ogsaa, at de Vande, som løbe mod Øst, ere kortere end de, som løbe mod Vest. — En østlig Retning have Skalsaa og Skivesaa (By: Skive), som begge falde i Limfjorden, Storaa eller Holstebroaa (By: Holstebro), som falder i Nissumfjord, den vandrige Ringborgaa eller Skjernaa, som falder i Ringkjøbingfjord, Vardeaa (By: Varde), som falder i Hjerting bugten, Kongeaa eller Skodborgaa, Ripsaa eller Ribeaa (By: Ribe), Vidaa (By: Tønder), og Ejderen med dens Bifloð Trene (Byer: Rendsburg, Friedrichsstadt og Tønning), som falde i Vesterhavet. En østlig Retning have Gudenaa (Byer: Silkeborg og Randers) og Djursaa (By: Grenaa), der begge løbe ud i Kattegattet.

Kongeaaen betegner, ogsaa den er saa ubetydelig, en virkelig Naturgrændse, idet den løber i en meget bred afskaaren Dal. Ejderen har en forholdsvis betydelig Vandmasse. Den kommer fra Omegnen af Preetz i Holsten; ved Rendsburg danner den en lang smal Indsø, som kaldes Oberejder, og ved sit Udløb har den en Munding af 1½ Mils Bredde. Gudenaaen udspringer i Nærheden af Vejle og kommer fra to Kilder, som ligge nærved den Kilde, hvorfra Skjernaaen har sit Udspring; Vandskjællet imellem Kongerigets to vigtigste Vandløb er derfor ogsaa kun ganske smalt. Gudenaa løber igjennem den ene Ende af Mossø, hvorfra atter Skanderborgsø har sit Afløb, og gjennem Søerækken ved Himmelbjerget. Ved sit Udløb fører Gudenaaen en saa stor Vandmasse, at Vandet i det Indre af Randersfjord næsten er ferskt.

Indsøer findes saagodtsom i alle Dele af Landet; enkelte Egne ere dog fattige derpaa, som f. Ex. Fyen. Adskillige af vore største Indsøer slutte sig sammen i Grupper, og man kan af saadanne Grupper nævne: den nordsjællandske Gruppe, hvortil høre Arresø, Esromsø og Furesø, — Himmelbjerggruppen, der indbefatter en stor Mængde Søer i Nærheden af Himmelbjerget, og Klitsøgruppen, der begynder Nord for Limfjorden og gaaer til Blaavandshuk. Den vigtigste af disse

Klitfeer er nutildags Tilfeen; men i fordums Dage har der sandsynligvis været mange flere af dem, ligesom tidligere ved den nordvestjydske og hollandske Kyst. — Af Søer, som ikke høre til nogen af de anførte Grupper, kan man nævne: Tissø i det vestlige Sjælland, Maribosø paa Lolland og Kolindsund paa Djursland.

Klimatet. Et Lands Klima afhænger ikke blot af dets Afstand fra Ækvator, men ogsaa af mange andre Omstændigheder, og Lande, der ligge paa samme Bredde, kunne derfor have et meget forskjelligt Klima. Iblandt de Omstændigheder, som kunne indvirke paa Klimatet, kan man fremhæve Landets Beliggenhed i Vest eller Øst af et stort Fastland, dets større eller mindre Forbindelse med Havet og dets mindre eller større Højde over Havfladen. Naar saaledes et Land paa den nordlige Halvkugle ligger nærved Vestkysten af et stort Fastland, kommer det i Berøring med en Havstrømning, som medbringer Varme fra Troperne („Golfstrømmen" i det atlantiske Hav), og det faaer derved et mildt Klima. Naar et Land staaer i nær Forbindelse med Havet, vil det have et Klima, der ikke er hedt om Sommeren, men heller ikke koldt om Vinteren, hvorimod det vil have stor Fugtighed og megen Uro i Luften („Øklima" i Modsætning til „Fastlandsklima"). Naar et Land er langtliggende, er dets Klima mildere end naar det ligger højt oppe over Havfladen („Højdeklima").

Da Europa danner en Halvø, som udgaaer imod Vest fra Asien, har det et mildt Klima, og denne Mildhed tiltager, jo mere man nærmer sig til Havet. Som en Følge heraf gjøre Aarsvarmelinierne store Bøjninger imod Nord i Europa, og der gives ikke paa hele Jorden Lande med en saa høj aarlig Middelvarme i Forhold til deres Afstand fra Ækvator som det nordvestlige Europa. Forfølger man saaledes Aarsvarmelinien for 0°, viser det sig, at den stiger til 71° Br. paa Magerø, imedens den imod Vest gaaer over Nordenden af Island og Sydenden af Grønland samt i Nordamerika til 51° Br.; imod Øst synker den i Asien ligeledes til 51° Br. Aarsvarmelinien for 10° Celsius stiger i Europa til Dublin paa 53° Br., imedens den i Nordamerika og i Asien synker til omtrent 40° Br. (Aarsvarmelinien for Kjøbenhavn ligger imellem de to her omtalte Linier, idet Middelvarmen i denne By udgjør 8°). — Paa Grund af det nordvestlige Europas Forbindelse med Havet, gaa Sommervarmelinierne dybere ned her end i Østeuropa, imedens det Omvendte finder Sted for Vintervarmelinjernes Vedkommende. Naar man saaledes betragter tre Punkter, nemlig Nordenden af Irland, Kjøbenhavn og Moskva, der ligge omtrent paa samme Bredde, men i forskjellig Afstand fra det aabne Hav, viser det sig, at Sommervarmen i Irland er 15°, i Kjøbenhavn 17° og i Moskva 20°, — endvidere at

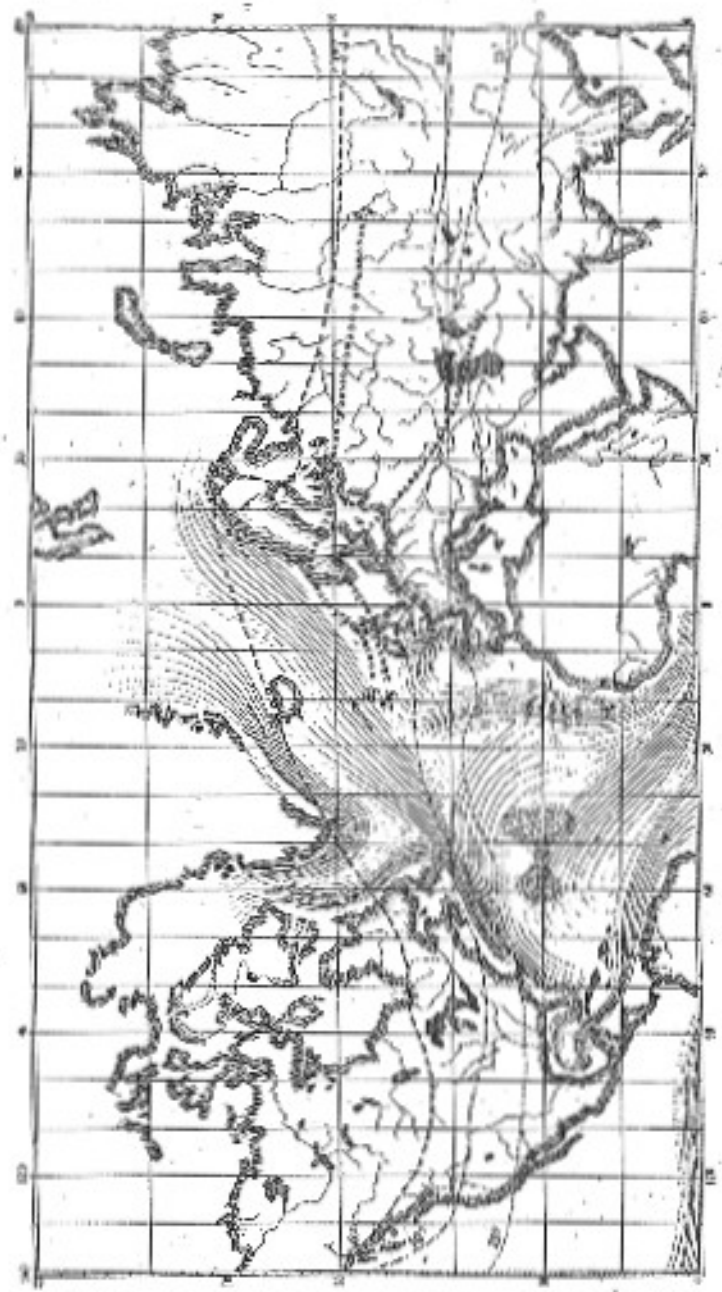

Kaart over Havstrømninger, Varmelinier og Planters Udbredelse.

Vintervarmen i Irland er + 5°, i Kjøbenhavn 0° og i Moskva ÷ 10° (Myrter og Laurbærtræer voxe i det Fri i Irland, — den russiske Vinter ødelagde Napoleon).

Vort Fædreland har altsaa uagtet sin nordlige Beliggenhed et temmelig mildt Klima, idet de tre ovenfor anførte Omstændigheder træffe sammen og bevirke dette Resultat; vi have tillige Ollima. Om nogen betydelig Forskjel i Varmeforholdene imellem de nordlige og sydlige Dele af Landet kan der ikke være Tale, da en Breddegrad i det vestlige Europa kun bevirker en Forskjel i den aarlige Middelvarme af omtr. $\frac{1}{8}$°.

Paa Grund af vor mangesidige Forbindelse med Havet have vi en aarlig Regnmængde af 21 Tommer, et Tal, der overgaaer Østeuropas (St. Petersburg har 17, Astrahan har 6 T.), imedens den staaer tilbage for Bergens (80 T.) og den irske Vestkysts (55 T.) og omtrent er lig Kristianias og Mellemsveriges. Som i hele Europa Nord for Alperne er denne Regnmængde fordelt paa hele Aaret, og ikke som i Sydeuropa indskrænket til Vinteren eller som i Troperne til Sommeren („det vedvarende Regnbælte" — „Vinterregnens Bælte" — „Sommerregnens Bælte"). Vor Regnmængde er forresten meget gunstig for os, idet den passer baade for lerede og for sandede Jorder. — Af Vindene ere hos os som i hele Europa de vestlige fremherskende, skjønt der tillige viser sig stor Ustadighed i Vindforholdene. I den største Del af Landet ere Stormene ikke meget hyppige; paa Jyllands Vestkyst hersker der dog saa stærke og vedholdende Storme, at intet Træ kan trives der uden Læ, ja endog paa Østkysten vende alle Træerne paa Grund af Vestervinden deres Toppe mod Øst. Hvad der navnlig paa Vestkysten af Halvøen virker tilintetgjørende paa Plantevæxten er den saakaldte Skaj, en tør og skarp Vind, som gjør Træernes Blade og de unge Skud sorte, som om de vare forbrændte; den kalde Taage, Havgusen, der kommer ude fra Vesterhavet og ofte holder sig i flere Dage over store Landstrækninger, gjør ligeledes Skade paa Plantevæxten.

Planteverdenen hos os har i det Hele samme Karakter som ellers i det mellemeuropæiske Lavland. Vort Land hører derfor til de sommergrønne Løvtræers og de selskabelige Græsarters Bælte, der imod Syd begrændses af de vintergrønne Løvtræers Bælte (Sydeuropa) og imod Nord af Naaletræernes Bælte (den egentlige skandinaviske Halvø). Paa Grund af Landets ringe Udstrækning ere de klimatiske Forskjelligheder ikke store nok til at betinge en forskjellig Planteverden; den Forskjel, som man iagttager i denne Henseende, er derimod en Følge af Jordbunden. — Rullestensdannelsens Område er vort Skovland, og der findes saa mange Skove i dette Terrain, at ingen større Del deraf er skovløs. Det Træ, som danner den langt overvejende Del af vore Skove, er

Bøgen, som især findes paa Rullestensleret, og som synes at trives bedre hos os end andensteds. Denne Plante har altsaa et Midtpunkt hos os, og den bliver lavere mod Nord (dens Nordgrænse gaaer over Nordskotland, Laurvik i Norge samt Sydenden af Vettern i Sverige). Mindre vigtig er Egen, der findes plettois i Bøgeskovene og som er det herskende Træ paa Rullestenssandet; men paa dette er den for en stor Del ødelagt, saa at kun Egepurrer ere tilbage (Egens Nordgrændse gaaer saavelsom Frugttræernes over Trondhjem og Gefle). Af Undersøgelserne over de Træslevninger, som findes i Moserne, fremgaaer det, at Bøgen først i en sen Tid er indkommen her i Landet, og det er tydeligt nok, at dette Træ er især med at fortrænge Egen. Den tredie Bestanddel af vore Skove dannes af Naaletræerne; men disse ere, som ovenfor nævnt, først plantede i den nyere Tid, hvorimod man af Moserne kan se, at vi engang have havt kraftige Fyrreskove, som ere gaaede under. Underskoven dannes i fugtig Jordbund især af Æl, og i tør Jordbund især af Hassel og Slaaen. Skovbunden i Løvskoven frembyder om Foraaret ligesom Engene hele Sommeren igjennem et pragtfuldt og frodigt Blomstertæppe. Korndyrkningen er ogsaa navnlig indskrænket til Rullestensdannelsen.

Den vestlige Del af Landet har i Modsætning til den østlige saagodtsom ingen Skov, og der findes i disse Egne adskillige Mennesker, der de som gamle Folk uden nogensinde at have seet et stort voxende Træ. Paa de ufrugtbare Hedesletter voxer Lyngen, paa Klitterne Sandplanter og i Marsken Saltplanter og frodigt Græs.

De enkelte Kridtpletter paa Overfladen have særegne Planter, som f. Ex. Maaen, der udmærker sig ved mange Orchideer. Bornholm er ligeledes mærkværdig ved sin Plantevæxt; Bøgetræerne paa denne Ø ere saaledes alle plantede, og Smaaskovene der dannes især af Ask og Eg.

Dyreverdenen har nutildags ikke mere den Karakter som forhen, da Mennesket ikke havde indvirket derpaa. I fordums Dage have vi havt mange større Pattedyr, der nu ere udryddede, saaledes forskjellige Drøvtyggere, som Elsdyret og Rensdyret, Bisonoxen og Pukkeloxen, endvidere flere større Rovdyr som Bjørnen, Ulven, Losen, og endelig Væveren og Vildsvinet. Denne Udryddelse af de større Dyr hænger sammen med, at der ikke hos os som i Nordeuropa findes store Strækninger, som ere ubeboede og som tillige afgive gode Skjulesteder for større Dyr (Klipper, tætte Skove). Vore største vilde Pattedyr ere derfor ogsaa blot Kronhjorten, Raadyret samt det i senere Tider indførte Daadyr; vore største vilde Rovdyr ere Ræven, Grævlingen og Odderen. Vor Fugleverden er derimod vel talrig repræsenteret, og de Fugle, som findes hos os, ere navnlig, saaledes som overalt i de nordlige Lande, Vandfuglene. Af

Krybdyr og Padder findes kun faa Arter hos os, og af saadanne store Arter, som findes i de varmere Lande, have vi slet ingen; vor eneste Giftslange er Hoggormen, der forekommer talrig paa de jydske Heder.

B. Folket og Staten.

Bestanddele og Folkemængde. Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland udgjorde allerede tidlig et samlet Hele, idet Gorm den Gamle samlede „Danmarks Rige", som strakte sig fra Skagen til Elberen. I Tidens Løb blev det samlede Rige adsplittet; men ved Christjern I. blev det atter forenet og tillige forbundet med Hertugdømmet Holsteen. I 1806 forenedes disse Lande under Navnet „den danske Stat", hvortil i 1815 kom Hertugdømmet Lauenburg. Ved Wienerfreden 1864 blev Slesvig, Holsten og Lauenburg afstaaede til Kongen af Preussen og Keiseren af Østrig.

Kongeriget Danmarks Hovedland har en Størrelse af 700 □ Mile, hvoraf Jylland indbefatter 460 □ Mile. Hertugdømmet Slesvig har en Størrelse af 160 □ Mile. De fjernere Landsdele bestaa af Færøerne (24 □ M.), Island (1800 □ M.) og Grønland, der tilsammen kaldes vore nordlige Bilande, — samt af de dansk-vestindiske Kolonier (6 □ M.). Vore nordlige Bilande hørte med til Norge, men forbleve ved den danske Stat 1814; vore vestindiske Kolonier erhvervedes i det 17de og 18de Aarhundrede.

Folkemængden udgjør i Kongerigets Hovedland 1½ Mill. og i Slesvig 400,000. Tætheden af Befolkningen er 2400 paa hver □ Mil, og da nu blot de Lande, som have under 1000 Mennesker paa hver □ Mil, ansees for at være svagt befolkede, er vort Land ret heldigt stillet i Henseende til Tætheden. Tætheden i de forskjellige Dele er ikke ens og afhænger især af Jordbundens Godhed. Jylland har saaledes kun 1500, Ringkjøbing og Ribe Amter endog kun 900 Mennesker paa hver □ Mil; den tætteste Befolkning findes paa Amager og Ærø, hver med omtrent 9000 Indbyggere paa 1 □ Mil.

Nationaliteten. Ifølge Thomsens og Worsaaes Undersøgelser over Oldsagerne er det udeligt, at der, førend den nuværende Befolkning kom herind, har været tidligere Befolkninger, som have efterladt os mangfoldige Minder. Den første af disse var Stenalderens Folk, hvis Minder bestaa af Kjøkkenmøddingerne, Gravhøjene og en Mængde Stenredskaber. Dette Folk stod paa et meget lavt Kulturtrin og fødselsatte sig med Fiskeri og Jagt; dets Spor findes derfor navnlig ved Kysterne af Havet og de større Søer, især paa Øerne og paa Østkysten af Halvøen. Kjøkkenmøddingerne, der betegne de Steder, hvor Stenalderens Folk har boet, bestaa af Affaldet fra deres Maaltider; Gravhøjene, der enten ere Stendysser eller Jættestuer (Stendysserne tydedes forhen som Tingsteder, men ere senere ligesom Jættestuerne befundne at være Gravhøje), udmærke sig ved de ofte uhyre Sten, hvoraf de ere

En Stendysse.

byggede. Man ved endnu ikke, hvorhen Stenalderens Folk bør henregnes; men det har beboet Kyststrækningerne i en stor Del af Mellemeuropa samt i Sydsverige; i det øvrige Sverige samt i Norge har det derimod ikke boet. — Denne Befolkning er bleven efterfulgt af Broncealderens Folk, hvis Minder bestaa af Sager af Bronce og Guld, og af Gravhøje af Jord, som paa mange Steder forekomme i saa stor Mængde, at de give Landskabet et særegent Præg, saaledes f. Ex. Egnen ved Lejre, mange af de jydske Heder. I Modsætning til Stenalderens Folk var Broncealderens Folk i Besiddelse af høj Kultur, hvad man kan se af den Stjenhed, som giver sig tilkjende i de efterladte Vaaben og Redskaber. Ogsaa Broncealderens Folk har ikke strakt sig højere op end til Sydsverige; men imod Syd har det derimod levet i en stor Del af Mellemeuropa. — Allerede i de første Aarhundreder efter Kristus indkom her i Norden den nuværende, til den indoeuropæiske eller kaukasiske Gruppe hørende Folkestamme, som man har kaldet den gotiske. Oldsagerne fra dennes ældste Tid høre til Jernalderen og bestaa af Jern, Messing, Guld, Sølv, Glas o. s. v. I den nyeste Tid har man i Moser hos os gjort storartede Fund af Sager fra Jernalderen. Jernalderens Slutning sættes omtrent til Aar 1000 eller Tiden, da Kristendommen var fuldstændig indført heri Landet. Af Gravhøje fra Jernalderen maa man som de anseligste nævne de to uhyre Høje ved Jelling, i sin Tid opkastede for Gorm den Gamle og Thyra Danebod. Et andet Mindesmærke fra denne Tid er Danevirke, der strækker sig fra Treenen til Østersøen og som bestaaer af tre Volde, af hvilke den sydligste, det saakaldte Kurvirke, og østligste, den saakaldte Østervold, ere af ukjendt Oprindelse, imedens de forreste ere blevne udbedrede af Kong Godfred; den nordligste Vold, det egentlige Danevirke, er bygget af Thyra Danebod. Anselige

Gravhøje fra Jernalderen forekomme hyppig i Sverige og Norge, og hertil høre de saakaldte Skibshøje samt Kongehøjene ved Gammel Upsala, der i Størrelse kunne maale sig med Jellinghøjene.

Kongehøjene ved Jelling.

Den nuværende Befolkning i Kongeriget Danmark og i Slesvig hører altsaa til den gotiske Stamme, hvis tvende Hovedgrene begge findes hos os:

1. Den skandinaviske Green, der danner Hovedmassen af Befolkningen i hele Norden, tæller tilsammen over 7 Mill. Mennesker. Af disse udgjøre Danskerne 1,800,000, Svenskerne 4 Mill., Nordmændene 1½ Mill., Islænderne og Færingerne 74,000 Mennesker. Disse Folkeslærd ere i det Hele hver indskrænkede til sit Land. I Skåne findes imidlertid mange Spor, som vidne om, at den derboende Befolkning ikke i Alt er bleven forsvensket; thi det skånske Folkesprog er endnu for en stor Del Dansk. Udenfor de tre nordiske Riger bo Skandinaver i Finland, hvis dannede Befolkning saagodtsom udelukkende er svensk (de Svensktalende af Finlands 1,700,000 Mennesker angives at være 200,000). — Den skandinaviske Green benyttede oprindelig et eneste Sprog, skjøndt med forskjellige Dialekter, den saakaldte dansk Tunge («dansk tunga»), hvis ældste Form er os bekjendt igjennem Runerne; men af dette Sprog har der efterhaanden udviklet sig tre Skriftsprog, det Dansk-Norske, det Svenske og det nyere Islandske. Af de nuværende Folkesprog høre Norsk og Islandsk nærmest sammen i en, Dansk og Svensk i en anden Gruppe. Færøisken ligner særdeles meget det nyere Islandske.

2. Den germaniske Green deles hos os i to Dialekter, nemlig Plattydsk, som til Reformationen taltes af Alle, men nu især benyttes af Mængmand, og Frisisk, der bruges i en Del af det gamle Nordfriesland. Den frisiske Dialekt, der meget nærmer sig til de nordiske Sprog, er kun lidt udbredt og tales hos os kun af omtrent 30,000 Mennesker.

Den Del af Landet, i hvilken den skandinaviske og germaniske Green stode sammen, er Slesvig, og Grændsen imellem de to Folkeslærd var i fordums Dage Danevirke, saaledes at Angel havde en ublandet dansk Befolkning. Denne Angels tidligere Danskhed viser sig af Skribenternes Beretninger ligesom ogsaa af Stednavnene. Uagtet vores tydske Fordrejelser ere Stednavnene her nemlig af samme Art som Stednavnene i Kongeriget Danmark, idet de enten ligne Nutidens Dansk og ende paa

Sprogkaart over Slesvig.

—gaard; —hus; —ager, —hede o. s. v., eller have gammeldanske Endelser som f. Ex. bol eller bøl eller balle (et Bolsted), —løv (Arvegods), —torp eller drup (en Landsby), —rød eller rud (af at rydde), um eller om (den gamle Dativform) o. s. v. Andre danske Stednavne i Slesvig ere f. Ex. Sundsved, Jarnvid (o: Jernskoven, nu Dänischwold), af vidr, en Skov; ligeledes Slien af sle, et Rør. Ogsaa Svansen o: Svendsø har været behovt af Danskere, men der er næsten ethvert Spor af dansk Nationalitet forsvundet. I Tidernes Løb er det tydske Sprog, især ved Fejl fra Regeringens Side trængt højere op i Slesvig, saaledes at Folkesproget i Angel dels er dansk, dels plattydsk; i Flensborg ere ogsaa mange af Indbyggerne tydsktalende. Det danske

Folkesprog gaaer ublandet til Flensborg imod Øst og til Tønder imod Vest, dog saaledes, at det tillige skyder sig ned i en Tange imod Syd. Forholdet imellem Folkesprogene i Slesvig kan angives saaledes: Mere end Halvdelen af Befolkningen taler Dansk, henimod Halvdelen Tydsk*).

Foruden de Folk af fremmed Oprindelse, som findes adspredte rundtom i Landet og som især bestaa af Tydskere og Jøder**), kan man nævne nogle Smaagrupper. Amagerne nedstamme fra nogle hollandske Familier, der indkaldtes af Christjern II. for at forbedre Havedyrkningen. De have vedligeholdt deres Forfædres Kladedragt og ligeledes enkelte Udtryk af deres Sprog, f. Ex. Jan, Dirk, Skont. Kolonisterne paa Amager indkaldtes i forrige Aarhundrede fra Pfalz og Hessen for at opdyrke endel af de sydste Heder; de have endnu tydsk Kirke- og Skolesprog. Naimændsfolkene eller Kjæltringerne (af det gammeldanske Ord „kjæltre" o: ligge), vandre omkring, især paa Hederne i Jylland, og ernære sig af Kjædelflikkeri, Løsgængeri og Tyveri. Da deres Sprog, det saakaldte Rotvælsk (af det rotvælske Ord Rot, en Tigger, og det tydske Ord wälsch, udenlandsk), ifølge Dorph ikke er Andet end et Slags Dansk med forvrængede Endelser og iblandede tydske Ord, er det rimeligt, at de nedstamme fra et Slags Pak, blandet med Sigenere. Forhen vare de talrigere og de fandtes paa Holbergs Tid ogsaa i Sjælland; men nu ere de kun faa (maaske kun 4—500) og de ere navnlig indskrænkede til Jylland, hvor mange af dem tilbringe en stor Del af deres Levetid i Viborg Tugthus. Digteren Blicher har mesterlig skildret disse Naimændsfolks Liv. Ogsaa i de to andre nordiske Riger findes saadanne Naimændsfolk, i Norge kaldte „Fanter", i Sverige „Skojare", der leve paa samme Maade som de danske; de norske Fanters Forhold ere især blevne undersøgte af Eilert Sundt***).

*) Som en Egenhed for det danske Talesprog i Slesvig og i den Del af Jylland, som ligger Vest for Højderyggen og lige til Thy maa bemærkes, at den bestemte Artikel ikke sættes bagved Ordet og at man i Stedet derfor sætter et „æ" foran Ordet, saavel i Enkeltallet som i Flertallet, f. Ex. „æ Mand", „æ Mænd" — ikke „Manden", „Mændene".

**) Jøderne, der i hele Verden tælle 7 Mill., findes især iblandt Polakkerne, og man regner, at der i Rusland lever over 1 Mill. og i Østrig næsten ligesaa mange af dem. I Sverige findes 1000 Jøder, i Norge er der derimod kun nogle enkelte, da de først for faa Aar siden have faaet Tilladelse til at komme derind.

***) Sigenerne ere et fra Indien stammende Folkefærd, som første Gang fremtraadte i det vestlige Europa under Kirkeforsamlingen i Constanz (1417); deres Sprog hører til den indoeuropæiske Sprogstamme. Forskjellige fra Sigenerne ere Natmælskerne, som nedstamme fra et Slags sammenlebet Pak, og hvis Sprog er et „Tuvesprog". Sigenerne, der antages at tælle ½—¾ Mill. Mennesker, ere udbredte baade i Europa og i flere andre Verdensdele. Hovedmassen af dem findes i de nedre Donaulande.

Næringsvejene. Da vor Jordbund mangler Mineralier, som ere brugbare i Industrien, og da vore Skove ikke ere meget udstrakte, selvom de ere mange, følger deraf, at Bjergværksdrift og Skovbrug ikke have synderlig Betydning hos os. Vor vigtigste Næringsvej er derimod Landbruget, hvormed ikke mindre end 60 pCt. af Befolkningen ere sysselsatte. I de Egne, hvor Jordbunden er frugtbar, altsaa navnlig i Kalkstenslerets Omraade, er det Kornavlen, og i de mere ufrugtbare Egne Husdyravlen, som er den fremherskende.

Fiskeriet er ogsaa en vigtig Erhvervskilde især for Kystboerne, hvis vigtigste Næringsmiddel bestaaer i forskjellige Arter af Saltvandsfisk (Sild, Torsk, Flyndere); men Fiskefangsten er dog ikke saa betydelig som i Middelalderen, da man efter Saxe Grammatikers Beretning traf Sild i Øresundet i en saadan Mængde, at man kunde „fange dem med de bare Hænder". Nutildags fanges de fleste Sild i Slien og forsendes som „rogede Sild" især fra Kappel; i mange af Jyllands Aaer er Laksefiskeri (ved Randers fiskes ikke saa mange som tidligere). Ved Middelfart og i Isefjord fanges mange Marsvin (i Middelfart har gl denne Grund allerede fra Middelalderen af existeret et Marsvinsfangerlav); ved Frederikshavn, i Limfjorden og ved Højer fiskes mange Østers („Fladstrands", „Limfjords og „Flensborger" Østers").

Industrien kan ikke være af stor Betydning hos os, da Landbruget sælter saa mange Mennesker i Arbejde, og da vort Land mangler de for Industrien saa nødvendige Stenkul*). Af større Fabrikanlæg have vi derfor kun faa, og de vigtigste af dem ere: Klædevarkerne Uldered, Brunshaab og Grejsmølle, Papirmøllerne Strandmøllen og Silkeborg, samt Jernstøberierne i Kjøbenhavn og paa Frederiksværk. — Af ejendommelige Industrigjenstande kan man nævne: Træsko, der især i de jydske Skovegne ere en vigtig Indtægtskilde, og som afgive en karakteristisk Fodbeklædning for Almuen af dansk Oprindelse, Randers Handsker, der fabrikeres ikke blot i Randers, men ogsaa i flere andre Steder paa Østkysten af Halvøen, Uldvarer, der forfærdiges ved Husflid af Kvinder og Piger i de saakaldte „Vindegne" i Midten af Jylland, Jydepotter fra Vardes Omegn, og endelig Kniplinger, der forfærdiges ved Husflid i Tønders Omegn. Som en By, hvor Industrien har et særegent Opsving, kan man anføre Nønne, der har

*) En udviklet Industri findes navnlig i det Hele kun i de Egne, hvor der er Stenkullag, saaledes i Storbritannien, Rhinprovindsen, Belgien, Nordfrankrig, Egnen omkring Lyon, det midterste Rusland o. s. v.

adstillige Smaafabrikker af „bornholmsk Stentøj" og af en særegen Slags Ure, de „bornholmske Ure".

Det vil let indsees, at Landbrugsprodukternes Mængde i et saa frugtbart Land, som vort Fædreland, meget maa overgaa Forbruget, og Handelen med disse Produkter sysselsætter derfor mange Mennesker. Udførselen af Korn beløber sig ogsaa til flere Millioner Tønder om Aaret, og de Kornsorter, som udføres, ere især Byg, dernæst Hvede og Havre. Den vigtigste Udførselsgjenstand efter Kornet er Smørret. Af Hornkvæget udføres ligeledes meget, især af den fynske Race, der fra Jylland sendes til Marsken for at fedes og derfra udføres over Hamburg til England; men i den senere Tid har man begyndt at udføre Hornkvæget direkte fra Jylland til England. Den danske Hesterace har i flere hundrede Aar vedligeholdt sin Godhed, hvilket navnlig skyldes Stutteriet ved Frederiksborg, og den danske Hest søges endnu meget i Udlandet. Indførselen bestaaer især af saadanne Gjenstande, som Landet ikke frembringer i Mængde og som benyttes af Befolkningen. — Vort Fædreland er imidlertid ikke noget Handelsland; thi vi have ikke som Schweiz nogen betydelig Mellemhandel, vore Produkter ere ogsaa altfor ensartede til at kunne danne et Verdensmarked, og vi mangle endelig et tilstrækkeligt Antal af større Byer.

Paa Grund af Landets mangesidige Forbindelse med Havet er Søfarten især vigtig, og den danske Handelsflaade har længe været betydelig. Vore vigtigste Skibsværfter findes i Kongeriget i Kjøbenhavn, Ronne og Svendborg med Landsbyen Troense paa Taasinge, — og i Slesvig i Aabenraa og i Flensborg. Ogsaa Landførselen er af Vigtighed, hvortil de i de fleste Egne af Landet anlagte gode Landeveje meget bidrage. Den nyere Tids Fremskridt fordrer imidlertid bedre Befordringsmidler end Landeveje, og man er derfor især med at danne et stort Net af Jernbaner, som forgrener sig over de vigtigste Dele af Landet. De Partier af dette Net, som enten ere fuldførte eller ere under Arbejde, fordele sig paa følgende Maade: 1. Sbanerne gaa fra Helsingør igjennem Sjælland og Fyen til Fredericia. Fra Helsingør fører nemlig Banen til Kjøbenhavn og derfra igjennem Sjælland til Korsør; Færden gaaer nu til Sos over Storebælt (om Vinteren, naar Isgang finder Sted, skeer Forsendelsen her paa Isbaade over den lille Sprøge, som tilhører Postvæsenet) til Nyborg, og Banen gaaer dernæst igjennem Fyen over Odense til Strib, hvor en Dampfærge fører over til Fredericia. — Fra Fredericia løber 2. den jydske Længdebane imod Nord og imod Syd. Den nordlige eller nørrejydske Del heraf gaaer fra Fredericia over Byerne langs Østkysten til Aalborg. En Tværbane staaer i Forbindelse hermed og forbinder Viborg og den vestlige

Del af Limfjorden i Forbindelse med Længdebanen. Den sydlige eller flensborgske Del af Længdebanen fører fra Fredericia over Flensborg til Rendsburg, hvor den staaer i Forbindelse med de holstenske Baner.

Kanaler kunne naturligvis ikke være af stor Betydning i et Land, der som vort staaer i mangesidig Forbindelse med Havet, og de ere derfor alle med Undtagelse af Ejderkanalen lidet vigtige. I Sjælland findes af Kanaler den dannefjeldske Kanal, Esromkanalen, bygte for Brændselsførselen, og den frederiksværkske Kanal, som driver Fabrikkerne paa Frederiksværk; i Fyen findes Odensekanalen, i Jylland Løgstørkanalen, Silkeborgkanalen og Ribekanalen, i Slesvig Ejderkanalen.

Landets Produkter og Handelen dermed afgive altsaa de væsentlige Indtægtskilder hos os. Da man har indført mange Forbedringer i Henseende både til Frembringelsen og Bearbejdelsen af Produkterne, er Velstanden i Landet ogsaa tiltagen ganske overordentlig i de senere Aar, og man maa sige, at det danske Folk er meget lykkeligt, hvad Formuesvilkaarene angaaer. Vort Land er derfor i saa Henseende bedre stillet ikke blot end Norge og Sverige, som høre til de fattigere Lande i Europa, men ogsaa end f. Ex. England og Belgien, hvor Kapitalerne ere samlede hos Enkeltmand og ikke fordelte over hele Massen, og som derfor have et utaget Proletariat.

Religionen og Oplysningen. Folkekirken er hos os den evangelisk-lutherske, og hertil bekjender den største Del af Befolkningen sig. Ved Grundlovens Indførelse 1849 i Kongeriget blev Religionsfrihed for denne Landsdels Vedkommende; men i Slesvig have fremmede Trosbekjendere kun fri Religionsøvelse i enkelte Byer. Af fremmede Trosbekjendere findes endel Katolikker og Reformerte i Kjøbenhavn, Herrnhuter i Christiansfeld, samt Remonstranter og Mennoniter i Friedrichsstadt; Jøder findes paa mange Steder i Landet.

Oplysningen staaer paa et højt Trin hos os. Dette viser sig tydeligt i Almueskolevæsenet; thi der er indrettet saa mange Almueskoler, at Alle faa Undervisning, og det hører til Undtagelserne at træffe Nogen, især af den yngre Slægt, som ikke kan læse og skrive. Til Almueskolelærernes Uddannelse findes endel Seminarier, saaledes Jonstrup (Sjælland), Skaarup (Fyen), Rønnum, Ryslev og Jelling (Jylland). For den højere Undervisning sørge ogsaa mange Anstalter. Lærde Skoler findes i Sjælland i Kjøbenhavn (Metropolitanskolen), Frederiksborg, Roskilde, Sorø og Herlufsholm (paa de to sidste Steder er der tillige forbundet en Opdragelsesanstalt med Skolen); Falster og Laaland have deres Skole i Nykjøbing, Fyen sin i Odense. I Jylland findes det overvejende Antal af lærde Skoler paa Østkysten, nemlig i Aalborg,

Randers, Aarhus og Horsens; i Midten af Jylland findes kun en lærd Skole, nemlig i Viborg, og paa Vestkysten ligeledes kun en, nemlig i Ribe. Slesvig har ogsaa flere lærde Skoler. For den højere Undervisning sørger endvidere Universiteter i Kjøbenhavn, og i denne By, der er Midtpunktet for den handelige Udvikling i Danmark, findes tillige en polyteknisk Anstalt, en militær Højskole samt en forenet Veterinær- og Landbohøjskole. Af offentlige Biblioteker besidder Kjøbenhavn tre. Det kongelige Bibl. hører til Bibliotekerne af anden Rang og indeholder ½ Mill. Bind*), iblandt hvilke ere mange Palæotyper eller Vugge fra Bogtrykkerkonstens tidligste Tid (indtil Aaret 1500 eller 1530), ligeledes den store Manuskriptsamling, hvoriblandt vor store Sproggranskers Rasks Samling af Haandskrifter paa Singalesisk, skrevne paa Palmeblade. Universitetets Bibl. tæller 200,000 Bind og indeholder Rasks Samling af Haandskrifter i Sanskrit samt Professor Arne Magnussens Samling af 2000 gamle islandske Skindbøger. Det Classenske Bibl. er givet til det Offentlige af General Classen.

Vor Litteratur er righoldig, især hvad det Nationale angaaer, skjøndt den paa Grund af Sprogets ringe Omfang ikke kan være stor. Ogsaa mange litterære Selskaber vidne om Videnskabens Fremme hos os, saaledes „det danske Videnskabernes Selskab" og „det nordiske Oldskriftselskab", hvilket sidste har udgivet mange Værker, henhørende til vor Oldtid, og væsentligt har bidraget til at danne det berømte oldnordiske Museum i Kjøbenhavn. — Til Konstens Fremme tjene det kongelige Theater i Kjøbenhavn, Konstakademiet paa Charlottenborg og Kjøbenhavns store Konstsamlinger, hvoriblandt Thorvaldsens herlige Museum.

Den politiske Forfatning. Det slesvigholstenske Oprør 1848—50 førte til, at der skete en stærk Adskillelse imellem flere af de Dele, som sammensatte „den danske Stat", og der kom ikke nogen Enighed tilveje med Hensyn til at forene dem til et Hele. Paa Grund af de særegne Omstændigheder fik Kongeriget en langt friere Forfatning end Slesvig, idet Grundloven af 5te Juni 1849, som giver Folket almindelig Valgret, hører til de frieste i Europa. — Af de fjernere Landsdele har Island en raadgivende Stænderforsamling (Althinget), hvorimod Færøerne, der sende nogle Medlemmer til Kongerigets Repræsentation, i alle Henseender høre til Kongeriget, ligesom ogsaa Grønland og de vestindiske Kolonier.

*) De største Biblioteker i Verden ere i Paris (over 2 Mill. Bind), i Vatikanet og i München (1 Mill. Bind); de store Biblioteker i Berlin, Wien, St. Petersburg og i Britisk Museum ere omtrent af Størrelse som vort kongelige Bibliothek. — Det kongelige Bibl. i Stockholm, Universitetsbibl. i Upsala, Lund og Kristiania ere omtrent saa store som vort Universitetsbibliothek.

I Henseende til Bestyrelsen maa man skjelne imellem to Slags Inddelinger. I almindelig Henseende deles Landet i Amter, der atter deles i Herreder og Sogne (i Slesvig benævnes nogle af de til Amtet svarende Inddelinger Landskaber). I gejstlig Henseende deles Landet i Stifter eller Bispedømmer, der atter deles i Provstier og Sogne*). Det gamle Danmark blev under Svend Estridsen delt i 8 Bispedømmer, og denne Inddeling, som i det Hele rettede sig efter Naturgrændser, har vedligeholdt sig den Dag idag, blot med nogle enkelte Forandringer**). Kongeriget Danmark indbefatter 7 Stifter, hvoraf de 3 danne Østifterne og de 4 Nørrejylland. 1. Sjællands Stift indbefatter Sjælland, Amager, Møen, Bornholm samt de fjernere Landsdele, dog med Undtagelse af Island, der nøjer sig med et eget Bispedømme. 2. Laalands og Falsters Stift indbefatter Laaland og Falster. 3. Fyens Stift indbefatter Fyen, Taasinge, Langeland og Ærø (det gamle Fyens Stift indbefattede ikke blot det nuværende, men ogsaa Laaland, Falster og Als). 4. Aalborg Stift indbefatter den nørrejydske Ø og Mors, en lille Del af Landet Syd for Limfjorden, samt Læsø. 5. Aarhus Stift indbefatter endel af det østlige Jylland samt Øerne Anholt og Samsø (i almindelig Henseende hører Samsø til Holbæk Amt). 6. Viborg Stift indbefatter det Midterste af Jylland med Halvøen Salling og Øen Fur. 7. Ribe Stift er vort største, men tyndest befolkede Stift og indbefatter det sydvestlige Jylland. Hertugdømmet Slesvig danner et særligt Stift.

Den danske Hær kan vel regnes at tælle 40,000 Mand og staaer altfor langt tilbage for de europæiske Stormagters, der tælle ½—1 Mill. Mand. Flaaden er ligeledes kun lille i Sammenligning med mange andre europæiske Magters. Af Fæstninger have vi kun faa, idet Øret tjener som Beskyttelsesmiddel. I Jylland er Fredericia og paa Øerne Kjøbenhavn, Kronborg og Nyborg befæstede.

Byerne ere enten Kjøbstæder eller Flækker. Som et i Almindelighed gjældende Særkjende for Kjøbstæderne kan anføres, at de til Forskjel fra Landet have en egen Magistrat samt Ret til at drive alle Slags Næringsveje, hvorimod Flækkerne mangle særlig Magistrat. Da Landet af Naturen falder i saa mange Stykker, mangle vore Byer

*) Man anlager ofte, at et Stift deles i Amter, men det er urigtigt; thi Amtsinddeling er Kr. Stiftsinddeling et Landet.

**) Navnet „Domkirke" skriver sig fra den katolske Tid og betegner den Kirke, hvortved Domkapitlet havde sit Sæde. Det er derfor ikke alle vore nuværende Stifter, som have Domkirker.

Oplandt, og de ere derfor smaa*). I hele Landet findes i den Anledning kun en stor By, nemlig Kjøbenhavn (med sine nærmeste Omgivelser rimeligvis omtr. 180,000 Indb.). Som Aarsag til Kjøbenhavns Størrelse maa betragtes dels dens udmærkede Havn, ligeved en af Verdens mest befarvede Handelsveje, og dels den Omstændighed, at Kongerne i denne By have samlet det Vigtigste af, hvad der er af Betydning for Riget i aandelig og materiel Henseende. Kjøbenhavn er derfor for Danmark, hvad Paris er for Frankrig. De fleste Kjøbstæder have Handel med Korn og de vigtigste Handelsstæder ere Kjøbenhavn og Flensborg.

Landet. Ejendommene paa Landet falde i tre forskjellige Klasser. Den første af disse Klasser ere Husene, som enten ere jordløse eller have Jord indtil 1 Tønde Hartkorn; den anden Klasse ere Gaardene, der have fra 1 til 12 Tønder Hartkorn. Den overvejende Del af Husmændene og Gaardmændene ere Selvejere, hvorimod den mindre Del har Bolstedet eller Jorden i Arvefæste eller i Fæste paa Livstid. I de senere Aar har man i Kongeriget med stor Iver søgt at fremme Selvejendom, ligesom ogsaa Hoveriet er blevet med at blive afløst. Den tredie Klasse dannes i Kongeriget af de større Landejendomme, der atter ere enten Proprietærgaarde uden eller Herregaarde med tilliggende Bondergods. Disse større Landejendomme findes især i de frugtbarere Egne, f. Ex. Fyen, Falster og Lolland. Under Christian V. ophøjedes en Del af de større Landejendomme i Kongeriget til Grevskaber, Baronier og Stamhuse, hvis Rettigheder dog alle ere tilintetgjorte ved Grundloven 1849, naar undtages den, at den nærmeste Arving, som f. Ex. den ældste Søn, faaer hele Ejendommen med Forbigaaelse af de øvrige Arvinger. Imedens der paa Øerne findes en stor Mængde Grevskaber og Baronier, er der i Jylland kun 2 Grevskaber og 1 Varoni.

Et komplet Grevskab skulde egentlig udgjøre 2500 Tønder Hartkorn (2½—3 □ Mile); men de fleste af dem have aldrig været komplette og de have i de senere Aar ligesom de fleste andre Herregaarde afhændet en stor Mængde af deres Bondergods. Det første Grevskab er Frijsenborg i Jylland, der til for faa Aar siden udgjorde 8 □ Mile (saa meget som Fyrstendømmet Schaumburg); men nu har det kun 3½ □ Mile, hvorimod der til Grevskabet hører en Fideikommisskapital af 2 Mill. Rdl. De vigtigste Grevskaber ere i Sjælland: Ledreborg ved det gamle Lejre, Lerchenborg ved Kalundborg, Bregentved og Holsteinborg, begge i Sydsjælland; — paa Lolland: Knuthenborg, Hardenberg, Kristians-

*) En ligesom Mangel paa større Støder træffes paa den Kandinaviske Halvø, men Aarsagen er her aldeles en anden, nemlig Landets ringe Folkemængde.

sæde og Kristiansholm; — i Fyen: Bedelsborg, Guldensten og Brahesminde; — i Jylland: Lindenborg, Syd for Aalborg og Frijsenborg, Vest for Aarhus; — desuden: Langeland og Samsø. — Et komplet Varoni udgjør 1000 og et komplet Stamhus 400 Tønder Hartkorn.

Den tredie Klasse dannes i Slesvig af Godserne, som indtage den frugtbare Østkyst og naa fra Aabenraa ned til Sydgrændsen. Der knytter sig en Mængde Forrettigheder til disse Godser, saaledes Fritagelse for endel Skatter og betydelig Indflydelse paa Valget til Folkerepræsentationen, og en saadan Bevægelse i Henseende til Bondestandens Vilkaar, som i de senere Aar har gjort sig gjældende i Kongeriget, har ikke fundet Sted i Slesvig. Af Grevskaber findes kun to, nemlig Reventlow i Sundeved og Schackenborg ved Tønder*).

Bolligerne paa Landet findes i de fleste Egne samlede i større eller mindre Landsbyer; paa Bornholm ligge de dog spredte, ligeledes i det vestlige Jylland og i Marsken, og disse Egne faa derved et eget Præg. De ældre Bygninger ere af Bindingsværk, men nutildags opføres Bygningerne næsten overalt af Grundmur; Taget tækkes med Halm eller Rør og paa Hederne med Lyng. Ellers er Bygningsmaaden forskjellig i de forskjellige Egne.

Efter den danske Bygningsmaade ere Bondergaardene i Almindelighed byggede i en Firkant. Da den ene af de fire Længder er Stuehus og de andre tre Avlsbygninger, følger deraf, at Folk og Fæ ikke ere under et Tag. Noget lignende er Tilfældet med den angelske Bygningsmaade, som forekommer i Angel, Sundeved og paa Als. Firkantformen er dog falden bort, idet Udhusene til Faar o. s. v. ligge adskilte fra Hovedbygningen; denne bestaaer af en Længde, som er delt ved en Gjennemkjørsel, saaledes at Stald og Lade ligge paa den ene og Værelserne paa den anden Side. Den frisiske Bygningsmaade udmærker sig ved, at to Længder ere sammenbyggede i en Vinkel; Værelser, Heste- og Kvægstald findes i den ene, Lade, Faare- og Svinestald i den anden.

*) Adel findes vel hos os, men den har ikke megen Betydning som saadan. I Kongeriget har Adelen ved Grundloven mistet sine Rettigheder, og den Ret, som den har til, at de adelige Døtre imod en vis Pengesum kunne blive indskrevne i de adelige Frøkenklostre, deler den med Dannere af Borgerlige i de første Rangklasser (de rigeste Frøkenklostre i Kongeriget ere Vallø, Bemmetofte og Ribjerfeld paa Sjælland). I Slesvig er Adelen rigere og talrigere end i Kongeriget, og endel af den danner tilligemed den holstenske Adel en fælles Korporation „det slesvigholstenske Ridderskab", der har megen Indflydelse paa Valget til Stænderne og har 4 adelige Frøkenklostre (Slesvig, Preetz, Itzehoe og Uetersen).

Aldeles forskjellig herfra er den nedersachsiske Bygningsmaade, der udmærker sig ved, at Gaarden kun bestaaer af en Længde, i hvis Gavl er en stor Port, der fører ind til den saakaldte „Diele" eller et

Nedersachsisk Gaard.

stort Rum, hvis Midte tjener som Lo, og paa hvis Sider Hestene og Kvæget have Plads. Huset har ingen Skorsten, men bagved Dielen ligger en Arne, hvorfra Regen trækker ud igjennem Portaabningen; bagved Arnen ligge Værelserne.

Boligerne i Kjøbstæderne ere i Almindelighed lave, men have til Forskjel fra Landet ikke Straatag, da disse ere forbudte. Man maa adskille vore Kjøbstadhuse i to Grupper; i Slesvig fra Aabenraa af vender Gavlsiden ud til Gaden, i den øvrige Del af Landet derimod Længden udad.

Parti af Torvet i Flensborg.

De arkitektoniske Mindesmærker hos os ere ikke mange, væsentligst fordi vi mangle det Emne, som bedst egner sig til rige Prydelser, nemlig Sandstenen. De fleste Bygninger ere derfor opførte af rødt, brændte Sten, af Kalksten eller af helt eller halvt tilhugget Granit (Landsbykirker i Jylland og paa Bornholm). Til mange Bygninger er ogsaa anvendt Sandsten, som er indført udenlandsfra (Ribe Domkirke, Christian IV.s Bygninger), og en enkelt Bygning, nemlig den ufuldendte Marmorkirke i Kjøbenhavn, er opført af norsk Marmor. — Man maa hos os adskille flere Bygningsarter:

1. Rundbuestilen eller den byzantinske Stil (11te til det 13de Aarhundrede), der udmærker sig ved runde Buer i Vinduer, Buegange osv., indbefatter vore ældste Bygninger. I denne Stil byggedes Kirkerne overalt i de gammeldanske Lande, og hertil høre de skjønne Domkirker i Roskilde, Viborg, Ribe og Lund. De større Kirker i denne Stil ere byggede i Form af et latinsk Kors, dog med Undtagelse af Kalundborg Kirke, der danner et græsk Kors (denne er den eneste Kirke af græsk Korsform i hele Norden). Undertiden have de en Krypta, som Viborgs og Lunds Domkirker. — Denne Stil efterfølgtes af

1. Rundbuestil (Koret af Roskilde Domkirke i dets oprindelige Form).

2. Spidsbuestilen eller den gotiske Stil (13de Aarhundrede til Reformationen), der kjendes derpaa, at den har spidse Buer, takkede Gavle og en større Smukkerhed end Rundbuestilen; om den Pragt, som de gotiske Bygninger have f. Ex. i Tydskland og Frankrig, give vore Bygninger i denne Stilart kun et svagt Begreb. Vore største Kirker i Spidsbuestilen ere Domkirkerne i Odense, Aarhus og Slesvig; en hel Del

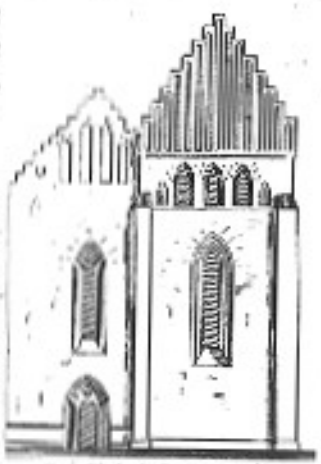

2. Kirke i Spidsbuestil.

af vore Landsbykirker have ogsaa faaet deres nuværende Præg ved Ombygninger i den gotiske Stils Tid. — Da der efter Konstantinopels Erobring rundtom i Europa var opkommet stor Interesse for den klassiske Oldtid, blev Gotiken efterfulgt af

3. Renaissancens eller Gjenfødelsens Stil, som udmærker sig ved, at romerske og græske Bygningsformer tjene som Forbilleder for den. Vor ældste Bygning i Renaissancestilen er den skønne Herregaard Hesselager, der kun er to Aar yngre end Reformationen. Renaissancen hos os viser en stor Forskjellighed, og den maa derfor deles i flere Underafdelinger. Den gotiske Renaissance (især udviklet under Frederik II. og Christian IV.) bibeholdt Meget fra Gotiken, imedens den dog ombyttede dennes væsentligste Særkjende, Spidsbuen, med Rundbuen. De hertilhørende Bygninger kjendes let paa, at de ere byggede af røde Sten med en Mængde indlagte Sandsten; Gavlene ere i Form af Snirkler og Prydelserne ere meget rige og talrige. I denne Stil have vi mange prægtfulde Bygninger, som Rosenborg, Børsen, Frederiksborg, Kronborg og desuden endel Herregaarde. — Den franske Renaissance, ogsaa kaldet Rococostilen eller Barokstilen (Ludvig XIV.s Tidsalder) udmærker sig ved sin Overlæsselse med Prydelser; de fortglasserede Tage ere kronede med Rækværker, hvorpaa Vaser, Billedstøtter o. s. v. ere opstillede, og den lige Linie er saavidt muligt undgaaet. Hertil høre f. Ex. Amalienborg, flere Herregaarde. — Fra Slutningen af forrige Aarhundrede søgte man at indføre en ren klassisk Stil, og i den ere mange Bygninger i Kjøbenhavn opførte (Kristiansborg, Portalen paa Frue Kirke f. Ex.); men i den allernyeste Tid søger man atter at gjenindføre vore tidligere og mere nationale Stilarter i deres Rettigheder.

3. Den gotiske Renaissance (et Brudstykke af Rosenborg.)

C. Topografien.

Kongeriget Danmark.

1. Sjællands Stift

har af større Byer: Kjøbenhavn 180,000, Helsingør 8000, Ronne, Roskilde og Slagelse 5000, Næstved 4000 Indb.*).

Sjælland. Kjøbenhavn ligger paa Sjælland, Amager og nogle Smaaholme og danner med sine Volde omtrent en Rundkreds. Rummet indenfor Voldene, der have en Længde af noget over en Mil, falder i to Hovedele, nemlig det egentlige Kjøbenhavn paa Sjælland og Kristianshavn paa Amager, begge forbundne med hinanden ved Langebro og Knippelsbro. Enkelte Dele af Byen have særegne Navne, der ofte forekomme i daglig Tale, saaledes Kastellet, Nyhoder, Slotsholmen, Gammelholm og Nyholm. Udenfor Voldene ligge fire Forstæder eller Broer.

Kjøbenhavn fremtræder meget tidligt i vor Historie og den var sandsynligvis det Sted i Oldtiden, hvor „Ørresnaaden" samledes til „Halsemarked" (Navnet „Axelhus" for den Borg, som Absalon anlagde paa Den Tyvnes, det senere Slotsholm, er en senere Opfindelse). I 1443 flyttede Kristoffer af Baiern Kongesædet fra Roskilde til Kjøbenhavn, og denne By, der indtil 1660 omtrent laa midt i Danmark, blev fra nu af Midtpunktet for Riget. Uagtet sin høje Alder har Kjøbenhavn ikke noget gammeldags Præg; men dette er en Følge af, at den har lidt overordentlig ved Ildebrande (1728, 1794 og 1795) og ved Belejringer (især Englændernes i 1807), og Byens ældste Bygninger skrive sig derfor paa ubetydelige Undtagelser nær fra Christian IV.s Tid. Sit egentlige Præg har Kjøbenhavn faaet i den sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, da Frederik V. indrettede en ny Del af Byen (Partiet omkring Amalienborg) og i den første Halvdel af dette Aarhundrede, da man gjenopbyggede det, som var blevet ødelagt ved to store Ildebrande og ved Bombardementet.

Byens Bebyggelse er nærmest foranlediget ved Havnen, der indtager et meget stort Rum. For at forsvare Havnen og Søsiden af Byen er der anlagt en Række Forter, hvoriblandt Kastellet og Trekroner; men de ere ikke tilstrækkelige til Forsvaret og man har derfor i de sidste Aar anlagt nye Søbefæstninger. Voldene mod Landsiden ere heller ikke tilstrækkelige til Forsvaret, og man tænker nu paa at tilvejebringe dem.

*) De Byer i det Følgende, ved hvilke Intet er anført om Indbyggernes Antal, have omtr. fra 1500 til 3000 Indb.; Smaabyerne have 1500 eller endnu færre.

Henimod Byens Midte bliver Havnen mere larvandet, og større Skibe have derfor kun Adgang til Kjøbenhavn fra Østen af. Den store Havn med dens mange Skibe samt adskillige Smaakanaler, der forgrene sig omkring i Byen, give iøvrigt adskillige Dele af Kjøbenhavn en interessant Karakter. — Den Del af Kjøbenhavn, som har den største Enhed med Hensyn til Bygningsstilen, er Partiet omkring Amalienborg. Det blev anlagt af Frederik V. og har en forholdsvis stor Rigdom paa Bygninger i fransk Renaissancestil. Det Skjønneste heraf er Amalienborgpladsen med 4 Palaier og en smuk Rytterstøtte af Frederik V. (for

Grundplan af Kjøbenhavn.

Enden af denne Plads er den ufuldendte Marmorkirke). Midtpunktet af Kjøbenhavn dannes af Partiet ved Kongens Nytorv, det gamle „Hallandsaas", med Charlottenborg, det kongelige Theater og en Rytterstøtte af Christian V. Det tredie Hovedparti i Kjøbenhavn er Partiet ved Kristiansborg med Thorvaldsens Museum, Kristiansborg Slot, gjenopbygget efter Branden 1794, og Børsen, bygget af Christian IV. Af andre Bygninger i vor Hovedstad kan man anføre Fruekirke, gjenopbygget efter Bombardementet 1807 og prydet med Thorvaldsens Kristus og Apostle, Trinitatiskirke med Rundetaarn, det skjønne Rosen-

borg, bygget af Christian IV. og omgivet af den store „Kongens Have", samt Frelserens Kirke paa Kristianshavn.

Kjøbenhavns Omegn er bekjendt for sin Skjønhed. Nærved Byen paa en høj Bakke ligger Slottet Frederiksberg, hvis smukke Have er et yndet Spadserested. Længere borte ligge Slottene Charlottenlund, Bernstorf, Sorgenfri ved Lyngby og Eremitagen i den store Skov Dyrehaven med Kirsten Pils Kilde.

Ved **Vejen til Korsør** midt igjennem Landet ligger en Række af Stæder, saaledes Roskilde, Ringsted, den lille By Sorø og Slagelse.

Roskilde var fordum en af Danmarks vigtigste Byer; men den har ikke beholdt Andet tilbage af sin gamle Glands end Domkirken, der er den skjønneste i hele Landet og som gjemmer Støvet af mange kongelige Personer (Dronning Margrethe, de fleste oldenborgske Konger). Byen udmærker sig forresten, som Navnet viser, ved sine Kildevæld. I Nærheden af Roskilde ligger Daareanstalten Bistrup og Herresædet Ledreborg ved Landsbyen Lejre, der antages at ligge paa det gamle Kongesædes Plads. Ringsted var som Roskilde i Middelalderen en betydelig By; nutildags har den blot Interesse ved sin Kirke, i hvilken en hel Række danske Konger ligge begravede (Valdemarernes Æt).

Sorø udmærker sig ved sin skjønne Beliggenhed ved Sorøsø. Denne By, hvis Navn har et Ry som saa danske Byers, er især bleven bekjendt i Middelalderen ved sit Kloster, som Absalon tog under sin særdeles Beskyttelse og som han berigede med store Gaver. Efter Reformationen blev Klostret omdannet til et ridderligt Akademi, til hvilket Ludvig Holberg skjænkede det Baroni, som havde faaet Navn efter ham; men Akademiet er senere ophørt, og af dets store Rigdomme underholdes nu bl. A. den lærde Skole med dens Opdragelsesanstalt. I Klosterkirken, den tilbageblevne Levning af Klosteret, ligger Hvidernes Æt begravet samt desuden flere Konger og Akademiets Velgjører, Holberg. — Egnen omkring Ringsted og Sorø er rig paa historiske Minder fra vor Middelalder. I Fjenneslev er saaledes den Kirke, som Inger byggede, da hun havde født Tvillingparret Absalon og Esbern Snare; i Bjernede er en mærkelig Rundkirke, bygget af Absalons Sødskendebarn, Sune Ebbesen.

Slagelse har, skjøndt den er en Landstad, ret livlig Kornhandel, og det er denne Omstændighed i Forening med Byens store Jordejendomme, som gjør Slagelse til en af Sjællands vigtigste Stæder. Ligeved Byen laa det berømte Antvorskovkloster, men alle Spor deraf ere forsvundne („Hellig Anders Kors").

I **Nordsjælland** ligge Byerne Horsholm, Helsingør, Hillerød, Frederiksværk og Frederikssund.

Horsholm er en Flække, der fik sin Betydning ved det af Christian VI. med hensynsløs Ødselhed opførte prægtfulde „Hirschholm Slot", som man kan kalde „Danmarks Versailles"; i Begyndelsen af vort Aarhundrede nedbrød man atter Slottet.

Helsingør er paa Grund af sin fortrinlige Beliggenhed ved Øresundet Nordsjællands vigtigste By. Den driver ogsaa megen Handel med Sildsforædlingsbedrifter til de mange Skibe, som gaa igjennem Sundet. Ophævelsen af Sundtolden har dog skadet Helsingør meget betydeligt, og Byen, der hidtil ikke har draget nogen synderlig Nytte af sit Opland, er derfor i de senere Aar gaaet tilbage. Ligeved Helsingør paa en fremspringende Odde ligger Fæstningen Kronborg (tidligere Krekrog), der bestaaer af et prægtfulde Slot, opført af Frederik II. og Christian IV., samt endel Fæstningsværker. Uagtet Sundets Smalhed er Kronborg Fæstning dog ikke stærk nok til at forhindre en Flaades Gjennemløb, Negret, der gjælder for de fleste Sokastelter, især naar Flaaden vil føre et Par Skibe. Smukke Punkter nærved Helsingør ere Slottet og Badeanstalten Marienlyst og Geværfabrikken Hammermøllen.

Af Punkter, der ligge ikke langt fra Helsingør, kan man fremhæve: ved Gurrejs Ruinerne af Gurrehus, saa bekjendt af Valdemar Atterdag; — ved Gåbense Flækken Frederiksborg, der har et Slot i Rococostil med en stor Have, som efter Datidens Skik er prydet med mange Billedstøtter og Monumenter („Normandsdalen"); — samt endelig Ruinerne af Soborghus i en nu udtørret Sø.

Hillerød ligger ved en lille Sø. Denne By kaldes sædvanlig Frederiksborg efter det prægtfulde Slot, som Frederik II. og Christian IV. opførte ude i Søen og hvortil der knytter sig saa mange historiske Minder. Efter Ildsvaaden i 1859 bidrog Kongen og Folket i Forening til at gjenopføre Slottet.

Frederiksværk er en lille Fabriksby, hvis Værker til for faa Aar siden ejedes af Staten. Her tilvirkes mange Jern- og Metalsager foruden Krudtet til hele Hæren (Kanonstøberiet er ophørt, da vi faa vore Kanoner fra andre Lande). Nordøst for Frederiksværk ligge Ruinerne af Asserbo Slot nærved St. Helene Kilde, som af Almuen anlages at have lægende Kraft og som derfor besøges meget St. Hans Aften.

Frederikssund, en lille Kjøbstad, har fra først af været Ladeplads for det nærliggende Slangerup og har efterhaanden havet sig paa dennes Bekostning. En Færge fører fra Frederikssund til Halvøen Hornsherred med Slottet Jægerspris, i hvis Have Arveprinds Frederik har ladet indrette et Slags Pantheon for danske og norske Mænd og Kvinder.

Ved **Isefjorden** ligge foruden flere af de i det Foregaaende nævnte Byer Holbæk og den lille By Nykjøbing i Odsherred.

Paa **Vestsiden** af Sjælland ligge Byerne Kalundborg, Korsør, Gjørslev, Næstved og Vordingborg.

Kalundborgs Oprindelse knyttes Kalundborg Fjord (det gamle Havvig), hvorfra Hovedoverfarten til Jylland skete i gamle som i nyere Tider. Paa samme Tid som Absalon anlagde sin Borg i Kjøbenhavn imod Vendernes Anfald, byggede Esbern Snare Kalundborg Slot tillligemed den mærkelige Kirke med dens 5 Taarne. Kalundborg Slot, der i Aarhundreder benyttedes som Statsfængsel, nedbrødes i Svenskekrigen under Karl Gustav, og nu er der ikke Andet tilbage deraf end Grunden. Korsør har i den nyere Tid faaet megen Betydning som Endepunktet for den sjællandske Jernbane og som Midtpunktet for endel af den indenrigske Dampskibsfart. Foran Havnen ligger en lille Skandse.

Næstved ligger vel lidt inde i Landet; men den maa dog paa Grund af sin Beliggenhed ved den for Fremme sejlbare Susaa betragtes som en Østad, hvis Udskavn er Karrebæksminde. Udenfor Næstved ligger det gamle Skovkloster, der af Frederik II bortbyttedes til Herluf Trolle og som derefter fik Navnet Herlufsholm. Da Herluf Trolle og hans Hustru Birgitte Gøye ikke havde Børn, gave de al deres Eiendom til Indrettelsen af Skolen. Vordingborg ligger henimod Sydspidsen af Sjælland. Til denne By knytter sig Minder om Valdemarernes Tid, idet Kongerne dengang meget hyppigt opholdt sig paa Vordingborg Slot; senere er Slottet imidlertid blevet nedbrudt, og der er ikke Andet tilbage deraf end „Gaasetaarnet" og nogle Levninger af Murene*).

Paa **Sydøstsiden** af Sjælland ligge Smaabyerne Præstø og Storehedinge samt Kjøge.

Præstø har en ejendommelig Beliggenhed, idet den ligger paa en fremspringende Halvø, tidligere en Ø i Præstobugt. Storehedinge er ikke nogen Østad, men ligger en halv Mil indenfor Stevnsklint. Smukke Punkter i denne Del af Sjælland ere Benmetofte, Gisselfeldt, Bregentved og Valløe.

Amager har ingen Kjøbstæder; men paa Østsiden ligger den store Landsby Dragør med 1700 Indb., der for største Delen ernærer sig som Lodser og Fiskere, medens Dyrkning af Grøntsager er den vigtigste Næringsvej for de øvrige Amagere.

---

*) Dette Gaasetaarn var Bergens „Høste", hvorfra Fredsvaerne tilsidst kunde trække sig tilbage; flere andre af vore Byer fremhyde lignende Fæster.

Møen har kun den ene Kjøbstad Stege. Denne By var befæstet i Middelalderen og havde et fast Slot Stegeborg; Øens gamle Befæstning kan endnu forfølges i alle sine Omrids.

Bornholm har, som tidligere nævnt, ingen Landsbyer, men Befolkerne ligge i Byer. Kjøbstædernes Antal er i Forhold til Øens Størrelse temmelig stort; men de ere med Undtagelse af Nexø ubetydelige, saaledes Hasle, ligeledes Sandvig og Allinge, der have faaes Kirke og maa betragtes som Fiskerlejer, ogsaa Svaneke; Nexø er noget større. Aakirkeby, Øens ældste Kjøbstad inde i Landet, er ikke andet end en Bondeby med Kjøbstadrettigheder.

Et meget bekjendt Punkt paa Bornholm er Forbjerget Hammeren med de store og smukke Ruiner af Slottet Hammershus.

Værteholmene kaldes sædvanlig Kristianse, efterat man under Christian V. havde omdannet Kristianse og Frederiksø, imellem hvilke der findes en god Havn, til en Fæstning. Dette Arbeide med megen Møie, thi man tilhuggede Granit til Fæstningsværkerne fra Øerne selv, men maatte hente Jord fra Bornholm, da Øerne tidligere næsten vare nøgne. Med ferskt Vand forsynes Øerne ved flere Vandsamlinger i Klippeklofterne. Fæstningen er nu nedlagt.

2. Laalands og Falsters Stift.

har to større Byer, nemlig Nakskov og Nykjøbing med 3—4000 Indb.

Falster har paa Nordsiden den lille By Stubbekjøbing ved Grønsund; længere imod Syd, ved Guldborgsund ligger Nykjøbing. Af Nykjøbing Slot er kun Grunden tilbage.

Laaland har paa Nordsiden den lille By Saxkjøbing. Maribo ligger vel inde i Landet ved Maribosø, men benytter Vandholm paa Nordsiden som Ladeplads. Paa Vestsiden ligger Nakskov og paa Sydsiden Rødby og den lille By Nysted.

Maribo er opstaaet omkring et Kloster, som anlagdes her ved den vestlige Maribosø*). Dette Kloster hørte til den nordiske Orden Birgittinerne, som var stiftet af den svenske Kvinde Birgitta eller „St. Brita" (hun levede paa Valdemar Atterdags Tid), og hvortil hørte Vadstena i Sverige, Maribo og Mariager i Danmark. Maribo Kirke er den gamle Klosterkirke.

Nakskovs sammenskudte gamle Volde vække Minder om, at denne By engang var befæstet og at den med stort Heltemod forsvarede sig i Svenskekrigen 1659. — Iblandt Laalands mange Herregaarde er Aalholm Slot (Grevskabet Kristianholm) meget bekjendt for sin dejlige Have, hvori der er en udmærket Samling af udenlandske Træer.

*) Det er en gjennemgaaende Regel, at Klostrene vare anlagte paa de smukkeste Punkter i Landet.

3. Fyens Stift.

har af større Steder: Odense 14,000, Svendborg 6,000, Nyborg, Faaborg og Aasens 3—4000.

Fyen. Byerne paa denne Ø ligge ligesom Byerne paa Bornholm i en Kreds langs med Kysten udenom en Midtpunktby. Ved Fyen fremtræder imidlertid tillige den Eiendommelighed, at Midtpunktbyen, Odense, er en Søstad, idet den ved Odensekanal er sat i Forbindelse med Havet. Byerne i Kredsen ere: Kjerteminde og Fæstningen Nyborg ved Storebælt, Svendborg ved Svendborgsund, Faaborg, Aasens og Middelfart ved Lillebælt, Bogense paa Nordkysten.

Odense var, som Navnet viser (af Odin og ve o: Helligdom) allerede af Vigtighed i den hedenske Tid; men har til Forskjel fra saa mange andre Provindsbyer vedligeholdt sin Velstand, og den er nu Kongerigets næststørste By. Sin Anselse i Middelalderen skylder Odense for endel den Omstændighed, at dens Domkirke, St. Knudskirke, blev Gjenstanden for Relikvierne af Danmarks fordums Nationalhelgen, Knud den Hellige. I Kirken opbevares endnu Helgenens Levninger, og i den ligge desuden to danske Konger, nemlig Kong Hans og Christjern II. begravede. Svendborg er berømt for sin skjønne Beliggenhed. Den ligger nemlig paa Heldningen af de Banker, som gaa i en Halvkreds udenom den og hvorfra man har en dejlig Udsigt.

Taasinge tilhører som et Stamhus Slægten Juel, idet Niels Juel for sine Prisepenge kjøbte Den af Christian V. Hovedherregaarden paa Den er Valdemars Slot, som Christian IV. lod bygge for sin Søn Valdemar Christian. Paa Taasinges højeste Punkt ligger Vregninge Kirke, bekjendt af sin vide Udsigt; man seer nemlig derfra i klart Veir over 160 □ Mile Land og Hav udbredte under sig som paa et Landkaart.

Langeland har kun den ene Kjøbstad Rudkjøbing. Et bekjendt Punkt paa denne Ø er det smukke Herresæde Tranekjær Slot.

Ærø har to Kjøbstæder, nemlig Ærøskjøbing og Marstal.

Nørrejylland har i Forhold til sin Størrelse kun faa Byer. De ere fordelte saaledes, at paa Vestsiden og i Midten af Landet findes meget faa, paa Østsiden derimod de fleste Byer. Aarsagerne hertil ere lette at fatte, thi Østsiden er baade frugtbarest og har tillige de fleste Havne; endel Byer samle sig ogsaa omkring Limfjorden. De største Byer ligge næsten alle ved Østsiden, saaledes: Aarhus 11,000, Aalborg og

Randers 40,000, Horsens 9000, Fredericia 6000, Vejle 5000, Kolding 4000 Indb.; i Midten har Viborg 5000 og Thisted 3000 Indb., og paa Vestsiden har Ribe 4000 Indb.

4. Aalborg Stift.

I den Syd for Limfjorden liggende Del er kun den ene Kjøbstad Aalborg. I den øvrige Del af Stiftet ligger paa Sydsiden af Vendsyssel overfor Aalborg den lille Kjøbstad Nørresundby; paa Østsiden af Vendsyssel ligger Flækken Hals med en Skandse, som tjener til at beskytte Indløbet til Limfjorden, den lille By Sæby, Frederikshavn, og helt imod Nordenden ligger Skagen. Inde i Vendsyssel ligger Hjørring, der benytter Løkken som Ladeplads; i Thyland ligger Thisted og paa Mors Nykjøbing.

Aalborg har fra gammel Tid været en af Danmarks vigtigste Byer. I Modsætning til mange andre Byer har den tildels vedligeholdt et gammeldags Præg og den har endnu adskillige høist mærkelige gamle Huse, hvoriblandt Kong Hanses Gaard og Jens Bangs Stenhus. Den er tillige gjennemskaaret af flere Smaaaaer. Aalborghus har ikke mere noget Mærkeligt ved sig*).

Frederikshavn hed forhen Fladstrand og er først bleven Kjøbstad i dette Aarhundrede. Det, som gjør Frederikshavn til et vigtigt Punkt, er dens Havn, der tjener som Nødhavn og som Leje for de mange Skibe, som vente her paa Medbør til Sejladsen omkring Skagen. Havnen forsvares af et Citadel.

Skagen er i en vis Retning en af vore interessanteste Byer. Den er nemlig en „Klitby" og mangler Gader, idet Husene ligge adspredte bag Sandklitterne for at beskyttes imod Vestenvinden. Skagen bestaaer af tre Dele, nemlig Gammel Skagen eller Hjøren paa Vestsiden, samt Østerby og Vesterby paa Østsiden. I den seneste Tid har man bygget et mægtigt Fyrtaarn ude paa „Grenen" ved Skagen.

5. Viborg Stift.

I dette Stift ligger Viborg inde i Landet ved Viborgsø; den lille By Ribe, Ladepladsen Lægstør og Skive ligge derimod ved Limfjorden.

Viborg er en af Danmarks ældste og mærkeligste Byer. Allerede i den hedenske Tid var den en vigtig By, og i Middelalderen var dens

*) Domkirken i Stiftet er ikke i Aalborg, men udgjør den ene Fløj af Herregaarden Børglum, det tidligere Børglumkloster nærved Hjørring.

Anseelse saa stor, at den med Rette maatte betragtes som Jyllands Hovedstad (paa Viborg Landsting skete ogsaa Kongevalget). Ogsaa i en senere Tid, indtil Enevoldsmagtens Indførelse, havde den stor Betydning; thi det var i Viborg, at den fynske Adel holdt sine Sammenkomster. Nutildags er Viborg kun af ringe Vigtighed, især efter Ophøret af det store Marked „Snapstinget" (sessiones novi anni primæ). Som Tegn paa Byens forbums Herlighed maa endnu betragtes dens store Omfang (kun Kjøbenhavn og Fredericia have et større Omfang), dens betydelige Jordejendomme samt dens Domkirke, indviet til Viborgs Helgen St. Kjeld eller Ketil. Viborgs Ladeplads er Hjarbæk ved Limfjorden.

6. Aarhus Stift.

Af Byerne i dette Stift ligge de fleste paa Østsiden. Hobro og Mariager ligge saaledes ved Mariagerfjord, Randers ved Gudenaaens Udløb i Randersfjord, Grenaa ved Djursaaens Udløb i Kattegattet, den lille By Ebeltoft ved Ebeltoftvig, Aarhus ved en lille Bugt og Horsens ved Horsensfjord. Inde i Landet ligge Skanderborg og Silkeborg.

Mariager er som Maribo opstaaet ved Anlæggelsen af et Kloster; men den har aldrig kunnet faa nogen Betydning, da den mangler Opland. Imedens Mariager derfor er en af vore mindste Byer, har Hobro i de senere Aar havet sig betydelig frem. Randers ligger i Aarheden af Gudenaaens Udløb og er bleven en af Jyllands største Byer, fordi den danner det naturlige Udstrømningssted for et stort og frugtbart Opland. — Et bekjendt Punkt Syd for Randers er den lille Ø Kalø med Ruiner af Slottet Kalø, hvor Gustav Vasa sad fangen, og som blev nedbrudt for at anvendes til Bygningen af Charlottenborg i Kjøbenhavn.

Aarhus (Aar-ohs) er i den nyeste Tid voxet saa meget, at den for Tiden er Kongerigets trediestørste By. Dette er naturlig begrundet i dens gode Havn, og Byen vil formodentlig tiltage stærkt, da den er bleven heldig stillet med Hensyn til det fynske Jernbanenet. At den ogsaa i Middelalderen har været af Vigtighed, kan man se af dens Domkirke, den længste i Norden efter Trondhjems og Upsalas Kirker. Horsens har et fra de øvrige danske Kjøbstæder forskjelligt Præg, idet Hovedgaderne ere brede og lige og forsynede med mange anselige Bygninger. Skanderborg ligger meget smukt paa en Ode i Skanderborgsø. Denne lille By skylder sin Oprindelse til det saa ofte omtalte Slot, der laa paa en lille Ø i Søen. I forrige Aarhundrede nedbrødes Slottet og kun Kirken, som er Byens Sognekirke, staaer tilbage. Paa den smukke Slotsbanke udenfor Kirken er reist et Mindesmærke for Frederik VI. Silkeborg ligger ligeledes ved Gudenaa og imellem høje Banker, som ere beklædte med

Lyng og Skov. Den er Kongerigets yngste By, idet den blev til By, efterat Brødrene Drewsen i 1845 paa dette Sted havde anlagt en Papirmølle (den officielle Benævnelse paa Silkeborg er „Handelsplads", ikke „Kjøbstad"). — Bekjendte Punkter i Egnen heromkring ere: Landsbyen Ry, tidligere en Kjøbstad, nærved det gamle Dalloster (Cara insula) og det smukke Herresæde Frijsenborg.

7. Ribe Stift.

Paa den korte Strækning af dette Stift, som ligger paa Østsiden af Halvøen, findes ikke mindre end tre større Byer, nemlig Vejle, Fredericia og Kolding. Paa den vidtstrakte Vestside findes derimod i Alt kun fem Byer, nemlig Lemvig ved Limfjorden, Holstebro inde i Landet (dens Ladeplads er Struer), Ringkjøbing ved Ringkjøbingfjord, Varde inde i Landet ved Vardeaa (dens Ladeplads er Hjerting), samt Ribe ved Ribsaa, og af disse hører kun Ribe til de større.

Vejle har en meget smuk og efter danske Forhold ejendommelig Beliggenhed. Den ligger nemlig ved Vejlefjord og i et stort Dalstrøg, som er omgivet af høje, med Bøgeskove bekrædte Bakker. I en Tværdal ligger Grejsmølle Klædefabrik, og for Enden af denne ligger Landsbyen Jelling med Kongehøiene. Fredericia er anlagt af Frederik III., for at afgive et Tilflugtssted for Nørrejyllands Beboere i Krigstid. For at trække Folk did, tilstedte man alle Trosbekjendere fri Adgang til Fredericia, og denne By har derfor Kirker for flere forskjellige Trossamfund. At Byen er opstaaet paa et kongeligt Bud, kan man se af dens Udseende; thi Gaderne ere gandske lige og skjære hinanden under rette Vinkler. Den er imidlertid aldrig bleven til hvad man havde ventet sig, nemlig en meget folkerig By, og mange af Grundene indenfor Fæstningsværkerne ligge derfor ubebyggede og benyttes som Marker og Haver. Fredericias Vigtighed som Fæstning bestaaer deri, at den med Lethed kan faa Forstærkning fra Fyen, hvis nærmeste Punkt, Færgestedet Strib, kun ligger en Fjerdingvei fra Fredericia. I den nyeste Tid har Fredericia faaet flere Mindesmærker til Erindring om Slaget den 6te Juli 1849, hvoriblandt Bissens „tappre Landsoldat".

Kolding er mærkelig ved den smukke Ruin af Koldinghus, som ligger paa en høi Bakke, og som afbrændte i 1808 ved Uforsigtighed af de deri indkvarterede „Spanioler". Ribe ligger tre Fjerdingvei borte fra Havet, men staaer i Forbindelse dermed ved en Kanal, hvortil Ribsaaens Vand er ledet hen. I Middelalderen hørte Ribe til Danmarks vigtigste Byer og var især det Sted, hvorigjennem Samfærdselen med Udlandet skete; paa Riberhus opholdt de danske Konger sig ogsaa meget hyppig.

Nutildags har Ribe ikke Andet tilbage af sin tidligere Storhed end den smukke Domkirke med et højt Taarn uden Spir og den græsbegroede Voldplads med Grave omkring af Riberhus.

Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland

har som Nørrejylland sine fleste og største Steder liggende paa Østsiden, og Aarsagerne ere de samme begge Steder. Paa Østsiden af Slesvig ligge saaledes: Flensborg 20,000, Slesvig 11,000, Hadersleu 8000, Aabenraa 5000, Eckernførde og Sønderborg 4000 Indb. Af Stæderne paa Vestsiden har Husum 5000 og Tønder 3000 Indb.

Fastlandet. Naar man følger Østsiden deraf, træffer man i en lidt bøiet Linie følgende Byer: Christiansfeld, Hadersleu, Aabenraa, Flensborg, Slesvig og Eckernførde. Christiansfeld er en lille Flække, som anlagdes af Herrnhutere henimod Slutningen af forrige Aarhundrede. Den bestaaer af to lige, med Lindetræer beplantede Gader og har adskillige mindre Fabrikker og Opdragelsesanstalter. Hadersleu ligger smukt imellem Haderslevfjord og en Indsø, der kaldes „Dammen". Denne By led meget, efterat dens Havn i det 17de Aarhundrede var bleven tilstoppet med Dynd; men den har havet sig igjen i den nyere Tid, da man har opmuddret Havnen. Ved Indløbet til Haderslevfjord ligger Færgestedet Aarøsund med Overfart til Aasens. Aabenraa, der ligger imellem høje Bakker ved Aabenraafjord, kappes i Henseende til sjøn Beliggenhed med Vejle.

Flensborg strækker sig i Hesteskoform udenom en lille Arm, som Flensborgerfjorden sender imod Syd. Byen, der deles i to Dele: Norden og Syden, har en Hovedgade af en Fjerdingvejs Længde. Denne Gade er tæt bebygget og meget bugtet og gaaer langs Foden af et Bakkedrag, hvorfra man har en dejlig Udsigt. Den udmærkede Havn er Skyld i, at Flensborg er den største By i Slesvig. — Et smukt Punkt ved Flensborg paa Angels Nordkyst er Flækken Lyksborg med et Slot, der har tilhørt Hertugen af Glücksborg. Lyksborg ligger overfor et ligeledes smukt Punkt i Sundeved, nemlig Flækken Gravsten med et Slot.

Slesvig ligger ved den inderste Del af Slien. Den har som Flensborg kun en Hovedgade, men af en halv Mils Længde, og bestaaer af tre Dele, nemlig „Altstadt" (forhen „Sliestorp"), „Lollfuß" og det med de to andre Dele ved en Dæmning forbundne „Friedrichsberg". I Friedrichsberg ligger Slottet Gottorp. — Slesvigby havde tilforn en af de bedste Havne i Riget og var stærkt befæstet; men den mistede sin Handel, især efterat Holstenerne paa Erik af Pommerens Tid havde til-

stoppet Havnen med Riegjærder. I de ældre Dertninger kaldes Slesvig snart Sliestorp, snart Hethaby, og det var paa „Holmen" ved Altstadt, at Ansgarius byggede den første Kirke i Danmark. I Slesvig Domkirke, der er meget smuk, men uden Taarn, ligger Frederik I. begravet og i den findes den berømte Altertavle, skaaret i Træ af Hans Brüggemann.

Grundplan af Slesvig.

— Mærkelige Punkter ved Slien foruden Slesvig ere Færgestedet Mysunde, Flækken Arnis, der bebos af Skippere, Flækken Kappel, der, uagtet den kun er en Flække, har henved 3000 Indb., som især ernære sig ved Handel med Fedevarer og røgede Sild.

Eckernforde ligger ved Eckernfordefjord, der er saa dyb, at et Linieskib kan nærme sig Landet paa et Bøsseskuds Afstand. Denne Bys Beliggenhed svarer til Hadersleus, idet den ligger paa en Tange imellem Fjorden og en Slags Indsø „Windebyner".

Paa **Sydsiden** af Slesvig langs Ejderen ligge Friedrichsstadt og Tønning.

Friedrichsstadt ligger i Landskabet Stapelholm paa en lille Vanke, som omflydes af Treenen og Ejderen. Hele Landet rundtomkring er meget lavt og til Byen føre kun to Veje, saa at den let egner sig til Forsvar. Friedrichsstadt anlagdes paa Christian IV.s Tid af fordrevne hollandske Remonstranter, og den bærer endnu med sine lige Gader og takkede Gavle samt med sine Forlege, der ere belagte med Mursten og Fliser og beplantede med Træer, i sit Ydre Præget af sine første Beboeres Hjemstavn. Tønning ligger i Landskabet Ejderstedt; af dens saa bekjendte Fæstningsværker ere kun Sporene tilbage. En anden By i samme Landskab er Garding, Hertugdommets mindste Kjøbstad (over 1500 Indb.), der ligger paa en Gestaas midt i Marsken.

Paa **Vestsiden** af Slesvig ligge Husum, Bredstedt, Tønder med Højer, Mogeltønder og Løgumklosster.

Husum ligger indenfor Heverstrømmen og har et gammelt Slot, hvis Have med sine store Træer staaer i mærkelig Modsætning til den øvrige Plantevext paa Vestkysten. I Husum holdes betydelige Kvægmarkeder, idet Størstedelen af Marskkvæget føres til denne By for at sælges. Bredstedt og Mogeltønder ere Flækker. Tønder, som ligger noget inde i Landet ved Vidaa, benytter Flækken Højer som Ladeplads. Løgumklosster er en Flække, som er bleven meget bekjendt paa Grund af sit Kloster (Locus dei), af hvilket endnu den mærkelige Kirke staaer tilbage.

De frisiske Øer. Paa Før ligger Flækken Wyck med bekjendte Søbade. Indbyggerne paa Hallgerne have deres Huse paa Jordforhøjninger (Warfer).

Als har kun den ene Kjøbstad Sønderborg, der ligger lige ved Alssund og har et gammelt forfaldent Slot, i hvis ene (nu nedbrudte) Taarn Christjern II. sad fangen. I Slotskapellet ere en stor Del Medlemmer af den augustenborgske Familie begravede. Længere imod Nord ligger Flækken og Slottet Augustenborg med en dejlig Park, og henimod Nordspidsen af Øen ligger Flækken Nordborg.

Femern har Kjøbstaden Burg.

Vore nordlige Øilande.

A. Naturen.

Vore nordlige Øilande ligge i en Linie fra Sydøst til Nordvest, altsaa parallel med Tværryggene paa den skandinaviske Halvø; denne Linie træder ogsaa frem i Færøernes Kystomrids og i Islands Bjergstrøg.

Med Hensyn til Naturforholdene danne vore nordlige Øilande en Række Led, som forbinde Europa med Amerika.

1. Færøerne danne en imod Syd tilspidset Flok af 17 bebøede Smaaøer, omtrent paa samme Bredde som Bergen. De mest bekjendte af Øerne ere: Strømø, store Dimon, lille Dimon og Sydøre; sydligst ligger Klippen Munken, saaledes kaldet paa Grund af sin Form. Ved Munken er Havet øde, selv i stille Vejr, i en høilig Bevægelse; men en Malstrøm, saaledes som denne øde skildres, findes der ikke. 2. Island er en rundagtig Ø, der mod Vest udsender tre Halvøer, af hvilke den nordligste nærmest berører Polarkredsen, og den sydligste fortsætter sig i Fuglekjærene. Ved Sydkysten ligger den lille Øflok Vestmanøerne. 3. Grønland bestaaer efter al Sandsynlighed af flere store Øer foruden den Mængde Smaaøer, som ligge langs Kysterne; Sydspidsen, Kap Farvel eller Statenhuk, ligger paa samme Bredde som Kristiania. Man ved endnu ikke, hvor højt Grønland strækker sig imod Nord og kjender altsaa heller ikke dets Størrelse; men de os bekjendte Kystomrids berettige til den Antagelse, at Grønland maa være endel større end Norge og Sverige tilsammen.

Kysterne paa disse tre Lande ere indskaarne af en Mængde større Fjorde (kun Islands Sydkyst gjør en Undtagelse), og af Fjordene

paa Grønlands Vestkyst ere især Diskofjorden og Nummelpotten bekjendte.

Havet, som bespyller vore nordlige Øilande, gjennemstrømmes af flere Strømninger. En tropisk Strøm, der er en Del af Golfstrømmen, udbreder sig til Kysterne af Færøerne og den sydvestlige Del af Island. Den medfører Drivtømmer af amerikanske Træsorter, hvilket tidligere oplystes i saadan Mængde, at det afgav det tilstrækkelige Emne til Bygninger og til Brændsel. Denne Strøm medfører ogsaa Minosefre paa Island og Færøerne kaldte „Vettenyrer"), forskjellige Kunstprodukter o. s. v. En sibirisk Strøm kommer fra Ishavet Nord for Siberien, støder an imod Islands Nordost- og Nordkyst, leder ind i Grønlandshavet eller den brede Havarm imellem Island og Grønland, drejer nedenom Kap Farvel og op i Davisstrædet. Denne Strøm medfører en stor Mængde Drivtømmer, men i Modsætning til det foregaaende, af sibirisk Oprindelse, samt store Masser af Is, der paa Grønland kaldes Storisen. En tredie Strøm, der ogsaa er af arktisk Oprindelse, kommer inde fra Baffinsbugten og leder ned langs Grønlands Vestkyst. Den medbringer ligeledes store Ismasser, der paa Grønland føre Navnet Vestisen.

En særlig Betydning faa disse Strømninger for vore nordlige Øilande paa Grund af deres Indflydelse paa

Klimatet. De Egne, som komme i Berørelse med Golfstrømmen, have nemlig paa Grund af denne en saa mild Vinter, at Kvæget kan gaa ude hele Aaret, hvorimod de Dele, som beskylles af de arktiske Strømninger, paa Grund af Drivisen have et særdeles koldt Klima. Hvor betydningsfuld denne klimatiske Indvirkning er, viser sig ret, naar man sammenligner Grønlands med Norges Kyst. Ineedens saaledes alle Havnene i Norge lige op til Nordkap ikke frøse til om Vinteren, er Grønlands Østkyst næsten aldrig tilgjængelig, og selv Grønlands Vestkyst (se Kaartet S. 31), der har et noget mildere Klima, er saa kold, at hele Vinterens Middelvarme i Upernivik, vor nordligste Kolonie, svarer til de højeste Kuldegrader hos os (Middelvarmen for Vinteren i Upernivik er — 20°, Upernivik's varmeste Maaned er lig vor November).

Jordbunden. Ved Betragtningen af Kaartet viser det sig, at Havet imellem Europa og Grønland danner som en stor Dal, hvis Rande gaa parallele med hinanden; tværsover denne Dal strækte Shetlandsøerne, Færøerne og Island sig, idet de danne en Kjæde, som er frembragt ved vulkanske Udbrud i For- og Nutid.

Ineedens Shetlandsøerne kun for endel bestaa af de vulkanske Bjergarter fra Fortiden, som kaldes Trap og Basalt, dannes Færøerne blot af saadanne Masser, tyndt dækkede med Muldjord. Færøerne ere derfor

et Bjergland med vilde og sønderrevne Kyster; inde i Fjordene hæve Klipperne sig op i Terrasser eller „Hamre", der naa til en Højde af 2700 Fod. Det Indre af Fjordene ligner paa Grund heraf store Amfiteatre, i hvilke alene den laveste Hammer er dyrkelig, ineedens der paa de højere Hamre kun voxer Græs. Paa mange Steder findes smukke Mineralier, især Zeolither, og paa Syders ere Lag af Kul, men de ere kun lidt bedre end de bornholmske og benyttes ikke meget.

Island frembyder lignende Forhold som Færøerne, men i større storartet Maalestok. Fra en smal Kyststrimmel, der dog ofte afbrydes af de i Havet udstrømmende Skjær, hæver Landet sig op til et øde, ufrugtbart og for en stor Del ubekjendt Højland, som paa flere Steder naaer til 5—6000 Fod (Hekla, — Oræfa Jokul). Jordbunden bestaaer især af Trapmasser, der danne vilde sønderrevne Kæmpemure og indeholde Zeolither, ligesom paa et enkelt Sted det til optiske Instrumenter vigtige Dobbeltspath. Paa flere Steder findes en Slags Brunkul, Surturbrand kaldet, men i for ringe Mængde til at være af nogen Betydning. Denne Trapdannelse afbrydes af en Dannelse, hvortil man ikke paa Færøerne finder noget Spor, et vulkansk Bælte nemlig, der gaaer i samme Retning som Kystlinien i Norge. I dette vulkanske Bælte findes en Mængde virksomme Vulkaner, og der er meget faa Steder i Verden, hvor saa mange Vulkaner ligge i Nærheden af hverandre, som paa Island. Iblandt de islandske Vulkaner er Hekla blevet saa bekjendt for sine heftige Udbrud, at dets Navn endog er gaaet over i et Ordsprog („Heklenfeld"); en anden mægtig Vulkan i dette Bælte er Lejehuukr (feilagtig benævnt Krafla). I det islandske Vulkanbælte findes tillige en Mængde Fremtoninger, som henhøre til Vulkanernes saakaldte „Solfatarperiode". Hertil høre Islands Svovlkilder og Dyndvulkaner samt de hede Kilder. Mest bekjendt iblandt disse sidste ere den store Geysir, der i Regler engang i Døgnet udsender en kogheed Vandstraale paa 4 Alens Tværmaal og over 100 Fods Højde, og Strokkr, der udsender en mindre Vandmasse, men maaske højere end Geysirs Straale.

Kaart over Island.

Det, som især gjør Islands Indre utilgjængeligt og ubekjendt, er især de øde og ufrugtbare Lavamarker. Paa de højereliggende Dele findes tillige Jøkuler (i Norge kaldes de „Bræer"), og fra disse ligesom

fra flere Indsøer, iblandt hvilke ere Myvatn og Thingvallavatn, udstrømme en Mængde Aaer, der vel kun i det Højeste ere 20—30 Mile

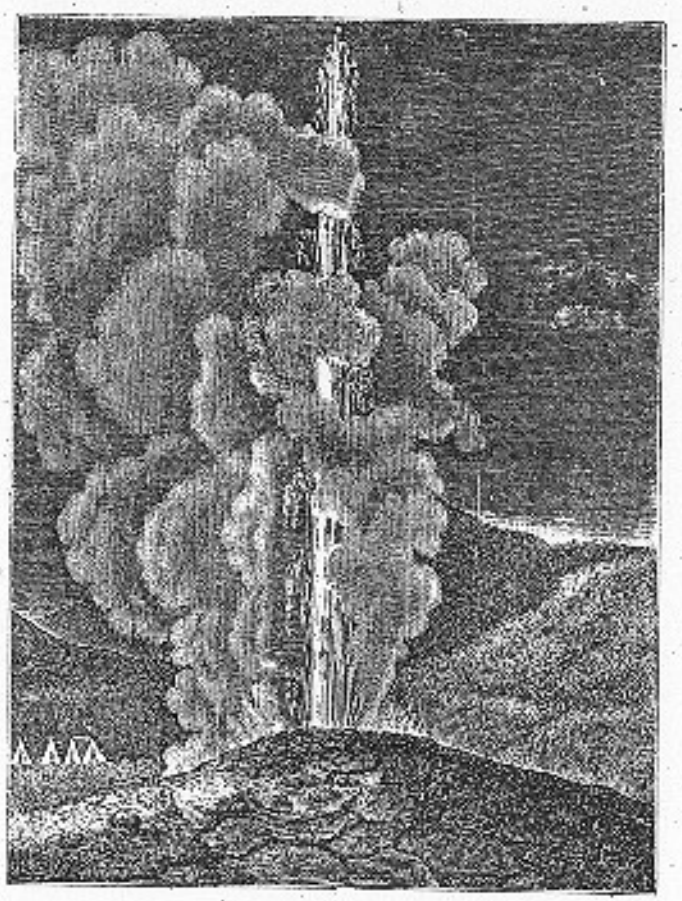

Den store Geysir.

lange, men som dog føre en Vandmasse, der er saa stor som Rhinens paa dens mellemste Løb. Vandet i disse Islandaaer er som i alle Vandløb af den Art mælkefarvet og ubrikkeligt.

Grønland bestaaer atter af større Trapmasser; Hovedmassen i dette Land dannes derimod, saavidt vor ringe Kundskab tillader at dømme derom, af Granitgnejs, der hæver sig til en Højde af 6000 Fod og i det Hele har stor Lighed med den skandinaviske Halvø. Paa flere Steder findes ligesom paa den skandinaviske Halvø Lag af Kobber og andre Metaller, ligesom ogsaa af Brunkul og af Ulvant. Et enkelt Sted findes det i den nyeste Tid

i Teknikken vigtige Mineral Kryolith. — Grønlands Mineralrigdom er imidlertid kun meget lidt benyttet. Som den væsentligste Aarsag hertil maa sættes Landets Utilgjængelighed; man kjender nemlig kun de Dele deraf, som ligge ude ved Havet, det saakaldte Yderland; det Indre er derimod opfyldt af en uhyre Ismasse, Indlandsisen, der i Af-

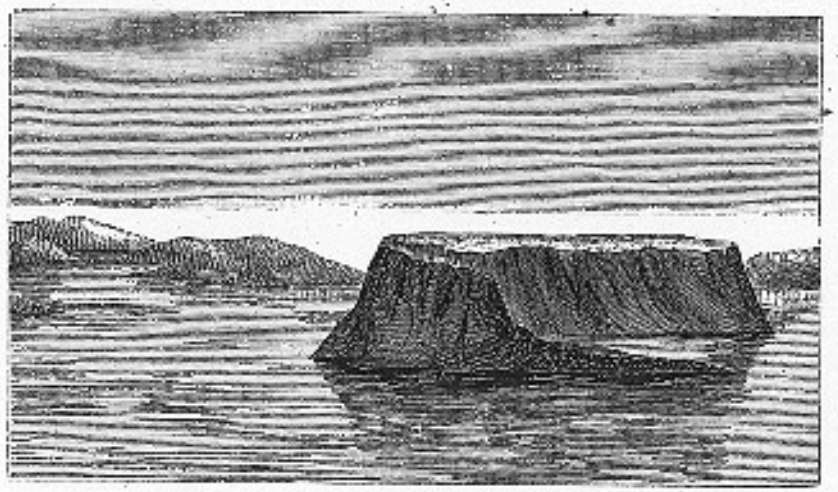

Indlandsisen.

stand ser ud som en jævn Isslette, men nærved viser sig gjennemskaaret af en Mængde Revner og ligner et stærkt bevæget Hav, som paa engang er blevet tilfrosset. En overordentlig Betydning faaer Indlandsisen derved, at den afgiver Emnet til Isfjeldene, som drive omkring i Havet

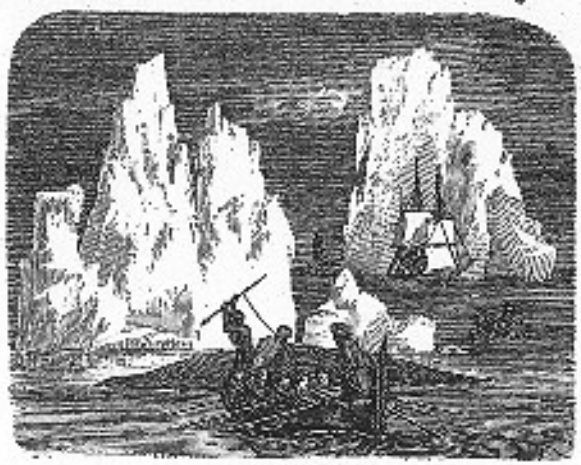

Isfjelde.

til Skræk for Søfolkene, og som kunne antage de forunderligste Former. Disse Isfjelde ere ofte af Vigtighed for Europa; thi de medbringe Kulde, og kunne derfor, naar de drive langt ned imod Syd, have Indflydelse paa Varmen i Golfstrømmen og altsaa ogsaa paa Klimatet i Europa.

Planteverdenen i vore nordlige Bilande danner en Overgang fra Europa til Amerika. Paa Færøerne og Island ere saaledes alle Planterne europæiske, paa Grønland derimod findes ikke blot europæiske, men ogsaa flere amerikanske Arter. Paa Grund af Klimatet ere disse Lande kun fattige paa Arter, og Træevæxten er overmaade ringe. Af Træer findes paa Færøerne kun nogle 4—5 Alen høie Rønner og Pile; ligeledes findes paa Island tilligemed nogle lave Birketræer. Paa Grønland hæve Træerne sig kun ganske lidt fra Jorden og ligge gjerne udstrakte paa Klippefladen som paa et Espalier; her forekommer en Pileart (Salix herbacea), der kun bliver 1 Tomme høi. Synet af store og kraftige Træer maa altsaa være ligesaa gribende for Indbyggerne i vore nordlige Bilande, som Synet af en Urskov for os. Af Kornsorter lykkes paa Færøerne kun Byg, men selv denne mislykkes dog ofte af Mangel paa Varme. Paa Island og Grønland kunne Kornsorter ikke trives; men Roer og Kartofler lykkes derimod ret godt. Det vil indsees, at Klimatet, der paa Grund af sin Fugtighed, som er en Følge af Havets Nærhed, maa være gunstigt for Græsvæxten, og paa mange Steder findes derfor kraftige og smukke Græsgange.

Dyreverdenen er som Planteverdenen i det Hele europæisk. Den er tillige fattig; thi alle Formerne ere foruden de, som ere overførte af Mennesket, kun saadanne, som kunne forelage lange Vandringer. Af Landpattedyr have Færøerne saaledes ikke et eneste, som ikke er overført af Mennesket; til Island kommer derimod med Drivisen Hvidbjørnen, ligesom ogsaa Polarræven, der er meget talrig paa Island, maa antages at være kommen samme Vej. Grønland har de samme Landpattedyr som Island og desuden Polarrævet samt Rensdyret (paa Island findes ogsaa Rensdyr, men de ere overførte af Mennesket). Vore fleste Husdyr forekomme ogsaa i vore nordlige Bilande; Faareavlen er baade paa Færøerne og Island særdeles vigtig (ved Husflid forarbeides Ulden til Trøjer og Strømper, hvoraf en Mængde føres ud af Landet); de islandske Heste ere af særdeles Betydning til Forsel og udføres i den nyeste Tid meget; Svinet holdes derimod ikke i vore nordlige Bilande undtagen af de faa Danskere, som bo deroppe. En Særegenhed for Nordgrønland er Anvendelsen af Hunden til Slædekjørsel. I Modsætning til Landpattedyrene staa Havpattedyrene, der forekomme i mange Arter og i uhyre Mængde, og Fangsten af Sæler og Hvaldyr er derfor af overordentlig Vigtighed for Indbyggerne. Fugleverdenen i vore nordlige Bilande er vel fattig

paa Arter, men den er saa rig paa Individer, at Fangsten af Fugle og Æg er en vigtig Erhvervskilde („Fuglefjelde"); kun faa af dem ere Landfugle. Af Krybdyr og Padder have vore nordlige Bilande aldeles ingen.

B. Folket.

Vore nordlige Bilande ere blevne befolkede af Nordboerne, som efterhaanden besatte Færøerne, Island og Grønland. Færøerne og Island have imidlertid før Nordboernes Tid været opdagede af Irerne („Vestmænd" kaldte i de islandske Sagaer i Modsætning til „Østmænd" eller Nordmænd), der paa lille Dimon havde efterladt Faar, som have givet Anledning til Navnet „Færøyar". Fra Island udgik atter Opdagelsen af Grønland, der blev bebygget af Erik den Røde, og herfra drog Opdageren Leif den Lykkelige til Amerika (Vinland det gode), som han fandt i Aaret 1000, næsten fem Aarhundreder før Columbus. — Imedens Færøerne og Island vedblevе at være besatte af Nordboerne, gik det anderledes med Grønland. Ulykkelige politiske Forhold i Danmark bevirkede nemlig, at at man forsømte Sejladsen paa Grønland, og da de grønlandske Kolonier „Østerbygden" og „Vesterbygden", som havde havet sig ret anselig frem og endogsaa dannede et eget Bispedømme, blevе overfaldede af „Skrælingerne" (Eskimoerne), gik det efterhaanden saa langt tilbage med dem, at man i Danmark glemte Beliggenheden af de to Bygder. I lang Tid

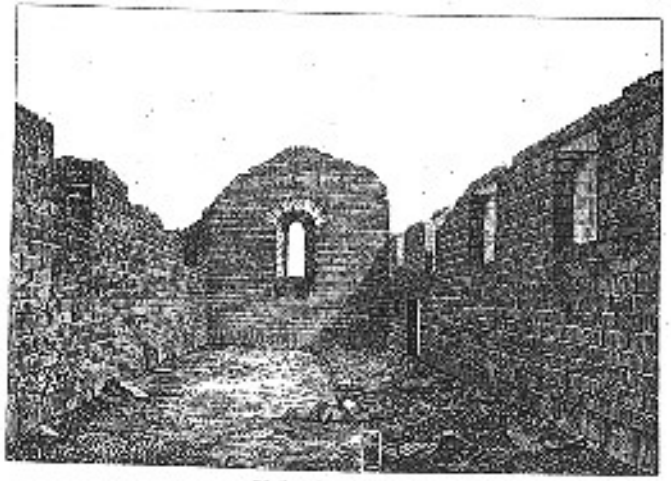

Kirken i Kakortok.

antog man, selv efterat Hans Egede i 1721 var kommen til Grønland, at Østerbygden havde ligget paa den ved Is utilgjængelige Østkyst; men

Undersøgelserne af de gamle Beretninger saavelsom Rejser af Scoresby og Graah have godtgjort, at Østerbygden laa i det nuværende Julianehaabs, og Vesterbygden i det nuværende Godthaabs Distrikt. Runestene og Levninger af Bygninger, hvoriblandt Kirken i Kakortok, vidne nolsom om denne Anskuelses Rigtighed.

Færøernes Beboere (9000) tale vel indbyrdes en Dialekt af det Oldnordiske, men Kirke-, Skole- og Retssproget er dansk. Øernes vigtigste Punkt er Thorshavn paa Strems (900 Indb.); her bo ogsaa Færøernes øverste Embedsmænd, nemlig Amtmanden og Provsten.

Islands Beboere (65,000) have endnu den Dag idag vedligeholdt deres Sands for Oldtiden, og enhver Islænder lærer selv sine Børn at læse efter Sagaerne. Kun Kysterne ere befolkede, og paa Den findes to Kjøbstæder, nemlig Reykjavik imod Sydvest (1400 Indb.), Sæde for Biskoppen og Stiftamtmanden samt for Islands lærde Skole, og Akreyri (af Danskerne kaldet Øfjord) paa Nordkysten.

Grønlands Beboere (10,000) høre til Eskimoernes i Nordamerika saa udbredte Folkegruppe. Deres Sprog, det saakaldte „Kalalisk", er et Flerstavelsessprog*), og de ere af Karakter meget gadmodige, men i høj Grad letsindige. Da deres hele Tilværelse afhænger af Jagt og Fiskeri, ere de fortrinlig dygtige til disse Sysler. Efter Egedes Tid har man efterhaanden faaet kristnet alle Grønlænderne (blot de faa Beboere paa Østkysten ere ikke kristnede) og de kunne alle læse. Missionsvæsenet iblandt dem udføres dels af danske Præster, som sendes derop af vor Regering, dels af Herrnhutere. Paa Grund af Grønlændernes lave Standpunkt i det Hele har man ikke turdet frigive Handelen, og denne udføres derfor for Regeringens Regning og under dens Bestyrelse. — Europæerne paa Grønland udgjøre kun et Par Hundrede, og de vigtigste af Kolonierne ere Julianehaab og Godthaab i Sydgrønland samt Godhavn paa Øen Disko i Nordgrønland; den nordligste Kolonie er Upernivik.

Vore dansk-vestindiske Kolonier,

der høre til den vestindiske Øgruppe, som kaldes Jomfruerne, bestaa af tre Øer, nemlig St. Croix, St. Thomas og St. John. De ere alle bjergrige og meget smukke; St. Croix er saa frugtbar, at den ofte benævnes „Vestindiens Perle". — Beboerne (37,000) ere næsten alle fødte i Vestindien (saakaldte Kreoler), og den største Del af dem ere Negre eller Farvede; ved en Opstand i 1848 bleve de alle frie. Paa

*) Flerstavelsessprogene staa i Modsætning til Enstavelsessprogene f. Ex. Kinesisk, og Bøjningssprogene, f. Ex. de nordiske Sprog.

St. Croix, der paa Grund af sin Frugtbarhed udfører en Mængde Sukker og Rom, ligger Christiansted og Frederiksted. Paa

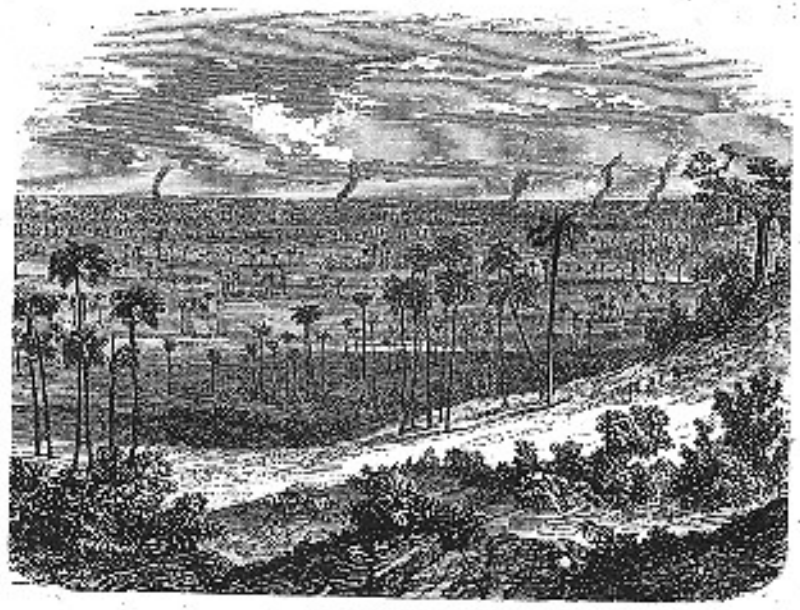

Vestindisk Landskab.

St. Thomas ligger Byen af samme Navn, der har en udmærket Havn, som er fri tilgængelig for alle Nationer, og som er en af de vigtigste Havne i Vestindien; den er ogsaa Midtpunktet for den Dampskibsforbindelse, som finder Sted imellem Southampton i England og Vestindien.

III. Nordevropa.

A. Naturen.

Nordevropa danner et fra det øvrige Evropa vel afsluttet Hele. Det er nemlig adskilt derfra ved en paa de fleste Steder bred Havarm og træder kun paa to Steder i nærmere Forbindelse dermed, saaledes ved Øresundet, der paa sit smalleste Sted kun er en halv Mil bredt, og ved Finland, der staaer i landfast Forbindelse med Østevropa. Selv denne landfaste Forbindelse er dog af saadan Art, at den berettiger til en geografisk Adskillelse; thi en Indsænkning, som paa Kaartet angives ved det hvide Hav, Onega, Ladoga og den finske Bugt, synes at tyde paa, at der paa denne Strækning tidligere har været et Sund, som adskilte Finland fra Østevropa. Ogsaa Jordbunden viser en betydelig Forskjel imellem Nordevropa og de omgivende Lande.

Jordbunden. Nordevropa er et Bjergland, hvis Jordbund næsten allevegne dannes af faste Klippemasser. Man maa imidlertid ikke tænke sig Bjergene i Nordevropa som dannende virkelige Kjæder eller et Slags smalle Volde, der gjennemstryge et lavereliggende Land, saaledes som f. Ex. Alperne eller Pyrenæerne; de danne derimod kun vidtstrakte Flader, som hist og her afbrydes af højereliggende Strøg, og om der ogsaa findes Dale, saa ere de ikke Andet end Furer i Fjeldmassen.

Langs Kysten af Nordevropa findes en Bræmme af Smaaøer, Skjær, der i Bygning aldeles stemme overens med Fastlandet, hvorved de ligge, og som ikke ere Andet end Udløbere af Fastlandets Fjeldmasse (blot de svenske Øer Gottland og Øland danne en Undtagelse herfra, idet de have en fra Fastlandet forskjellig Bygning; Bornholm med Ærteholmene ere derimod Fortsættelser af de skandinaviske Fjeldmasser). Ved de Kyster, som ikke bestaa af Klipper, kan der ikke findes Skjær, og dette gjælder ved Nordevropa nærmest blot om Skåne og Halland samt om Jæderen ved Norges Sydvestkyst. Alle disse Skjær, hvis Tal løber op til hundrede Tusinder, danne langsmed Kysten saakaldte Skjærgaarde, i hvilke Vandet er forholdsvis roligt, selv om det udenfor disse er i en hæftig Bevægelse. Den Del af Nordevropa, hvor Skjærene naa den største Udvikling, er den norske Kyst, og her viser sig tillige en Modsætning imellem Nord og Syd; imod Syd ere Skjærene mindre, imod Nord fremtræde de derimod

som en Række af en større Øer, der begynde ved Lofoten og derpaa fortsætte sig helt imod Nord. Ved den svenske og finske Kyst ere Skjærene meget smaa og den største Mængde af dem findes i et Bælte, som gaaer fra Åbo over Ålandsøerne til Stockholm og ind i Mælaren, i hvilken Sø der findes 12—1300 Skjær.

Den skandinaviske Halvø deles efter Højden i to forskjellige Afdelinger, nemlig „Fjeldmarken", som Nordmanden siger, der gaaer langs Halvøens Vestrand, og det fra Fjeldmarken nedgaaende Skraaplan (sammen med disse Naturforhold hører den fra gammel Tid bekjendte Inddeling af Norge i det Søndenfjeldske og det Nordenfjeldske).

Fjeldmarken har en Middelhøjde af 2—4000 Fod og tiltager i Bredde, jo længere man kommer imod Syd. Man har ofte skildret denne Fjeldmark, som om den bestod af forskjellige Kjæder (af disse skulde „Kjølen" danne Rigsgrændsen imellem Norge og Sverige, „Dovre" og „Langfjeld" løbe i Norge alene), men dette er urigtigt. Den danner derimod en Flade eller som Nordmanden kalder det en „Hede", paa hvilken enkelte Fjeldtinder uden Sammenhæng ere optaarnede. Imod Nord gaaer Fjeldmarken fra Nordøst til Sydvest, og kun enkelte Punkter naa en betydelig Højde, saaledes Sulitjelma, 6000 Fod, lidt Nord for Polarkredsen. I Midten har Fjeldmarken en mere vestlig Retning og den bliver endel bredere; det er denne Del, som benævnes Dovre og Langfjeld. Her ligge Norges vildeste og mest ophøjede Strøg, saaledes Højdepunktet Snehætta, endvidere det store Bjergparti, som kaldes Jotunfjeldene ɔ: Kæmpefjeldene med Skagastølstinderne og Ymesfjeld eller Store Galdhøppiggen, og endelig den uhyre Justedalsbræ. Det højeste Punkt er Ymesfjeld, 8300 Fod. Da Fjeldmarkens Bredde i dette Parti er meget betydelig, underholder det Offentlige „Fjeldstuer" for de Reisende, som tage over Dovre eller Filefjeld. Fra Filefjeld af, som egentlig kun er Navnet paa et Pas paa Vejen fra Kristiania til Bergen og ikke nogen udstrakt Bjergmasse, antager Fjeldmarken atter Retningen fra Nordøst til Sydvest. Den danner her en stor Fjeldstade, som kaldes Vidden ɔ: det Vidtudstrakte og som fortsætter sig til Lindesnæs.

Fjeldmarkens Affald ere højst forskjellige til de to modsatte Sider. Imod Vest, udtil Havet falder Landet brat ned, og man træffer derfor her lodrette Fjelde paa flere tusinde Fods Højde, og disse lodrette Fjelde med Fjordene imellem sig danne nogle af de skjønneste og mest storartede Landskaber i Norge, som f. Ex. Egnen ved Hardangerfjorden. — Imod Øst skraaner Fjeldmarken temmelig jævnt ned, og herved fremkommer Skraaplanet, som indbefatter den største Del af Sverige og det søndenfjeldske Norge. Den nordlige Del af dette Skraaplan, som gaaer

ned imod den bottniske Bugt, danner store Flader („Lappmarkerne"), og et Stykke fra Kysten falder Fjeldet af med et Landtrin, som adskiller det lave sandede Kystland fra det bjergrige Indre. I Norge frembyder Skraaplanet en Mængde Dale, som ligge nærved hverandre, og hvorved der opstaaer en Række smalle Dalfører, som ere af stor Betydning i Henseende til Bebyggelsen og Samfærdselen. De vigtigste af disse Dalfører ere: 1. Österdalen med dens Fortsættelse Romerike og Smaalenene (Elv: Glommen), 2. Gudbrandsdalen med dens Fortsættelse Hedemarken (Elv: Laagen med Vormen), 3. Valdersdalen med dens Fortsættelse Ringerike (Elv: Vægnaelv med Dramselv), 4. Hallingdalen, 5. Numedalen (Elv: Laagen) og 6. Thelemarken. I Reglen synker Skraaplanet sig forholdsvis jævnt ned.

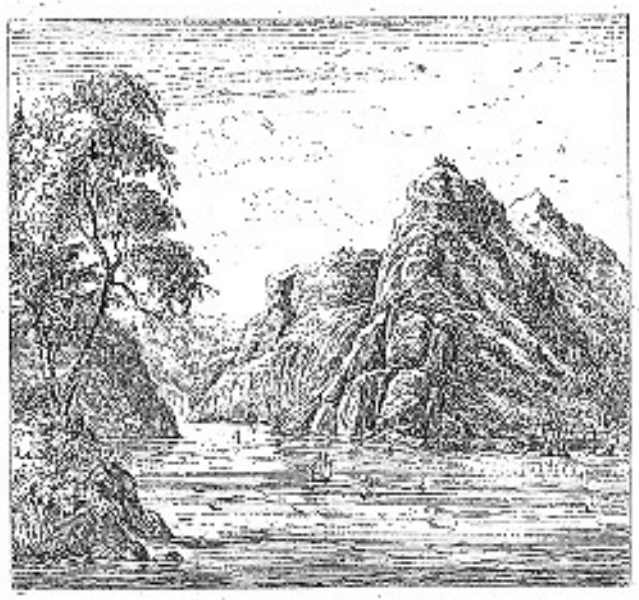

Parti ved Hardangerfjord.

Paa enkelte Steder findes der dog meget høje Punkter, som Gousta, 6000 Fod, der rager op i Thelemarken ligesom en Ø, adskilt ved dybe Dalfører fra det omliggende Land.

Efterhaanden som man nærmer sig til det store svenske Sosystem, bliver Landet lavere, og ved Søerne fremtræder den store Indsænkning, som adskiller Sydsverige fra den egentlige skandinaviske Halvø og som omfatter Mellemsveriges frugtbare Sletter. Nogtet hele Sydsverige

kun naaer nogle hundrede Fod op over Havfladen, er det et virkeligt Bjergland, idet man jævnlig ligesom paa endel af Bornholm har Udsigt til Kuller af faste Bjerge, som hæve sig frem af det omgivende Land. Paa enkelte Steder findes dog højere Punkter, saaledes Aasen Tiveden og Kålmorden, som fra gammel Tid danner Skjellet imellem Svearike og Götarike (Nordanstog og Sunnanstog), endvidere Bjerget Kinnekulle imellem Venern og Vettern (dette Bjerg har en mærkelig Form; det bestaaer nemlig af fem Trappetrin, men saa store, at der ligger Herregaarde og Landsbyer paa hvert Trin), og Taberg ved Sydspidsen af Vettern (Kinnekulle og Taberg ere omtrent 1000 Fod høje). Igjennem Skåne, der er et Lavland, som meget ligner Sjælland, dannes Overgangen fra de nordeuropæiske Bjergmasser til det mellemeuropæiske Lavland; Kullen har en Højde af 400 Fod. Gottland og Öland nga ikke nogen stor Højde. — Finland ligner i mange Henseender Sydsverige og er som dette et lavt Bjergland; det højeste Punkt i Finland naaer 2000 Fod.

Til Forskjel fra Danmark sammensattes Nordeuropa af Masser, som høre til de ældste paa vor Klode, og den vigtigste Bjergart er Granitgnejsen. I Reglen danner Granitgnejsen afrundede Kuller, og det nordeuropæiske Fjeldsystem faaer derved et ganske andet Udseende end f. Ex. Alperne, som udmærke sig ved deres spidse Toppe. Af en særlig Vigtighed er Granitgnejsen her, fordi den indeholder en Mængde Metal. Fra den sydlige Del af Finland ind over Mellemsverige og det sydlige Norge er nemlig Jordbunden stærkt opfyldt med forskjellige Metaller, som Sølv, Kobber og navnlig Jern („et Jernbælte gaaer over Midjen af Sverig"), og det er herpaa, at Norges og Sveriges udstrakte Bjergværksdrift er grundet. Da Granitgnejsen vanskelig forvittrer, følger deraf, at Nordeuropa, betragtet under Et langtfra er frugtbart. — Ved endel af Sveriges Saabelsom ved det sydlige Norges Kyster har man gjort Jagttagelser, som tyde paa, at Landet efterhaanden langsomt hæver sig op af Havet, Noget, der rimeligvis hænger sammen med den tidligere omtalte Hævning af Danmark („Celsius" — „Vattenminskelsen"). Dette Forhold er saa meget mærkeligere, som der aldeles ikke findes Vulkaner i Nordeuropa.

Floderne og Søerne. Nordeuropa er den paa Ferskvand rigeste Del af Europa. — Paa den skandinaviske Halvø udspringe Elvene af Betydning næsten alle paa Fjeldmarken og løbe tillige nedad Landets østlige Hældning. De længste af dem ere Götaelven og Glommen, hvoraf den sidste har en Længde af 80 Mile. Paa Grund af Fjeldmarkens Fladhed fremtræder paa mange Steder den Egenhed, at der ikke findes noget Vandskjæl imellem de Vande, som løbe ud til de modsatte Sider;

dette er saaledes f. Ex. Tilfældet ved Laagen og Numma, som begge komme fra Lasjeverksvandet; og ved Glommen og Gula, som begge komme fra et Morads nærved Roros. En anden fremtræderide Egenhed er den saakaldte Gaffeldeling eller Bifurkation, som bestaaer deri, at to Floder i deres øvre Løb staa i Forbindelse med hinanden. Dette Forhold, hvorpaa Casiquiare, som forbinder Orinoco og Amazonfloden, afgiver et saa storartet Exempel, findes ved Kalix- og Torneelv, der i deres øvre Løb stadig ere forbundne ved Tärendoelven, og ved Glommen og Klarelven, som undertiden, naar det er Højvande, forbindes med hinanden nærved Kongsvinger. —. Landets stærke Skraahed bevirker iøvrigt, at Vandløbene i Norge og Sverige have et meget stridt Løb; paa mangfoldige Steder findes større eller mindre Fosser, og det er i Reglen kun i de mange Fjeldsøer, hvortil Elvene udvide sig, at Vandet har et mere jevnt Løb. Følgen heraf er, at Elvene ikke ere sejlbare i større Strækninger, og Norge og Sverige dannt herved en for Landenes indre Forbindelse uheldig Modsætning til f. Ex. Rusland og England. De Elve, som komme fra Skovegnene, ere dog af megen Vigtighed til at „flote" Tømmeret ned til Savbrugene og Udskibningsstederne, ligesom Elvene ogsaa om Vinteren, naar de fryse til, træde i Landevejenes Sted og afgive et bekvemt Middel til Samfærdsel. Til Østersøen løbe: 1. Torneelv, der med sin Biflod Muonioelv danner Sveriges Grændse imod Rusland (Byer: Haparanda og Torneå), 2. Kalixelv, 3. Luleelv, 4. Piteelv, 5. Umeelv, 6. Angermanneelv (By: Hernösand), 7. Indalselv, der gjennemløber Storsjöi, 8. Ljusnan, 9. Dalelv, som løber igjennem Dalarne og opstaaer af to Arme, Østre- og Vestredalelv, hvoraf Østerdalelv løber igjennem Siljan, og 10. Motalaströmmen, Vetterns Afløb (By: Norrköping). Alle disse Elve løbe i Sverige alene. — Til Kattegattet løbe: 11. Klarelv, der kommer fra Fæmunsøen i Norge, og løber ind i Sverige; den gjennemstrømmer Venern, faaer nu Navnet Götaelv, danner Vandfaldet Trollhättan, og deler sig ved sin Munding i to Arme, som omslutte Den Hisingen (Byer: Karlstad, Venersborg og Göteborg), 12. Glommen, der kommer fra et Morads nærved Roros, løber igjennem Søen Aursjø, optager Vormen, løber igjennem Øieren og deler sig i flere Arme, hvoraf en danner Sarpfossen (Byer: Kongsvinger, Sarpsborg og Frederikstadt), 13. Laagen, der kommer fra Lasjeverksvandet, løber igjennem Mjøsen og faaer Navnet Vormen (Byer: Lillehammer og Hamar), 14. Dramselv, der kommer fra Filefjeld og har flere Arme, hvoriblandt Vægnaelv; efter Gjennemløbet af Tyrifjord faaer den Navnet Dramselv (By: Drammen), 15. Laagen (Byer: Kongsberg og Laurvik), og 16. Skienselv af kun et Par Miles

Længde, men vigtig, fordi den er Afløbet for Thelemarkens Vande; en af dens Arme, Maanelven, danner Rjukandfos (Byer: Skien og Porsgrund).

Som ovenfor nævnt, har næsten enhver af den skandinaviske Halvøs Elve et eller flere store Vandfald (Fosser). Alle de Elve, som løbe ud i den bottniske Bugt, have saaledes et stort Vandfald ved deres Indtræden i Lavlandet, og mange andre Elve have Vandfald paa forskjellige Steder i deres Løb. — Man kan ifølge deres Karakter adskille den skandinaviske Halvøs Vandfald i to Grupper*). Til Faldene med stor Vandmængde høre saaledes Trollhättan og Sarpfossen. Trollhättan er af alle Europas Vandfald det mest storartede; thi det danner Afløbet af den 100 □ Mile store Indsø Venern og har en Høide af 120 Fod. Dets Stejlhed er rigtignok ikke betydelig, thi det bestaaer af flere mindre Fald; men de ligge hverandre saa nær, at Strømmen ingensteds har noget roligt Løb, og man kan tillige paa engang overse alle Faldene fra de nærliggende Høider. Sarpfossen er vel kun 70 Fod høi, men den modtager en stor Del af Vandet fra Glommen (disse to Vandfald kunne nærmest sammenlignes med Rhinfaldet ved Schaffhausen, der omtrent har samme Høide og Vandmængde som Sarpen.) — Til Vandfald, som, uagtet de have en ringe Vandmængde, dog gjøre et storartet Indtryk, idet de have en betydelig Høide, høre Rjukandfos og Veringfos, 900 Fod høie (de kunne nærmest sammenlignes med Marboréfaldet ved Gavarnie i Pyrenæerne, 1250 Fod, og med Staubbach i Lauterbrunnenthal, 900 Fod). Alle disse Vandfald ere dog ubetydelige i Sammenligning med Niagara, som danner Afløbet for Søer af 4000 □ Miles Udstrækning (altsaa 40 Gange større end Venern), og har en Høide af 160 Fod.

Der gives ikke nogen større Strækning paa den skandinaviske Halvø, som mangler Indsøer, og næsten alle Elve udvide sig paa mange Steder til Søer. De norske Søer naa langtfra den Størrelse som flere af de svenske (Norges største Indsø, Mjøsen, er saaledes ikke engang 20 □ Mile stor, imedens Venern er 100 og Vettern 33 □ Mile stor). Det største Søsystem paa den skandinaviske Halvø dannes af Venern, Vettern, Hjelmaren og Mälaren**). Af disse Søer frembyder Vettern den Mærkelighed, at den kun har et ringe synligt Tilløb, og man antager derfor, at den faaer sin Vandmængde fra uhyre Kilder paa Bunden; den frembyder tillige en mærkværdig periodist Stigen og Falden,

*) Et Vandfalds Karakter bestemmes især ved dets Vandmængde, dets Høide samt dets Stejlhed.

**) Venern er Europas tredjestørste Sø, og større ere kun Onega, 200, og Ladoga, 300 □ Mile stor.

og har ligesom mange Alpesøer saa klart Vand, at man kan se en lille Mønt ligge paa Bunden i 70 Fods Dybde. — De vigtigste Søer ere i Norge: Femunsøen, Mjøsen, Øieren og Tyrifjord — og i Sverige: Storsjön, Siljan, Venern, Vettern, Hjelmaren og Mälaren.

Ogsaa i Finland er der mange Elve; men de ere uden særlig Vigtighed. Af Søer har Finland flere end noget andet i Europa, og Navnet Finland betyder derfor Sumpland (det finske Navn Suomi betyder det Samme); iblandt de finske Søer ere Sajma og Pajane de største.

Klimatet. Da Nordeuropa strækker sig over ikke mindre end 16 Breddegrader, maa Klimatet naturligvis være meget forskjelligt imod Nord og imod Syd; en anden Forskjel bevirkes ved den store Fjeldmur, som danner sig op langs Vestkysten, og der fremkommer herved en stærk Modsætning i Klimatet imod Vest og imod Øst. — Vestkysten af Norge, der modtager en stor Del Varme ved Golfstrømmen og ved den fra Troperne kommende opheedede Luft, har et mildt Øklima. Havnene fryse derfor, som tidligere nævnt, ikke til om Vinteren, selv oppe ved Nordkap; men paa den anden Side er Sommeren ingenlunde varm. Da den varme Havluft bliver i høj Grad afkjølet ved at stode an imod de kolde Fjelde, følger deraf, at Fugtigheden maa være stor, og det er af denne Grund, at Bergen har den usynte Regnmængde af 80 Tommer. — Højst forskjelligt herfra er Klimatet i de østlige Egne af Nordeuropa. I Kristiania og Stockholm f. Ex. er Vinteren meget strang og frembyder ofte en Kulde, der er langt større end Kulden hos os; det hænder saaledes i disse Byer, at Temperaturen synker til ÷ 30°, imedens en Kulde af ÷ 10° til ÷ 15° i de vestlige Egne er en stor Sjeldenhed. Havnene ved Kristianiafjorden, ikke at tale om Havnene paa Sveriges østlige Kyst og i Finland, ere ogsaa om Vinteren tilfrosne i 3—4 Maaneder eller længere. I Modsætning til Vinteren er Sommeren forholdsvis varm, og da Solens Indstyhedse paa Grund af Dagens Længde om Sommeren er forholdsvis stor, bliver Følgen, at Kornet kan trives meget bedre, end man skulde vente efter Beliggenheden. Klimatet i de østlige Egne har ifølge det Anførte mere Karakteren af Fastlands- end af Øklima.

Paa Grund af Landets Højde over Havfladen, maa man ved Klimatet endnu tage Hensyn til et Forhold, nemlig Grændsen for den evige Sne. Da Norge ligger højest i Veiret, følger deraf, at det har større Landstrækninger ovenover Snelinien end Sverige; man regner ogsaa, at af Norge er 150 □ Mile eller et Stykke Land næsten af Størrelse som Slesvig bedækkede med evig Sne; i Sverige er det derimod kun Tilfældet med 30 □ Mile eller et Stykke Land lig Falster og Laaland tilsammen. Paa Dovre begynder den evige Sne ved 6200, og ved Nordkap paa 2300 Fods Højde. Sydsverige og Finland ere for lave til at have Punkter med evig Sne.

Planteverdenen. Som en Følge af Forskjellen i Klimatet er der en meget forskjellig Planteverden i de sydlige og nordlige Dele af Nordeuropa; en stærk Modsætning imellem de østlige og vestlige Deles Planteverden finder derimod ikke Sted.

Man maa efter Planteverdenen adskille Nordeuropa i flere Plantebælter. Sydsverige frembyder endel Lighed med Danmark, og Skovene, der især bestaa af Eg og Bøg, danne kun Pletter i det dyrkede Land. Længere imod Nord træder det dyrkede Land tilbage, og her er Landet bedækket med udstrakte Skove af Naaletræer; af Kornsorter er det især Rug, Byg og Havre, som kunne taale Klimatet. Den nordlige Del af Landet danner endelig et i det Hele skovløst Land. Skovene bestaa nemlig kun af Smaabuske, og det er et sjeldent Syn i den øde Fjeldmark at se Lunde af Birketræer; Dyrkning af Kornsorter finder kun Sted paa enkelte Punkter, og det er alene Byggen, som kan trives, skjønt selv denne Kornsort ikke lykkes hvert Aar. Ifølge det Foregaaende kan man benævne Sydsverige Agerdyrkningsbæltet; Nord herfor kommer Naaletræbæltet og saa Polarbæltet.

Naar man undersøger Planteverdenen paa et højt skandinavisk Fjeld, erfarer det, at man maa adskille den i tre Højdebælter eller Regioner, nemlig Fjeldbjørkenes Region, Birkeregionen og Naaleskovenes Region. Det er i Reglen kun i Naaleskovenes Region, at Dyrkning kan komme sig, og Mennesket bøier derfor i Reglen heller ikke højere oppe.

Dyreverdenen i Nordeuropa har for endel vedligeholdt sin oprindelige Karakter, og der findes derfor her endnu mange af de større Pattedyr, som ere udryddede hos os. Som rent nordiske Former, der ikke høre eller have hørt hjemme i Danmark, kan man nævne Jerven, Polarræven, den hvide Hare og Lemmingen. De Hjortearter, som findes hos os, træffes blot i Sydsverige (Kronhjorten findes dog i det sydvestlige Norge), men erstattes af Elddyret og Rensdyret. Husdyrene ere foruden de Arter, som almindelig forekomme hos os, Geden, der er særdeles yppig i Fjeldegnene, samt Rensdyret, der hos Lapperne træder i Stedet for Oxen hos os. Fuglene frembyde ikke stor Forskjellighed fra dem, der findes hos os, og det Samme er Tilfældet med Krybdyrene og Padderne.

B. Folket og Staten.

Bestanddele og Folkemængde. Nordeuropa indbefatter tre Lande, nemlig de forenede Kongeriger Norge (6,000 □ Mile) og Sverige (8,000 □ Mile) samt Storfyrstendømmet Finland (6,800 □ Mile); men da dette Sidste i politisk Henseende hører med til Rusland, afhandles dets politiske Forhold sammen med Ruslands.

Grændsen imellem Rusland og de to nordiske Riger dannes væsentligst af Torneelv, Muonioelv og Tanaelv; men man maa lægge Mærke til, at Rusland kiler sig ind i Norge saaledes, at Finmarkens Amt kun ved en Bræmme af nogle faa Miles Bredde er forenet med det øvrige Norge. Grændsen imellem Norge og Sverige, der bestemtes i det forrige Aarhundrede, dannes ingenlunde, som ofte antages, overalt af Fjeldrygge, men gaaer paa mange Steder tværsover Fjeldryggene, og er forresten bestemt ved Fjeldvande og ved en i Skoven hugget „Gade", der er betegnet ved „Steenrøser".

Paa Grund af Naturforholdene kan Folkemængden ikke være stor i Norge og Sverige; Norge har ogsaa kun 1½ Mill. og Sverige 4 Mill. Indb. Tætheden er saa ringe, at disse Lande ere de fleetest befolkede i hele Europa (Norge har 250 og Sverige 500 Mennesker paa hver □ Mil). Enkelte Egne ere imidlertid godt befolkede, saaledes i Norge Jarlsberg og Laurviks Amter, der have 1800 Mennesker paa hver □ Mil eller flere end Jylland, og de gamle danske Provindser i Sverige, der ere ligesaa tæt befolkede som Danmark.

Nationaliteten. Foruden Skandinaverne, der danne den langt overvejende Del af Befolkningen i Norge og Sverige, findes der ogsaa nogle Folk af uranisk Oprindelse, nemlig Tjuderne. Hovedmassen af dem i de nordlige Dele af Europa dannes af Finlænderne, der bo indtil den store Indsænkning, som gaaer fra det hvide Hav til den sidste Bugt. I Sverige, hvor Finlænderne kaldes Finner, og i Norge, hvor de kaldes Kvæner, findes 10—15,000 af dette Folkefærd. Nær beslægtede med, skjønt i Ydre forskjellige fra de velvoxne Finlændere, ere de smaa Lapper (i Norge kaldte „Finlapper" eller „Finner"). En ringe Del af dem vandre om som Nomader paa Fjeldene med deres Renner; om Vinteren holde de sig til de lavere Strøg eller Dalfører, om Sommeren derimod gaa de tilfjelds. Da en Familie i det Mindste behøver 100 Renner til sit Underhold, kan det træffe, at Flokken bliver formindsket, saa at den ikke er tilstrækkelig til Familien; i dette Tilfælde maa Familien opgive at bo paa Fjeldene og drager da ned til Kysten for at fiske („Fjeldlappen" bliver „Solap"). Den største Del af Lapperne ere nu Solapper og have været det i mange Slægtfølger. Lapperne ere

meget faa og tælle i Alt kun 24,000 Mennesker, hvoraf ⅔ i Norge. Den norske Præst Stockfleth har med særdeles Iver arbejdet paa at fremme Kristendom og Civilisation hos dem.

Næringsvejene paa den skandinaviske Halvø vise naturligvis mange Modsætninger til Forholdene i Danmark. Dette gjælder saaledes om Agerbruget, som staaer meget tilbage. Af Norges 6000 □ Mile ere kun 50 □ Mile eller ligesaa Meget som Fyen bekvemt til Ager (Norges bedste Kornland er Egnen ved Mjøsen eller Hedemarken, der kan afsætte noget Korn til de omliggende, kornfattige Egne), og Norge maa ogsaa indføre over 1 Mill. Tdr. Korn om Aaret. I Sverige er Forholdet meget heldigere, og i de senere Aar har dette Land ikke alene brødfødet sig selv, men ogsaa havt endel Korn til Udførsel (Sveriges Kornegne ere Skåne samt Landet ved de store Søer). Kvægavlen har derimod stor Betydning, især i Fjeldeggene, hvor man om Sommeren ligesom i Alperne driver Kvæget „til Sæters".

I Modsætning til Agerbruget ere andre Næringsveje paa den skandinaviske Halvø stærkt udviklede. Dette gjælder om Skovbruget, der paa den egentlige skandinaviske Halvø er af særdeles Betydning. Hele det sønden fjeldske Norge udfører en Mængde Trælast, der flødes nedad Elvene til Udskibningsstederne, og adskillige af Byerne der faa deres Næring ved Udførselen af Træ, saaledes navnlig Frederikstad, hvortil alt Tømmeret fra Glommen kommer, og Drammen, der ligger ved Mundingen af Drammenselven. Ogsaa i Sverige, Norden for de store Søer, er Skovbruget af Vigtighed; men Udførselen herfra er dog ikke saa stor som i Norge, da meget af Træet anvendes ved Jernudsmeltningen. Fiskeriet har i det nordenfjeldske Norge samme Vigtighed som Skovene i det sønden fjeldske. Man maa i Norge adskille to Hovedgrene af Fiskeriet, nemlig Vaarsildens eller Graabensildens og Vaartorskens eller Skrejens, og Hovedmassen deraf fanes ved Lofoten, hvor der aarlig samler sig over 25,000 Mennesker, for at fange og tilberede Fisken. Udbyttet af Fiskerierne i Norge er ganske overordentligt, og Fiskeudførselen har en Værdi af 7 Mill. Specier om Aaret; Bergen og Stavanger ere Hovedpladserne for Fiskehandelen. I Sverige er Fiskeriet ikke af megen Vigtighed.

Bjergværksdriften er, som tidligere, nævnt af en særdeles Vigtighed baade i Norge og i Sverige. Uagtet der allerede fra meget gammel Tid har været drevet Bjergværker i Sverige, er dette ikke Tilfældet i Norge; thi et rigtigt Liv kom ikke ind i Bjergværksdriften, før man under Christian IV. (1623) havde opdaget Sølvet i Kongsberg. De vigtigste Bjergværker i Norge ere de forskjellige Jernværker, Kobberværket i Roros og Sølvværket i Kongsberg. Dette sidste har havt en

meget omvexlende Skjæbne; paa Grund af slet Bestyrelse og det deraf følgende stadige Underskud nedlagde man endogsaa Værket i Begyndelsen af dette Aarhundrede; men da Norge blev selvstændigt, optog man det igjen, og det har i en Række Aar givet et rent aarligt Overskud af 200,000 Rdl. — Sveriges Jernværker ere langt talrigere end Norges og give tilsammen et langt større Udbytte (Udbyttet af Danemora alene er maaske ligesaa Meget værd som hele Udbyttet i Norge), og Produktionen i Sverige vil endogsaa stige meget endnu, da der ved Gellivare i Lapland er anlagt et Jernværk, hvor der findes et helt stort Bjerg af fortrinlig Jernmalm. Ogsaa af Kobber frembringer Sverige mere end Norge (ved Falun og Åtvidaberg i Östergötland ere de vigtigste Gruber); af Sølv derimod frembringer Sverige ikke meget, idet Sølvværket i Sala staaer langt tilbage for Kongsberg.

Som i Danmark staaer Industrien meget tilbage paa den skandinaviske Halvø. Det maa dog bemærkes, at der paa enkelte Steder i Sverige findes en ret udviklet Industri, og dette gjælder navnlig om Norrköping, der har store Fabrikker af Klæde og Bomuld; ret mærkeligt er det, at Stockholm har flere Silkefabrikker. Hvisiden er iøvrigt af større Vigtighed paa den skandinaviske Halvø end i Danmark, og Almuen tilvirker i Almindelighed selv sine Klæder.

I Hensende til **Handelen** med Udlandet staaer Norge højere end Sverige; den norske Handelsflaade er ogsaa meget større end den svenske. Aarsagen hertil er nærmest den Omstændighed, at der i Norge er flere dygtige Søfolk end i Sverige; en stor Del af den norske Handelsflaade er ogsaa sysselsat med Fragtfart i Udlandet. I Medfatning hertil er Handelen i det Indre langt mere udviklet i Sverige end i Norge. Endskjønt Naturforholdene lægge betydelige Hindringer i Vejen for Samfærdselen i Norge, har man dog ved store Bekostninger anlagt fortrinlige Landeveje, som føre fra Kristiania til Trondhjem og Bergen; men da Rejsen ad disse Veje er meget kostbar, udføres Forbindelsen imellem de forskjellige Egne af Norge meget ved Dampskibe, som gaa langs Kysten. I Sverige findes derimod en stor **Kanalvei**, som fører fra Göteborg til Stockholm, og som allerede paabegyndtes under Karl IX., imedens dens Fuldførelse først skete i Aaret 1832. Fra Göteborg sejler man opad Götaelven og igjennem Trollhättekanalens Slufer ind i Venern; derefter sejler man ad en Kanal til Vettern, som atter ved Kanaler og Søer er forbunden med Östersøen; til Stockholm fører endelig Södertelgekanalen. Denne Kanalvei taber imidlertid nu i Betydning, idet man anlægger et stort Net af **Jernbaner**, hvoraf adskillige Dele allerede ere udførte for Tiden. Fra Skåne gaaer en Jernbane over Jönköping til Falköping, hvor den træffer sammen med Banen, som fra Göteborg fører over

Örebro til Stockholm. Sammen med denne sidste træffer en Bane, der gaaer over Kongsvinger til Kristiania, hvorfra en mindre Bane fører til Mjøsen. Saaledes er Forholdet af de vigtigste Forbindelsesveje i Sverige; men foruden dem findes adskillige andre Kanaler og mindre Jernbaner. — De vigtigste **Handelsstæder** ere i Norge Kristiania, Bergen og Trondhjem, i Sverige Stockholm, Göteborg og Malmø.

Religionen og Oplysningen. Næsten alle Nordmænd og Svenskere bekjende sig til den **evangelisk-lutherske Lære**, og det er kun meget faa, som høre til andre Trosbekjendelser. I Hensende til **Oplysning** staa Norge og Sverige højt. Paa Grund af den tynde Befolkning kan der ikke være saa mange **Almueskoler** som i Danmark, og man maa paa en Mængde Steder lade sig nøje med Omgangsskoler; men desuagtet kan saagodtsom enhver Nordmand læse; og noget Lignende finder Sted med Svenskerne. Ved den **højere Undervisning** findes i Norge flere **Lærdeskoler**, der omtrent ere indrettede som de danske, saavelsom **Universitetet** i Kristiania, der stiftedes 1811, faa Aar før Adskillelsen fra Danmark. En selvstændig norsk **Litteratur** er ogsaa opkommen siden Adskillelsen. I Sverige er der en Mængde højere Skoler, **Elementar Läroverk** kaldte, desuden findes to **Universiteter** (i Lund og Upsala) samt det **Karolinske Institut** i Stockholm (svarende til et medicinsk Fakultet ved et Universitet). I Sverige har der allerede for længstiden udviklet sig en særegen **Litteratur**, og der forgaes i mange Retninger for Videnskaben. Af de videnskabelige Selskaber i Sverige ere to meget bekjendte, nemlig „Svenska Vetenskapsakademien" og „Svenska Akademien", der tæller 18 Medlemmer („En af de adertonde").

Den politiske Forfatning. Da Forening imellem Norge og Sverige væsentlig bestaaer i, at de to Lande have indgaaet en Alliance med fælles Overhoved (Kongen), og da de iøvrigt ere selvstændige Riger, følger deraf, at en Mængde Forhold maa være forskjellige i de to Lande. Denne Forskjelligheds er for endel en Følge af, at Norge i flere Aarhundreder har havt Udvikling fælles med Danmark, imedens Sverige er gaaet sin egen Gang. Vi betragte derfor ogsaa i det Følgende hvert af Rigerne for sig.

Kongeriget Norge.

Efterat Norge, som Christian III. saa uretfærdig i 1536 havde erklæret for en Provinds af Danmark, ved Freden i Kiel 1814 var blevet afstraadt til Sverige, modsatte Nordmændene sig denne Bestemmelse; de sendte Deputerede til Eidsvold, der den 17de Maj vedtog en Grundlov

og udnævnte den danske Prinds Christian Frederik (Christian VIII.) til Konge; men de maatte i Slutningen af Aaret gaa ind paa Foreningen med Sverige. Ifølge Grundloven af 17de Maj har Norge en fri Statsforfatning, saaledes at Kongen deler Magten med Stortinget. Dette samles hvert tredie Aar, og vælges ved indirekte Valg; for at være stemmeberettiget maa man bl. A. være Kjøbstadborger eller have nogen Grundejendom. Naar Stortinget er aabnet, deler det sig i to Dele, saaledes at en Fjerdedel af Medlemmerne danne Lagtinget, de øvrige Odelstinget. I Stockholm opholde den norske Statsminister samt to norske Statsraader sig; Kristiania er Sædet for de øvrige Statsraader. En Særegenhed ved Forfatningen er den, at Kongen kun har suspensivt Veto (naar tre paa hinanden følgende Storting have vedtaget et Forslag, bliver det Lov selv uden Kongens Billigelse). Alle Statens Borgere have forresten de samme Rettigheder, og der findes ikke nogen Adel i Norge.

I Henseende til Bestyrelsen frembyder Norge megen Lighed med Danmark. Som hos os deles Landet i almindelig Henseende i Amter; men disse deles atter dels i Fogderier (Fogden er Amtsforvalter og tillige Politimester paa Landet) og dels i Sorenskriverier (Sorenskriveren er Underdommer paa Landet). I geistlig Henseende deles Landet i Stifter, der atter deles i Provstier, Præstegjæld og Sogne (ved et „Præstegjæld" forstaaes et eller flere Sogne, som have enkelte Indretninger i Fællesskab). Stifterne ere 6, nemlig Kristianias, Hamars, Kristiansands, Bergens, Throndhjems og Tromsøes Stift. — Den norske Hær, der udskrives ved almindelig Værnepligt, bestaaer kun af 14,000 Mand Linietropper og af Landværnet, hvilket sidste blot er pligtigt til at gjøre Tjeneste indenfor Landets Grændser. Flaaden tæller nogle Fregatter o. s. v. samt endel Kanonbaade (Flaadens Station er Carl Johans Værn ved Horten). Af Fæstninger har Norge ikke nogen af særlig Betydning, og de fleste af dem ligge ved Kristianiafjorden og dens Indløb (Fæstningen Kongsvinger er forladt, da den ikke mere er nødvendig imod Norges gamle Fjende).

Det er utvivlsomt, at Norge siden 1814 har gjort store Fremskridt. Under Foreningen med Danmark blev Norge i mange Henseender forsømt, uagtet Regeringen i Kjøbenhavn vistnok ikke forsætlig tilsidesatte Norges Interesser; en stor Del af Landets bedste Kræfter droge til Danmark, og Mangel paa Kundskab hos de Regjerende lod Meget ligge brak, som burde have været opelsket. Disse Mangler ere nu afhjulpne, og enhver Dansker maa derfor glæde sig over, at Nordmændene have faaet Leilighed til at udvikle sig frit og uafhængigt.

Byerne i Norge deles i to Afdelinger nemlig Kjøbstæderne, som svare til vore Kjøbstæder, og Ladestederne, som svare til vore Købinge. Ligesom i Danmark ligge de fleste Byer ved Havet, og det er kun meget faa af dem, som ligge inde i Landet. I Henseende til Indbyggertal ligne de norske saavelsom de svenske Byer omtrent de danske, og kun nogle enkelte af dem have en betydelig Størrelse. De største ere Kristiania med dens Forstad Oslo henved 60,000, Bergen 25,000, Throndhjem 15,000, Drammen og Kristiansund hver 10,000 Indb.

I **Kristiania Stift** ligge langs Østsiden af Fjorden Kristiania, Moss, Frederikstad med Sarpsborg og Frederikshald med Bjergfæstningen Frederiksten. Langs Vestsiden af Fjorden ligge Drammen, Horten med Carl Johans Værn, Tønsberg, Sandefjord, Laurvik og Frederiksværn. Inde i Landet ligger imod Vest Kongsberg.

Kristiania, Norges Hovedstad, ligger ved den inderste Del af den 13 Mile lange Kristianiafjord. Denne By hører til de yngre i Europa, idet den anlagdes 1624 af Christian IV., og traadte i Stedet for det afbrændte Oslo, Norges Hovedstad under Foreningen med Danmark. At Christian IV. anlagde Kristiania paa sin nuværende Plads, var nærmest af Hensyn til Forsvaret, idet Byen imod Søsiden forsvares af den gamle Fæstning Akershus. Under Norges Forening med Danmark var Kristiania meget ubetydelig og selv til 1814 havde den neppe 10,000 Indb.; men efter Adskillelsen er den gaaet frem med store Skridt, og Størrelsen gjør ogsaa Alt for, at den kan blive Midtpunktet for Landet. Den nye Del af Byen har i Modsætning til den ældre Del en virkelig Hovedstads Karakter, og udmærker sig ved flere prægtfulde Bygninger som f. Ex. det kongelige Slot og Universitetet. Af ældre Bygninger indeholder Kristiania blot en eneste, nemlig Slottet paa Akershus; men selv dette er for største Delen opbygget af Christian IV. Det, hvorved Kristiania indtager en høj Rang blandt Europas Hovedstæder, er dens Omgivelser. Paa begge Sider begrændses Kristianias Dal af lave, skovklædte Aaser, hvorfra man har en dejlig Udsigt over Fjorden med dens Smaaøer. Til de bekjendteste Punkter ved Kristiania høre Egeberget, der rager 400 Fod op udenfor Byens Forstad Oslo, og Ladegaardsøen, som har et smukt Parkanlæg og et lille Sommerslot, Oscarshal. — Nord for Kristiania ligger Gaarden Ejdsvold, der i Anledning af Grundlovens Vedtagelse paa dette Sted er bleven kjøbt af det Offentlige som et Nationalminde. Nordvest for Kristiania ligger Krogkleven, der er berømt af sin skjønne Udsigt over Ringerike.

Frederikshald er saa bekjendt af Bjergfæstningen Frederiksten, der ligger paa en Klippe, 400 Fod ovenover Byen. Paa Stedet hvor Karl XII. faldt, har man rejst et stort Mindesmærke. Tønsberg og Laurvik ligge i de to Amter Jarlsberg og Laurvik, der i Norge sædvanlig kaldes Grevskaberne, fordi de vare de eneste Lensgrevskaber i Norge. Sandefjord er bekjendt af sine Bade.

I **Hamars Stift** inde i Landet ligge Kongsvinger, Hamar og Lillehammer. — Hamar blev ødelagt af Svenskerne; i den nyeste Tid er den atter bleven Kjøbstad og tillige Bispesæde, som den ogsaa var i fordums Tid. Af dens Domkirke staa nogle Ruiner tilbage.

I **Kristiansand Stift** ligge Skien [sjin], Porsgrund, Brevik, Kragerø, Arendal, Kristiansand, Mandal og Stavanger. — Kristiansand, der er anlagt af Christian IV., er af Vigtighed, idet mange Skibe søge ind i dens Havn, naar de have lidt Søskade.

Trondhjems Domkirke.

I **Bergens Stift** ligge Bergen og Aalesund. — Bergen er nutildags Rigets anden, men har i Aarhundreder været dets første Handelsstad. Den ligger i en Halvkreds ved Bergens Vaag og omsluttes af høje Fjelde, hvad der bevirker den store Regnmængde. En betydelig Del af Byen, Kontoret eller Tydskebrygge, der bestaaer af Pakhuse og Kjøbmandskontorer, tilhørte forhen de hanseatiske Kjøbmænd, som i lang Tid spillede Mestre i Bergen, og er nu Stedet for Nordlandshandelen. To Gange om Aaret, ved de saakaldte „Steunetider", komme Nordlandingerne med deres Smaaskibe („Jagter") til Bergen for at sælge Udbyttet af Fisteriet paa Lofoten, og der er paa disse Tider en særdeles udviklet Handelsbevægelse i Byen.

I **Trondhjems Stift** ligge Molde, Kristiansund, Trondhjem og Røros. — Trondhjem ligger paa en lav Slette ved Nidelvens Munding. Til Trondhjem (det gamle Nidaros) knytte sig nogle af de interessanteste Minder i Norge; i dens herlige Domkirke gjemtes nemlig Levningerne af Hellig Olaf, Norges Helgen, ligesom ogsaa mange andre norske Konger ere blevne jordede der. Den gotiske Domkirke er, endskjønt kun Koret er bevaret nogenlunde godt, Norges vigtigste arkitektoniske Mindesmærke; ifølge Grundloven skal Kongen af Norge krones i den. Uagtet Trondhjem ligger nærmere ved Nordland end Bergen, komme Nordlandingerne ikke til Trondhjem; fra denne By sendes derimod mange Varer nordpaa, og over den udskibes tillige Kobberet fra Røros. I Fjorden ligger Fæstningen Munkholm, hvor Griffenfeldt sad fangen.

I **Tromsø Stift**, der indbefatter to Amter, Nordland og Finmarken, ligge kun nogle Smaabyer. I Nordland ligger Bodø, og i Finmarken Tromsø, Hammerfest og Vardø med Vardøhus, den nordligste Fæstning paa Jorden.

Kongeriget Sverige.

Ifølge den ved Revolutionen 1809 indførte Grundlov har Sverige en fri Statsforfatning, som dog i høj Grad adskiller sig fra Norges demokratiske Forfatning. Den svenske Rigsdag bestaaer nemlig af 4 Kamre, Standerne (Adelen, Præsterne, Borgerne og Bønderne), hvoraf Adelens Kammer, Ridderhuset, bestaaer af Overhovederne for de adelige Ætter; disse samt Biskopperne ere selvskrevne Medlemmer af Rigsdagen, imedens de andre Medlemmer vælges. I en Række af Aar har der i Sverige været Misfornøjelse med denne Ordning, og man venter derfor inden lang Tid at faa dette forældede Lovgivningsmaskineri forandret. En betydelig Forskjel i Norges og Sveriges Forhold viser sig deri, at Adelen i Sverige er meget talrig og tillige i Besiddelse af en stor Mængde Jordegods (Jordegodset i Sverige deles i „Hemman" o: Gaarde, som atter deles i „Frälsehemman", svarende til vort tidligere priviligerede Hartkorn, „Kronohemman" eller Domæner, og „Skattehemman" eller det „ufrälse" Jordegods).

I Henseende til Beskatningen ere de svenske Forhold endel forskjellige fra de danske. I almindelig Henseende deles Landet i Len, svarende til vore Amter (til vore Amtmænd svare Landshøvdingerne),

Lenene deles atter i Fogderier og Herreder (et Fogderi forestaaes af en Kronofogd og under ham staa atter Lensmænd). I geistlig Henseende deles Landet i Stifter, som atter deles i Provstier, Pastorater og Sogne (Biskoppen i Upsala Stift fører Titelen Erkebisp). Ligesom man i Danmark og Norge til daglig Brug mest anvender Stiftsinddelingen, saaledes anvender man i Sverige til daglig Brug mest den gamle, historiske Inddeling i Landskaber. — Den svenske Hær er tildels sammensat paa en høist ejendommelig Maade, som ikke gjenfindes hos noget andet europæisk Folk. Foruden „Nationalbeværingen", der bestaaer af det unge, waabenføre Mandskab, som kun i Nødsfald maa opbydes (i Alt 100,000 Mand), findes nemlig nogle Tusinde hvervede samt 26,000 „inddelte" Soldater. Disse sidste bo rundtom i Landet og underholdes i Fredstid af Grundejerne, som maa afstaa en Husmandsplads (Torp) til hver Soldat og hans Familie, medens Uniform og Waaben gives ham af Regeringen. Naar Soldaten er i Tjeneste, maa Grundejeren forge for hans Familie og Jordbrug. — Flaaden, hvis Leje er i Karlskrona (endel af Skjærgaardsflaaden ligger i Stockholm og Göteborg) er endel større end den danske; men den er ikke i en Forfatning, som svarer til Nutidens Fordringer. Af Fæstninger har Sverige kun meget faa, og de vigtigste ere: Rigets Centralfæstning og Waabenplads Karlsborg ved Vettern, Karlsten ved Marstrand samt Vaxholm udenfor Stockholm. — Sverige har i de senere Aar gjort meget betydelige Fremskridt i flere Retninger, og denne Fremskriden vil tiltage, naar Jernbanenettet bliver færdigt, om ogsaa Landet ved dette har faaet en Statsgjæld, hvad det saagodtsom ikke havde tidligere.

Byerne i Sverige deles i tre Afdelinger, nemlig Stapelstæderne, der have Ret til at handle med Udlandet, Upstæderne, som mangle denne Ret, og Köpingerne, som svare til vore Kjøbstæder. I Modsætning til Danmark og Norge ligge mange Byer inde i Landet; men forresten er der kun faa af dem, som maa nogen betydelig Størrelse. De største af dem ere: Stockholm 120,000, Göteborg 40,000, Malmö og Norrköping hver 20,000, Karlskrona 15,000 Indb.

Sveriges gamle, historiske Inddeling bliver endnu stadig anvendt til daglig Brug og man maa derfor vel adskille: Götarike, som ligger imod Syd, Svearike, som ligger i Midten, og Norrland, som ligger imod Nord.

Götarike indbefatter Landskaberne Skåne, Halland, Vestergötland, Bohuslän, Dalsland — samt Blekinge, Småland, Östergötland og Øerne Öland og Gottland.

I Skåne ligge Ystad, Falsterbo, Skanör, Malmö, Landskrona og Helsingborg langs Kysten; inde i Landet ligge Kristianstad og Lund.

Falsterbo og Skanör, der nu ere høist ubetydelige, vare i Middelalderen af Vigtighed paa Grund af Sildefiskeriet. Malmö er vigtig som Udførselsby for Skånes Produkter. Den var i tidligere Tid stærkt befæstet, men Voldene ere revne ned og omdannede til Spadseregange; det bekjendte Malmöhus benyttes som Fængsel. Til Øen Hveen, der ligger Nordvest for Malmö, knytter sig Erindringen om Tyge Brahe; men af den berømte Astronoms Bygninger ere kun Sporene tilbage. Helsingborg havde fordum et stort Slot; men heraf staaer kun Fæstet „Kärnan" tilbage. Ved Helsingborg ligger Surbronden Ramlösa og ikke langt derfra ligger Höganäs Kulværk.

Kristianstad anlagdes af Christian IV. ved en lille Indsø, som dannes af Helgeån, og udmærker sig ved sin Kirke, en af den kongelige Bygmesters smukkeste Bygninger. Lund var engang Sædet for Nordens Erkebiskop; i nyere Tider indtager Byen, som ligger 1½ Mil fra Øresundet, en fremragende Plads ved sit Universitet og ved sin skjønne Domkirke.

I Halland ligge Halmstad og Varberg, i Vestergötland Göteborg, Venersborg, Falköping, Skara og Fæstningen Karlsborg.

Göteborg, Sveriges anden Stad, anlagdes af Gustav Adolf. Den ligger paa den søndre Side af Götaelven, men er gjennemskaaret af Kanaler og har en Mængde Broer. At Göteborg er en betydelig Handelsstad og at dens Beboere ere i Besiddelse af stor Rigdom, giver sig nok-som tilkjende i dens mange prægtfulde Bygninger; den smukkeste Del af den er Gustav Adolfstorvet med Gustav Adolfs Billedstotte. Fra Søsiden forsvares Göteborg af Skandsen Ny Elfsborg paa Den Hisingen.

I Bohuslän ligge Kongelf, Marstrand med Fæstningen Karlsten paa en Ø og Uddevalla; i Dalsland findes ikke noget Punkt af Betydning.

Kongelf var dengang, da Bohuslän hørte med til Norge, af særdeles Vigtighed; men nu er den høist ubetydelig. Som Minde om dens gamle Storhed staa de stolte Ruiner af Bohushus.

I Blekinge ligge Karlshamn og Karlskrona; i Småland Kalmar og Vestervik, begge ved Kysten, Vexiö langt inde i Landet, og Jönköping ved Sydspidsen af Vettern; i Östergötland Norrköping ved Motalastrømmen, Linköping inde i Landet og Vadstena ved Vettern.

Karlskrona blev af Karl XI. bygget paa nogle Øer for at afgive en Flaadestation, der har aabent Farvand langt tidligere end Indsøen ved Stockholm. Kalmar er bleven saa bekjendt af sit Slot, hvor Unionen sluttedes 1397; Slottet benyttes senere til Korntagazin og nær ved-sidst forfaldent, men det er nu tildels restaureret. Vadstena voxede

op omkring Birgittinerklostret; i Klosterkirken bevares den hellige Birgittas Relikvier, og i Byen tilvirkes endnu som en anden Levning fra Klostertiden mange Kniplinger.

Paa Öland findes den lille By Borgholm med store Ruiner af Borgholmslot. Paa Gottland ligger Visby, en af Nordens mærkeligste Steder. Den har nemlig fra meget gammel Tid været et Midtpunkt for Østersøhandelen, den blev senere en af de vigtigste Hansestæder og den var saagodtsom uafhængig, imedens det Øvrige af Øen stod under Sverige; men da Valdemar Atterdag havde indtaget og ødelagt Staden, var det forbi med dens Herlighed. Om dens fordums Storhed vidne ihr interessante Stadsmure med Taarne, som tildels ere vedligeholdte den Dag idag, samt en Mængde Ruiner af Kirker (man har derfor træffende kaldet Visby „Nordens Rom"); om dens udbredte Handel i gamle Dage vidner den Masse ældre Mynter, som opgraves af Jorden rundtomkring paa Gottland.

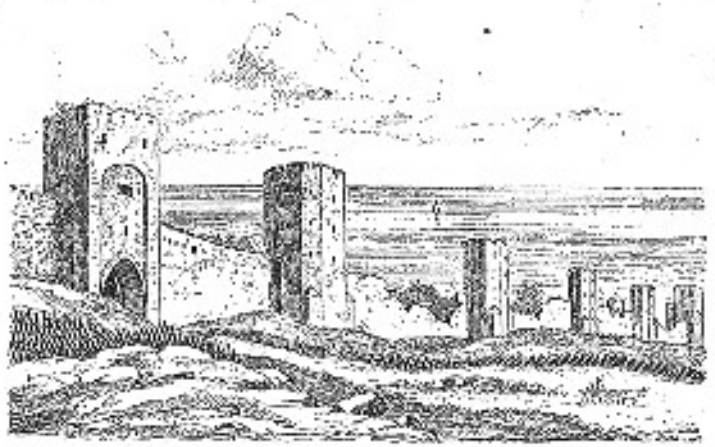

Stadsmuren omkring Visby.

Sverrike indbefatter Landskaberne Upland, Nord for Mälaren, Westmanland, Vest for Upland, Södermanland, Syd for Mälaren, Nerike imod Sydvest samt Dalarne og Värmeland imod Nordvest.

I Upland ligge Stockholm og Upsala.

Stockholm, Rigets Hovedstad og første Handelsstad, har en ejendommelig Beliggenhed. Naar man sejler ind til Stockholm og er kommen forbi Fæstningen Vaxholm, aabner Udsigten sig til hele Byen. Paa Fastlandet imod Nord ligge Djurgården, Ladugårdslandet og Norrmalm;

i Mälarens Udløb til Saltsjön ligger „Staden" paa nogle Øer, hvoraf de vigtigste ere Stadsholmen og Riddarholmen, samt endelig Södermalm paa en større Ø. Vand og Land bugte sig altsaa imellem hinanden i Stockholm, flere af Byens Dele hejse sig tillige op over det Øvrige, og paa mange Steder har man Udsigt til Mälarens skovklædte Skjær; Stockholm har derfor en saa malerisk Beliggenhed, at denne By hører til de skjønneste i Europa. Stockholm er anlagt af Birger Jarl (Stavelsen »stock« er sandsynligvis af lappisk Oprindelse og betyder Sund; Lapperne have nemlig forhen beboet Egnen heromkring), og dens ældste Del er „Staden". Paa Stadsholmen, der har snævre og krumme

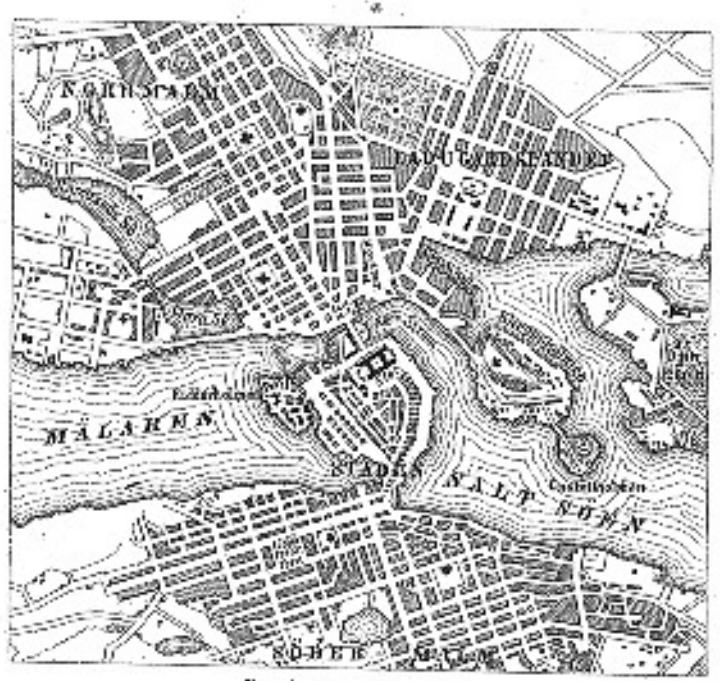

Grundplan af Stockholm.

Gader, ligger det skjønne, kongelige Slot, udført efter Tegning af den berømte Bygmester Tessin (udenfor Slottet er opstillet Sergells skjønne Statue af Gustav III.); paa Riddarholmen ligger Riddarhuset og Riddarholmskirken, i hvilken de svenske Konger siden Gustav Adolfs Tid ligge begravede. Fra Stadsholmen fører den prægtige Norrbro til Norrmalm, det gamle Brunkebjerg, som nu er den regelmæssigste Del af Byen. I Norrmalm nærved Norrbroen ligger det smukke Operahuus og Prinds

Oscars Pallads samt Karl XIII.s Torv med Kongens Billedstøtte. Stockholmernes sædvanlige Forlystelsessted er det dejlige Sted Djurgården med Slottet Rosendal og Bellmans Buste.

Til de skjønne Omgivelser af Mälaren høre adskillige Slotte, saaledes Haga, Ulriksdal, Drottningholm og Skokloster paa Mälarens Nordside og Gripsholm paa dens Sydside. Af disse Slotte er Skokloster bygget af den berømte Wrangel og indeholder store historiske Samlinger; Gripsholm, der er saa bekjendt i Historien, indeholder en betydelig historisk Portrætsamling og minder i det Hele om vort Frederiksborg.

Upsala ɔ: de høje Sale ligger paa en Slette ved Fyrisaa. Til Egnen heromkring knytte sig Sveriges ældste Minder. Ifølge Oldsagnene bosatte Odin sig i Sigtuna ved Mälaren og herfra flyttede Yngve Frej Kongesædet til Gammel Upsala (dette ligger en Mil fra Upsala og udmærker sig endnu ved sine Kongehøje); da Erik den Helliges Ben vare blevne skrinlagte i det nuværende Upsalas Domkirke, blev denne By Kongesædet. Som Minder om Upsalas Betydning i gamle Dage staa det forfaldne Upsala Slot og den skjønne gotiske Domkirke med Kong Eriks Helgenskrin og med Gustav Vasas Gravkor. Til Upsalauniversitetet hører den smukke Bibliotheksbygning eller Carolina Rediviva og den botaniske Have med Linnés Billedstøtte. — Ikke langt fra Upsala ligge Morastenene paa det Sted, hvor Sveriges Konger hyldedes i gamle Dage, og Danemoras Jerngruber.

I Vestmanland ligge Sala og Vesterås, i Södermanland Eskilstuna, Strengnäs og Nyköping, i Nerike (ɔ: Nederrike) Örebro ved Hjelmaren, i Dalarne Falun, og i Värmeland Karlstad ved Venern.

Vesterås har en Domkirke, hvis Taarn er det højeste i hele Norden (328 Fod, eller 40 Fod højere end Frelserstaarn i Kjøbenhavn; Strasburgermünsterens Taarn er 490 Fod højt). Falun ligger imellem Banker af Kobberflakker og er indhyllet i Dampe, som stige op fra Kobberværket og som tilintetgjøre alt Planteliv i Nærheden. — Indbyggerne i Dalarne, Dalfolkene, ere bekjendte paa Grund af deres Tapperhed og Frihedskjærlighed, og de have ved flere Lejligheder lagt disse Dyder for Dagen. Da deres Hjemstavn er for mager til at kunne føde Befolkningen, vandre de Unge, baade Karle og Kuller, aarlig rundtom i Sverige, Norge og tildels i Danmark for ved Dagarbejde eller ved Salget af forskjellige Sager at forkjene en Sum, hvormed de saa vende tilbage til deres Hjem.

Norrland inddefatter en Række Kystlandskaber, som bestaa af Gestrikland, Helsingeland, Medelpad, Ångermanland og

Vesterbotn, og en Række Landskaber i det Indre, som bestaa af Herjedalen, Jämteland og Lappmarkerne. Af de faa Byer i dette udstrakte Land ere de mærkeligste: Gefle, Sundsvall, Hernösand samt Haparanda ligeoverfor den finske By Torneå.

Til Sverige hører den 1 □ Mil store Ø St. Barthelemy i Vestindien, Øst for vore vestindiske Kolonier.

Anden Afdeling.

TILHÖRENDE
HERLUFSHOLMS
BIBLIOTHEK

K. B. Wiber Boglrykkeri.

IV. Østevropa.

A. Naturen.

Østevropa er kun for en Del adskilt fra de omgivende Lande ved virkelige Naturgrændser. Imod Nordvest danner vistnok den store Indsænkning fra det hvide Hav til den finske Havbugt samt Østersøen en bestemt Naturgrændse; men imod Vest gaaer Østevropa uden Afbrydelse over saavel i det mellemevropæiske Lavland som i den nedre Donaudal, og en Naturgrændse dannes her kun af Karpaterne. Imod Syd afgive atter Sortehavet og Kaukasuskjæden en bestemt Naturgrændse; men mod Øst mangler tildels en saadan, da Landet, som ligger imellem det kaspiske Hav og Uralbjergene, ligefrem fører over fra Evropa til Asien. Paa de Steder, hvor Naturgrændser mangle, kan man sætte Njæmen og Bug, Donaumundingerne samt Kalkfloden som Grændser for Østevropa.

Jordbunden og Planteverdenen. Vor Verdensdel frembyder ikke paa nogen anden større Strækning en saadan Ensformighed i Jordbundsforholdene som Østevropa. Fra Ishavet til Sortehavet og fra Karpaterne til Ural danner Landet en Slette, den østevropæiske Slette, der har et Omfang af omtrent 160,000 □ Mile og er saa jævn, at man kun hist og her ser Høje, aldrig Bjerge derpaa, og at man næsten overalt har Udsigt til nøgne, vandrette Flader. Dette Forhold er en Følge af Jordlagenes Stilling; thi medens ellers de af Havet afsatte Lag i Almindelighed ere blevne hævede mere eller mindre i Vejret, ere de i Østevropa forblevne i den vandrette Stilling, hvori de affattes fra først af, og de danne derfor vandrette Flader. Ved at forfølge Flodernes Løb saavelsom ved at anstille nøjagtige Højdemaalinger, har man dog overbevist sig om, at der paa den østevropæiske Slette findes Partier, som ligge noget højere end det Øvrige.

Tværsover Midten af Landet gaa saaledes to brede Landrygge, der omslutte en lavereliggende Del, hvis Midtpunkt omtrent er Moskva, og som naa en Højde af 7—800 Fod. En enkelt Del af den nordlige Landryg, Valdajhøjderne, der ligger Sydøst for Ilmensøen har endog en Højde af 1000 Fod, men viser sig iøvrigt for Øjet som en Flade.

Da Landet er saa jevnt, kan man ikke adskille det i Naturpartier efter Højden, men maa navnlig rette sig efter Plantevæxten. I det nordlige Rusland findes langs Ishavet et Bælte, som paa Grund af det strænge Klima er aldeles skovløst. De Floder, som danne dette Bælte og som enten mangle eller ogsaa kun have en meget ringe Plantevæxt, kaldes Tundraer og bestaa for en Del af udstrakte Moser, der ere tilfrosne i en stor Del af Aaret. Syd herfor kommer Skovbæltet, der omtrent naaer til Voronjeji, og hvis Skove imod Nord ifær bestaa af Naaletræer, imod Syd derimod af Løvtræer. I den sydlige Del af Skovbæltet findes dog ikke blot Skove, men ogsaa betydeligt Agerland, og det er herfra, at Ruslands store Udførsel af „østersøisk Rug" kommer. Syd for Skovbæltet ligger atter et skovløst Bælte, det russiske Steppeland, hvor Underlaget dannes af „Steppekalkstenen," som er ugjennemtrængelig for Træerødderne og som derfor gjør disse Egne skovløse*). En Del af Stepperne i Lillerusland ere bedækkede med et Lag af Ler „den sorte Jord", der er saa frugtbar, at man i Aarhundreder har dyrket Korn derpaa uden at gjøde Jorden (Hveden og Majsen fra Sortehavsbækkenet kommer for en stor Del herfra). De øvrige Dele af Stepperne ere derimod bevoxede med Græs eller Saltplanter og nære uhyre Masser af Heste, Hornkvæg og Faar. Dette Steppeland med sin Rigdom paa Græs og med sit aabne Terrain har fortrinlig passet som Vej for Østens Ryttersfolk, der ere dragne herigjennem paa deres Vandring fra Asien til Europa; man har derfor ogsaa trassende kaldet den Del af Stepperne, som ligger imellem det kaspiske Hav og Uralbjergene „den uralske Folkeport". Saltstepperne udmærke sig ved deres Rigdom paa Salt, og fra en eneste lille Sø, Elton-søen, forsynes to Trediedele af det europæiske Rusland med dette uundværlige Produkt.

Af Bjergene langs Randen af Østeuropa skulle her kun omtales Uralbjergene og Kaukasus. — Uralbjergene gaa i nord-sydlig Retning og have en betydelig Bredde; de naa i deres højeste Punkter til

*) Steppekalkstenen bevirker altsaa det Samme som Alfandsfinnen hos os; at Alfandsfinnen bærer Lyng og Steppekalkstenen Græs, er en Følge af Forskjellen i Jordbundens Sammensætning.

9,000 Fod og have sig langsomt op fra Østeuropa, men falde stejlt af mod Sibirien. Kaukasus deler sig i tre parallele Kjæder, hvoraf den midterste, der er den højeste, i et enkelt Punkt, Elbrus, endog naaer til 17,400 Fod. En Fortsættelse af Kaukasus dannes af de lave Bjerge i det sydlige Krim (det nordlige Krim er derimod en Fortsættelse af Steppelandet).

Floderne og Søerne. Den samme Ensformighed, som viser sig i den russiske Jordbund, fremtræder ogsaa i de russiske Floder. De have nemlig et meget jævnt Løb og ere sjeldent sagodtsom fra deres Udspring til deres Munding. Paa nogle Steder er Vandskjellet tillige kun lidt fremtrædende, og man har derfor dannet Kanaler, som sætte Floderne i Forbindelse med hinanden, saa at man i forskjellige Retninger kan sejle igjennem den uhyre Fastlandsmasse. Det er væsentligst ogsaa kun ved Hjælp af Floderne, at Forbindelsen skeer i Rusland, og de fremkaldte allerede i gammel Tid Handelsvejen imellem Byzanz og Norden. Den Egn, hvorfra de største Floder have deres Oprindelse, er Landryggen imod Nordvest, og herfra løbe Floderne i to Retninger, nemlig mod Nordvest og mod Sydøst. De russiske Floder høre iøvrigt til de største i hele vor Verdensdel; Volga er saaledes 500, Dnjepr 260 og Don 240 Mile lang, medens Donau er 400 og Rhinen 190 Mile lang.

Til **det nordlige Ishav** løbe Petsjora og Dviná. — Dvina opstaaer af to Arme, Jug og Sukona. (Dvinas By: Arkangelsk; Sukonas By: Vologda.)

Til **Østersøen** løbe Njevá, Narova, Dyna og Njæmen. — Njeva er vistnok, naar man kun tager Hensyn til den Del af Flodsløbet, som bærer dette Navn, af ringe Udstrækning (9 Mile); men i Virkeligheden er dens Flodløb langt større, thi den danner Afløbet for en stor Del af Landet opad det hvide Hav til. Til Njevas Opland høre ogsaa Europas to største Indsøer, Onéga (200 □ Mile) og Ládoga (300 □ Mile) samt desuden Sajma i Finland og Ilmensøen imod Syd. Njevas Vandmængde er derfor betydelig, især om Foraaret ved Tøbruddet (Byer: Schlüsselburg og St. Petersburg). Narova er Afløbet af Peipussøen (By: Narwa.) Dyna (denne Flod kaldes af Russerne Dvina og adskilles fra sin Navne ved Tillægget „den sydlige" i Modsætning til „den nordlige") udspringer paa Valdajhøjderne, kun faa Mile fra Volga (By: Riga.) Njæmen kommer fra de 1500 □ Mile store Rokitnosumpe, hvorfra ogsaa en Biflod til Dnjepr har sin Oprindelse, og der findes altsaa paa dette Sted slet ikke noget Vandskjel imellem en Flod, som løber mod Nordvest, og en anden, som løber mod Sydøst.

Til **det kaspiske Hav** løbe Jaik, Volga og Terek. — Jaik fører siden Undertrykkelsen af Pugatsjofs Opstand officielt Navnet Urál (Byer: Orenburg og Uralsk). Volga, Evropas største Flod, optager flere betydelige Floder, hvoriblandt Kama fra Uralbjergene og Oká (By: Kaluga) med dens Biflod Moskvá (By: Moskva) fra Egnen ved Tula; ved sin Munding danner Volga et stort Delta (Byer: Tver, Jaroslaf, Nijnij-Novgorod, Kasan, Saratov og Astrahan). Terek er ikke af stor Betydning.

Til **Sortehavet** løbe Kubán, Don, Dnjæpr, Bug og Dnjæstr. — Kuban svarer i Beliggenhed til Terek og er som denne uden stor Betydning. Don udspringer nærved Oka og løber ud i det asovske Hav (Byer: Voronjesj, Tjerkask og Asov). Dnjæpr udmunder sammen med Bug i en stor „Liman" *) (Byer ved Dnjæpr: Smolensk, Kijef, Jekaterinoslaf og Kerson, — ved Bug: Nikolajef). Dnjæstr munder ogsaa ud i en stor Liman (Byer: Bender og Akerman).

Klimatet. Paa Grund af Landets store Afstand fra det aabne Hav, maa Klimatet i Østevropa i høj Grad være Fastlandsklima, og da der nu tillige ikke findes Bjergmasser, som beskytte mod de barske Nordenvinde, maa Klimatet tillige være meget koldt. Rusland har derfor ogsaa et langt koldere Klima end andre evropæiske Lande under samme Bredde. Vinteren er saa stræng, at de russiske Havne ved Østersøen ere tilfrosne i fem, sex Maaneder, og selv de sydrussiske Floders Mundinger, der ligge paa samme Bredde som Mellemfrankrig, ere tilfrosne i tre Maaneder hvert Aar. I Moskva og Kasan, der ligge paa samme Bredde som Kjøbenhavn, er Vinteren saa stræng, at dens Middelvarme er henholdsvis 9° og 15° lavere end i Kjøbenhavn; men i Modsætning hertil er Sommeren varmere end Kjøbenhavns. Kun Sydsiden af Krim har et mildt Klima, da der her findes Bjerge, som beskytte mod Nordenvindene (paa Krim avles derfor Vin, Sydfrugter og Bomuld); det sydlige Krims Vinter er ogsaa noget, men dets Sommer endel højere end Kjøbenhavns. Som en Følge af Afstanden fra det aabne Hav er Regnmængden ringe i Rusland (St. Petersburg har 17 T., Astrahan 6 T.).

Dyreverdenen. Intet evropæisk Land er saa rigt paa vilde Dyr som Østevropa, og det er ogsaa den eneste Del af Evropa, i hvilken Pelsdyrene ere talrige nok til, at deres Skind kunne være af stor Vigtighed som Handelsgjenstand. I hele det nordlige og mellemste

*) Med Ordet „Liman" betegnes i Sydrusland enhver lavvandet Bugt af Havet, og det svarer derfor omtrent til „Lagune".

Rusland forekomme omtrent de samme vilde Dyr som i de skandinaviske Lande; i Stepperne optræde derimod en Mængde gravende og springende Former, der give den sydrussiske Favna en egen Karakter. Et Dyr, hvortil der knytter sig en særegen Interesse, er Bisonoxen, der nu kun findes i en Skov i Litaven, hvor den fredes, og i Kavkasus. — Husdyrene i Østevropa ere omtrent de samme som hos os; dog maa bemærkes, at den tvepuklede Kamel er et almindeligt Husdyr i Stepperne.

B. Folket og Staten.

Østevropa danner den vigtigste Del af det uhyre russiske Rige, som indbefatter store Strækninger ikke blot i Evropa, men ogsaa i Asien og Amerika. Den evropæiske Del af det russiske Rige bestaaer imidlertid ikke alene af Østevropa, men ogsaa af Polen og Finland, og disse to Lande, hvoraf det første hører til Nordevropa, og det sidste til Mellemevropa, blive derfor her, hvor vi omtale Folket og Staten, regnede sammen med Østevropa. Iøvrigt maa man lægge Mærke til, at den russiske Bestyrelse ikke skjælner mellem evropæisk, asiatisk og amerikansk Rusland. Hele Riget inddeles under Et i Gubernier, og det er kun Polen og Finland, der paa Grund af en særegen politisk Stilling, opstilles for sig.

Kejserdømmet Rusland.

Det russiske Rige udgjør i Alt 400,000 □ Mile eller en Sjettedel af alt Landet paa Jorden. Det er Jordens største Rige, 150,000 □ Mile større end Kina, og fire Gange større end Romerriget i dets højeste Glands. Af det russiske Rige høre 100,000 □ Mile til Evropa, 20,000 □ Mile til Amerika og Resten til Asien *).

Det russiske Rige er fra først af udgaaet fra forskjellige slaviske Stater, som bleve forenede under „varægiske" Fyrster. Under det mongolske Herredømme gik vel adskillige af de vestlige Dele tabte til Naborigerne; men i nyere Tider ere de atter alle med Undtagelse af Østgalitsien komne tilbage. Med Peter den Store begyndte Ruslands verdenshistoriske Stilling, og det lykkedes efterhaanden ham og hans Efterfølgere at trænge frem baade til Østersøen og til det sorte Hav, og at hæve Riget til et af de mægtigste i Verden.

*) De største Riger paa Jorden efter det russiske ere: Kina 250,000, det britiske Rige 200,000, Brasilien 150,000 og de forenede nordamerikanske Fristater 130,000 □ Mile.

Bestanddele og Folkemængde. Det russiske Rige i Europa deles i tre Hoveddele, nemlig det europæiske Rusland, Kongeriget Polen og Storfyrstendømmet Finland.

Det europæiske Rusland bestaaer af en Række Landskaber: 1. Storrusland, det russiske Stammeland, strækker sig fra Miden helt op til Ishavet. 2. Lillerusland eller Ukrajna ligger Syd for Storrusland. 3. Østersøprovindserne naa fra det Inderste af den finske Havbugt til den preussiske Grændse. De bestaa af Ingermanland, Estland, Livland og Kurland, hvoraf de tre første i sin Tid have tilhørt Sverige, medens det sidste forhen stod under Polen. 4. Vestrusland indbefatter endel Provindser, som forhen stode under Polen, nemlig Litauen, Hviderusland, Volynien og Podolien. 5. Sydrusland bestaaer af Landene ved det sorte Hav, som forhen ifær have hørt til Tyrkiet; efter Pariserfreden 1856 naaer det indtil et Stykke nordenfor Donaumundingerne. 6. Østrusland indbefatter Kongerigerne Kasan og Astrahan, der forhen udgjorde et mongolsk Kanat, samt Kisfaukasien eller et Stykke Land paa denne Side Kaukasus.

Kongeriget Polen (2,300 □ Mile) er det store polske Riges sidste Levning, som ved Wienerkongressen blev overgivet til Rusland. Grændsen imellem det europæiske Rusland og Polen dannes ifær af Bug og Njemen.

Storfyrstendømmet Finland (6,800 □ Mile) blev i Middelalderen erobret af Svenskerne; men allerede Peter den Store erhvervede den sydøstlige Del af Finland (Karelen), senere tog Russerne endnu et Stykke deraf og i 1809 alt det Øvrige. Storfyrstendømmets Grændse imod det europæiske Rusland er ikke den store Indsænkning fra det hvide Hav til den finske Bugt; hele Halvøen Kola og den østlige Del af den finske Halvø høre nemlig med til det europæiske Rusland, og Storfyrstendømmets østlige Grændse er derfor ingenlunde nogen naturlig Grændse. Til Storfyrstendømmet høre ogsaa Ålandsøerne.

Dersom det russiske Rige havde en nogenlunde tæt **Folkemængde**, vilde dets Magt være ganske overordentlig; men det er ikke Tilfældet. Paa 400,000 □ Mile har det kun en Folkemængde af 74 Mill. eller det Dobbelte af hvad Frankrig har paa 10,000 □ Mile. Heraf findes i det europæiske Rusland 60 Mill., i Polen 5 Mill. og i Finland 1,700,000 Mennesker. **Tætheden** er højst forskjellig og udgjør i det europæiske Rusland 600, i Polen 2,100 og i Finland 250 Mennesker paa hver □ Mil. I det europæiske Ruslands midterste Dele er Befolkningens Tæthed imidlertid som i Polen, men i

Guvernie Arhangelsk ere store Strækninger ubeboede og der er her i Gjennemsnit kun en Snes Mennesker paa hver □ Mil.

Nationaliteten. Paa Grund af det russiske Riges uhyre Udstrækning og paa Grund af den Maade, hvorpaa det er blevet samlet, indeslutter det mange forskjellige Nationaliteter, og der findes mellem de russiske Undersaatter „20—30 forskjellige Folk med maaske 100 Dialekter". I de europæiske Dele af Rusland hører Befolkningen navnlig til følgende Stammer: Finnerne og Tyskerne, begge turanske Folk, samt Slaverne og Goterne, begge indoeuropæiske Folk.

Efter al Rimelighed har det europæiske Rusland fordum i en sammenhængende Række været beboet af finske eller tjudiske Folkefærd; men Slaverne have allerede for længe siden brudt denne Række og denationaliseret mange af Finnerne. Som Levninger af den finske Befolkning maa nævnes dels enkelte Smaagrupper, der findes omkring i Volgas og Dvinas Oplande (Samojederne i det nordlige Rusland høre rimeligvis hertil) — og dels den betydelige Gruppe, som indbefatter Finlænderne og Esterne, samt Lapperne. Finlænderne bebo hele den finske Halvø undtagen Kystlandet, hvor saa mange Svenskere ere indvandrede, at 200,000 af Storfyrstendømmets 1,700,000 Mennesker ere svensktalende; Esterne, der staa nær ved Finlænderne, bebo Estland og det nordlige Livland og udgjøre i Alt ½ Mill. Mennesker. Finlænderne ere civiliserede og have en Litteratur; men dette gjælder ikke om Esterne og Lapperne, der staa langt tilbage i Kultur*).

De tyrkiske eller, som Russerne kalde dem, de tatariske Folkefærd ere først i Middelalderen komne ind igjennem den uralske Folkeport. Af disse Folk findes omtrent 2½ Mill. i det europæiske Rusland, og til dem høre de kasanske Tatarer i Østrusland, de krimske og nogajiske Tatarer i Sydrusland, samt Baskirerne og Kirgiserne, to nomadiske Folk, hvoraf det første boer Vest for Ural og det sidste ved det kaspiske Hav. Om de tyrkiske Folk vil der siden blive talt.

Hovedmassen af Befolkningen i Rusland er Slaverne. Man kan regne, at den slaviske Stamme i Alt tæller 80 Mill. Mennesker; den største Del deraf boer vel i Rusland, men ogsaa i Mellemeuropa, og i Tyrkiet bo mange Slaver.

Den talrigste Nation af Slaverne ere Russerne, over 50 Mill. i Tal. Til Russerne høre Storrusserne i Storrusland, Lille-

*) Det eneste tjudiske Folk, der har spillet en Rolle i Verdenshistorien, er Magjarerne; de talde 5 Mill. Mennesker og findes blot i de østligste Lande.

russerne i Lillerusland, Hviderusserne i den mellemste Del af Vestrusland, og Roderusserne i den sydlige Del af Vestrusland samt i Østgalitsien og det nordøstlige Ungarn. Til Russerne maa ogsaa Kosakkerne henregnes. Under Benævnelsen Kosakker indbefatter man de krigerske, letbevæbnede Rytterfalk fra de sydrussiske Stepper, og til dem høre Folk af forskjellig Oprindelse, som Lillerussere og Tyrker; Sproget for alle Kosakkerne er dog efterhaanden blevet det russiske. — Efter Russerne ere Polakkerne, 10 Mill. i Tal, det vigtigste slaviske Folk. De naa fra Østersøens Kyst i Pommern helt ned til Karpaterne og bebo foruden hele Polen endel af Pommern og Preussen, hvor de kaldes Kassjuber, største Delen af Posen, endel af Schlesien og hele Vestgalitsien. I Vestrusland og Østgalitsien findes ogsaa endel Polakker, og de danne her navnlig Adelen. — Tjekkerne, 7 Mill. i Tal, bebo under dette Navn endel af Bøhmen, medens de tillige strække sig over den største Del af Mähren, hvor de kaldes Maraver, samt det nordvestlige Ungarn, hvor de kaldes Slovakker. — Helt mod Syd bo flere slaviske Folk. Serberne høre dels under Østrig og dels under Tyrkiet og bebo „Kongeriget Illyrien", Dalmatien, Kroatien, Slavonien, det sydvestlige Ungarn, Serbien og Bosnien. Bulgarerne bebo ikke blot Bulgarien, men naa imod Nord op i Bessarabien og imod Syd næsten til Kysten af Archipelagus. Disse sydslaviske Folk tælle omtrent 10 Mill. Mennesker. — Den mindste Gruppe af Slaverne dannes af de serbiske Vender, der ere de svage Levninger af slaviske Folk, som forhen beboede det nordlige Tyskland til Elben, og hvortil de fra Absalons Tog saa bekjendte „Vender" hørte. De serbiske Vender bebo en lille Sprogø i Lausitz og høre under Brandenburg, Schlesien og Sachsen; de tælle i Alt kun 150,000 Mennesker*). En ejendommelig Gren af Slaverne er Litaverne, der kun tælle 2½ Mill. Mennesker. De indtage nutildags blot en Firkant ved den østlige Side af Østersøen, men have tidligere været mere udbredte, da de gamle Preusser hørte sammen med dem. — De fleste slaviske Sprog ligne hverandre særdeles meget. Det vigtigste af dem i litterær Henseende er det russiske (det russiske Skriftsprog slutter sig nærmest til den storrussiske Dialekt), og dernæst det polske, der har en Litteratur baade i Warschau og i Paris; ogsaa i Tjekkisk er en udviklet Litteratur.

Til Goterne i Rusland høre dels Tydskerne, som danne mange smaa Sprogøer i Østersøprovindserne og i det sydlige Rusland

*) Strömmar med Endelserne itz (Strelnitz, Lausitz), tzsch (Putbus, Aschersleben), mm (Marrow, Spandow) o. s. v. ere vendiske.

(fra Middelalderen af have Tydskerne dannet de højere Stænder i Estland, Livland og Kurland, og senere have russiske Regenter meget befordret tydske Indvandringer i Rusland), og Skandinaverne langs Finlands Kyst. — Af de øvrige Folkefærd i det russiske Rige skal her kun nævnes Jøder, hvoraf et Par Mill. findes iblandt Polakkerne, Rumæner, Grækere, Zigenere og Kaukasusfolk.

Næringsvejene. Naar man undtager de nordlige og de sydlige Egne, er Jorden i Rusland mere eller mindre skikket til Agerdyrkning, og omendskjønt man, navnlig paa Grund af Bondeskabet, hvorunder den russiske Bonde har levet til for kort Tid siden, dyrker Jorden uden Kunst eller Kundskab, frembringer den dog Korn i Overflod. De frugtbareste Egne ere de mellemste Dele af Landet, og Kornudførselen til Østersøen (Rug) og Sortehavet (Hvede og Majs) er meget betydelig. Særegne Agerdyrkningsprodukter, som spille en Rolle, ere Hør og Hamp. Kvægavlen er ogsaa af stor Vigtighed, og der er flere russiske Folkefærd, som udelukkende leve af deres Husdyr. Mangen Baskir og Kirgis ejer saaledes 3—4,000 Heste, som lede om paa Stepperne, og man træffer i disse Egne Saaretallet paa 60—80,000 Stykker; Talg er derfor en vigtig Udførselsgjenstand for Sydrusland. I de nordlige Egne, hos Lapper og Samojeder, udgjøre Rensdyrene Beboernes ægte Rigdom. Ogsaa Fiskerierne ere af megen Betydning, især i Volga og det kaspiske Hav, og i Astrahan samler der sig om Foraaret en Mængde Mennesker for at fiske. Bekjendte Produkter af de russiske Fiskerier ere Kaviar og Hvidlas. Uagtet Rusland er rig paa Skove, har Træet ikke nogen Betydning som Udførselsgjenstand, medens det derimod i selve Landet er af stor Vigtighed. I Stepperne anvendes tør Gjødning som Brændsel.

Bjergværksdrift er ikke nogen vigtig Næringsvej i det europæiske Rusland. Af Metaller frembringer Rusland paa denne Side Ural især kun en Del Platina (paa hin Side Ural ere meget store Metalværker). Salt fages i stor Mængde fra Saltsteppерne og Kul ere udbredte over en stor Del af det mellemste Rusland. Uagtet de russiske Kul ikke ere gode, danne de dog Grundlaget for Landets Industri, og det store russiske Fabrikdistrikt findes derfor midt i Landet. Tidligere stod den russiske Industri langt tilbage; men efterhaanden er den ved Regeringens Bestræbelser bleven hævet saa meget i Vejret, at Indførselen af fremmede Varer ikke er betydelig. De Fabelkerne navnlig ere i Adelens Hænder, findes de i Modsætning til de fleste andre Lande ikke i Byerne, men paa Landet. Det særlige Haandelag, som den russiske Bonde har for mekaniske Arbejder, og som forøvrigt er ganske simpelt, at han selv laver sit Bohave, sine Klæder, Sko o. s. v.

kommer ham her tilgode, og Fabrikarbejderens Vilkaar ere tillige af en egen Art; thi medens Manden arbejder i Fabrikken, dyrker hans Kone og Børn Jorden, og han er altsaa ikke brødløs, om ogsaa Fabrikken gaaer istaa. Af Ruslands Fabrikvarer kan man anføre som de mest bekjendte: Sejlduget, Tovværket og Ruslæderet, samt Metalvarerne fra Tula og dens Omegn. Ruslands vigtigste Fabrikstad er Moskva.

De russiske Handelsforhold frembyde en stor Modsætning, eftersom man tager Hensyn til den udenlandske eller den indenlandske Handel. Af Frygt for at Undersaatterne skulle modtage for megen Paavirkning af Vestens liberale Ideer, og tillige for at ophjælpe Landets egne Fabrikker har Regeringen lagt mange Hindringer som f. Ex. høje Toldafgifter i Vejen for den udenlandske Handel, og denne Slags Handel er derfor ikke saa vigtig i Rusland, som man skulde tro. Af den udenlandske Handel drives forholdsvis lidt til Søes, uagtet Landet staaer i flersidig Forbindelse med Havet; Havnene ere nemlig, som tidligere omtalt, lukkede i en stor Del af Aaret, og Afstandene til dem fra de producerende Egne ere tillige meget store. Ruslands vigtigste Søhandelsstad er St. Petersburg, men ogsaa Riga, Odessa, Astrahan og Arhangelsk have betydelig Søhandel. — Anderledes er Forholdet, naar man seer hen til den indenlandske Handel, hvad man let vil forstaa, naar man erindrer, hvor forskjellige Produkterne maa være i det uhyre Rige. De vigtigste Befordringsmidler for den indenlandske Handel i Rusland ere ikke Vejene, men de sejlbare Floder med deres Kanaler. Vejene ere i Reglen, forsaavidt de existere, af saadan Art, at de ikke kunne sammenlignes med Vejene i det civiliserede Europa. Som oftest kjører man over Stok og Sten midt igjennem Udhugninger i Skovene og paa „Tømmerveje", der ere lagte over de milevide Sumpstrækninger. I den nyeste Tid har man imidlertid begyndt paa at anlægge Jernbaner i Rusland, og de naa allerede fra Nisjnij-Novgorod til St. Petersburg og derfra til den preussiske og østrigske Grændse. En betydelig Indflydelse paa Handelen i Indlandet have de store Markeder, som holdes i mange russiske Byer. Det mest bekjendte af dem holdes i Nisjnij Novgorod, hvor 300,000 Mennesker komme sammen, Asiater og Europæere, og hvor Varerne sælges i et uhyre Stenhus med 2500 Boder foruden i ligesaa mange Træboder. Ruslands vigtigste Landhandelsstæder er Moskva og Nisjnij Novgorod.

I det Ovenanførte om Næringsvejene have vi ikke omhandlet Polen og Finland. Polen er fortrinsvis et agerdyrkende Land og udfører meget Korn nedad Weichselen; men Industrien har dog i de senere

Tider gjort betydelige Fremskridt. Finlands Jordbund er saa frugtbar, at dette Land uagtet det strænge Klima jævnlig udfører noget Korn; Finlands vigtigste Næringsvej er imidlertid Skovbruget og af Skovprodukter er Udførselen meget betydelig („Finlappervarer".)

Religionen og Oplysningen. Man kan næsten sige, at enhver Art Religion er repræsenteret i det russiske Rige. Hovedmassen af Befolkningen hører imidlertid til den græsk-katolske Kirke, for hvis russiske Afdeling Kejseren siden Peter den Stores Tid er en Slags Pave; han leder Kirkens Anliggender igjennem den hellige Synode i St. Petersburg. Ifølge Loven hersker der vel Religionsfrihed; men den græsk-katolske Kirke bliver paa mange Maader støttet af Regeringen, der i lang Tid har stræbt efter at faa saa mange af sine Undersaatter som muligt til at gaa over til denne Lære, og netop heri maa man ogsaa søge en af Grundene til Polakkernes Misfornøjelse med det russiske Regimente (Polakkerne ere nemlig romerske Katolikker ligesom Indbyggerne i Finland og Østersøprovindserne ere Lutheranere, og Tyrkerne i Sydrusland ere Muhamedanere.)

I Henseende til Oplysning staaer den græsk-katolske Almue paa et meget ringe Trin, og det Samme gjælder om det lavere Præsteskab, Poperne. Polakkernes Almenoplysning er derimod noget bedre, og den finske Almue er ligesaa oplyst som den svenske. Ogsaa med den højere Undervisning staaer det daarligt til i Rusland, og der findes i hele Riget kun syv Universiteter, hvoraf de vigtigste ere i Moskva, St. Petersburg, Dorpat og Helsingfors. Disse Universiteter blive tildels bestyrede af Militære og paa militær Vis. Fortrinlige videnskabelige Samlinger findes forresten i St. Petersburg, og der er ogsaa et Videnskabernes Akademi, som med Rette er berømt paa Grund af dets Medlemmers Arbejder over Rusland og russiske Forhold.

Den politiske Forfatning. Den russiske Statsforfatning har længe staaet som den mest fuldkomne Regeringsform i mangen evropæisk Monarks Øine. „Kejseren og Selvherskeren over alle Russer" hersker nemlig aldeles uindskrænket, og har kun ved sin Side et Rigsraad, hvis Raad bliver hørt, inden Forordninger eller „Ukaser" blive udstedte, et Senat, der navnlig har den øverste dømmende Magt, samt den hellige Synode, der styrer den græske Kirkes Anliggender. Det er til stor Ulykke for Rusland, at Embedsstanden er i høj Grad demoraliseret, og der er intet evropæisk Land, hvor Bestikkelser spille en saa stor Rolle som i Rusland. I de senere Aar er der ved Kejser Alexander II's Bestræbelser skeet store Reformer i Rusland. Imellem disse Reformer staaer Ophævelsen af Vordnedskabet øverst. Til for

kort Tid siden vare de russiske Bønder vordnede, og den talrige Adel behandlede dem som andet Fæ; men Kejseren har nu vaget Adelens Modstand saaet deres Frihed sat igjennem. — Med Hensyn til Statsforholdene i Polen og Finland mærkes Følgende: Det ved Wienerkongressen oprettede Kongerige Polen (Kongerspolen) fik en konstitutionel Forfatning og andre nationale Institutioner, men efter Opstanden 1830 blev alt dette ophævet; siden den Tid er Landet blevet regeret som en russisk Provinds, og det har derfor i mange Aar været i en meget ophidset Tilstand. Finland har derimod i Overensstemmelse med Traktaten 1809 beholdt sine foregne Love og sin forfatte Bestyrelse, i Spidsen for hvilken staaer en Generalguvernør med en af fire Stænder sammensat Landdag ved Siden.

Skjønt den Nimbus, hvormed den russiske Magt for nogle Aar siden var omgiven, virkuel er forsvunden, herer Rusland dog til de mægtigste Stater i Europa; Rusland er ogsaa en af de europæiske Stormagter*). Den russiske Hær tæller over 1 Mill. Mand og er den største i Europa; men denne uhyre Styrke kan af Hensyn til Rigets store Udstrækning ikke blive samlet paa et Sted. Uagtet en stor Del russiske Krigsskibe blev tilintetgjorte ved Sevastopols Belejring, er Flaaden dog saa betydelig, at den for Tiden er den fjerde i Rangen mellem de europæiske Flaader. Ved Pariserfreden blev det bestemt, at Rusland ikke maa have Andet end lette Kystfartøjer i det sorte Hav, og den russiske Regering har derfor stræbt efter at forstærke sine andre Flaadeafdelinger, nemlig Østersøflaaden i Sveaborg, Kronstadt og Reval, Hvidehavsflaaden i Arkhangel og Ishavsflaaden. Rislands Hovedfæstninger ere Sveaborg, Kronstadt, Reval, Riga og Warszavs Citadel.

Byerne. I det europæiske Rusland findes forholdsvis faa Byer, og kun enkelte af dem maa en betydelig Størrelse. De største ere St. Petersburg og Moskva, hver ½ Million, Riga, Kisjenjof og Odessa, hver 100,000 Indb.; de fleste andre Byer, som nævnes i det Følgende, have 30—50,000 Indb. I Polen findes en Mængde Byer; men de ere alle ubetydelige med Undtagelse af Warszav, der har 150,000 Indb. I Finland ere Byerne ikke større end de danske Kjøbstæder, og de største af dem ere Helsingfors og Åbo, hver 20,000 Indb.

I **Storrusland** ligger Arkhangelsk helt mod Nord ved Dvinas Munding; imod Nordvest ligger Vologda nærved Sukona og Novgorod ved Ilmen; i Midten ligger Tver, Jaroslav og Nisjnij Novgorod ved Volga, Kaluga, Tula og Moskva ved Oka og dens Bifloder, Smolensk ved Dnjepr og Voronjetj nærved Don.

*) Stormagterne i Europa ere 5 og bestaa af Frankrig, England, Rusland, Østrig og Prøssen.

Arkhangelsk er af Vigtighed som Udførselsplads for russiske Produkter, der for en stor Del komme langt borte fra det Indre. Til Guberniet Arkhangelsk hører Øgruppen Novaja-Semlja, der er ubeboet, men om Sommeren besøges af Jægere og Fiskere. Novgorod, de gamle Nordboeres „Holmgaard", der nu er ubetydelig, var i Middelalderen en mægtig Republik, som herskede over et stort Stykke Land og var Midtpunktet for Handelen mellem Norden og Byzanz. Tula, Ruslands Birmingham, er bekjendt af sine Metalfabrikker, hvoriblandt den kejserlige Geværfabrik er meget betydelig.

Moskva betragtes af de nationale Russere som Rigets egentlige Hovedstad og som en hellig By, og den foretrækkes af dem langt for St. Petersburg. Der er ogsaa Meget, som giver denne Anskuelse sin Berettigelse. Allerede under Mongolernes Herredømme var Moskva Sædet for den mægtigste russiske Storfyrste; Moskva er Stedet, hvor de europæiske og de asiatiske Handelsforhold have deres Sammenstødspunkt, og den frembyder i sit Udseende meget ægte Russisk, der snarere minder om Asien end om Europa. Moskva ligger i en venlig og frugtbar Egn langs Bredderne af Floden Moskva, og bestaaer dels af Forstæderne, som afbrændte 1812, og dels af den indre Del; Midtpunktet af den sidste dannes af det berømte Kreml, Rigets gamle Fæstning, der omgives af høje Mure. Af de mange interessante Bygninger, som findes i Kreml, kan man nævne

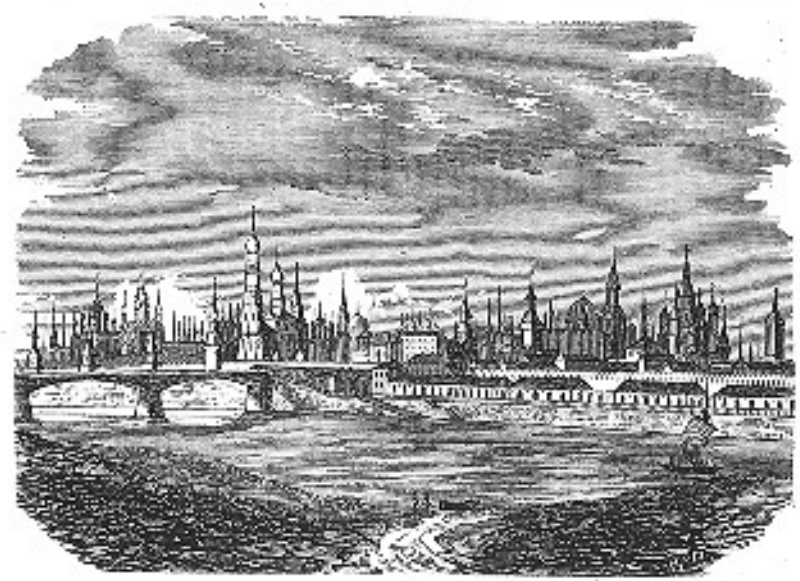

Kreml.

flere prægtige Kirker; Tsarpalladset, der ligesom vort Rosenborg indeholder Rigsklenodierne og en Mængde historiske Gjenstande, samt det høje Klokketaarn Ivan Veliki. Fra dette Taarn har man en prægtig Udsigt over Byen med dens Masser af Kupler, som ere forgyldte eller malede med skinnende Farver (Blaat, Grønt o. s. v.) og som danne ligesom en hel Skov*). Udenfor Kreml ligge ogsaa mange prægtfulde Bygninger, saaledes især Palladserne for de Adelige, som

Kroningskirken i Kreml.

tilbringe Vinteren i Moskva og som i Luxus kappes med de rige Kjøbmænd (Byen har derfor om Vinteren 50,000 flere Indbyggere end om Sommeren).

I **Lillerusland** findes kun tre Byer af Interesse, nemlig Kijef, Poltava og Harkof. — Kijef betragtes ogsaa med Ærefrygt af Russerne; den var nemlig Moskvas Forgjænger som Hovedstad og den havde en saadan Storrelse og Glands, at den er bleven kaldet „det andet Byzanz". Hvert Foraar drage Tusinder af Pilgrime til

*) Den russiske Kirkebygningsstil er som Religionen udgaaet fra Byzanz og er derfor i sit Væsen byzantinsk; dog frembyder den mange Særegenheder. Den byzantinske Kuppel har saaledes gjerne foaet Form af en Løgknop, og der findes paa hver Kirke flere (5—28) af saadanne Kupler, som ere beklædte med Guld eller skinnende Farver.

Kijef, „Ruslands Jerusalem", hvor der opbevares en Mængde Reliquier. Udenfor Poltava ligger en mægtig Jordhøj „Svenskegraven" kaldet, hvori de i Poltavaslaget faldne Svenskere ere blevne jordede.

Af Byerne i **Østersøprovindserne** ligge St. Petersburg med Kronstadt, Schlüsselburg og Narova i Ingermanland, Reval i Estland, Riga og Dorpat i Livland, og Mitau og Libau i Kurland.

St. Petersburg, der danner en Modsætning til Moskva, er i Henseende til Oprindelse en af de mærkeligste Byer i Europa, idet den er opstaaet paa et Kommandoord af en mægtig Monark. Efterat Peter den Store havde indtaget en ved Njevaens Begyndelse liggende lille svensk Fæstning, som han gav det betegnende Navn Schlüsselburg, anlagde han midt under Krigen St. Petersburg ved Njevaens Udløb og paa et øde Sted, der er udsat for Oversvømmelser. Uagtet Byen mangler alle gunstige Naturbetingelser undtagen en eneste, Adhangen til Vandet, og uagtet den ligger i et meget strængt Klima, er den bleven en af Europas største og prægtigste Stæder. Den ældste Del af St. Petersburg ligger paa en Ø i Njevaens Delta, og her opbevares endnu

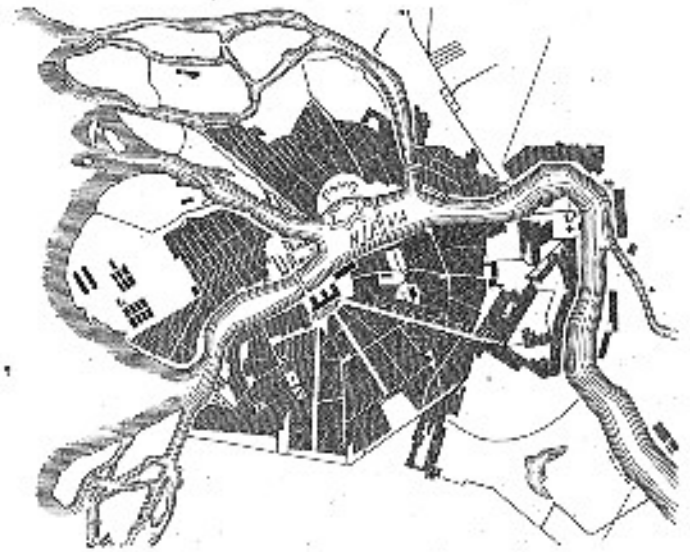

Grundplan af St. Petersburg.

det Træhus, i hvilket Peter boede, da Byen blev bygget; efterhaanden har Byen udbredt sig paa Øer i Floden og paa begge Flodbredder, navnlig den sydlige. Det Eiendommelige ved St. Petersburg er det

Storslaaede, som gjør sig gjældende i alle Forhold. Byens Centrum dannes af Admiralitetsbygningen, en befæstet Firkant, hvori der er Dokker og Skibsværfter. Til dens Omgivelser høre flere yndige Pladser med Mindestøtter, hvoriblandt Peter den Stores Rytterstatte paa en mægtig Granitblok med Indskriften «Petro I Catharina II», Alexandersøjlen og Nikolaus's Rytterstatte, endvidere det store Vinterpallads, og endelig den prægtfulde Isakskirke; fra dette Parti udstraale Byens tre Hovedgader, hvoriblandt Njevskij Prospekt. I Modsætning til Moskva har St. Petersburg sine fleste Indbyggere om Sommeren, idet over 100,000 Mennesker drage derfra om Foraaret for at søge Fortjeneste som Arbejdere o. s. v. Den øde Omegn af Byen bliver kun oplivet ved Villaer og Lystslotte, hvoriblandt de mest bekjendte ere Peterhof, Oranienbaum og Tsarskoj Selo. Til Forsvar for St. Petersburg og tillige som Losseplads for dybgaaende Skibe tjener Fæstningen Kronstadt, der er anlagt af Peter den Store paa Øer i den finske Bugt. Om Vinteren er Kronstadt temmelig øde, men om Sommeren, naar Isen er borte, er den livlig og har da 40,000 Indb. — Reval har en forrygen Interesse for os Danskere, idet den er anlagt af Valdemar Sejer. Riga er anlagt og endnu for en stor Del bebaet af Tydskere; med sine Gavle imod Gaden ligner den ogsaa mere en tydsk end en russisk By.

Peter den Stores Statue.

Af Byerne i **Vestrusland** ligger Vilna i Litauen, Vitebsk, Minsk og Mohilef i Hviderusland, Berdytjef i Volhynien og Kamenets i Podolien.

Af **Sydrusslands** Byer ligge Kisjenjof, Bender og Akermán i det saakaldte „Bessarabien" eller Landet imellem Prut og Dnjestr. Længere mod Øst ligger Odessa ved Sortehavet, Nikolajef ved Bug, Jekaterinoslaf og Kerson ved Dnjepr, Tjerkask, Asov og Taganrog ved Don og dens Liman. Paa Krim (Tavrien) ligger Simferopol og Sjevastopol mod Vest, Feodosia og Kertsj mod Øst.

Odessa anlagdes af Catharina II. og udmærker sig ved sit regelmæssige og europæiske Udseende. Ogsaa Nikolajef og Kerson ere af ny Oprindelse, da de ere blevne anlagte til Krigshavne, efterat Russerne havde erhvervet Landet fra Tyrkerne. — Egnen Nordøst og Øst for det asovske Hav kaldes de donske og det zorte Havs Kosakkers Land og beboes af Kosakker. Disse Folk, der tælle en halv Mill. vaabenføre Mænd, leve under ejendommelige Forhold; de ere nemlig frie for Skatter, men skulle, naar Regeringen fordrer det, møde til Krigstjeneste; de vælge selv deres „Hetman", men hans Valg skal bekræftes af Keiseren. — Da den sydlige Del af Krim er Russlands mildeste Egn, have mange fornemme Russere bygget sig prægtfulde Landsteder i dette „Russlands Italien". Den af Vestmagterne i 1855 tildels ødelagte By Sjevastopol er bleven gjenopbygget. Feodosia, fordum Kaffa, anlagdes af Genueserne og var af Vigtighed som et Oplagssted for dette Folks Handel.

I **Østrusland** ligge Byerne Kasan, Saratov og Astrakan ved Volga, Orenburg og Uralsk ved Ural, samt Stavropol i Kaukasien. — Kasan er et vigtigt Punkt for Handelen imellem Sibirien og europæisk Rusland og er Midtpunktet for den muhammedansk-tatariske Kultur i Rusland. Saratov tæller endel Tydskere imellem sine Beboere, og i Egnen deromkring findes mange tydske Kolonier. Astrakan er Hovedsædet for Handelen paa det kaspiske Hav og er ligeledes bekjendt af sine store Fiskerier.

Af **Kongeriget Polens** mange Byer ere kun nogle enkelte af Interesse. Til disse enkelte høre Lublin, Kalisj og fremfor Alt Varsjav, der i enhver Henseende er Landets Midtpunkt. — Varsjav (Polsk: Warszawa) ligger paa den vestlige Side af Floden Weichsel; paa den østlige Side af Floden ligger kun Forstaden Praga. Varsjav er en prægtfuld By

Grundplan af Varsjav.

med mange Palladser; paa et Torv i Byen staaer Thorvaldsens Copernikusstøtte (Copernikus, hvis egentlige Navn er Kopernik, var nemlig en Polak og fødtes i Thorn). For at holde Polakkerne i Ave have Russerne bygget et Citadel, der behersker hele Varsjav.

Finlands Byer ligge næsten alle ved Kysten, og i det Indre have blot Tavastehus og Kuopio nogen Betydning. Som de vigtigste Kystbyer maa nævnes Torneå, Uleåborg, Vasa eller Nikolajstad, Bjørneborg, Nystad, Åbo, Helsingfors, Frederikshamn og Viborg. — Åbo var tidligere Finlands Hovedstad, men er nu i saa Henseende bleven afløst af Helsingfors. Udenfor Helsingfors ligger Fæstningen Sveaborg, der er bygget paa syv Skjær og er saa stærk, at den er kaldt „det nordiske Gibraltar".

V. Mellemevropa.

A. Naturen.

Mellemevropa, der danner Centralmassen af hele vor Verdensdel, er ikke skarpt begrændset imod Øst, da den østevropæiske Slette umiddelbart gaaer over i det mellemevropæiske Lavland; paa de øvrige Sider er det derimod skarpt begrændset saavel ved Havet som ved Pyrenæerne og Alperne med deres Fortsættelse.

Jordbunden. I Henseende til Jordbunden frembyder Mellemevropa meget stor Forskjellighed, idet Bjerge, Dale og Sletter afvexle med hverandre; som et Hele betragtet hæver det sig dog langsomt fra Nord til Syd, saa at de højeste Dele deraf ligge nede imod Middelhavet (Nedretydskland ligger derfor imod Nord, Øvretydskland imod Syd). Efter Højden falder Mellemevropa i tre Afdelinger, nemlig det mellemevropæiske Lavland, de mellemevropæiske Bjerge og Alperne.

1. **Det mellemevropæiske Lavland** strækker sig med afvexlende Bredde over det egentlige Preussen, Posen, Polen, Gallitsien og en stor Del af Tydskland, over Danmark og Holland, en betydelig Del af Belgien samt over det Nordlige og Vestlige af Frankrig. Højden i dette Parti er kun ubetydelig og naaer blot undtagelsesvis til 4—500 Fod; da nu

Jordbunden tillige næsten overalt dannes af løse Masser, især Sand og Ler, frembyder det mellemevropæiske Lavland i sin Helhed megen Lighed med Danmark, og man forstaaer derfor det Berettigede i at betragte vort Fædreland som en Del af Mellemevropa.

I den Del af det mellemevropæiske Lavland, som ligger Syd for Østersøen, dannes Underlaget, forsaavidt man kan dømme derom, af Kridt- og Brunkuldannelser, som hist og her titte frem paa Overfladen. Af de fremtrædende Kridtpartier kan man nævne Rügen, der ligner Møen baade i Udseende og i Højde (Stubbenkammer og Arkona ere de mest bekjendte Kridtpartier paa Rügen). Lagene fra Brunkuldannelsen indeholde i Preussen en Mængde Rav, som allerede i gammel Tid har gjort Kysten berømt; thi det var herfra, at Oldtidens Folkefærd fik det højtskattede „Elektrum". — Langs Sydranden af Østersøen danner Overfladen en Landryg, det preussisk-meklenburgske Søplateau, der er en Fortsættelse af den nordlige Landryg i Østevropa og strækker sig op langs Østsiden af den jydske Halvø. Det Ejendommelige ved dette Plateau er dets Rigdom paa Søer; det er forresten kun tildels frugtbart, hvorimod det har mange Skove. Paa flere Steder findes langs Havbredden stærktudviklede Klitter, saaledes udenfor det kurische og frische Haff, hvor de saakaldte „Nehrungen" vise denne Fremtoning i stor Maalestok. Syd for Søplateauet danner Polen et Land, der har vidtstrakte Sumpe og mange Lovskove, Brandenburg derimod er et sandet og ufrugtbart Land, som hist og her har udstrakte Naaleskove.

Ved Kysten af Nordsøen har det mellemevropæiske Lavland tildels en anden Karakter, hvad der hænger sammen med de Forandringer, som dette Hav i Tidens Løb har undergaaet. Den Klitbræmme, som findes langs vor Vestkyst, fortsætter sig nemlig ned over de frisiske Øer og langs Fastlandet til Calais. Indenfor Klitbræmmen findes i adskillige Miles Bredde betydelige Marsklande, som indtage de vestlige Dele af Holsten, de nordlige Dele af Hannover og Oldenburg, den største Del af Holland samt endel af Belgien. Marsklandene, der bestaa af Havmarsk eller af Flodmarsk, ere afsatte indenfor den gjennembrudte Klitbræmme og ere i høj Grad udsatte for Oversvømmelser. Man kan efter historiske Beretninger forfølge disse Oversvømmelser langt tilbage i Middelalderen, og man ved f. Ex., at Zuidersøen fordum var en Indsø, og at Dollaertbugten var en frugtbar Slette; i det 13de Aarhundrede har Havet imidlertid skyllet derind og har dannet de omtalte Bugter. For at beskytte Landet har man med uhyre Anstrængelser opført Diger, og saadanne Diger ere navnlig udviklede

af de flittige Hollændere. I Holland ligger paa mange Steder Overfladen af „Polderne“ (det hollandske „Polder“ svarer til det danske „Kong“) en halv Snes Alen lavere end Havfladen, og overalt paa Digerne findes derfor Vejemøller til at pumpe Vandet ud af Polderne; højst mærkeligt er det, at der er mange Diger, ovenpaa hvilke ligge Kanaler, som tjene til at skaffe Vandet bort, og som tillige tjene i Landevejenes Sted („Trekschuiten“). Den Sum, som Hollænderne give ud til deres Digevæsen, udgjør 5—6 Mill. Rdl. om Aaret; til et enkelt Arbejde er endog udgiven en endnu større Sum, nemlig til Udtørringen af Haarlemmerhavet, der er bragt til Ende i de seneste Aar. Paa Grund af den store Fugtighed du Marskfandene ikke meget til Kornbyrkning; som Græsgange ere de derimod fortrinlige, og en af Hollands vigtigste Næringsveje er derfor Kvægavl. — Udenfor de omtalte Marskfande ligge dels frugtbare Landstrækninger og dels ufrugtbare Hedeegne; disse sidste gaa imod Syd ned til Schelde, medens de imod Nord fortsætte sig op til Skagen. I det Hannoverske kaldes Hedeegnene „Lüneburgerhajde“ og i Belgien „Campinen“; Campinen er dog for endel opdyrket, Lüneburgerhajde er derimod næsten udyrket og nærer kun nogle smaa Faar og en Mængde Bier.

I Frankrig har Normandiet megen Lighed med vort Nullestensler, og Underlaget er tillige Kridtbund; det er derfor intet Under, at vore Forfædre fandt sig saa vel i dette Land, at de betragtede det som en ny Hjemstavn. Vest for Normandiet optræder Bretagne som et virkeligt Bjergland, der dog kun naaer en Højde af 1000 Fod; Syd for Normandiet, i Loirens Opland, findes store Sandpartier, og Syd herfor kommer Garonnes Lavland, der forflatter sig fra det biscayiske Hav til Middelhavet og danner ligesom et nordligt Gibraltarstrædet, der fører ind til Middelhavet. Garonnes Lavland er for endel frugtbart, mod Vest ligge dog de udstrakte „Landes“ (Heder), hvis Beboere benytte Stylter ligesom vore Marskboere benytte Springstokke. Udenfor Landerne ligger en mægtig Klitbramme.

2. **De mellemeuropæiske Bjerge** danne tilsammen en Bue, der gaaer fra Sicilien til hinimod Nordsøen, og dele sig i tre Partier, hvoraf de mellemtyske Bjerge ligge i Midten, Højfrankrig imod Vest og Karpaterne imod Øst. Man har en almindelig Forestilling om Højdeforholdene i de to førstnævnte Partier, naar man erindrer, at Højden tiltager imod Syd, og at paa enkelte Undtagelser nær de højeste Punkter, som ligge i en Linie:

fra sachsisk Schweiz til Ardennerne, naa 2—3000 Fod,
fra de mähriske Bjerge til Vogeserne, naa 3—4000 Fod.
fra Jura til Cevennerne, naa 5—6000 Fod.

For at faa en Oversigt over de mellemtyske Bjerge, der opfylde en stor Del af Tydskland, kan man begynde med Bjergknuden Fichtelgebirge, hvorfra der udgaaer fire Kjæder, nemlig Erzgebirge imod Nordøst, Böhmerwald imod Sydøst, Rauhealp imod Sydvest og Thüringerwald imod Nordvest. Erzgebirge og Böhmerwald danne tilsammen de to Sider af den bohmiske Slette, der paa de to andre Sider begrændses af Sudeterne og de mähriske Flader.

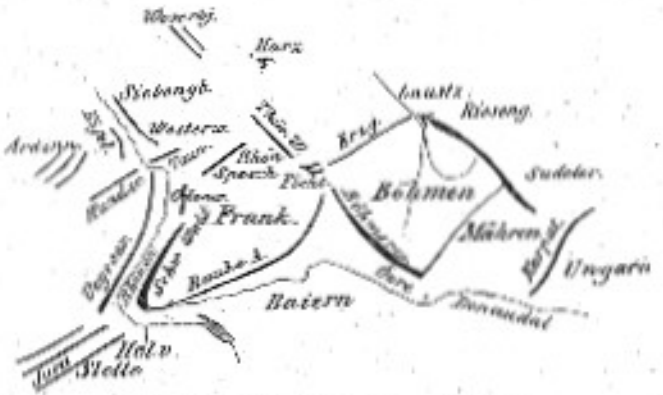

Skematisk Kaart over Bjerge i Mellemeuropa.

Den bohmiske Slette, der danner en for sig afsluttet rudeformig Fordybning, har rimeligvis i sin Tid udgjort en stor Sø, og alt Vandet fra den forener sig i Elben. Den hæver sig i sin dybeste Del kun 400 Fod op over Havfladen, men er forresten delt i flere mindre Partier. Erzgebirge er, som Navnet viser, meget rigt paa Metaller, og der er derfor megen Bjergværksdrift i denne Bjergmasse. Som et Mellemled imellem Erzgebirge og Sudeterne staaer det lille Bjergparti, Lausitzerbjergene eller det sachsiske Schweiz, der hører til de skjønneste i Tydskland, og som derfor besøges af en Mængde Rejsende. Det udmærker sig ved sine afstumpede Sandstenskegler, som hæve sig op over en jævn Flade, midt igjennem hvilken Elben løber (af disse Sandstenskegler er Fæstningen Königstein den mest bekjendte). Rimeligvis staa disse Kegler som Rester af en Dæmning, der tildels er borsprængt ved Gjennembruddet af den omtalte Sø. — Sudeternes nordligste Del kaldes Riesengebirge, hvis højeste Punkt er Schneekoppe, 5000 Fod. De mähriske Flader danne ikke nogen

skarpt fremtrædende Bjergmasse, og sænke sig ganske jævnt ned imod Sydost, idet de gaa over i den mähriske Slette.

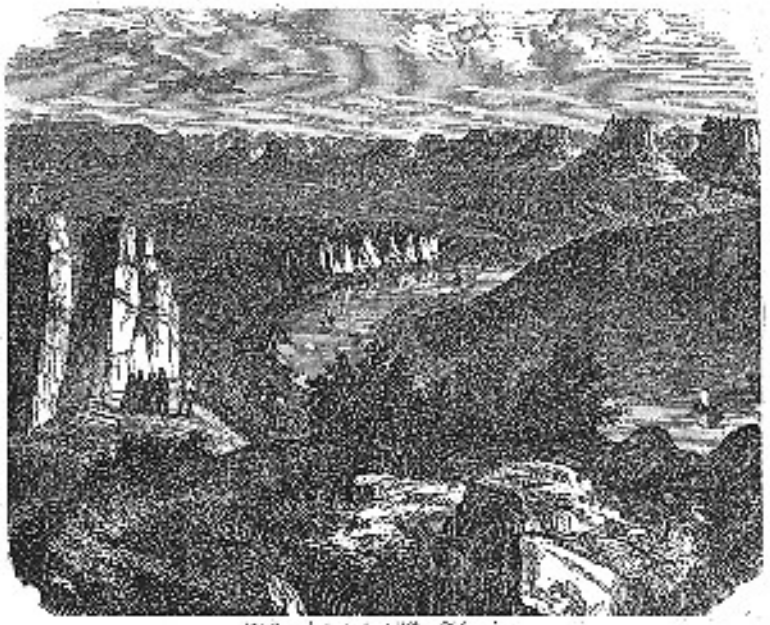

Rösige i det sachsiske Schweiz.

Fra Nordenden af Thüringerwald, som strækker sig igjennem Thüringen, udgaaer imod Sydvest med forskjellige Afbrydelser af Floddale en Række Bjergmasser, nemlig Rhöngebirge, Spesshardt, Odenwald og Schwarzwald; denne Bjergrække danner den vestlige Grændse for den tydske Højslette, som imod Syd gaaer ned til Alperne, og som ved Rauhealp atter deles i to mindre Afdelinger, nemlig den frankiske Højslette imod Nord, og den baierske Højslette imod Syd. Den tydske Højslette har den betydelige Højde af 1500 Fod; den frankiske Del deraf er noget lavere, men er tillige ujævn, den baierske Del er derimod højere, men tillige næsten ganske jævn. Imod Øst gaaer den baierske Højslette over i den øvre Donaudal eller Sletten ved Wien, og imod Sydvest fortsætter den sig i den helvetiske Højslette, der indbefatter Slettelandet af Schweiz og som begrændses af Alperne og Jurabjergene. Jurabjergene, der bestaa af Kalk ligesom Rauhealp (man kalder

derfor ogsaa Rauhealp de tydske Jurabjerge), udmærke sig ved at danne en Række Kjæder, der ligge parallelt med hverandre. Vest for Odenwald og Schwarzwald ligger den store Rhindal, som imod Vest begrændses af Vogeserne. Den langstrakte Rhindal, der som Böhmen sandsynligvis har udgjort en Sø, hører til de heldigst stillede Egne i hele Tydskland. Den er nemlig ikke udsat for Vinden, da den ligger skjult imellem Bjerge, som falde brat af imod den, den er meget fragt-

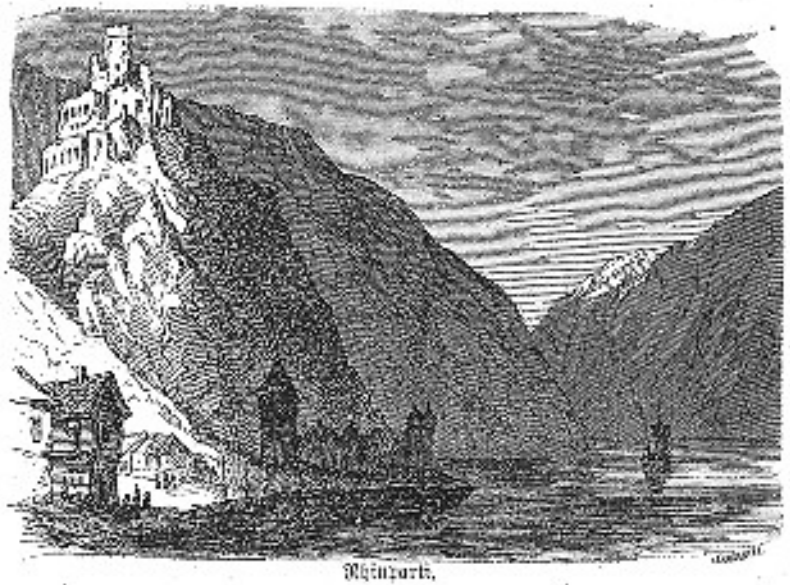

Rheinpark.

bar, og den staaer i nem Forbindelse med Omverdenen ved Rhinen, som løber igjennem den. Man kan derfor ogsaa godt forstaa, at Frankrig har arbejdet for at fratage Tydskland en Del af denne herlige Landstrækning, og at Rhinen her er kommen til at danne Grændsen imellem de to Lande.

Til de mellemtydske Bjerge hører endelig et stort Parti, som ligger imod Nordvest: den Del deraf, som ligger paa begge Sider af Rhinen, kaldes de rhinske Skiferbjerge og bestaaer af Hunderück, Eifel og Ardennerne; Vest for Rhinen (Ardennerne strække sig ind i det sydlige Belgien og det nordlige Frankrig) samt Taunus, Westerwald og Siebengebirge, Øst for Rhinen. Disse Bjerge, igjennem hvilke Rhinen løber i en smal Rende, ere berømte for deres

Skjønhed, og mer end en Million Fremmede foretage aarlig „Rhinreisen" fra Cöln til Mainz for at se denne Del af Rhinen, der udmærker sig ved sine Vindbjerge og sine Ruiner af Borge, som ligge paa Toppen af Basaltmasser og hvortil der knytter sig mange Sagn. De rhinske Skiferbjerge begrændses imod Nordost af et udstrakt, men i det Hele kun lidt ujævnt Bjergparti, hvortil hører det højt fremragende og malmrige Harzen, hvis højeste Punkt er Brocken eller Blokshjerg, 3500 Fod, og Teutoburgerwald samt Weserbjergene. Disse sidste ere gjennemskaarne af en smal Dal, Porta westphalica, hvorigjennem Weserfloden træder ned i Lavlandet.

Et stort Dalstrog, som omfatter Saonedalen imod Nord og den nedre Rhonedal imod Syd, adskiller Højfrankrig fra de østligere Dele. Den nordlige Del af Højfrankrig er ligefrem en Fortsættelse af de rhinske Skiferbjerge, og bestaaer af det kolhringske Plateau og Langres Plateauet, hvilket sidste ved en Indsænkning skilles fra Cote d'Or eller Guldhøjene. En ny Indsænkning adskiller Cote d'Or fra Cevennerne, der fortsætte sig ned til Garonnes Lavland og til den languedocske Kanal, og som udsende to særskilte Partier imod Nordvest, nemlig Forezbjergene og Auvergnes Højslette. Paa denne Højslette, hvis Middelhøjde er 1600 Fod, hæve sig adskillige højere Punkter, hvoriblandt Puy de Dome, 4500 Fod, er mest bekjendt.

Til de mellemevropæiske Bjerge hører endelig Karpaterne, som danne en mægtig Halvkreds udenom den ungarske Slette. De begynde ganske smalt ved Pressburg, men udvide sig længere mod Nordøst til et bredt Bjergland, hvoraf den højeste Del kaldes Tatra (det højeste Punkt her er Gerlsdorferspitze, 8400 Fod), der falder steilt af mod Nord, men imod Syd gaaer jævnt over i de paa Guld og Sølv saa rige ungarske Malmbjerge. Helt mod Sydøst paa Karpaterne over i et bredt Bjergland, det ligeledes metalrige transsilvanske Højland, hvis højeste Punkter naatil 8,000 Fod, og som fortsætter sig ned til den 18 Mile lange Fjeldrevne, Jernporten (Porta ferrea) kaldet ved Orsjova, hvorigjennem Donaufloden ind i Tyrkiet. Da nu de her omtalte Bjerge ved Jernporten tillige meget nærmer sig Udløbere fra Østalperne, er den ungarske Slette helt omgiven med Bjerge. Store Strækninger afdenne Slette bestaa af vide Stepper, „Pusztaer" kaldede, hvor halvvilde Hyrder føre uhyre Flokke af Heste og langhornede Oxer omkring. Andre Strækninger som Bredderne af Teis f. Ex. danne store Sumpe og atter andre Strækninger ere i høj Grad frugtbare. Ungarn er ogsaa Østrigs

Kornkammer, men der kan dog paa Grund af Klimatets Tørhed indtræffe stor Misvext i den, i Reglen frugtbareangarske Slette.

I Henseende til Jordbundens Sammensætning frembyde de mellemevropæiske Bjerge meget store Forskjelligheder. Særlig maa man lægge Mærke til, at der tværsover de mellemevropæiske Bjerge gaaer et Bælte af udslukte Vulkaner, som begynder imod Vest i Auvergne og som fortsætter sig over i Ungarn. I Auvergne danne disse udslukte Vulkaner en Kjæde, der bestaaer af kegleformige Toppe, som

Vulkankjæde ved Clermont.

tydelig vise sig at være gamle Kratere. Ligesaa Vulkaner findes i Tydskland f. Ex. i Eifel, langsmed Rhinen, i Rhön, og Erzgebirge, hvor der er en Mængde Basaltkegler, som give Landskabet en særegen Karakter. Af Stenarterne fra de rhinske Vulkaner ere de store Møllestene saavelsom „Bremersandstenen" ogsaa bekjendte heri Landet. At de vulkanske Virkninger ikke ganske ere ophørte i hele dette Vulkanbælte, kan man se af de mineralske Kilder, som findes overalt deri og som besøges af en stor Mængde Mennesker. Til de mest bekjendte af disse Kilder høre Baden-Baden, Wiesbaden, Ems, Aachen, Spa og Pyrmont i Omegnen af Rhinen, samt Marienbad, Eger, Karlsbad og Teplitz i Böhmen. — Mineralrigdommene ere meget forskjellig fordelte i de mellemevropæiske Bjerge. I de mellemtydske Bjerge findes saaledes mange brugbare Mineralier, hvoriblandt maa fremhæves Metallerne, især Sølv, i Erzgebirge og Harzen, dernæst Kullene, som findes dels imod Øst i Schlesien, Böhmen, Sachsen og Thüringen og dels imod Vest i Rhinegnene og Belgien (sammen hermed hænge de to store tydske og det belgiske Fabrikdistrikt), endelig Saltet, der findes paa en Mængde Steder i Tydskland og giver Anledning til en betydelig Virksomhed. Højfrankrig er fattig paa brugbare Mineralier og de betydningsfuldeste Bjergværker i Frankrig ligge ved den belgiske Grændse samt i Auvergne. Karpaterne saavelsom det transsilvanske Bjergland ere derimod meget rige paa Metaller, især Sølv, Guld og Kobber; paa det nordlige

Affald af Karpaterne findes ogsaa Salt i ster Mængde ved Wieliska og Bokna.

3. Alperne danne ligefom de mellemeuropæiske Bjerge en Bue, men denne Bue er forholdsvis kort, idet den kun naaer fra Vestsiden af Genuabugten indtil Øst for det adriatiske Hav. Buen er smal imod Vest, men bliver bredere imod Øst, og Alpernes Grundplan har derfor Form af et Overflødighedshorn. Hvad Alperne mangle i Udstrækning, have de derimod i Højde; thi de ere de højeste Bjerge i hele Europa og naa tillige denne store Højde, ikke blot i enkelte, men i en hel Mængde Punkter (Alpernes og vor Verdensdels Kulminationspunkter ere Montblanc, 14,800 og Monte Rosa, 14,200 Fod). Inderens Bjergene i Mellemeuropa imod Nord skyde sig saaledes frem, at der er en forholdsvis jævn Overgang fra de mellemeuropæiske Bjerge til Alperne, er disses Affald imod Syd aldeles brat, og de danne derfor en skarpt udpræget Grændse imellem Mellemeuropa og Italien. Et Særkjende for Alperne er, at de overalt danne Kjæder, der tig smalle Dalde gjennemskjære Landet, og som ved Bjergknuder høst og her ere forbundne med hverandre; imellem Kjæderne strække sig Længdedale, hvori der leder mere eller mindre betydelige Floder. Tværdalene ere derimod høist underordnede og kunne kun betragtes som snævre Fjeldrevner. Alperne fremtræde i to Hovedkjæder, nemlig de egentlige Alper, der danne Hovedmassen af hele Alpesystemet, og Foralperne, som ligge Nord for de egentlige Alper. Denne Deling hører sammen med den geologiske Bygning; thi det viser sig, at Foralperne bestaa af Kalk, hvorimod de egentlige Alper ere Urbjerge. Ogsaa Syd for de egentlige Alper er der en Række Kalddannelser, men de ere ikke saa skarpt adskilte fra Hovedmassen som de nordlige. Det er karakteristisk

Panorama af Montblancfjælden med Chamounydalen.

for en Mængde af Alpetoppene, at de løbe ud i tynde Spidser, „Naale" eller „Horn". — Ifølge Beliggenheden kan man naturlig dele de egentlige Alper i tre Hovedpartier, nemlig Vestalperne, Centralalperne og Østalperne, hvortil endvidere komme Foralperne.

Vestalperne strække sig i Retning fra Syd til Nord, og naa fra Col di Tenda, der er Udgangspunktet for Apenninerne, indtil Montblanc. Vestalpernes sydligste Del kaldes Sealperne, Nord derfor komme Alperne i Piemont og Savoien, hvori ligge Mont Viso, Mont Cenis og lille St. Bernhard. — Centralalperne naa fra Montblanc til Dreiherrnspitz. Den vestlige Del af dem indtil Bjergknuden St. Gotthard kaldes Walliseralperne, hvori ligge Store St. Bernhard, Monte Rosa og Simplon. Øst for Walliseralperne ligge Graubündneralperne med Splügen, og Øst for Graubündneralperne indtil Bjergknuden Dreiherrnspitz ligge Tyroleralperne med Bormio og Ortles. — Østalperne afslutte Alpesystemet imod Øst, og udmærke sig tillige ved at udvide sig meget til Siderne.

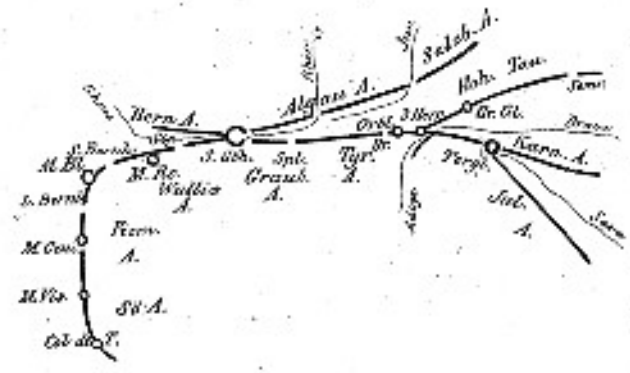

Skematisk Kaart over Alpesystemet.

Fra Dreiherrnspitz udsender Østalpernes Hovedkjæde en Green imod Nordøst, hohe Tauern med Groß Glockner og Semmering, der tabe sig i Wienerwald. Imod Sydøst udgaa fra Dreiherrnspitz de karniske Alper og de julisk e Alper, der strække sig ned til det adriatiske Hav. Af de nævnte Rum, som saaledes ligge imellem Østalpernes Kjæder, danner det nordlige Bækkenet ved Gratz, og det sydlige Savadalen. Imellem Laibach og Triest danne de juliske Alper det mærkværdige Plateau Karst. Det er en 1000 Fod høj Stenmark uden Plantevæxt; Regnen, som falder der, synker strax ned i den porøse Kalk, hvoraf Jordbunden bestaaer, og der er herved opstaaet underjordiske Vandløb og store Huler,

hvoriblandt Adelsbergergrotten, der har en farvegen Dyreverden (Proteus o. s. v.). — Foralperne danne en Kjæde, som naaer fra Montblanc til henad Wien og som er adskilt fra de egentlige Alper ved en fortløbende Række af Dale (den øvre Rhonedal eller Wallis, den øvre Rhindal, Inndalen eller Engadin, Salzadalen og Ennsdalen). Den vestlige Del af Foralperne ere Berneralperne, der naa fra Montblanc til St. Gotthard og ved den øvre Rhonedal ere adskilte fra Hovedkjæden; bekjendte Punkter i Berneralperne ere Jomfruen, Munken, Finsteraarhorn og Grimsel, alle nærved St. Gotthard. Øst for Berneralperne ligge Foralperne i det nordøstlige Schweiz, i Tyrol ligge Allgaueralperne, og i Salzburg Salzburgeralperne eller det østrigske Schweiz.

Højden i de forskjellige Partier i Alperne er omtrent den samme, dog ere Østalperne endel lavere ligesom ogsaa Hovedkjæden fra Montblanc til Monte Rosa er endel højere end de øvrige Dele. De mest bekjendte Højdepunkter i Alperne ere følgende: Mont Viso 12,000, Montblanc 14,800 (dette Punkt ligger i Savoien og hører til Frankrig), Monte Rosa 14,200, Ortles og Groß Glockner 12,000 (Groß Glockner er Tydsklands højeste Punkt), — Jomfruen, Munken og Finsteraarhorn 13,000 Fod.

For Samfærdselen over Alperne er det heldigt nok, at de smalle

Alpevej ved Chamounix.

Vej ved Gondo (Simplon).

Tværrevner paa en Mængde Steder afgive farbare Passer, i Reglen af 6—7000 Fods Højde (det højeste Alpepas er Bormio, 8,600 Fod, det laveste er Semmering, 3000 Fod). De mærkeligste af Passerne ere følgende: Mont Cenis (som fører fra Frankrig til Turin), Lille St. Bernhard og Store St. Bernhard (fra Geneve til Turin), Simplon, St. Gotthard og Splügen (fra Schweiz til de italienske Søer), Bormio (fra Tyrol til Lago di Como) og Semmering (fra Wien til Triest). Disse Passer ere i den nyere Tid blevne omdannede til fortrinlige Landeveje, hvorved Forbindelsen imellem Nord- og Sydsiden af Alperne er bleven forholdsvis let; men det har kostet uhyre Anstrængelser at faa dette udført, og man møder paa en Mængde Steder store Broer, der gaa over de rivende Bjergstrømme, og lange Galerier, som beskytte de Rejsende imod Lavinerne. Over et af Passerne, Semmering, fører endogsaa en Jernbane, og man arbejder paa at føre en anden Jernbane, men i en Tunnel, gjennem Mont Cenis. Paa de højeste Punkter af Passerne har man allerede fra gammel Tid indrettet Gjæstgiversteder, Hospitier, hvori fattige Rejsende blive optagne og beværtede uden Betaling. At Passerne have stor Betydning i historisk Henseende, vil man erindre, naar man tænker paa Hannibal (Mont Cenis eller St. Bernhard?) Cimbrerne og Napoleon.

Hospitiet paa Simplon.

3 Modsætning til de mellemeuropæiske Bjerge yde Alperne kun en ringe Mængde Mineralier, og der er derfor kun lidt Bjergværksdrift i Alpesystemet. Metaller findes næsten kun i Østalperne, hvor der f. Ex. er Kvægsølvminer ved Idria. Salt er ogsaa indstrænket til de østlige Dele, navnlig det Salzburgske (bekjendte Saltværker findes i det til Østrig hørende Salzkammergut og i den sydøstlige Del af Baiern med Byen Berchtesgaden). Kulslag af Betydning findes saagodtsom heller ikke i hele Alpesystemet. Den betydelige Højde, hvortil Alperne hæve sig, fremkalder imidlertid

en anden Næringsvej, der er af særdeles Vigtighed. Alpegræsgangene ere nemlig paa Grund af de krydrede Fjeldurter ganske fortrinlige, og Alpeboerne leve derfor meget af Kvægavl, idet de om Sommeren drive Kvæget op til deres „Sennhytter". En fortegen Næringskilde for mange Alpeboere er ogsaa den herlige Natur, da den fører en Mængde Rejsende til Alperne. Det er især tre Partier, som ere Maalet for disse Rejsendes Vandringer, nemlig Montblanc med Chamounidalen, Berneroberland eller Partiet Nord for Jomfruen, Munken og Finsteraarhorn, samt det Salzburgske.

Floderne i Mellemeuropa ere mange og udmunde i forskjellige Retninger; de fleste af dem ere tillige sejlbare i en stor Del af deres Løb. Man indser heraf, at Mellemeuropa er meget heldig stillet i Hensende til Flodforbindelsen, og som ydermere Bevis herfor kan man anføre, at man tilvands kan komme helt ned til Midten af Mellemeuropa, til Schweiz og det Indre af Tydskland. I Overensstemmelse med Landets Heldning løbe de fleste Floder mod Nord og Vest; imod Syd og Øst løbe derimod kun to, rigtignok betydelige Floder.

Til **Østersøen** løbe Memel eller Njæmen, Pregel, Weichsel, Oder, og Trave (ve). Memel løber ud i det kuriske Haff (Byer: Tilsit med Memel). Pregel løber ud i det frische Haff (Byer: Königsberg med Pillau). Weichsel, af Polakkerne kaldet Wisła, udspringer paa Karpaterne og løber i en stor Bue igjennem Polen og Preussen; den optager Bug og deler sig ved sin Munding i flere Arme. Af disse Arme løbe Nogat og den gamle Weichsel ud i det frische Haff; den nye Weichsel løber derimod efter at have forenet sig med Motlau ud i Østersøen ved Weichselmünde (Byer: Krakau, Warschau, Thorn og Danzig med Weichselmünde). Oderen udspringer i de sydlige Sudeter og løber igjennem Schlesien, Brandenburg og Pommern; den optager fra højre Side Warta med Netze og falder i Stettinerhaff (Byer ved Oder: Breslau, Frankfurt an der Oder og Stettin med Swinemünde, — ved Warta: Posen). Trave er kun ubetydelig (Byer: Segeberg, Oldesloe og Lübeck med Travemünde). De nævnte Floder med Undtagelse af Traven udmærke sig ved, at de ved deres Mundinger have Deltaer, der ere særdeles frugtbare og frembringe meget Korn; det største af dem er Weichseldeltaet, 50 □ stort.

Til **Nordsøen** løbe Elben, Weser, Ems, Rhinen, Maas og Schelde. — Elben udspringer nærved Schneekoppe paa Riesengebirge og løber igjennem Böhmen og Sachsen samt mellem Mecklenburg, Lauenburg og Holsten paa den ene, og Hannover paa den anden Side. Den optager fra højre Side Havel (sej) med Spree, Bille, Ilmenau og Ster — og fra venstre Side Moldau og Eger (Byer ved Elben:

Dresden, Magdeburg og Hamburg med Cuxhaven. — ved Havel: Potsdam, — ved Spree: Berlin, — Ster: Stade, — ved Moldau: Prag). Elben burde egentlig hedde Moldau; thi selve Elben er saa først af temmelig ubetydelig, hvorimod Moldau er langt større; efter Optagelsen af Moldau er Elben saa vandrig, at der er Dampskibsfart langt ned i Böhmen.

Weser opstaaer af to Floder, Fulda og Werra, hvoraf Werra udspringer paa Thüringerwald og løber igjennem Thüringen, medens Fulda udspringer paa Rhön. Efterat Weser er løbet igjennem Porta westphalica optager den Aller med Leine og falder dernæst med en bred Munding ud i Nordsøen (Byer ved Weser: Minden og Bremen med Bremerhafen, — ved Fulda: Kassel, — ved Leine: Hannover). Ems faaer en stor Mængde af sin Vandmasse fra sine Moser imellem Tydskland og Holland (By: Emden).

Rhinen, Mellemeuropas næststørste Flod, udspringer paa St. Gotthard, hvorfra adskillige Floder have deres Oprindelse*). I sit øvre Løb begynder Rhinen med to Hovedarme, Vorderrhein og Hinterrhein; de løbe igjennem Graubünden og danne efter deres Sammenløb for endel Grændsen imellem Schweiz og Tyrol (By: Chur). Efterat Rhinen er løben ud i Bodensø, derjer den imod Vest, idet den danner Grændsen imellem Schweiz og Baden, indtil den træder ind i den store Rhindal. Paa dette vestlige Løb synker den sig pludselig 60—80 Fod ned, idet den danner Vandfaldet ved Schaffhausen (dette Vandfald sætter allerede en Grændse for Flodsejladsen, men forresten er Rhinen allerede sejlbar ved dens Indløb i Bodensø). Før Rhinen forlader Schweiz, modtager den et betydeligt Tilløb ved Aare og dens to Bifloder, Reuss og Limmat. Reuss løber igjennem Vierwaldstädtersø, paa hvis Nordside det vel kun 5,500 Fod høje, men paa Grund af sin vide Udsigt berømte Rigi hæver sig; Limmat løber igjennem Zürichersø (By: Zürich). Aare (By: Bern), kommer fra Aarejøkulen ved Finsteraarhorn og løber igjennem Brienzersø og Thunersø samt modtager Aflabet af Neuchatellersø. — I sit nederste Løb løber Rhinen imod Nord gjennem den store Rhindal (Byer: Basel, Strassburg og Mainz), hvor den fra højre Side optager den lille Flod Neckar (Byer: Heidelberg og Mannheim), der kommer fra Schwarzwald og den fra Fichtelgebirge kommende Main (By: Frankfurt am Main). Rhinen gjør nu en Bøjning imod Vest og løber igjennem „Rheingau", den derjer derpaa imod Nordvest og løber igjennem de rhinske Skiferbjerge, indtil den

*) I Egnen ved St. Gotthard udspringe fem Floder, nemlig Rhinen, Reuss, Aare, Rhone og Ticino; de fire af dem komme fra østre St. Gotthard, Aare derimod fra Finsteraarhorn, nærved St. Gotthard.

ovenfor Cöln træder ned i Lavlandet. I disse Bjerge optager den Floden Mosel, der under Navnet Moselle kommer inde fra Frankrig

Hydrographisk Kaart over Schweiz.

(Byer: Trier og Coblenz). — I sit nedre Løb har Rhinen i det Hele en nordvestlig Retning og den deler sig kort efter sin Indtræden i Holland i flere Arme, der omslutte det frugtbare, 200 □ Mile store Rhindelta. Imod Syd afgrenes Waal og Leck, to betydelige Arme, og imod Nord Yssel (rimeligvis fra først en af Romerne gravet Kanal, Fossa Drusiana) og Vechte, som begge løbe ud i Zuidersøen. Ved disse Forgreninger bliver selve Rhinen, den gamle Rhin kaldet, saa vandfattig, at man ved en Kanal maa lede dens Vand ud i Nordsøen. Rhindeltaet bliver forstørret derved, at de to Floder, Maas eller Meuse og Schelde eller Escaut forene sig med den. De komme begge fra Nordfrankrig og ere meget sejlbare; det vilde have været mest overensstemmende med Naturforholdene, dersom begge Scheldemundingerne (Øster- og Vesterschelde) vare komne til at tilhøre Belgien; men Hollænderne have ikke alene erhvervet de Øer, som ligge i Scheldemundingerne, men ogsaa et Stykke Land Syd for Schelden, det saakaldte Staatsflandern (Byer ved Rhinen: Bonn, Cöln og Arnhem, — ved den gamle Rhin: Leiden, — ved Leck og Maas: Rotterdam, — ved Maas: Namur, Liege og Maastricht, — ved Schelde: Gent og Antwerpen.) — Rhinen er en af Europas interessanteste Floder, fordi den i de forskjellige Dele af sit Løb

fordeles tydeligt viser de Ejendommeligheder, som de fleste andre Floder kun delvis frembyde. Rhinens Flodløb falder saaledes i tre, vel adskilte Dele: i det øvre Løb er Rhinen en Alpeflod, Vandets Hastighed

Standbæk.

er meget stærk, her er en stor Bjergsø og Vandfald; i det mellemste Løb er Vandets Hastighed mindre og her er allerede betydelig Sejlads; i det nedre Løb sniger Floden sig langsomt, den breder sig meget ud til Siderne, idet den danner et betydeligt Delta, og den bliver efterhaanden saa svækket ved det store Vandtab, at den kun ved kunstige Midler kan naa ud i Havet.

Til **Kanalen** løbe Somme og Seine, begge udelukkende franske Floder. — Somme er temmelig ubetydelig (Byer: Amiens og Abbeville). Seine udspringer paa Cote d'Or og optager Aube, Marne og Oise fra højre samt Yonne fra venstre Side (Byer: Paris, Rouen og Le Havre)

Til **det biscayiske Hav** løbe Loire, Garonne og Adour, der ogsaa ere udelukkende franske Floder. Loire med dens vigtigste Biflod Allier kommer fra Cevennerne og løber i en stor Bue (Byer: Orleans, Tours og Nantes med Paimbœuf). Garonne kommer fra Pyrenæerne og optager Tarn, Lot og Dordogne; efter Optagelsen af Dordogne farer den Navnet Gironde og danner herfra en meget vid Munding (Byer: Toulouse og Bordeaux). Ved den languedocske Kanal, der farer fra Toulouse forbi Cette til Middelhavet, er der bevirket, at man kan sejle fra det biscayiske Hav til Middelhavet (lignende Kanalsystemer findes mellem Loire og Saone og mellem Seine og Saone). Adour er ligesom Somme uden stor Betydning (By: Bayonne.)

Til **Middelhavet** løber Rhonen. Den kommer fra Rhonejøkulen paa St. Gotthard og løber først i vestlig Retning igjennem den øvre Rhonedal eller Wallis samt igjennem Genèvesøen. Den træder ind i Frankrig og skifter snart Retning, idet den ved Lyon optager den fra Langresplateauet kommende Saone [son]; den løber nemlig fra nu af lige mod Syd og danner ved sin Munding et stort Delta (Byer: Genève, Lyon, Avignon og Arles).

Til **Sortehavet** løber **Donau**, Mellemeuropas største Flod. Den opstaaer af nogle Smaafloder paa Schwarzwald i det sydlige Baden og faaer sit Navn ved Donauschingen, som kun ligger fire Mile fra Schaffhausen, saa at Mellemeuropas to største Floder nærme sig meget til hinanden. I sit øvre Løb har Donau, idet den gjennemløber Baden, Würtemberg, Baiern og Østrig, en østlig Retning, og den stifter først Retning, efterat den er kommen ind i Ungarn (Byer: Ulm, Regnesburg, Passau, Linz og Wien). Paa denne Del af sit Løb optager Donau fra høire Side **Lech** (By: Augsburg), **Isar** (By: München) og **Inn** (By: Innsbruck) med dens Biflod **Salza** samt **Enns**, — og fra venstre Side **March** (By: Olmütz). — Fra Ungarn begynder Donaus mellemste Løb. Den løber først imod Ost, idet den danner flere Øer, hvoriblandt Schütt er den største; men den drejer sig nu pludselig imod Syd, og det er først ved Ungarns Sydgrændse, at den atter antager en østlig Retning (Byer: Pressburg, Komorn, Buda og Pest, Peterwardein, Semlin og Belgrad). I Ungarn optager Donau fra høire Side Alpefloderne **Raba**, **Drava** og **Sava**, Grændsefloden imellem Ungarn og Tyrkiet, og fra venstre Side **Teis** (By: Szegedin) med dens Bifloder **Tschamosj** og **Marosj**, der begge komme fra Transsilvanien. — I sit nedre Løb hører Donau ikke mere til Mellemeuropa. Den trænger sig nemlig ind igjennem Jernporten ved Orsjova og kommer nu ned i den nedre Donaudal eller Wallakiet, som er en Del af Sydeuropa, og optager her **Aluta**, **Seret** og **Prut**; ved sit Udløb danner Donau et stort Delta, der hører under Tyrkiet (Byer: Widin, Nikopoli, Rustschuk, Silistria, Braila og Galatz). — Endskjønt Donau er sejlbar fra Ulm og til dens Munding, er den dog ikke af saa stor Vigtighed for Forbindelsen som Rhinen. Farvandet i den er nemlig paa mange Steder ikke rent, og Sejladsen er derfor ofte forbunden med Fare. Ved en Kanal i det nordlige Baiern staaer Donau i Forbindelse med Main, og der er altsaa paa denne Maade en sejlbar Forbindelse imellem Donauen og Rhinen.

Indsøerne i Mellemeuropa ligge saaledes i enkelte Strøg, og der er mange Egne som f. Ex. de mellemtydske Bjerge, hvor der næsten ikke forekommer Søer. Langs Østersøens Sydrand findes et Soparti, der forplanter sig over i de store russiske Søer og i Søerne i Indland; ogsaa langs **Nordsøens** Sydrand findes et stort Soparti, saavelsom indenfor **Landerne** i Sydvestfrankrig — Det betydeligste af Mellemeuropas Søpartier findes i Alperne. I det Foregaaende have vi nævnet de vigtigste af **Alpesøerne**, som findes i Schweiz; men foruden dem høre endnu endel Søer i Norditalien med til Alpesystemet (de vigtigste af de norditalienske Søer ere Lago maggiore, Lago di Como, Lago d'Iseo og Lago di Garda). Alle Alpesøerne udmærke sig ved deres Skjønhed; men de skjønneste af dem ere de

norditalienske Søer. Søerne Nord og Syd for Alperne frembyde iøvrigt en betydelig Forskjel i Højden; de schweizerske Søer ligge nemlig 1200—1300' Fod over Havfladen, og de norditalienske ikke mere end halvt saa højt. Uagtet den største af alle de nævnte Alpesøer, Genevesøen, kun er 12 □ Mile stor, ere de af stor Vigtighed for Forbindelsen, og de befejles stadig af Dampskibe. — Et Soparti som slutter sig til Alperne, er det ungarske, hvortil høre to store Søer, nemlig **Plattensø** og **Neusiedlersø**; den sidste af dem har intet synligt Afløb og har salt Vand.

Klimatet. I de forskjellige Egne af Mellemeuropa er selvfølgelig et meget forskjelligt Klima. De Egne, som ere meget udsatte for Havet, have Klima med megen **Fugtighed** og **Blæst**, saaledes som Nederlandene og Vestegne. Længere inde i Landet bliver Vejret mere roligt, og allerede i Paris er det saa stille, at man f. Ex. ved Illuminationer stadig har Gaslammerne frittbrændende ude i Luften. Jo længere man kommer ind i Landet, aftager ogsaa Regnmængden, og Ungarn har kun en Regnmængde af 11 Tommer eller halvt saa meget som Regnmængden hos os. Det er naturligt, at Bjergene og navnlig Alperne maa gjøre en Undtagelse herfra, idet deres Toppe afkjøle den Luft, som støder an mod dem. Som et Middeltal for Regnmængden i Alperne kan ogsaa sættes 40 Tommer; et enkelt Sted paa Sydsiden, Tolmezzo, har endog en Regnmængde af 109 Tommer.

I Henseende til **Varmen** ere Forholdene i Mellemeuropa mere ens, end man skulde tro; men dette er en Følge af Højdeforholdene (Münchens Middelvarme er saaledes kun lidt højere end Kjøbenhavns, og Baiern er derfor et Øst-, og ikke et Vestland.) I Alperne have mange Egne et særdeles koldt Klima, og man kan regne, at den **evige Sne** i denne Bjergmasse begynder paa 8,300 Fods Høide (i det øvrige Mellemeuropa ligger intet Punkt over Snelinien, og selv paa Karpaterne strækker Gerlsdorferspitze lige under Snelinien). Den evige Sne findes imidlertid ikke alene saa høit oppe, men den trænger ogsaa langt dybere ned, idet den danner **Jøkulerne** (Dyd. Gletscher, Fr. Glacier), en Fremtoning, som man navnlig har studeret i Alperne. En Jøkul maa betragtes som en Flod af Is, der er trængt ned i Dalene og som har sin Oprindelse fra Snemarken, „Firn" eller „Nevé", oppe paa Bjergene. Mangengang ligger den nederste Del af Jøkulen saa langt nede, at den træffer sammen med en dyrket Mark og med hele Skove, og enkelte Jøkuler naa 5,000 Fod under Snelinien. Jøkulerne med deres „Jøgjærder," deres „Isborde" og deres mægtige Revner, hvori Isen skinner med en dejlig, blaagrøn Farve høre til det Interessanteste af hvad man seer i Alperne.

Gemsejokulens øverste Del.

Gemsejokulens nederste Del.

Planteverdenen. Mellemeuropa er som et Hele betragtet jevndelig godt forsynet med Skov, og de mange tydske Bjergnavne, der ende paa „wald", betegne nokkom Rigdommen paa Træer. Der gives imidlertid ogsaa skovfattige Egne som det nordvestlige Tydskland, Holland, Nord- og Vestfrankrig. De Træarter, som danne Skovene, ere omtrent de samme som her i Danmark, og hele Mellemeuropa hører derfor til samme Plantebælte som vort Fædreland; i de sydlige Dele af Mellemeuropa optræder dog den ægte Kastanie som vigtigt Skovtræ. Ogsaa de dyrkede Planter ere omtrent de samme som hos os; Hveden spiller imidlertid en langt større Rolle længere imod Syd end i Danmark, og Rugbrød bruges kun i Nordtydskland og Holland; i de sydlige Egne kommer desuden Majsen til som Brødplante. En dyrket Plante af stor Vigtighed i Mellemeuropa er Vinranken. Da denne Plante fordrer en høj Sommervarme for at modnes, medens den forresten vel taaler en ikke ringe Kuldegrad om Vinteren, følger deraf, at

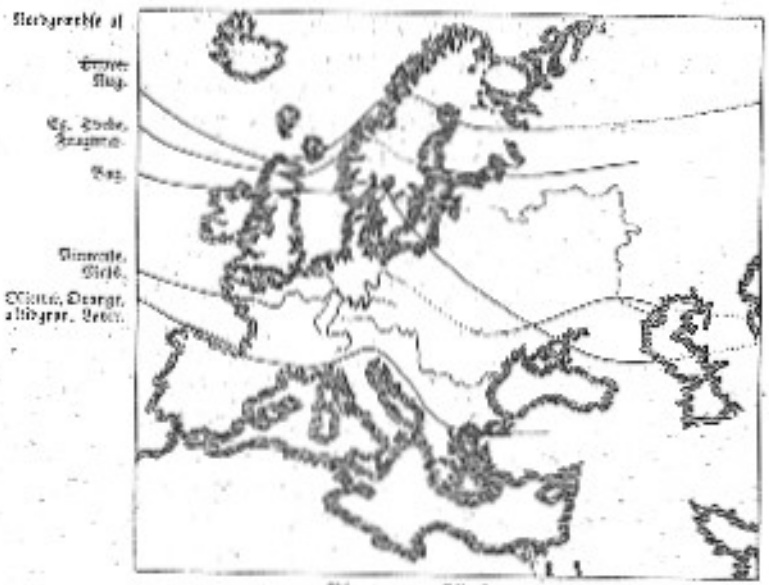

Plantegeografisk Kaart.

dens Nordgrænse i Mellemeuropas østlige Del gjør en Bøjning imod Nord, og at man der kan dyrke Vinranken i det frie helt op til Potsdam (52° Br.), hvorimod den i Nærheden af Havet kun naaer til Nantes (47° Br.) I Østeuropa bøjer Vinrankens Nordgrænse sig atter imod Syd; men dette kommer af den om Foraaret og Efteraaret her-

stende Kulde. I Mellem- og Sydeuropa findes de vigtigste Vinegne, og Vinrankens Sydgrænse er i Nordafrika.

Dyreverdenen i Mellemeuropa ligner i det Hele den danske; kun forekomme adskillige vilde Dyr, der ere udryddede hos os, som f. Ex. Bjørnen og Ulven, endnu paa mange Steder i ikke ringe Mængde. Iblandt de for Alperne karakteristiske Dyr kan anføres Gemsen og Stenbukken. Husdyrene ere de samme som hos os; i Bjergegnene ere dog Geder almindelige, og i en stor Del af Mellemeuropa benytter man Oxet meget. Karakteristisk for Ungarn er Bøffelen.

B. Folket og Staten.

Mellemeuropa indbefatter følgende Lande: 1. Polen. 2. det ikke-tydske Preussen. 3. Tydskland. 4. Danmark. 5. Nederlandene eller Holland. 6. Belgien. 7. Frankrig. 8. Schweiz og 9. det ikke-tydske Østrig.

Tydskland eller det tydske Forbund.

Det tydske Forbund, der indbefatter de tydske Forbundslande, er udgaaet fra det gamle tydske Rige („det hellige romerske Rige"), der bestod af omtrent 2000 saagodtsom uafhængige Dele; i Spidsen for det Hele stod Keiseren. Ved Rhinforbundet, der afsluttedes under Napoleons Protektorat, blev Riget opløst og Keiseren nedlagde Kronen; men dette Forbund bestod kun til Wienerkongressen. Ved denne bestemtes det, at Tydskland skulde danne et Statsforbund, det nuværende tydske Forbund. Forbundet tæller i Alt 36 Stater, hvoraf to, nemlig Preussen og Østrig, ere Hovedstaterne og dele Tydskland i en nordlig og en sydlig Del, idet de danne som to Poler, hvorefter de mindre Stater maa rette sig. Af de tydske Stater er der flere, som ere forbundne med Lande udenfor Forbundet; Østrigs ikke-tydske Lande ere større end dets tydske, til Preussen høre to Provindser, som ikke ere i det tydske Forbund, Limburg og Luxemburg staa under Kongen af Nederlandene.

Bestanddele og Folkemængde. Ifølge Beliggenheden kan man adskille de tydske Forbundslande i tre Afdelinger, nemlig de nordtydske, de mellemtydske og de sydtydske Stater.

De nordtydske Stater indbefatte: 1. Kongeriget Preussens tydske Lande, som falde i to Hovedgrupper, nemlig den østlige, der deles i Provindserne Pommern, Brandenburg, Schlesien og Sachsen (til denne østlige Gruppe høre ogsaa det egentlige Preussen og Posen, to Provindser udenfor Forbundet) og den vestlige, der deles i Provindserne Westfalen og Rhinprovindsen, — samt i to Smaagrupper, nemlig det lille Jeverdistrikt ved

Jahdebugten og Fyrstendømmet Hohenzollern (dette sidste hører efter sin Beliggenhed til Sydtydskland, og det nævnes kun her, fordi det er en Del af Preussen). 2. Storhertugdømmet Mecklenburg-Strelitz med Fyrstendømmet Ratzeburg ved Lauenburg. 3. Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin. 4. Fristaden Lübeck. 5—6. Hertugdømmerne Holsten og Lauenburg. 7. Fristaden Hamburg. 8. Kongeriget Hannover. 9. Hertugdømmet Anhalt. 10. Hertugdømmet Braunschweig-Wolfenbüttel. 11. Fyrstendømmet Schaumburg-Lippe. 12. Fyrstendømmet Lippe-Detmold. 13. Fristaden Bremen. 14. Storhertugdømmet Oldenburg med Fyrstendømmet Lübeck (Eutin), der ligger inde i Holsten. 15—16. Hertugdømmet Limburg og Storhertugdømmet Luxemburg.

De mellemtydske Stater indbefatte: 17. Kongeriget Sachsen. 18. Storhertugdømmet Sachsen-Weimar-Eisenach. 19. Hertugdømmet Sachsen-Altenburg. 20. Hertugdømmet Sachsen-Koburg-Gotha. 21. Hertugdømmet Sachsen-Meiningen-Hildburghausen. 22. Fyrstendømmet Reuss-Greiz. 23. Fyrstendømmet Reuss-Schleiz. 24. Fyrstendømmet Schwarzburg-Sondershausen. 25. Fyrstendømmet Schwarzburg-Rudolstadt (de tvende sachsiske, de reussiske og de schwarzburgske Lande kaldes under Et „de thüringske Stater"). 26. Fyrstendømmet Waldeck med Pyrmont [pirmont]. 27. Kurfyrstendømmet Hessen-Kassel. 28. Storhertugdømmet Hessen-Darmstadt. 29. Landgrevskabet Hessen-Homburg. 30. Fristaden Frankfurt am Main og 31. Hertugdømmet Nassau.

De sydtydske Stater indbefatte: 32. Storhertugdømmet Baden. 33. Kongeriget Würtemberg. 34. Kongeriget Baiern med Nedre-Pfalz eller Rhinbaiern, Vest for Rhinen. 35. Fyrstendømmet Liechtenstein mellem Schweiz og Tyrol. 36. Kejserdømmet Østrigs tydske Lande, der indbefatte Kronlandene Böhmen, østrigsk Schlesien, Mähren, Nedreøstrig og Overøstrig (disse to Kronlande kaldtes før under Et „Ærkehertugdømmet Østrig"), Salzburg, Steiermark, Kärnthen, Krain og det illyriske Kystland (disse tre Kronlande kaldtes før under Et „Kongeriget Illyrien") og Tyrol med Vorarlberg.

Adskillige af de omnævnte Lande have endnu vedligeholdt de gamle historiske Navne; andre historiske Landskabsnavne ere derimod erstattede ved yngre politiske Forandringer, imedens de dog stadig benyttes til daglig Brug. Af saadanne Navne betegner f. Ex. Over-

Pfalz Landet Syd for Fichtelgebirge, Thüringen Smaastaterne ved Thüringerwald, Franken Landet ved Main, og Schwaben det Land, som omtrent svarer til det nuværende Würtemberg.

Størrelsen af de tydske Forbundslande tilsammen er 11,500 □ Mile. De enkelte Stater have en høist forskjellig Størrelse, og mange af dem deles tillige i flere Stumper og Stykker. De to største ere Østrig, 3,600, og Preussen, 3,400 □ Mile (hele det østrigske Monarki udgjør 12,000 og hele det preussiske Monarki 5,000 □ Mile). Af Tydslands øvrige Stater indtage Baiern 1,400, Hannover 700, Würtemberg 350, Mekleburg-Schwerin, Sachsen og Baden hver 250, Holsten, Hessen-Kassel og Hessen-Darmstadt hver 150 □ Mile. De andre aftage i Størrelse indtil de nordtydske Fristæder og Hessen-Homburg, hver 5—6, Liechtenstein 3 og Frankfurt am Main 2 □ Mile.

De tydske Forbundslande have tilsammen en Folkemængde af 45 Mill., hvoraf Preussen indbefatter 14 og Østrig 13 Mill. (hele det østrigske Monarki tæller 35 og hele det preussiske Monarki 18 Mill.). Da Folkemængdens Tæthed i Gjennemsnit er 3,900 paa hver □ Mil, kan man altsaa tilnærmelsesvis af det Ovenanførte udregne Folketallet i de forskjellige Stater. Dog maa man lægge Mærke til, at flere Lande som Oldenburg og Hannover staa langt under Middeltætheden (de ere omtrent saa tæt befolkede som Danmark), imedens der er andre Egne, som have en meget tættere Befolkning. Til de tættest befolkede Egne i Tydskland hører Kongeriget Sachsen med 8,000 og Distriktet Düsseldorf med over 10,000 Mennesker paa hver □ Mil.

Nationaliteten. Befolkningen i de tydske Forbundslande bestaaer vel i Hovedsagen af Tydskere, men der findes ogsaa mange andre Folk i Tydskland, saaledes ikke mindre end 7 Mill. Slaver foruden endel Franskmænd, Italienere og Jøder. Da der nu tillige bo mange Tydskere udenfor Forbundet, er det politiske langtfra det samme som „det nationale" (det sproglige) Tydskland.

Tydskerne høre til den germaniske Gren af den gotiske Stamme, og udgjøre, naar man sammenlægger dem, som findes i og udenfor det tydske Forbund, i Alt omtrent 50 Mill. Udenfor Forbundet bebo Tydskere det Meste af Provindsen Preussen, Noget af Posen, endel Partier i Rusland, Ungarn og Transsilvanien (Siebenbürgen), den største Del af Schweiz, Elsass og Noget af Lothringen i Frankrig, endel af Belgien, hele Holland og endel af Slesvig. — Det tydske Sprog deles i to Hovedafdelinger, nemlig Overtydsken og Nedertydsken. Det Overtydske strækker sig over hele

Sydtydskland og Mellemtydskland (dets Nordgrændse gaaer over Aachen, Kassel og Frankfurt an der Oder) og indbefatter flere Dialekter, hvoriblandt den alemanniske eller schwabiske i Sydvest, den baiersk-østrigske i Sydøst, den frankiske og den oversachsiske. Da Luthers Bibeloversættelse især grundedes paa den oversachsiske Dialekt, er Bogsproget, det Højtydske, nærmest Overtydsk. Det Nedertydske indbefatter ogsaa flere Dialekter, nemlig Plattydsk, Frisisk, Hollandsk og Flamsk. Af disse Dialekter tales Plattydsk i den største Del af Nordtydskland, Frisisk derimod kun i Nordfriesland (Vestsiden af Slesvig) og Østfriesland (de nordligste Dele af Hannover og Oldenburg), samt i de to hollandske Provindser Groningen og Friesland. Hollandsk er Sproget i den største Del af Holland, og Flamsk i den hollandske Provinds Nordbrabant, samt i Lavlandet af Belgien.

Næringsvejene*). Agerdyrkningen er i de fleste tydske Egne den vigtigste Næringsvej, og Udbyttet deraf er saa stort, at Tydskland ikke alene brødfoder sig selv, men ogsaa udfører meget Korn. De Egne, hvorfra det meste Korn udføres, ere Landene østenfor Elben („østersøisk Rug og Hvede"), og Byerne ved Østersøen drive derfor vigtig Kornhandel. Af de dyrkede Planter er der flere foruden Brødplanterne, som ere af Vigtighed for enkelte Egne. Humlen dyrkes saaledes i stor Udstrækning i Baiern, Runkelroen i Preussen (den benyttes til Fabrikationen af Sukker), Grønselplanter og Blomster omkring Erfurt („Sommerlevkøjer"), Hør og Hamp i Schlesien og Sachsen, hvor de afgive Raastoffet til en betydelig Industri, endelig Vinranken i Mellem- og tildels Sydtydskland. De bedste tydske Vine faaes fra Rhinegnene, navnlig Rheingau („Johannisberger", „Rüdesheimer", „Hochheimer" o. s. v.); men ogsaa Maindalen og Moseldalen frembringe udmærkede Vine. — Husdyravlen er ligeledes af megen Vigtighed. Mekleburg er saaledes bekjendt af sine Heste, Marskbondene og Alpegnene af deres Hornkvæg, Schlesien og Sachsen af deres Faar (disse Dyr afgive Raastoffet til en betydelig Industri), Westfalen af sine Svin („westfalske Skinker"). Ogsaa Skovbruget er meget udviklet i Tydskland; en Mængde Træ befordres nedad Floderne og føres derfra til Udlandet, saaledes navnlig fra Østersøegnene („pommerske Bjælker"). Fiskeriet staaer derimod langt tilbage. Om Bjergværksdriften have vi talt i det Foregaaende.

---

*) I det Følgende medtages Preussens ikke-tydske Provindser, da de i flere Retninger stemme overens med de tydske Forbundslande.

De mange Raaprodukter, som Tydskland frembringer, give Anledning til en i mange Retninger udviklet Industri, og flere Egne kunne i industriel Henseende endog taale Sammenligning med Fabrikegnene i England og Belgien. I Tydskland findes to store Fabrikdistrikter, nemlig Schlesien, Böhmen, Sachsen og Thüringen i Øst, Westfalen og Rhinprovindsen i Vest, og her frembringes Varer af forskjellige Slags. De tydske Linnedvarerier og Uldenmanufakturer høre til de første i Verden, Bomuldsvarerierne staa derimod mere tilbage, Staalvarer fabrikeres meget i Rhinegnene („Solingerklinger"), og Glasvarer i Böhmen.

Den indenlandske Handel i Tydskland er særdeles betydelig og befordres paa mange Maader. Af Jernbaner har Tydskland saa mange, at det i denne Henseende kun staaer tilbage for England og Belgien; man kan derfor ogsaa i Tydskland ad Jernbane komme til enhver nogenlunde vigtig By. Flodforbindelsen er ligeledes af stor Betydning. Kanalerne ere derimod især nutildags ikke af nogen Vigtighed. Den Hindring, som Toldgrændsen imellem Staterne lagde for Handelen, er tildels bleven hævet ved Indrettelsen af den tydske Toldforening, der er dannet under Prevssens Auspicier. Denne Forening har vel i høi Grad ophjulpet den indenlandske Handel; men den har paa den anden Side for at beskytte den indenlandske Industri lagt et hæmmende Baand paa den udenlandske Handel, og Toldforeningens Omsætning med Udlandet er derfor ogsaa forholdsvis ringe. Hvad der meget skader Omsætningen med Udlandet, er Tydskalands Mangel paa Havne (gode Havne i Tydskland ere kun de preussiske, Hamburgs, Bremens samt Triests), og den tydske Handelsflaade er derfor heller ikke betydelig.

Religionen og Oplysningen. Den Tvedt, som i mange Henseender gjør sig gjældende i Tydskland, viser sig ogsaa i Religionsforholdene, idet Preussen med det øvrige Nordtydskland væsentlig er protestantisk og Østrig med det øvrige Sydtydskland væsentlig er katolsk; efter Forbundsakten skulle Protestanter og Katolikker have samme Rettigheder. Om Trosbekjendelsernes Fordeling giver nedstaaende Kaart et Begreb. Imedens den største Del af Nordtydskland er luthersk, findes endel Reformerte i det sydvestlige Tydskland; i Preussens østligste og vestligste Provindser findes mange Katolikker. I flere Egne er der skeet en Sammensmeltning af Lutheranerne og de Reformerte.

I Henseende til Almenoplysning staaer Tydskland paa en af de første Pladser i Verden, og der gives i hele Tydskland vogtig Undervisning saagodtsom til Enhver. Selv i de katolske Egne er dette

Tilfældet, skjønt der vistnok i de protestantiske Egne er en mere udbredt Almenoplysning end i de katolske. For den høiere Undervisning

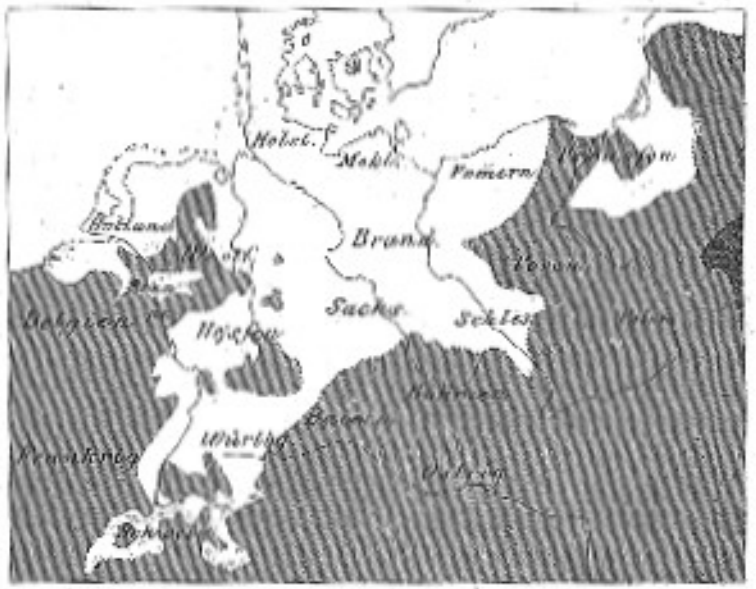

Kaart over Trosbekjendelsernes Udbredning.

findes rundtomkring i Tydskland en Mængde Universiteter. En vigtig Støtte til Udbredelsen af Kundskaber yder den tydske Boghandel, der har sit Midtpunkt i Leipzig, en By, som har over 200 Forlagsboghandlere. Den tydske Videnskabelighed indtager ogsaa en betydningsfuld Plads i Verdenscivilisationen jævnsides med den engelske og den franske. Den tydske Kunst er derimod af mindre Betydning, skjønt den altid er af Vigtighed og bliver plejet paa mange Maader. I Sydtydskland, hvor i Middelalderen den „sydtydske Malerskole" med Albrecht Dürer i Spidsen indtog en fremragende Plads, er i den nyeste Tid vaagnet et nyt Kunstneriskt Liv ved Ludvig af Baiern og Kunstakademiet i München; bekjendte Kunstakademier findes ogsaa i Berlin, Düsseldorf og Wien.

Den politiske Forfatning. Det ved Wienerkongressen oprettede tydske Forbund blev sluttet af Fyrsterne og ikke af Folkene, og gik ud paa „Opretholdelsen af Tydskalands indre og ydre Sikkerhed og paa Uafhængigheden og Ukrænkeligheden af de enkelte Forbundsstater". Til

at besørge de fælles Anliggender indrettedes Forbundsforsamlingen i Frankfurt am Main, der bestaaer af Fuldmægtige fra de forskjellige Forbundsstater. Det vil let indsees, at et Forbund, i hvilket to af Medlemmerne høre til Europas Stormagter, imedens andre repræsentere Lande, der have en aldeles latterlig Størrelse af souveræne Stater at være, ingenlunde kan yde de forskjellige Medlemmer lige Selvstændighed. Det tydske Forbunds Anliggender ligge derfor saagodtsom udelukkende i Preussens eller Østrigs Hænder, og da nu disse to Magter jævnlig optræde som Modstandere og betragte hinandens Stilling i Tydskland med Skinsyge, følger deraf, at det tydske Forbund langtfra yder sine Medlemmer, hvad man antog ved dets Stiftelse, og at det tillige ikke har synderlig politisk Indflydelse i det øvrige Europa. En særegen Vanskelighed fremkommer ogsaa derved, at enkelte af Forbundsmedlemmerne maa søge sig en Støtte i de Lande, som de besidde udenfor Forbundet. Tydskerne have i lang Tid følt det Trykkende i deres Lands politiske Stilling; i 1848 udbrød der Revolutioner paa en Mængde Steder i Tydskland, og i Frankfurt samlede sig en tydsk Nationalforsamling med „Tydsklands Enhed" som Løsen; men i 1850 kom Alt i de gamle Folder. Der høres imidlertid bestandig fra alle tydske Lande stærke Raab om en Gjenfødelse af Tydskland.

Hvad der bidrager til at gjøre Tydskerne endnu mere utilfredse med deres politiske Stilling er den Maade, hvorpaa Størstedelen af de enkelte Stater blive regjerede. Ved Forbundsakten var det bestemt, at enhver tydsk Forbundsstat skulde have en konstitutionel Forfatning; dette Løfte blev vel ogsaa opfyldt efterhaanden, men Forfatningerne svare i Reglen ikke til Tiden, idet de højere Stænder have for stor Magt og Fyrsterne tildels regjere efter eget Tykke.

Det tydske Forbund underholder en Hær, som sammensættes af de forskjellige Forbundsmedlemmers Kontingenter i Forhold til Landenes Folketal, og som bestaaer af over ½ Mill. Mand. En tydsk Flaade existerer ikke, men vel en prøssisk, bestaaende af nogle Fregatter, Kanonbaade o. s. v., og en østrigsk, der er endel større. Som Fæstninger for Forbundet tjene Luxemburg, Mainz, Landau, Rastatt og Ulm, alle indrettede i sin Tid for at forsvare Tydsklands Grændse imod Frankrig.

Preussen.

Det prøssiske Monarki er samlet sammen til høist forskjellige Tider. En nürnbergsk Borggreve af Huset Hohenzollern blev i Slutningen af Middelalderen Kurfyrste af Brandenburg, og hans Efterfølgere erhvervede efterhaanden saa meget Land, at Kurhatten i

1701 blev ombyttet med Kongekronen; ved Frederik den Andens Dygtighed og voxende Erobringer blev det nybagte Kongerige stillet jævnsides med andre mægtige Stater i Europa. Uagtet det prøssiske Monarki er delt i flere Stykker, danner det, politisk talt, en Enhed; dets Beboere ere nemlig, nærmest med Undtagelse af Polakkerne i de østlige Provindser, alle Tydskere og de føle sig tillige som Prøssere. Da nu Landet tillige er en Militærstat med en stor Hær, som har store Erindringer, og da det bliver godt bestyret i visse Retninger som f. Ex. i finansiel Henseende, kan man forstaa, at en Stat paa 5000 □ Mile og med 18 Mill. Indb. er kommen til at indtage en Plads imellem Europas Stormagter.

Prøssens østlige Hovedgruppe. Heri ligge af større Byer Berlin henved 700,000, Breslau 150,000, Königsberg, Danzig og Magdeburg 100,000, Posen, Stettin, Potsdam og Halle 50,000 Indb.

Provindsen Prøssen deles fra gammel Tid i Østprøssen og Vestprøssen. I Østprøssen ligge Tilsit med dens Udhavn Memel ved Floden Memel, og Königsberg med dens Udhavn Pillau ved Pregel. I Vestprøssen ligge Thorn, Marienburg, Elbing og Danzig med dens Udhavn Weichselmünde, alle ved Weichsel. Paa Grund af Provindsens udsatte Stilling overfor Rusland og Polen ere adskillige af de nævnte Byer stærkt befæstede; Thorn og Danzig forsvare saaledes Weichsellinien, imedens Königsberg danner en stærk Fæstning længere imod Øst.

Königsberg er Kongerigets Kroningsstad og tillige Provindsens Universitetsby. Marienburg er bleven saa bekjendt af sit gamle Slot, hvor Hærmesteren for de tydske Riddere residerede.

I **Posen** ligger Byen Posen ved Warta; dens stærke Fæstningsværker tjene til at holde den polske Befolkning i Ave. Provindsen har ikke noget Universitet.

Pommern deles af Oder i to Dele, hvoraf Bagpommern ligger Øst, og Forpommern Vest for Floden. I Bagpommern ligger Kolberg og i Forpommern Stettin med dens Udhavn Swinemünde ved Oderen, desuden Greifswald og Stralsund. Greifswald er Provindsens Universitetsby, Kolberg, Stettin og Stralsund ere Fæstninger.

I **Brandenburg** ligge Küstrin og Frankfurt an der Oder ved Oder, Berlin, Spandow, Potsdam og Brandenburg ved Bifloder til Elben. Provindsens Universitetsby er Berlin; Küstrin og Spandow ere befæstede, og den sidste er tillige bekjendt som Statsfængsel.

Berlin, den prøssiske Kongestad, ligger langs begge Bredder af den lille Flod Spree, og paa en ufrugtbar Sandslette. Man indseer heraf, at denne By mangler de ydre Betingelser for et udviklet Handelsliv, og

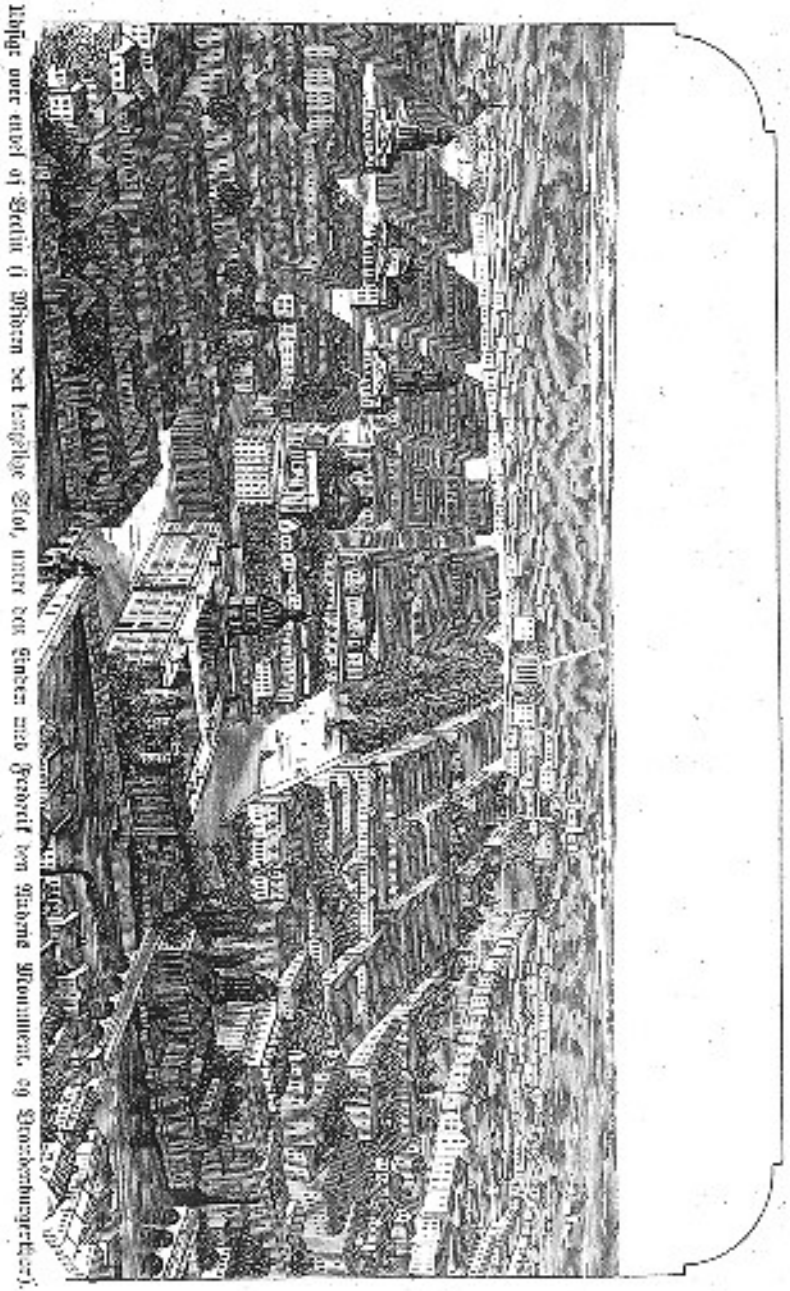

Udsigt over endel af Berlin (i Midten det kongelige Slot, mellem den Linden med Frederik den Andens Monument, og Brandenburgerthor).

den er derfor ikke bleven, hvad den er, ved Befolkningens Virksomhed, men ved Fyrsterne, navnlig den store Kurfyrste Frederik Wilhelm og hans Efterfølgere. Denne Byens Oprindelse giver sig ogsaa tilkjende i dens Udseende; den er nemlig anlagt efter en storartet Maalestok, den har for en stor Del brede og lige Gader med pragtfulde Huse (af Gaderne er især „unter den Linden", der er beplantet med flere Rader af Træer, bekjendt for sin Skjønhed), og har en Mængde Palladser og Mindesmærker for prøssiske Konger og Feldtherrer (af disse Mindesmærker er Frederik den Andens herlige Rytterstatte særdeles smuk); men den Færdsel, som et udviklet Handelsliv giver, mangler for største Delen, og Berlin gjør derfor uagtet al sin Pragt et ejendeligt Indtryk. Som en Hensende staaer Berlin imidlertid meget højt; den er nemlig Hovedsædet for den tydske Videnskabelighed, og har en Mængde videnskabelige Anstalter, hvoriblandt det ypperlige Universitet. Af Berlins Samlinger er det nye Museum mærkeligt, ikke saa meget ved dets Indhold (ægyptiske, græske og romerske Oldsager o. s. v.), som ved den prægtige Opstilling og ved Kaulbachs storartede Freskomalerier, hvormed det er prydet. Som industriel Hensende er Berlin ikke uden Betydning, og den har især vigtige Maskinværksteder. Berlins Omgivelser ere meget interessante, og det største Skovparti i Nærheden er den af lige, stive Alleer gjennemskaarne Lystskov „Thiergarten", der ligger udenfor Brandenburgerthor. Fire Mile fra Berlin ligger derimod det smukke Potsdam, Preussens Versailles, ved Indsøer, der dannes af Havel. I Potsdam findes flere kongelige Slotte, hvoriblandt det mest bekjendte er Sanssouci med dejlige Havean lag og Udsigt til skovklædte Høje og Søer.

Frederik den Andens Monument.

Preussisk Sachsen deles ved Anhalt i en nordlig og en sydlig Del. I den nordlige Del ligger Magdeburg ved Elben, i den sydlige Del ligge Torgau og Wittenberg ved Elben, desuden Halle, Erfurt og Eisleben: Halle er Provindsens Universitetsby; Magdeburg og flere andre Byer ere befæstede.

Magdeburg var i Middelalderen en vigtig Handelsstad, men Tilly ødelagde saagodtsom hele Byen undtagen Domkirken; i den nyere Tid er den atter i stærk Tilvext. Til Eisleben og Witten-

berg knytte sig Minder om Morten Luther; i Eisleben fødtes han, og i Wittenberg, hvor han levede som Augustinermunk og ved hiis berømte Universitet han var Professor, ligger han begravet.

I **prenssisk Schlesien** ligge Breslau og Glogau ved Oderen, Neisse, Glatz og Schweidnitz Vest derfor. Breslau er Provindsens Universitetsby, og som Værn imod Østrig tjener en Fæstningsværke, hvortil høre de nævnte Byer undtagen Breslau, der ikke er befæstet. Flere af disse Byer have betydelige Fabrikker.

Preussens vestlige Hovedgruppe. Heri ligge af større Byer Cöln 100,000, Elberfeld og Barmen tilsammen 100,000, Düsseldorf, Aachen og Krefeld 50,000 Indb.

I **Westfalen** ligge Minden, Paderborn og Münster. — Minden er en stærk Fæstning, der er anlagt for at forsvare Passet Porta westphalica. Münster har et Akademi, som omtrent repræsenterer et Universitet.

Rhinprovindsen har i Forhold til sin Størrelse mange folkerige Byer, hvad der hænger sammen med Befolkningens Tæthed. Øst for Rhinen ligge Solingen, Barmen og Elberfeld, ved Rhinen Coblenz, Bonn, Cöln og Düsseldorf, Vest for Rhinen Trier, Aachen og Krefeld. Bonn er Universitetsbyen; Coblenz og Cöln forsvare Rhinlinien.

Solingen, Elberfeld og Barmen ere de mest bekjendte af en hel Samling Fabrikbyer, som ligge i Egnen deromkring; de to sidste af dem udgjøre med deres nærmeste Omgivelser en sammenhængende By af en Mils Længde. Coblenz, der ligger ved Moselens Udløb i Rhinen og derfor af Romerne kaldtes «Confluentes», dannes med det paa den anden Side af Rhinen liggende Ehrenbreitstein en af Europas stærkeste Fæstninger.

Cöln er en af Tydskllands interessanteste Byer. Stedet, hvor Rhinen træder ud i Lavlandet, maatte ligefrem indbyde til Anlæggelsen af en By, og Cöln var derfor allerede af stor Vigtighed i Romernes Tid (sit romerske Navn, Colonia Agrippina, skylder den Neros Moder Agrippina); i Middelalderen blev Cöln et af de mest indflydelsesrige Medlemmer af Hanseforbundet og den kaldtes ofte „den hellige Stad" paa Grund af dens mange Kirker og Klostre. I Trediveaarskrigen led Cöln meget, men i nyere Tider har den atter hævet sig frem og den driver betydelig Handel; af dens Fabrikater er «Eau de Cologne» bekjendt nok. Iblandt Cölns mange skjønne Kirker er Domkirken den mærkeligste som en af de største Kirker i Verden og tillige som et af de smukkeste Mindesmærker i Spidsbuestilen. Den paabegyndtes i det 13de Aar-

hundrede som Gjemmested for Relikvierne af „de Hellig tre Konger", uden dog at blive bragt til Ende. I den senere Tid har man atter,

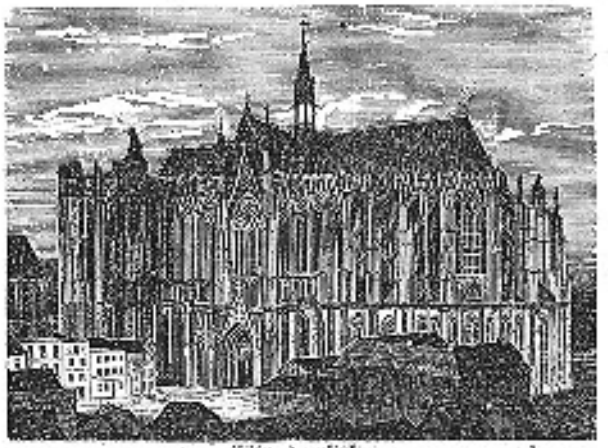

Cölnerdomkirken.

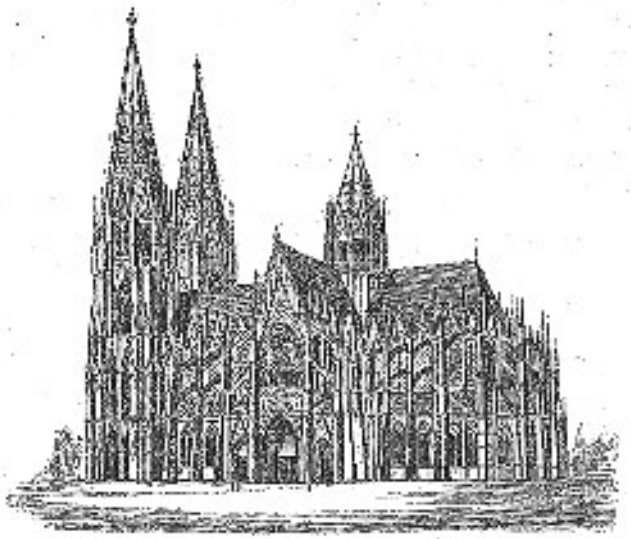

Cölnerdomkirken fuldendt.

tildels ved at samle Penge overalt i Tydskland kunnet fortsætte Arbejdet, og man venter inden mange Aar at faa den uhyre Bygning fuldført. — Overfor Cöln, paa den anden Rhinbred ligger Staden Deutz, der er et Brohoved for Cölns Fæstningsværker og ved en storartet Jernbro staaer i Forbindelse med Cöln.

Trier og Aachen vare ogsaa af Vigtighed i Romernes Tid. Trier (Augusta Treverorum) besidder den berømte Relikvie „Kristi Kjortel", der engang imellem udstilles til de Troendes Tilbedelse og da samler en uhyre Mængde Fremmede i Byen. Aachen (Civitas aquensis) er bekjendt som Karl den Stores Yndlingsopholdssted (han ligger begravet i Domkirken) og af sine varme Bade.

Prevssens to Smaagrupper. Disse ere først blevne erhvervede i den seneste Tid. Jeverdistriktet blev kjøbt af Staten til Leje for Flaaden, og Regeringen har ogsaa foretaget mange Arbejder for at gjøre Stedet tjenligt til dette Brug. Hohenzollern har Preussen derimod skaffet sig, fordi Kongehuset stammer derfra; paa en høj Klippe ligger Stamslottet Hohenzollern.

Meklenburg-Strelitz

bestaaer af to Dele. I den østlige Del ligger Hovedstaden Neu-Strelitz, i den vestlige Del, Fyrstendømmet Ratzeburg, ligger Byen Ratzeburg hvoraf Noget hører til Lauenburg.

Meklenburg-Schwerin

har Byerne Schwerin, Rostock og Wismar. Hovedstaden Schwerin ligger ved Schwerinersø og har et prægtfuldt Slot, Rostock og Wismar nærved Østersøen ere gamle, bekjendte Hansestæder; Rostock er tillige den meklenburgske Universitetsby.

De nordtydske Fristæder

ere den sidste Levning af det mægtige Hanseforbund, der bestod af henved 80 Byer og havde stor Indflydelse, i Norden f. Ex.; de nordtydske Fristæder kaldes endnu Hansestæderne. Den Skjæbne, som de have undergaaet, er højst forskjellig: Lübeck, der i sin Tid var Hovedet for Hanseforbundet, er nu sunket ned til en temmelig ubetydelig By; Hamburg og Bremen ere derimod saa vigtige Handelsstæder, at de i san Henseende overgaa alle andre Byer i Tydskland, og at Hamburg er den vigtigste Handelsstad paa hele Fastlandet (den staaer rimeligvis kun tilbage for to Byer i hele Verden, London og New York). Imedens Lübeck væsentligst kun handler med Rusland, drive Bremen og især Hamburg Handel paa alle Verdensdele og bringe en Mængde Varer til og fra Tydskland. Hamburg har 180,000, Bremen 70,000 og Lübeck 30,000 Ind.

Lübeck, der ligger ved Traven, udmærker sig ved, at den endnu har vedligeholdt sit gammeldags Præg. Ligesom i mange andre Byer

ved Østersøen vende Husgavlene ud imod Gaden; men i Lübeck ere de ligesom i Danzig sunkt vedligeholdte og have ikke ved senere Ombygninger tabt deres oprindelige Præg. Af de store gamle Bygninger ere især Mariekirken og Raadhuset mærkelige. Lübecks Udhavn er Travemünde.

Hamburg, der ligger ved Alsterens Udløb i Elben og 18 Mile fra Elbmundingen, har et fra Lübeck højst forskjelligt Udseende. En Del af Byen har ikke noget videre Fremtrædende ved sig, en anden Del, der blev ødelagt ved den store Ildebrand i 1842, er derimod bleven gjenopbygget paa en Maade, som svarer til de hamburgske Rigmænds uhyre Formuer, og dette gjælder navnlig om Alsterpartiet med Jungfernstieg. Forresten er Alt, hvad der angaaer Handelen saasom Havnen, Voxen o. s. v. fuldkommen fuldendt i Hamburg, hvorimod Byen ikke frembyder Noget af Interesse i Henseende til Videnskab og Konst. Iblandt Forstæderne mærkes St. Paulli eller Hamburgerberg, der naaer ligetil Altonas Port. — I et Distrikt ved Elbmundingen, som Hamburg eier alene, ligger Byens Udhavn, Cuxhafen. I Fællesskab eje Hamburg og Lübeck derimod et Distrikt, hvortil hører det rige Marskland Vierlandene, hvis Beboere ligne Amagerne og have samme Betydning for Hamburg som Amagerne for Kjøbenhavn.

Bremen, der ligger indenfor Weserens Munding, har ogsaa tildels vedligeholdt et gammeldags Præg og har flere interessante gamle Bygninger, hvoriblandt Raadhuset med den, af sine gamle Rhinskvine berømte Vinkjælder. Da Bremens Handel navnlig er rettet paa Amerika, er den en Hovedplads for Udvandrerne fra Tydskland til den nye Verden (Hamburg er den anden Hovedplads), og der er derfor i Bremen indrettet store Anstalter til Optagelse af de Mange, som vandre ud over denne By. Bremens Udhavn er Bremerhafen.

Holsten og Lauenburg.

I Holsten ligge modsat Slesvig og Jylland de vigtigere Steder ikke paa Østkysten alene, men ogsaa paa Vest- og Sydkysten. Som Aarsager hertil maa angives dels Vestsidens (Marskens) Frugtbarhed og dels Elbfloddens Sejlbarhed. Selv midt inde i Landet findes en forholdsvis betydelig By, Neumünster; men dette er en Følge af en udviklet Fabrikvirksomhed. De to største Byer i Hertugdømmet ere: Altona med Ottensen 50,000 og Kiel 18,000 Indb.; af de øvrige Byer i Hertugdømmet have flere 5—6000 Indb.

Paa Østsiden af Holsten ligge Kiel, Lütjenburg, Oldenburg, Heiligenhafen og Neustadt. — Kiel er paa Grund af sin udmærkede Havn, der dannes af Kielerfjordens inderste Del, sit

store Marked „Kieleromslag" i Januarmaaned, sin Jernbaneforbindelse med Altona-Hamburg og sit Universitet en vigtig By; dens Handel er nærmest Messenhandel.

Paa Nordsiden af Holsten ligger Rendsburg i en lav og flad Egn ved Ejderens Forening med Ejderkanalen. Den bestaaer af tre Dele, nemlig „Altstadt" den ældste Del, der ligger paa en Ø i Ejderen, „Kronwerk," paa Nordsiden, og „Neuwerk" paa Sydsiden af Ejderen. De sidste Dele ere anlagte af Christian V; men Altstadt er gammel, og dens Vigtighed som Grændsefæstet imellem Slesvig og Holsten er allerede anerkjendt i gammel Tid (paa Ejderens Kjæmpede Ulfo hin Spage med Sachserne, og paa denne Ø anlagte Svend Estridsens Søn Bjørn en Skandse mod Tydskland). Uagtet Altstadt og Kronwerk fra Arilds Tid have hørt med til Slesvig, bleve de dog i 1806 lagte ind under et holstensk Amt; efter Freden 1850 kom de tilbage til Slesvig. Rendsburgs Fæstningsværker ere tildels revne ned.

Af Stæderne i det Indre ligge mod Nord Neumünster, Preetz og Plön; ved Traven ligge Segeberg og Oldesloe, ved Støren Itzehoe og imod Syd Elmshorn og Pinneberg. — Preetz er bekjendt af sit rige Frøkenkloster, Segeberg af sit Gipsbjerg og Oldesloe af sit Saltværk. Neumünster er en Fabrikby (7000 Indb.) hvis Beboere næsten udelukkende sysselsætte sig med Fabrikationen af Klæde.

Ved Elben ligge Altona, Wandsbeck, Blankenese, Wedel, og Glückstadt. — Altona var for 300 Aar siden kun et Fiskerleje „Altenau", der afbrændte, men opbyggedes igjen; ved et Ordspil fik den Navnet „All to nah", da den ligger saa nær ved Hamburg. Efterhaanden hævede Altona sig paa Grund af de den tildelte store Privilegier, hvoriblandt fri Religionsøvelse (⅔ af Befolkningen ere ogsaa Jøder) til den næststørste By i den danske Stat og med en udviklet Handel og Industri. Byens Velstand giver sig ogsaa tilkjende i dens Udseende, idet den har smukke Bygninger og brede Gader. Langs Elben ligge udenfor Altona ligesom paa Strandvejen ved Kjøbenhavn en Mængde Landsteder, og her er tillige Altonas Forstad Ottensen samt den smukke Skipperby Blankenese. Glückstadt anlagdes af Christian IV for at fratage Hamburgerne deres Herredømme over Elben og den blev derfor gjort til Fæstning; men efter Kielerfreden nedreves Fæstningsværkerne.

I den vestlige Del af Holsten, det saakaldte Dithmarsken, ligge Heide og Meldorf.

Lauenburg har tre Byer: Lauenburg, Ratzeburg og Mölln.

Hannover

bestaaer af en større nordlig og en langt mindre sydlig Del, der er adskilt fra det Øvrige ved en smal Strimmel, som tilhører Braunschweig.

I den større nordlige Del ligge Øst for Oldenburg Harburg og Stade nærved Elben, Lüneburg og Celle længere mod Syd, samt Hannover ved Leine; Syd for Oldenburg ligger Osnabrück, og Vest for Oldenburg Emden ved Emses Udløb i Dollart. Der er ikke nogen af disse Byer, som naaer en betydelig Størrelse, undtagen Hannover, der har 70,000 Indb.

Harburg ligger overfor Hamburg og er af Vigtighed som Endepunkt for Jernbanesystemet imod Sydvest (Cöln, Belgien, Frankrig). Lüneburg er bekjendt af sit store Saltværk („Lüneburger Salt"). Celle har særegen Interesse for os, da Dronning Caroline Mathilde levede sine sidste Aar paa det derværende Slot og er begravet i Kirken. Hannover er tiltaget stærkt, siden den ved Landets Udskillelse fra Forbindelsen med England blev Residensstaden.

I den sydlige Del af Hannover ligger Göttingen med det hannoveranske Universitet, og Bjergværksbyen Clausthal i Harzen.

Oldenburg

bestaaer af to Dele, det egentlige Oldenburg og Fyrstendømmet Lübeck inde i Holsten. I Oldenburg ligger Hovedstaden Oldenburg, i Fyrstendømmet Lübeck ligger Eutin.

Anhalt

deltes en Tidlang i fire Dele, der havde Navne efter Byerne Zerbst, Dessau, Bernburg og Köthen, og som hver stode under en Hertug; men de ere nu atter alle forenede til Ét (Linien Anhalt-Zerbst er bekjendt af Catharina II, Linien Anhalt-Dessau af „der alte Dessauer").

Braunschweig,

der bestaaer af flere Smaastumper Land, har Byerne Braunschweig og Wolfenbüttel. I Braunschweig findes mange Levninger fra Middelalderen, hvoriblandt Domkirken med Heinrich Løwes Grav.

Schaumburg-Lippe og Lippe Detmold

have ingen mærkelige Byer.

Limburg og Luxemburg

staa i et forskjelligt Forhold til Nederlandene og Tydskland. Limburg (undtagen Fæstningerne Maastricht og Venlo med deres Distrikter) er nemlig ikke blot en Del af det tydske Forbund, men ogsaa tillige en Provinds af Nederlandene. Luxemburg hører derimod ikke til Kongeriget Nederlandene, men er kun en tydsk Forbundsstat, som har fælles Fyrste med Nederlandene (Forbindelsen mellem Luxemburg og Nederlandene er altsaa som imellem Norge og Sverige). I Luxemburg ligger den stærke Forbundsfæstning Luxemburg.

Kongeriget Sachsen,

som danner en Trekant, har Byerne Dresden og Meissen ved Elben, Bauzen og Zittau imod Øst i Lausitz, Leipzig, Freiberg og Chemnitz [kem], alle imod Vest. Tre af Byerne høre til de større, nemlig Dresden 150,000, Leipzig 100,000 og Chemnitz 50,000 Indb. Landets Universitetsby er Leipzig og dets Fæstning er Königstein.

Dresden, Sachsens Hovedstad, udmærker sig ved sin Beliggenhed. Den er nemlig anlagt langs begge Elbredderne paa det Sted, hvor Floden forlader Bjergene og træder ned i Lavlandet. En særegen Interesse knytter sig til denne By, idet den indeholder adskillige Samlinger, hvoriblandt det berømte Malerigalleri, der hører til de første i Verden*). Dresden er ogsaa Samlingsstedet for en Mængde Rejsende, som komme til Byen for at bese Samlingerne og for at gjøre Udflugter til den skjønne Omegn. Meissen er bekjendt af sin Borg med den af Böttger grundlagte, ældste europæiske Porcelænsfabrik.

Bauzen og Zittau ere Fabrikbyer, og i Egnen deromkring. findes en Mængde Væverlandsbyer. Leipzig er en af Tydsklands vigtigste Handelsstæder og dens „Messer" (Markeder) samle Kjøbmænd allevegnefra; som Boghandlerby overgaaer den enhver anden By i Verden. En særegen Rolle spiller Leipzig som Planteskole for den tydske Musik (Mendelsohn Bartholdy). Til Sletten ved Leipzig knytter sig Mindet om flere betydelige Slag; ved Leipzig findes ogsaa flere Mindesmærker om Slaget 1813 (ved Lützen, der ligger i preussisk Sachsen, er reist et Mindesmærke for „den store Svenskekonge" Gustav Adolf). Chemnitz er Midtpunktet for Sachsens Bomuldsmanufakturer. Freiberg med vigtige Sølvgruber har et fortrinligt Bjergværksakademi.

*) De fortrinligste Malerisamlinger i Verden ere Dresdenergalleriet, Samlingen i Louvre og Gallerierne i Florens og i Madrid.

De thüringske Stater

ligge splittede ad i mange Smaastumper imellem hverandre. I den største af disse Stater, **Sachsen-Weimar-Eisenach**, ligge Byerne Weimar, Jena og Eisenach. — Weimar er blevet bekjendt som et Slags „Tydsklands Parnas", idet flere berømte tydske Digtere have været bosatte der endel af deres Liv; Goethe og Schiller ligge ogsaa begravne i den storhertugelige Begravelse. Jena er Universitetsbyen. Nærved Eisenach ligger det berømte Wartburg, hvor Luther levede som „Junker Georg" og hvor man endnu bevarer hans Værelse.

Wartburg.

I det øvrige **Thüringen** findes de mindre Byer, hvorefter de enkelte Stater have faaet Navn. Ved Altenburg er de sachsiske Fyrsters Stamslot Altenburg, hvorfra Kunz v. Kaufungen bortrøvede Prindserne Albert og Ernst, der bleve Stamfædrene til de to Hovedlinier, hvortil de sachsiske Fyrstehuse høre.

Waldeck

bestaaer af to Dele; i den nordlige Del ligger det berømte Badested Pyrmont.

De hessiske Stater.

Ogsaa disse ere delte i flere Stykker; Hovedmassen af Kurhessen ligger dog sammen, Hessen-Darmstadt er derimod delt i to Stykker,

hvorimellem ligge Hessen-Homburg og Fristaden Frankfurt am Main. De største Byer i de hessiske Stater ere Kassel og Mainz, hver med 50,000 Indb.

I **Kurhessen** ligger Hovedstaden Kassel ved Fulda og Universitetsbyen Marburg, begge imod Nord; Fulda og Hanau ligge derimod imod Syd. — Kassel udmærker sig ved sine mange Prygtbygninger, der navnlig ere opførte af Landgreve Friedrich II., som i den nordamerikanske Frihedskrig solgte 12,000 af sine Undersaatter til Englænderne (paa Byens Hovedplads prænger hans Statue med Indskriften: »Friderico II. patria«). Nærved Kassel ligger Lystslottet Wilhelmshöhe med store Haveanlæg (Vandspring, kunstige Ruiner o. s. v.). Fulda er bekjendt af den Kirke, hvori Tydsklands Apostel, Angelsachsen Winfried, Bonifacius kaldet, ligger begravet.

I **Hessen-Darmstadts** nordlige Del ligger Universitetsbyen Giessen, i den sydlige Del ligge Hovedstaden Darmstadt, Worms og Mainz, den sidste ved Mains og Rhinens Sammenløb. — Mainz danner med det ligeoverfor liggende Kastel en Forbundsfæstning. Den var allerede til i Romernes Tid og er nu en af de vigtigste Handelsstæder ved Rhinen; i Mainz er Thorvaldsens Guttenbergsstatte opstillet.

I **Hessen-Homburg** ligger det bekjendte Badested Homburg an der Höhe.

Fristaden Frankfurt am Main

har allerede fra gammel Tid spillet en Rolle i Tydsklands Historie. I Middelalderen bleve nemlig de tydske Kejsere valgte paa Byens Raadhus, „der Römer" med den skjønne „Kaisersaal", og senere bleve de ogsaa kronede i Domkirken. I den nyere Tid er Frankfurt, der har samme Størrelse som Bremen, Sædet for den tydske Forbundsforsamling (i Paulskirken holdt den tydske Nationalforsamling sine Møder), og den er tillige et Midtpunkt for Pengehandelen (Familien Rothschild). Da Goethe er født i Frankfurt, har man reist et Mindesmærke for ham i denne By.

Nassau

er en af de bedst afrundede af Tydsklands Smaastater. I Nassau ligge adskillige Badesteder, hvoriblandt Wiesbaden og Ems; desuden hører Rheingau med dets Vinbjerge dertil.

Baden.

Da Landet har en langstrakt Form, ligge de vigtigste Byer ikke samlede, men i en Række. Længst imod Nord ligger Universitetsbyen Heidelberg ved Neckar, og Mannheim ved denne Flods Udløb i Rhinen, længere nede ligge Hovedstaden Karlsruhe, Forbundsfæstningen Rastatt, Badestedet Baden-Baden samt Universitetsbyen Freiburg (i Breisgau). I et Exklave i Schweiz ligger endelig Constanz eller Costniz ved Bodensøen.

Heidelberg strækker sig langs Foden af et Bjerg; oppe paa Toppen af Bjerget knejse Ruinerne af Heidelbergerslottet, hvorfra der er en af de skjønneste Udsigter i Tydskland. Karlsruhe opstod i forrige Aarhundrede ved et Fyrstelune og anlagdes paa en vandløs Slette midt i en Skov; med denne kunstige Oprindelse stemmer det godt overens, at Gaderne i Byen udgaa i Vifteform fra det storhertugelige Slot.

Würtemberg

har sine vigtigste Byer samlede i den nordlige Del af Landet, saaledes Hovedstaden Stuttgart, Forbundsfæstningen Ulm ved Donau og Universitetsbyen Tübingen. — Den største By er Stuttgart, der har 50,000 Indb. og ligger meget smukt i en Dal nærved Neckar.

Baiern

deles i to Dele, hvoraf det egentlige Baiern ligger mod Øst, og Nedrepfalz eller Rhinbaiern imod Vest. De største Byer i Landet ere Hovedstaden München 150,000, Augsburg og Nürnberg 50,000 Indb. Baiern har 3 Universiteter, nemlig i München, Erlangen og Würzburg.

I det egentlige Baiern ligge Syd for Donau Augsburg ved Lech og München ved Isar.

Augsburg var i Middelalderen et vigtigt Mellemled for Handelen imellem Venezia og Antwerpen. München er modsat Augsburg først i den senere Tid bleven en af Tydsklands vigtigste Byer. Da den som Berlin ligger paa en ufrugtbar Slette, har den ikke ad sædvanlig Vej kunnet hæve sig frem til noget Særdeles. Dette er derimod sket ved en enkelt Mand, Kong Ludwig, der efterat have tiltraadt Regeringen gav München et helt nyt Præg og gjorde den til et Slags „Tydsklands Athen." Han opførte en Mængde prægtfulde Bygninger, som Kirker, Palladser o. s. v. samlede betydelige Kunstskatte, der bleve opstillede i Glyptotheket (for Billedhuggerarbejder) og de to Pinakotheker (for Malerier), pyntede Byen med Billedstøtter som

Thorvaldsens Rytterstatte af Kurfyrst Maximilian og Schwanthalers kolossale Bronzestatte „Bavaria" foran „die Ruhmeshalle" o. s. v. Ved alle disse Arbejder samlede Kong Ludwig en Mængde Kunstnere

Bavaria (56 Fod høj).

om sig, og München er efterhaanden bleven et Mønt for mange Rejsende. Ved Siden af den kunstneriske fremdyder det tydske Athen en anden Interesse; der brygges og drikkes nemlig en uhyre Mængde Øl i München.

Ved Donau ligge Regensburg og Passau. — Til Regensburg knytte sig mange Minder fra Tydskl.ands Historie, da den i lang Tid var Sædet for den tydske Rigsdag.

Nord for Donau ligge Nürnberg med Fürth, Erlangen, Baireuth, Bamberg og Würzburg, alle ved Main eller dens Bifloder. — Den mærkeligste af dem er Nürnberg. I Middelalderen var den Tydskl.ands vigtigste Handelsstad og stod i Forbindelse med hele den da kjendte Verden. Efter Opdagelsen af Søvejen til Indien tog Handelen imidlertid en anden Retning, og Nürnbergerne lagde sig derfor efter Haandværk og Fabrikker, som de havde til stor Hejde (adskillige Opfindelser som Lommeuret, Messinget og Vindbøssen stete i Nürnberg.) Som et andet Lübeck har Nürnberg beholdt sit gammeldags Udseende, og den er omgivet med gamle Mure. Nürnberg er endnu Bayerns vigtigste Handelsstad og den deiner tillige i Forening med det nærliggende Fürth en betydelig Fabrikvirksomhed („Nürnbergerkram").

I Rhinbayern ligge Speier, Forbundsfæstningen Landau og Zweibrücken. — Speier er bekjendt af sin „Kaiserdom", hvori adskillige tydske Kejsere ligge begravne.

Liechtenstein.

Dette lille Fyrstendømme, der har 7600 Indb., retter sig ganske efter Østrig, da Fyrsten ejer over 100 □ Mile Land i østrigsk Schlesien og altsaa nærmest er østrigsk Undersaat (af Liechtenstein selv har han slet ingen Indtægter). Fyrstendømmets Kontingent til Forbundshæren er 70 Mand.

Det tydske Østrig.

De større Byer heri ere Wien ½ Mill., Prag 150,000, Brünn, Graz og Triest 60,000 Indb.

I **Bøhmen** ligger Prag ved Moldau; de berømte Badesteder Marienbad, Eger, Karlsbad og Teplitz ligge imod Nordvest.

Prag har en fortrinlig Beliggenhed midt i Landet og har derfor fra gammel Tid været Bøhmens Hovedstad. Den deles ved Moldau i to Dele, der ere forbundne med hinanden ved Broer, hvoriblandt den med Helgenstatter prydede Nepomuksbro har et verdensberømt Navn (Nepomuk er Bøhmens Skytshelgen.) Op over den øvrige By rager Hradschin, det bøhmiske Kongeslot, med Domkirken, hvori Nepomuk ligger begravet; i en anden Kirke ligger Tycho Brahe. Prag har et gammeldags Udseende og indeslutter en Mængde høist mærkelige Minder fra Middelalderen.

Grundrids af Prag.

Den langt større Del af Befolkningen i Prag er tjekkisk, og denne By, der er Sædet for Bøhmens Universitet og for dets Stormænd, er Udgangspunktet for den tjekkiske Bevægelse.

I **østrigsk Schlesien** ligger Troppau, og i **Mähren** Brünn og Olmütz, hvoraf den sidste ved March. — I Brünn ligger Citadellet Spielberg, der er bekjendt som Statsfængsel; Olmütz er en stærk Fæstning, som forsvarer Adgangen til Wien fra Norden af, og har tillige et Universitet.

I **Nedreøstrig** ligger „Kejserstaden" **Wien**. Medfat fra Middelalderen Berlin er Wien meget begunstiget af Naturen; den ligger nemlig ved

en sejlbar Arm af Donau og i en frugtbar Slette, som omtrent danner Midtpunktet af Riget. Wien er ogsaa en gammel By, og den havde i Romernes Tid Navnet Vindobona. Wien har det Ejendommelige ved sin Grundplan, at den bestaaer af en indre

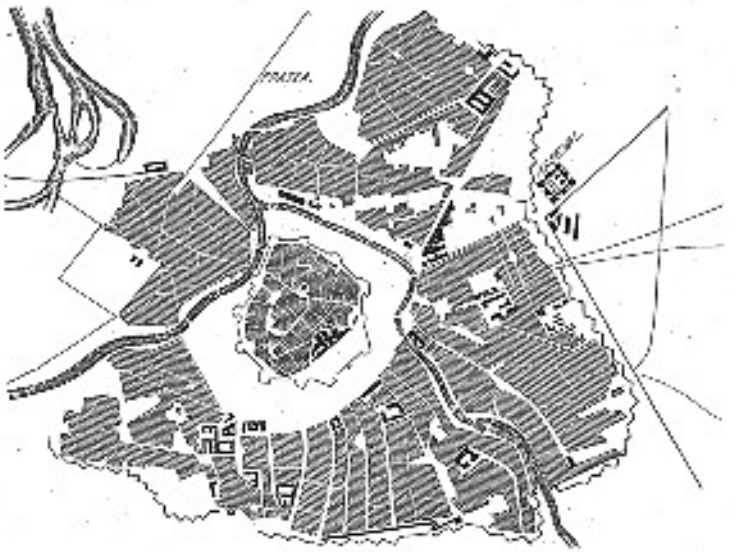

Grundplan af Wien.

Del, den egentlige By, der var befæstet indtil for faa Aar siden og har snævre og krumme Gader, og af 34 Forstæder, som ved et Glacis ere adskilte fra den egentlige By og som tildels ere meget prægtfulde; af Forstæderne er Leopoldstadt den frankeste. Iblandt Wiens mange mærkelige Bygninger kan man fremhæve det kejserlige Slot, die Burg kaldet, den gotiske Stephanskirke med et meget højt Taarn, og det uhyre Arsenal, bygget af vor Landsmand, Theophilus Hansen. Byen er rig paa videnskabeligt og Kunstsamlinger, hvoraf flere indeholdes i Slottet Belvedere; heriblandt er den berømte Ambraser-samling, der kaldes saaledes efter Slottet Ambras i Tyrol, hvor den tidligere var opstillet, og som indeholder den fuldstændigste existerende Samling af gamle Rustninger. Wieneruniversitetet er ogsaa fortrinligt. — Wien udmærker sig iøvrigt ved sine skjønne Omgivelser og ved sine mange Forlystelsessteder (Wienerne ere bekjendte som det jovialeste og elskværdigste Folkefærd i hele Tydskland.) Udenfor Leopoldstadt ligger Prateren, et Slags „Dyrehavsbakke" og længere borte de skjønne Lystslotte Schönbrunn og Laxenburg.

I **Overøstrig** ligge Linz og Badestedet Ischl og i **Salzburg** Salzburg, Hallein og Badestedet Gastein. — I Byen Salzburg, hvor Mozart fødtes, har man reist et Mindesmærke for den store Komponist.

I **Steiermark** ligger Universitetsbyen Gratz, i **Kärnthen** Klagenfurt, i **Krain** Laibach og Idria med Kvægsølminer, og i **det illyriske Kystland** Triest. — Triest er det tydske Østrigs eneste Søhandelsstad og driver en betydelig Handel, især paa Levanten. Den er Sædet for det store Søassurance- og Dampskibsselskab, den østrigske Lloyd, der er en Efterligning af den engelske Lloyd i London, og dens Bevoere ere næsten alle Italienere.

I **Tyrol** med **Vorarlberg** ligger Innsbruck ved Inn paa Nordsiden af Alperne; paa Sydsiden af denne Bjergmasse, i det walske Tyrol ligge Trento (Trient) og Roveredo. I Innsbruck er det tyrolske Universitet.

De tydske Byers Størrelse. Det forstaaes let, at Tydskland, som af Naturen er delt paa Kryds og Tværs ved Bjerge, som har Floder i forskjellige Retninger, og som ifølge den historiske Udvikling er spaltet i mange Smaastater, ikke har enkelte særdeles store Byer, hvorimod det har mange ikke ubetydelige Byer, som ere Midtpunkterne for en større eller mindre Omgivelse. Som Tydskslands Centralbyer staa to, nemlig Berlin i Nordtydskland og Wien i Sydtydskland; men ved Siden af dem findes mange andre Byer af ikke ringe Størrelse. Man kan derfor, idet man holder sig til det Foregaaende, opstille Byerne i fire Grupper, en nordøstlig og en sydøstlig, en nordvestlig og en sydvestlig, og Grændselinien for disse Bygrupper dannes fra Øst til Vest af Sudeterne, Erzgebirge, Thüringerwald og de nederrhinske Stiferbjerge, og fra Nord til Syd af Böhmerwald.

Det ikke-tydske Østrig.

Kejserdømmet Østrig danner vistnok, naar man alene seer paa Kvadratet, et temmelig vel afrundet Hele; en anden Sag er det derimod, naar man tager Hensyn til Befolkningen, thi da viser Monarkiet sig at være sammensat af mange forskjelligartede Stykker og at være bebodet af mange Folkeslag, som have forskjellige Interesser, og som leve i Fjendskab med hverandre. Kjærnen, hvorom hele Monarkiet har dannet sig, er Erkehertugdømmet Østrig, og hertil ere efterhaanden, navnlig under det habsburgske Hus, de øvrige Landsdele komne.

Bestanddele og Folkemængde. Kejserdømmet Østrig bestaaer af følgende Grupper: 1. De tydsk-østrigske Lande. 2. De

ungarske Lande, nemlig Ungarn, Kroatien og Slavonien, Vojvodskabet Serbien med Banatet Temesvar, Militairgrændsen og endelig Transsilvanien. 3. Galitsien. 4. Bukovina. 5. Dalmatien og 6. Venetien. Af hele det østrigske Monarki (12,000 □ Mile med 35 Mill. Indb.) høre over 8,000 □ Mile med 22 Mill. Indb. ikke til det tydske Forbund. Tætheden af Befolkningen i det ikke-tydske Østrig er kun ringe i Bjerglandene og i Grændselandene imod Tyrkiet (de have under 2,600 Indb. paa hver □ Mil), hvorimod andre Dele ere tæt befolkede; Venetien har endog over 5,000 Indb. hver □ Mil.

Nationaliteten i Østrig er saa forskjellig, og de forskjellige Folk bo saaledes imellem hverandre, at Riget danner en broget Blanding i national Henseende. Det herskende Folk er Tydskerne, som bo ikke blot i de tydske Forbundslande, men ogsaa have trængt sig ind i Ungarn og Transsilvanien, hvor de danne smaa Sprogøer imellem de øvrige Folk. I det ikke-tydske Østrig danne de slaviske Folk to Grupper, en nordlig, som indbefatter Rødrussere, Polakker og Tjekker, og en sydlig, der indbefatter Serberne. Til romanske Folk i det ikke-tydske Østrig høre dels Rumænerne eller Blakkerne, som danne Hovedmassen af Befolkningen i Transsilvanien og desuden bebo det sydøstlige Ungarn, og dels Italienerne, som bo i Venetien og langs Adriaterhavets Østkyst.

Til turanske Folk i det ikke-tydske Østrig høre Madjarerne, som satte sig fast i Ungarn i Slutningen af det 9de Aarhundrede. Madjarerne, hvis Historie frembyder saa store Minder, bebo den største Del af det lavere Ungarn og have en ret udviklet Litteratur. Madjarisk tale ogsaa flere tyrkiske Folk, som findes i det ikke-tydske Østrig, nemlig Seklerne, der bo i Transsilvanien, og Kumanerne, et lille Folkefærd ved Theis. I det ikke-tydske Østrig findes endelig endel Jøder og Sigøjnere. — For at vise Talforholdet imellem de forskjellige Nationaliter i Østrig anføres, at der i hele Monarkiet findes 15 Mill. Slaver, 5 Mill. Madjarer, 3 Mill. Italienere og 2½ Mill. Rumænere foruden 1½ Mill. af andre Stammer, — og disse Folk blive alle beherskede af 8 Mill. Tydskere.

Næringsvejene*). Uagtet det ikke-tydske Østrig for en stor Del er meget begunstiget af Naturen, staaer det langt tilbage i materiel Udvikling og kan i saa Henseende ikke maale sig med Rigets tydske Lande. Agerdyrkning og Kvægavl ere vistnok de væsentligste Næringsveje i en stor Del af Landet; men Udbyttet staaer ikke i Forhold til Jordbunden, idet Landet er delt i store Ejendomme, som besiddes af Adelen, medens Bonden lejer Jorden eller lever som Bordned. En Del af det ikke-tydske Østrig udmærker sig ved sin Vinavl, og dette gjælder navnlig om Ungarn, i hvis nordlige Del denne Kul er særdeles udbredt, og hvorfra man faaer fortrinligt Vine, som f. Ex. Tokajeren. — Endnu lavere end Agerdyrkning og Kvægavl staaer Industrien, der væsentligst indskrænker sig til de groveste og simpleste Fornødenhedsgjenstande. Bjergværksdriften har derimod fra gammel Tid været af særdeles Vigtighed, og Ungarn med Transsilvanien ere de Lande i Europa, som frembringe den største Mængde Guld og Sølv (Ungarns vigtigste Bjerggruber findes ved Schemnitz og Kremnitz); ogsaa Kobberproduktionen er betydelig. Salt faaes i det ikke-tydske Østrig navnlig i Bjergværket ved Wielitska i Galitsien (det strækker sig til en Dybde af 600 Alen under Jorden og ligner med sine Gader, Pladser og Huse en underjordisk By). De Kulleg, som findes rundtomkring i Landet, blive ikke benyttede i nogen Udstrækning, baade fordi der ikke er nogen Mangel paa Skov, og fordi Industrien staaer saa langt tilbage.

I Henseende til Handelen er det østrigske Monarki af Naturen ikke stillet meget heldigt. Søkysten er saaledes kun ringe, og den er tillige ved Alperne adskilt fra den største Del af Landet, saa at Passagen dertil er meget besværlig; Afstandene fra det Indre til Rigets Grændser ere ogsaa meget store, og denne Mangel bliver kun tildels afhjulpet ved Donau, „Østrigs Pulsaare". Uheldigt for Østrigs Handel er det ogsaa, at de Lande, som nærmest skulde være i Forbindelse dermed, kun ere Tyrkiet og Rusland, altsaa Lande, hvis Produkter omtrent ere af samme Art som Østrigs. Ved de seneste politiske Forandringer har den østrigske Regering søgt at ophjælpe Handelen og har derfor indrettet et østrigsk Toldforbund, i hvilket Varerne uden Afgifter kunne føres fra den ene Landsdel til den anden. Man har ogsaa begyndt paa at anlægge Jernbaner i Ungarn, der er den Landsdel, som fremfor Alt trænger til Forbindelsesmidler, og man kan nu reise ad Jernbane til de vigtigste Byer i Ungarn.

Religionen og Oplysningen. Som Nationaliteten er ogsaa Trosbekjendelsen meget forskjellig i det ikke-tydske Østrig. Foruden de romerske Katolikker, hvortil den største Del af Befolkningen hører, findes mange græske Katolikker i Ungarn og Bukovina samt endel Lutheranere og Reformerte iblandt Tydskerne og Madjarerne. — Oplysningen staaer meget langt tilbage. Rumænerne og de fleste slaviske Folkefærd ere aldeles vaa og uvidende, Madjarerne ere vel noget mere oplyste; men ogsaa de staa saa langt tilbage i Oplysning, at de ikke kunne maale sig med de mere dannede Folkefærd i Europa, og der

*) Det italienske Østrig skiver omtalt ved Italien.

findes selv hos dem meget faa Skoler. For den højere Undervisning er der ligeledes kun slet sørget, og der findes i det ikke-tydske Østrig kun Universiteter i Pest, Krakow og Lemberg (samt i Padova).

Den politiske Forfatning. Før 1848 bestod det østrigske Monarki af flere Lande, som hver havde sin Forfatning, og hvoraf navnlig Ungarn var selvstændig stillet. I det nævnte Aar udbrød der imidlertid Opstande rundtom i Riget, og Aarsagerne dertil vare dels de andre Nationaliteters Harme over at være beherskede af Tydskerne og dels Fordringerne om en friere Regeringsform. Madjarerne holdt længst ud mod Regeringen, og de bleve først undertvungne, da den russiske Kejser Nikolaus havde sendt Østrigerne en Hjælpehær.

Resultatet af Kampen blev, at Østrig skulde danne en Helstat, hvori de forskjellige Nationaliteter skulde være ligeberettigede, men hvori i Virkeligheden den tydske er den herskende. Ved denne Forordning bleve de forskjellige Landsdeles særegne Rettigheder ophævede, og Riget blev tillige inddelt i 20 „Kronlande." Senere har Riget faaet en fri Forfatning, men den er ikke traadt i Live for alle Landsdeles Vedkommende, og der hersker i mange Egne stor Misfornøjelse. En væsentlig Grund til Misfornøjelsen ligger i Landets finansielle Stilling, som er saaledes, at der i en Aarrække har været et betydeligt Underskud. Som en Hovedaarsag til dette Underskud maa man sætte den betydelige Hær, som Østrig maa holde paa Benene dels for at hævde sin Stilling som Stormagt og dels for at holde de Misfornøjede i Ave. Rigets Hovedfæstninger ere Olmütz, Komorn, Peterwardein og Fæstningsfirkanten i Italien. Denne sidste bestaaer af Verona og Legnago ved Adige samt Mantua og Peschiera ved Mincio, foruden en Mængde mellemliggende Skandser, og den er en af Nutidens stærkeste Befæstninger.

Byerne have, naar man undtager Italien, ikke stor Betydning i det ikke-tydske Østrig, og de ere tilmed kun faa. De største af dem ere Buda og Pest, tilsammen 200,000, Tsegedin, Theresiopel og Lemberg hver med 50,000 Indb.

Ungarn deles administrativt i fem store Distrikter, som atter deles i „Komitater" eller „Gespannschaften". I det daglige Liv adskiller man derimod Landet i Nedreungarn imod Vest og Øverungarn imod Øst.

I Nedreungarn ligge Oedenburg Vest for Donau, Pressburg, Komárn samt Buda og Pest ved Donau, Bjergværksbyerne Sjemnitz og Kremnitz Nord for Donau, Ketskemét og Tsegedin imellem Donau og Theis. — I Øverungarn ligge Tokáj Nord for Theis, Debretsin og Gross Wardein Syd derfor.

Pressburg var for Ungarns Hovedstad og de ungarske Kongers Kroningssted. Buda, af Tydskerne kaldet Ofen, danner tilligemed

Pest Ungarns Midtpunkt; Buda er det Provindsregeringens Sæde, men Pest er tre Gange større, i den er Landets Universitet, og derfra udgaaer den madjariske Bevægelse.

I **Kroatien** ligge Agram og Fiume, den sidste ved Quarnerobugten, i **Slavonien** ligger Fæstningen Essék, i **Vojvodskabet Serbien** Theresiopel og i **Banatet** Fæstningen Temesvár.

Militærgrændsen udmærker sig ved ejendommelige Forhold, som hænge sammen med Landsdelens Historie. Da Tyrkerne havde erobret Landet Syd for Sava, flygtede derboende Serber og Bosniaker over paa den anden Side af Floden og fik Lov til at tage Bolig imod at forsvare Grændsen; efterat Tyrkernes Overmagt var tilintetgjort, vedligeholdt man Militærgrændsen for at afværge Pest og Smuglerie. Jorden ejes ikke af den Enkelte, men af hele Familien; Husfaderen eller Familiens Ældste fører som et Slags Patriark Regimentet og faaer to Parter, medens de øvrige Medlemmer af Familien hver kun faa en enkelt Part af Jordens aarlige Udbytte (i Byerne er Forholdet tildels meget anderledes.) Alle vaabenføre Mænd ere Soldater, og hele Landet, der er inddelt i Militærkommandoer, bliver bestyret af Militære. — Militærgrændsen strækker sig fra det adriatiske Hav til Transsilvanien og deles i fire Afdelinger, nemlig den kroatiske, den slavoniske, den serbiske og den banatiske Militærgrændse. Bekjendte Punkter i Militærgrændsen ere Fæstningerne Peterwardein og Semlin samt Gammel Orsjova. Disse Byer ere meget smaa og have kun nogle faa tusinde Indb.

Transsilvanien (Madj. og Slav. Erdely; Tyd. Siebenbürgen) deltes før i tre Dele, der kaldtes Madjarernes, Sellernes og Sachsernes Land, og som havde Navn efter de herskende Stammer*); men nu er denne Inddeling falden bort tilligemed den særegne Forfatning. Af Byerne i Transsilvanien ere de vigtigste Hermanstadt, Klausenburg og Kronstadt.

Galitsien deles i Vestgalitsien og Østgalitsien. I Vestgalitsien ligge Krakow og Bielitsko, og i Østgalitsien Lemberg og Brody. — Krakow er Polens gamle Hovedstad og var fra 1815 til 1846 Hovedstaden i en polsk Republik. Krakow er rig paa Minder fra Fortiden, hvoriblandt den skjønne Domkirke med de polske Kongers Begravelser; udenfor Byen ligger Kosciuszkohøjen, der er opkastet som

*) Sachserne ere Tydskere og nedstamme fra tydske Kolonister, som indkaldtes i Middelalderen; de lagde Grunden til Byerne, og det er derfor, at Transsilvanien har saa mange tydske Bynavne.

Minde om den polske Nationalhelt. Lemberg og Brody, der for en stor Del beboes af Jøder, ere vigtige Handelssteder.

I **Bukovina** ligger Tsjernovits, og i **Dalmatien** Zara, der er Hovedstaden, Spálato, Ragusa og Cáttaro. — Spalato opstod omkring Diokletians Pallads, hvoraf der endnu findes store Ruiner, og som har givet Byen Navn (Palatium). I Cattaro er Lejet for den østrigske Flaade.

Kongeriget Nederlandene.

Ved Navnet „Nederlandene" forstaaes i videre Betydning alt Landet, som ligger imellem Tydskland, Frankrig og Nordsøen eller med andre Ord væsentlig Rhinens, Maas's og Scheldens Deltaer. I snævrere Betydning forstaaer man derimod ved dette Navn Kongeriget Nederlandene eller, som det sædvanligt udenfor Landet kaldes, Kongeriget Holland. — Nederlandene have været underkastede mange Omvexlinger. De hørte i sin Tid til det tydske Rige og stode fra Midten af det 16de Aarhundrede under Spanien. De nordlige Nederlande eller Holland reve sig imidlertid løs fra det spanske Herredømme og bleve ved den westfalske Fred anerkjendte som en fri Republik, der længe var en af de mægtigste europæiske Stater. De sydlige Nederlande eller Belgien bleve derimod regerede af spanske Statholdere og afstraadtes senere til Østrig. Ved Wienerkongressen gjorde den østrigske Kejser Afkald paa Belgien, og alle Nederlandene tilsammen dannede nu et Kongerige; men Forskjelligheden i Interesser, navnlig de religiøse, fremkaldte i September 1830 den belgiske Opstand, hvoraf Resultatet blev, at Nederlandene deltes i to selvstændige Stater. I Kongeriget Nederlandene vedblev det oraniske Hus at regere, i Kongeriget Belgien kom derimod en Koburger til Tronen.

Bestanddele og Folkemængde. Det under den nederlandske Konge staaende Land bestaaer af to forskjellige Afdelinger, nemlig selve Kongeriget og Storhertugdømmet Luxemburg, hvilket sidste kun staaer i Union med Kongeriget og er forbundet dermed ved det sælles Fyrstehus. En særegen Stilling har tillige den tydske Del af Limburg. Kongeriget (i det Følgende afhandles kun Kongeriget og ikke Luxemburg) sammensættes af følgende Provindser: 1. Groningen, 2. Friesland, 3. Drente, 4. Overijssel, — alle Øst for Zuidersøen. 5. Gelderland, 6. Utrecht, 7. Sydholland og 8. Nordholland, — alle langs Syd- og Vestranden af Zuidersøen. 9. Limburg, der deles i den tydske og den hollandske Del, 10. Nordbrabant og 11. Zeeland, — alle imod Syd.

Størrelsen af Kongeriget er 650 □ Mile, og Folkemængden $3\frac{1}{2}$ Mill. eller 5,500 paa hver □ Mil. Tættest er Befolkningen i Nord- og Sydholland, hvor den udgjør 12,000 paa hver □ Mil.

Nationaliteten. Til Held for Holland er dets Befolkning kun meget lidt forskjellig i national Henseende; hele Befolkningen hører nemlig til Nedertydskerne, og der viser sig kun den Forskjel, at Groningen og Friesland beboes af Frisere, og Nordbrabant af Flamlændere, medens Resten ere Hollændere. Skriftsproget for alle Hollændere er imidlertid det Hollandske, et Sprog, som har udviklet sig meget uafhængigt af Højtydsken (Højtydsk spiller i det Hele kun en ringe Rolle i Holland; Fransk kan derimod enhver dannet Hollænder.)

Næringsveiene. I Overensstemmelse med Naturforholdene er den vigtigste Næringsvej i Holland ikke Agerdyrkning, men Kvægavl, og Udførselen af Fedekvæg og Mejeriprodukter (Øst og Smør) er meget betydelig. Agerdyrkningen er imidlertid ogsaa vigtig, skjøndt Befolkningens Talrighed gjør det nødvendigt, at der indføres endel Korn. En Næringsvej, der spiller en fremtrædende Rolle i Holland, er Havedyrkningen, og Hollænderne have forlængesiden været bekjendte for deres fortrinlige Haveurter saavelsom for deres Blomsterkultur (Haarlem er Hovedsædet for Dyrkningen af Blomster, især Løgvæxter, og man seer der hele Marker, som ere bedækkede med Tulipaner, Hyacinther o. s. v.) Vigtige Fiskerier finde ikke Sted ved Landets Kyster, men desto større er den Kraft, hvormed Hollænderne have deltaget og fremdeles deltage i Silde- og Kabliovfiskeriet ved Skotland og Shetlandsøerne. Det er ogsaa bekjendt, at Hollænderne levere de finest behandlede Sild, og fra Hovedsædet for Sildefangsten, den lille By Vlaardingen ved Rotterdam sendes aarlig en Flaade paa 70 store Sejlere ud paa Sildefangst. — Om Bjergværksdrift er der ikke Tale i det flade Holland, og de eneste Produkter af Jordbunden, som anvendes, ere Leret, hvoraf der laves Mursten („hollandske Klinker"), og Torven. Torven er af saa meget større Vigtighed, som Landet er særdeles fattigt paa Skov. Industrien er derimod altid af Betydning, skjøndt Holland ikke er noget Industriland; som bekjendte Produkter af den hollandske Industri kan man anføre Geneveren, det fortrinlige hollandske Lærred og Kridtpiberne*).

Hollands Beliggenhed saavelsom dets Historie gjør dette Land til et af de første i Henseende til Handelen. Da Kyststrækningen er

*) Emnet til Kridtpiberne kommer fra Namur i Belgien og fra Coblenz; de blive især lavede i Byen Gouda i Sydholland.

meget stor, og da de brede Flodmundinger med deres fortræffelige Havne gjøre samme Nytte som Havbugter, er Adgangen til Havet overmaade let. Da nu tillige tre store Floder, som komme fra rige og tæt befolkede Lande, munde ud i Holland, er der heri givet flere fortrinlige Betingelser til et udviklet Handelsliv. Hollænderne have ogsaa arbejdet meget paa at fremme Handelen, de have i Asien stiftet sig rige Kolonier og vigtige Forbindelser (Japan) og de opnaaede herved i det 17de Aarhundrede at være det første Handelsfolk paa Jorden. Nutildags er Forholdet virkelig ikke saaledes; men Hollænderne drive altid en betydelig Handel med Landets Produkter, med Udbytter af Fiskerierne og med Varerne fra Kolonierne, foruden en vidtløftig Mellemhandel, idet en Masse Varer føres igjennem Landet.

Hvad der meget fremmer Handelsforbindelsen i selve Landet, er Kanalerne, der ere saa talrige, at saagodtsom enhver hollandsk By har Adgang til Havet. Det største Kanalarbejde i Landet er den nordhollandske Kanal, der er anlagt fra Y til Helder for at undgaa den farlige Sejlads paa Zuiderzeen, og som er sejlbar selv for meget store Skibe. Uagtet de betydelige Omkostninger er man i Færd med at forkorte Sejladsen til Y ved at grave en anden Kanal, der skal føre tværsover Landet til Nordsøen. Med Jernbaner er Holland derimod ikke saa godt forsynet; men man stræber nu efter at faa dette Forbindelsesmiddel stærkt udviklet. Hollands vigtigste Handelsstæder ere Amsterdam og Rotterdam. Amsterdams Handel var vel fordum langt større end nu; men denne By er dog endnu en af de vigtigste Handelsstæder paa Fastlandet, og den staaer i Forbindelse med hele Verden. Rotterdam handler derimod navnlig paa de ostindiske Kolonier.

Religionen og Oplysningen. Mere end Halvdelen af Hollands Beboere ere Reformerte og næsten alle de øvrige ere Katolikker; der hersker forresten fri Religionsøvelse i Landet. — Regeringen sørger med megen Omhu for Udbredelsen af Kundskaber, og det hollandske Folk staaer derfor højt i Oplysning. Den hollandske Litteratur var fordum en af de rigeste i Europa; men i nyere Tider er den bleven overstrøget af andre Litteraturer, endskjøndt den altid er af Vigtighed. For den højere Undervisning har Landet tre Universiteter, nemlig i Groningen, Utrecht og Leijden. For Malerkonsten var Holland tidligere et Midtpunkt, og mange af Mestrene i denne Konst som f. Ex. Rembrandt, Potter, Huysum høre til „den hollandske Skole". En stor Mængde Billeder af de fortrinligste, hollandske Malere findes ogsaa endnu i Landet, saavel i de offentlige Gallerier som i Privatsamlinger.

Den politiske Forfatning. Kongens Magt er indskrænket ved en Folkerepræsentation, Generalstaterne, der bestaa af to Kamre.

Endskjøndt Holland nutildags staaer langt tilbage for hvad det var i Republikkens mest blomstrende Tid, er Landet meget lykkeligt og gjør stadig Fremskridt. Selv den betydelige Statsgjæld gjør ikke meget Skaar i denne Lykke, fordi Velstanden er saa stor, og fordi Kolonierne, som have en Befolkning af 18 Mill., give Landet en betydelig Indtægt. Et fremtrædende Ønske hos Hollænderne er at faa den til det tyske Forbund hørende, men af Hollænderne beboede Del af Limburg ud af Forbundet. — Den hollandske Hær er hvervet saa stor, og Flaaden, der ligger ved Helder, er meget større end den danske. En Mængde af Byerne i det lave Holland ere forsynede med Fæstningsværker.

Byerne. Da Holland er saa tæt befolket, er det i sin Orden, at det har adskillige betydelige Byer. Man finder ogsaa, at Holland, der er mindre end Kongeriget Danmark, har tre Byer af betydelig Størrelse, nemlig Amsterdam 250,000, Rotterdam og Haag 100,000 Indb. foruden endel andre Byer med 20—50,000 Indb. De hollandske Byer frembyde mange Ejendommeligheder. De ere saaledes i Almindelighed gjennemskaarne af Kanaler; Gaderne ved Kanalerne ere beplantede med Træer, Husene, der have Gavlene til Gaden, ere af røde Mursten og Fortougene belagte med Klinker. Gjennemgaaende for de hollandske Huse er Renligheden, og den hollandske Husmoder lader hver Løverdag Huset, baade indvendig og udvendig, saavelsom Fortouget dygtig skrubbe og vaske.

I **Groningen** ligger Groningen, i **Friesland** Leeuwarden, i **Drente** er ikke nogen By af Betydning, i **Overijsel** ligge Deventer og Zwolle, begge ved Ijssel, i **Gelderland** Arnhem ved Rhinen og Nijmegen ved Waal, i **Utrecht** Utrecht ved Vechtes Begyndelse, i **Sydholland** Dordrecht og Rotterdam indenfor Mundingen af Maas, Delft og Haag indenfor Kysten og Leijden ved den gamle Rhin, i **Nordholland** Haarlem ved det udtørrede Haarlemmerhav, Amsterdam ved Y, og Alkmaar paa den nordhollandske Halve, i **Limburg** Maastricht og Venlo, i **Nordbrabant** den Bosch, Breda og Bergen op Zoom, og i **Zeeland** Middelburg og Vliessingen paa Øen Walcheren.

Haag, af Hollænderne i Almindelighed kaldet 's Gravenhage, frembyder den Ejendommelighed, at den er Residensstaden uden at være Hovedstaden. Den var oprindelig et Jagtsæde for Greverne af Holland ('s Gravenhage o: det Grafen Gehege) og har længe været Fyrsteresidens; den er ogsaa kun derved bleven en betydelig By og har i Modsætning til de andre hollandske Byer ikke megen livlig Handelsvirksomhed. Leijden, Romernes Lugdunum Batavorum, har et historisk berømt Navn paa Grund af den spanske Belejring og af Uni-

versitetet, ved hvilket Hollands første Videnskabsmænd have virket. Ogsaa nutildags er Universitetet fortrinligt, og det har ypperlige Samlinger af naturhistoriske Gjenstande og af Sager fra Japan og de indiske Kolonier.

Amsterdam, Landets Hovedstad, ligger ved den lille Flod Amstels Udløb i Ij og ved Begyndelsen til den store nordhollandske Kanal. Da Jordbunden, hvorpaa Amsterdam er bygget, kun bestaaer af løst Sand og Dynd, frembyder denne By den Mærkelighed, at alle Husene ere byggede paa nedrammede Pæle; Bygningen under Jorden koster sædvanlig ogsaa mere end Bygningen over Jorden. Der gives faa Byer, hvis Udseende er saa „hollandsk" som Amsterdams. Som det sees af Grundplanen, gjennemskjæres den halvkredsformede By af en Mængde Kanaler, som have træbeplantede Gader paa begge Sider og som alter staa i Forbindelse med mange andre Kanaler; hele Byen bestaaer som en Følge heraf af Øer, efter Sigende 90, der ere forbundne ved flere hundrede Broer. Storartet i Amsterdam er Alt, hvad der hører til Havneanlæggene og Handelen; af monumentale Bygninger har den kun faa, og herimellem kan man fremhæve „Raadhuset", der nu er Kongens Pallads, men som forresten i Reglen staaer ubeboet. Kirkerne i Amsterdam ligesom i mange andre hollandske Byer have i Billedstormeriets Tid mistet saagodtsom alle indvendige Prydelser, Noget, som følger af den reformerte Læres Opfattelse af Kirkens Udstyrelse. — Overfor Amsterdam, paa den modsatte Side af Ij, ligger Zaandam, der er saa beljendt af Peter den Stores Ophold; man viser der den Træhytte, som Tsaren beboede, medens han arbejdede som Skibstømmermand paa et Værft i Zaandam.

Grundplan af Amsterdam.

Gaderarti i Amsterdam.

Kongeriget Belgien.

Bestanddele og Folkemængde. Belgien bestaaer af følgende Provindser: 1. Sydbrabant i Midten af Landet, 2. Limburg, 3. Antwerpen og 4. Østflandern imod Nord, 5. Vestflandern imod Vest, 6. Hainaut (Hennegau) 7. Namur (mør) og 8. Luxemburg imod Syd, endelig 9. Liége (Lüttich) imod Øst. — Størrelsen af Landet er 550 □ Mile og Folkemængden 5 Mill. eller 9000 paa hver □ Mil. De fleste Provindser have endog en tættere Befolkning end Middeltætheden (Østflandern 15,000); men Limburg, Namur og Luxemburg staa langt under Middeltætheden (Luxemburg 2500).

Nationaliteten. Belgien, der i saa mange Henseender danner en Modsætning til Holland, er et Land, hvori der forekommer hæftige nationale Rivninger. Det er nemlig beboet af to forskjellige Stammer, Flamlændere imod Nord og Valloner imod Syd. Flamlænderne staa meget nær ved Hollænderne, det flamske Sprog ligner ogsaa det hollandske overmaade meget og adskiller sig væsentligst derfra ved sin Retskrivning, idet Flamsk har beholdt den gammeldags Retskrivning. Vallonerne nedstamme fra de belgiske Galler, med hvilke Romere og Franker have blandet sig (Navnet Valloner, Holl. Waler, er det Samme som Galler; sammen hermed hænger Nordboernes Navn „Valland" for Nordvestfrankrig). Det vallonske Sprog er som en Følge af Folkets Oprindelse en fransk Dialekt.

Naar man nærmere bestemmer de to Nationaliteters Forhold til hinanden i Belgien, viser det sig, at Noget over Halvdelen af Belgierne

tale Flamsk og Noget under Halvdelen tale Vallonsk. Sproggrændsen falder omtrent sammen med en Linie, som gaaer fra Liége og Syd for Brüssel til Calais, saaledes at Vallonerne fortrinsvis bebo de vestre og Flamlænderne de lavere Dele af Landet (i Frankrig findes ogsaa nogle Vallooner og nogle Flamlændere). Ifølge det Foregaaende er ikke blot Flertallet af Beboerne i Belgien, men ogsaa de vigtigste belgiske Byer flamske; men desuagtet har den flamske Nationalitet i Belgien ligetil den nyeste Tid været langt uheldigere stillet end den vallonske. De belgiske Embedsmænds officielle Sprog var nemlig udelukkende fransk, i Skolerne lærtes kun Fransk og den dannede Klasse talte ligeledes kun Fransk (i Brüssel tales Fransk i den ovre, fornemmere Del af Byen, i den nedre, mest af simple Folk beboede Del tales Flamsk); men nu er der skeet meget for at skaffe Flamsk en bedre Plads. Dygtige Forfattere have saaledes begyndt at danne en særegen flamsk Litteratur og det er endelig kommet saa vidt, at Regeringen blot maa ansætte saadanne Embedsmænd i de flamske Provindser, som kunne Flamsk.

Næringsvejene. Uagtet Belgien hører til de af Naturen bedst udstyrede Lande, maa Beboerne, da Landet er saa tæt befolket, anstrænge sig meget for at vinde Udkommet. Belgierne have imidlertid allerede fra gammel Tid i enhver Retning søgt at benytte deres Lande naturlige Hjælpekilder, og dette Land er derfor særdeles rigt. Men desværre er Rigdommen uheldig fordelt, og Proletariatet er saa stort, at i Flandern hvert 12te Menneske bliver ernæret af Fattigvæsenet (hos os hvert 30de Menneske).

Imellem de forskjellige Næringsveje staaer Agerdyrkningen øverst, og der gives faa Lande i Europa, hvor den naaer et saa højt Trin som i Belgien. Flandern er især Hjemmet for Agerdyrkningen, og enhver Mark dyrkes der med samme Omhu, som man ellers dyrker en Have. Kornet udgjør dog ikke nogen Udførselsgjenstand (Belgien maa tværtimod indføre meget Korn til den talrige Befolkning); men dette er derimod i høj Grad tilfældet med Humlen, der dyrkes fortrinlig i Flandern og som derfor udføres i Mængde til Frankrig og andre Lande. Sandsen for Havedyrkning er ligeså udviklet hos Flamlænderne som hos Hollænderne, og i Gent findes flere hundrede Drivhuse, hvorfra en Mængde Blomster føres til forskjellige Egne af Europa. Kvægavl af Betydning finder kun Sted i Luxemburg, og i denne Provinds er tillige megen Skov. — Da Ardennerne ere meget rige paa brugbare Mineralier, spiller Bjergværksdrift en meget betydelig Rolle i Belgien, og dette Land frembringer af alle europæiske

Lande mest Kul efter England, samt meget Jern og Zink. De belgiske Kul anvendes ikke alene i Belgien, men udføres ogsaa i Mængde til Frankrig.

Den belgiske Industri har i Aarhundreder staaet meget højt, og der var en Tid, da de belgiske Fabrikker vare de første i Verden (i Gent alene fandtes i Middelalderen 40,000 Væverstole, og denne By kunde stille 80,000 Bevæbnede i Marken; andre Byer som Löwen, Ypern f. Ex., der nu ere uden stor Betydning, herte dengang til de vigtigste i Europa). De blodige Kampe, som førtes imellem de stridbare Borgere og Herrerne af Flandern og Brabant, endte med, at adskillige Byer bleve halvt ødelagte, og en Mængde belgiske Væverе flygtede derfor til England, hvor de grundlagde dette Lands Fabrikker. Belgiens Industri er dog endnu betydelig og kappes i flere Henseender med den engelske. Liége med dens Omegn har saaledes de første Vaabenfabrikker i Europa og herfra forsynes mange europæiske Hære med Geværer og Kanoner, Verviers er Sædet for Klædefabrikkerne („brabantsk Klæde"), Gent er Belgiens Manchester og har betydelige Bomulds- og Linnedmanufakturer, Tournay er bekjendt af de saakaldte „Brüsselertæpper", som forfærdiges der. En hos Flamlænderne, saavel de belgiske som de franske udbredt Industri er Forfærdigelsen af Knipliuger, der tilvirkes ved Hæslid af Kvinderne baade i Staderne og paa Landet, og mange Tusinder vinde derved deres Udkommne; de bedste Knipliuger faaes fra Brüssel og dens Omegn.

Belgiens Plads i Europa er saaledes, at dette Lands Handel for en stor Del maa være Mellemhandel. Befolkningen har imidlertid paa alle Maader søgt at give Handelen en anden Karakter, og det er lykkedes i høj Grad, idet Fabrikaterne afgive Emnet til en betydelig direkte Handel. Landets Mangel paa Søkyst (den er kun 9 Mile) afhjælpes ved sejlbare Floder og Kanaler, og hertil er der i den nyere Tid kommet et stort Net af Jernbaner. Dette Net, der paabegyndtes kort efter Adskillelsen fra Holland, er forholdsvis større end noget andet Lands, Englands undtaget. Belgiens vigtigste Sehandelsstad er Antwerpen, idet Scheldeu er sejlbar for de største Skibe ligetil denne By, som dog ligger 10 Mile fra Havet; Ostende, Belgiens eneste Havn ved Havet, er derimod af Vigtighed som Overfartssted til England.

Religionen og Oplysningen. Næsten alle Belgierne ere Katholikker; men forresten have alle Troesbekjendere fri Religionsøvelse i Landet. Den katolske Geistlighed, i Spidsen for hvilken Erkebispen af Mechelen staaer, har imidlertid ved sin Klogt erhvervet sig megen

Indskydelse, idet den efterhaanden har tilkjøbt sig en Mængde af de mindre Landejendomme. Sine store Indtægter benytter Geistligheden til at underholde en Mængde Klostre samt Universitetet i Löwen, og Belgien kan med Rette betragtes som Pavedømmets vigtigste Forpost imod Nord. — Oplysningen i Belgien er langtfra saa god som i Holland, og en Trediedel af Befolkningen kan ikke læse. For den høiere Undervisning sørge fire Universiteter, af hvilke Staten underholder de to (i Liége og Gent), Geistligheden det tredie (i Löwen) og en privat Forening det fjerde (i Brüssel). Som i Holland var der ogsaa fordum i Belgien en fortrinlig Malerskole („den flamsk-brabantske"), til hvis Mestre hørte Brødrene van Eyck, Rubens og van Dyck. I mange belgiske Byer findes ogsaa fortrinlige, saavel offentlige som private Malerisamlinger.

Den politiske Forfatning. Da Belgierne ved Revolutionen 1830 havde løsrevet sig fra Forbindelsen med Hollænderne, valgte de Leopold af Sachsen-Koburg til Konge, og de have under hans kloge Styrelse og med en meget fri Forfatning (Folkerepræsentationen bestaaer af to Kamre, Senatet og Repræsentanternes Kammer) gjort betydelige Fremskridt, idet Landets naturlige Hjælpekilder ere blevne fremtjulpne paa mange Maader. Den belgiske Hær er dobbelt saa stor som den danske, en belgisk Flaade findes derimod ikke. I Henseende til Forsvarsvæsenet frembyder Belgien den Mærkelighed, at næsten enhver større By er besat eller forsynet med et Citadel; men dette er en Følge dels af, at Landet paa Grund af dets Flathed meget mangler naturlige Forstandsninger, og dels af, at det gjentagne Gange har afgivet den Valplads, hvor de vigtigste Krige i Europa ere blevne udkjæmpede. Den stærkeste Fæstning i Belgien og Rigets Baadenplads er Antwerpen; Brüssels Fæstningsværker ere derimod nyderenne.

Byerne. Uagtet Belgien er mindre end Holland og kun 100 □ Mile større end Nørrejylland, har det ikke mindre end fire Byer paa 100,000 Indb. eller derover. Landets største By er Brüssel, der med sine Forstæder har 300,000 Indb.; Byer paa 100,000 Indb. ere Antwerpen, Gent og Liége, adskillige andre af Byerne have 20—50,000 Indb. En stor Del af de belgiske Byer have bevaret et middelalderligt Udseende, og overalt træffer man Privathuse med takkede Gavle og prægtfulde Forsider, Minder om Datidens Borgeres Rigdom. Et andet Minde om de belgiske Borgeres Rigdom i Middelalderen afgive de storartede Raadhuse, som man finder i næsten alle, selv de mindre belgiske Byer, og som i Pragt overgaa endog Kirkerne, der dog ellers pleje at være de prægtfuldeste Bygninger. Som de skjønneste Raadhuse kan man anføre Brüssels og Löwens.

I **Sydbrabant** ligge Brüssel og Löwen, i **Limburg** er ikke nogen By af Betydning, i **Antwerpen** ligge Antwerpen ved Schelde og Mechelen, i **Østflandern** Gent ved Schelde, i **Vestflandern** Kortryk, Ypern, Brügge og Ostende, den sidste ved Havet, i **Hainaut** Tournay eller Doornik, Mons [mongs] og Charleroi, i **Namur** Namur ved Maas, i **Luxemburg** er ikke nogen By af Betydning, i **Liége** ligge Liége ved Maas, Verviers og Spa.

Raadhuset i Brüssel.

Brüssel eller Bruxelles [brøssel], Belgiens Hovedstad, deles i to Dele, hvoraf den ene ligger høit, og den anden lavt. Sammen hermed høre adskillige andre Modsætninger; thi den høiere Del har en moderne Udseende med mange regelmæssige Bygninger og bebos blot af den fornemmere, fransktalende Befolkning, den lavere Del har derimod fortrinsvis et gammeldags Udseende og bebos mest af Flamlændere. Brüssel er iøvrigt en af de smukkeste Byer i Europa; den prægtfuldeste Del deraf er Parken, som er omgiven af offentlige Palladser, og hvorfra man har en herlig Udsigt over den lavere Del af Byen. I Byens lavere Del, der er Sædet for en vigtig Industri og Handel, findes af interessante Mindesmærker især Raadhuset, foran hvilket Egmont og Horn blev henrettede, og Martyrmonumentet, der er reist over de i Septemberdagene faldne Belgiere. Brüssels prægtfulde Boulevarder, dens livlige Gader og dens til Boulevarder omdannede Fæstningsværker minde meget om Paris; mange Englændere bo i Brüssel, da den er et billigere Opholdssted end England. — Udenfor Brüssel ligger det kongelige Lystslot Laeken, og en Mil Syd for Staden ligger Valpladsen ved Waterloo eller Belle Alliance med flere Mindesmærker, hvoriblandt Løvehøien med en stor Løve, der er støbt af erobrede franske Kanoner.

Antwerpen var først i Middelalderen et Sæde for Verdens-

handelen og afløste i saa Henseende Brügge; senere gik det tilbage med Byen, den blev belejret og erobret af Spanierne og den mistede endelig sin Handel, idet den westfalske Fred bestemte, at Schelden skulde spærres. Napoleon vilde atter hæve Antwerpen frem og anlagde to store „Bassins" eller Havne; men det er først i den nyeste Tid, at Byens Handel har taget et betydeligt Opsving. Foruden de stærke Fæstningsværker og de betydelige Havneanlæg frembyder Antwerpen mange Seværdigheder, hvoriblandt navnlig Domkirken, det smukkeste gothiske Mindesmærke i Nederlandene, med et meget højt Taarn. I Antwerpen findes Mindestøtter for van Dyck, som fødtes der, og for Rubens, der fødtes i Köln, men som forresten levede i Antwerpen, hvor han virkede ikke blot som Maler, men ogsaa som Statsmand.

Domkirken i Antwerpen.

Gent havde sin mest glimrende Tid under Karl V, som blev født i denne By; mange mærkelige Bygninger; hvoriblandt Byens Vagttaarn, Beffroi eller Bellfried (et saadant Beffroi findes i mange belgiske Byer) minde om Gents Blomstringstid. Brügge er kun en Skygge af, hvad den var i Middelalderen; men dens mange prægtfulde Bygninger vidne nogsom om dens tidligere Betydning. Ostende er af Vigtighed ikke blot som Overfartssted til England, men ogsaa som Sobadested. Spa er ligeledes et meget besøgt Badested.

Keiserdømmet Frankrig.

Allerede et Blik paa Kaartet viser, at Frankrig udgjør en for sig afsluttet Helhed, der er fordelagtig stillet, og som af Naturen er bestemt til at være af stor Betydning for vor Verdensdel. Frankrig danner saaledes en Sexkant, i hvilken Linien fra det nordlige til det sydlige Hjørne (denne Linie gaaer over Landets Hovedstad, Paris) omtrent har samme Længde som Linien fra det vestlige til det østlige

Hjørne. Det begrændses endvidere for største Delen af virkelige Naturgrændser, saaledes Rhinen, Jura, Vestalperne, Pyrenæerne og Havet, og det er kun mod Nordøst, at en Naturgrændse mangler. Frankrig er tillige slikket til Kultur af forskjellig Art, da det bestaaer baade af Højland og af Lavland, og da det for en stor Del ligger under et gunstigt Himmelstrog, og det staaer endelig i fortrinlig Forbindelse med Omverdenen saavel ved sejlbare Floder som ved tre forskjellige Dele af Havet.

Værdien af alle disse Naturbetingelser bliver forhøjet ved Folket, som beboer Frankrig. Uagtet Franskmændene ikke have samme Oprindelse, ere de i Tidernes Løb smeltede sammen til et Hele, der føler, at Frankrigs Hæder bør gaa fremfor Alt, og at enhver Franskmand bør være stolt af at høre til »la grande nation«. Det er denne Følelse, som i Forening med Nationens fremragende Egenskaber gjentagne Gange har gjort Frankrig til den mægtigste Stat i Verden.

Bestanddele og Folkemængde. I tidligere Tid bestod Frankrig af en Mængde forskjellige Landskaber, hvis Herrer for største Delen vare Vasaller af Kongen, men som dog vare saagodtsom uafhængige. De franske Konger, der vare udgaaede fra Landskabet Ile de France (det kaldes »Ile« o: Ø, fordi det er omgivet af flere Floder) stræbte imidlertid efter Enhed; men denne Enhed blev først fuldført ved Revolutionen 1789, der tilintetgjorde Landskabernes særlige Privilegier og indedelte Frankrig i Departementer, som alle blev ens stillede. Departementsinddelingen er den administrative Inddeling, som gjælder nutildags (Frankrig tæller 89 Departementer og i Spidsen for hvert af dem staaer en Præfekt); men man anvender desuagtet i daglig Tale hyppig den gamle Provindsinddeling, og denne beholdes ogsaa i det Følgende.

Af Provindserne ligge langs med Randen 1. Artois, 2. Picardie 3. Normandie og 4. Bretagne, — alle mod Nordvest. 5. Poitou, 6. Aunis, 7. Saintonge, 8. Guienne, 9. Gascogne og 10. Béarn (Navarra), — alle mod Vest. 11. Roussillon, 12. Languedoc, 13. Avignon og Venaissin, 14. Provence og 15. Nizza, — alle mod Sydøst. 16. Dauphiné, 17. Savoien, 18. Franche Comté og 19. Elsass, — alle mod Øst. 20. Lothringen og 21. Flandern, — begge mod Nordøst. — I det Indre ligge 22. Ile de France, 23. Champagne, 24. Orleanais, 25. Maine, 26. Touraine, 27. Anjou, 28. Bourgogne, 29. Lyonnais, 30. Auvergne og 31. Limousin. — Hertil kommer endelig 32. Den Corsica.

Frankrigs Størrelse er 10,000 □ Mile og Folkemængden 37 Mill., hvad der altsaa giver en Tæthed af 3700 Mennesker paa

hver □ Mil. Mærkeligt nok, er Befolkningens Tilvæxt i Frankrig overmaade ringe, idet den kun udgjør ½ pCt., medens den i en stor Del andre europæiske Lande udgjør 1 pCt. om Aaret. Paa Landet er Folkemængden endogsaa aftagen mange Steder, men til Gjengjæld er den stærkt tiltagen i de større Byer.

Nationaliteten. Som ovenfor angivet, beboes Frankrig næsten udelukkende af en Nationalitet og danner derfor en stor Modsætning f. Ex. til de tydske Forbundslande. Selve Franskmændene ere et Blandingsfolk. I den ældste Tid beboedes en stor Del af Frankrig af Kelter, en Folkestamme, der har indtaget store Strækninger af Europa (keltiske Folk beboede nemlig Sydtydskland, Schweiz, Norditalien, Frankrig, Belgien, de britiske Øer og Dele af Spanien). I de fleste Egne ere Kelterne imidlertid blevne denationaliserede og have da kun bidraget til at danne et af de Grundelementer, hvoraf flere nyere Folkeslag ere fremgaaede. Dette er saaledes Tilfældet i Frankrig, hvor de ere blevne denationaliserede saaledes, at de kun findes ublandede i Bretagne. Disse ublandede Kelter, de saakaldte Bretons eller Bretzads have nagtet Trykket fra Franskmændene vedligeholdt deres Sprog, ikke blot i daglig Omgang, men ogsaa i Undervisningen og i Kirken. Kun i det sydlige Frankrig dannedes Oldbefolkningen ikke af Kelter, men af Iberer, en Folkestamme, hvis ublandede Efterkommere er den halve Million Basker, som bo ved den inderste Krog af den biscayiske Bugt paa begge Sider af Pyrenæerne.

Allerede før Kristus begyndte Denationaliseringen i Frankrig, idet Romerne trængte ind og erobrede først Provincia (nu Provence) og senere under Cæsar det øvrige Gallien. Følgen af den romerske Erobring var, at det latinske Sprog blev det herskende i Gallien. I Folkevandringens Tid trængte Germaner ind i det romaniserede Gallien, saaledes navnlig Franker og Burgunder og herved skete en ny Blanding. Af langt ringere Betydning var derimod Indvandringen af Normannerne, der næsten udelukkende holdt sig til Normandiet.

Paa Grund af den forskjellige Oprindelse findes der i Frankrig to forskjellige franske Folkesprog. I Sydfrankrig tales Provencalsk eller Langue d'oc (af Ordet oc o: ja, der kommer af det latinske hoc og svarer til det Nordfranske oui). Provencalsk, der i lang Tid havde stor litterær Betydning, da det var det Sprog, hvorpaa Troubadurerne kvædede, tales af Folket i Frankrig næsten til Loire og desuden i endel af det franske Schweiz og langs Spaniens Østrand (Spanierne kalde dette Sprog Catalonisk). I Nordfrankrig tales Langue d'oil eller Langue d'oui, der ved Siden af keltiske og romerske indeholder mange germaniske Elementer. Det nordfranske Folkesprog har efterhaanden udviklet sig mere og mere, og under Frants den Første herskede det sig til Nationalsproget, til Skriftsproget for alle de Franske og Talesproget for de Dannede*).

Af Folk, som bebo Frankrig og som ikke have Fransk til Sprog, findes kun Germaner i en Del af Flandern, det Halve af Lothringen samt hele Elsass, Italienere i den østlige Del af Nizza og paa Corsica, endelig Basker og Bretons.

Næringsvejene. Endskjøndt der paa enkelte Steder som f. Ex. i Champagne og i Gascognes Kystegne ikke er frugtbart Land, maa man dog sige, at Frankrigs Jordbund i det Hele er frugtbar. Agerdyrkningen staaer desuagtet ikke paa noget høit Trin, og som en af Hovedaarsagerne hertil maa man sætte, at Jorderne siden Revolutionen 1789 paa mange Steder ere blevne udstykkede i meget smaa Ejendomme. Uagtet Landets Frugtbarhed maa det ogsaa indføre endel Korn. Hvad Frankrig derimod frembyder i Overflodighed, er Vin, og dette Land er ogsaa det rigeste Vinland i Verden. Af de franske Vine kan man adskille fire Hovedsorter, nemlig Bordeauxvinen, Champagnen, Bourgognen og Muskatvinen (i Middelhavsegnene). Af andre Planter, som ere Gjenstand for Dyrkning i det Store, kan man fremhæve Frugttræerne (franske Navne paa flere Frugtsorter antyde nolsom Frugttræernes Betydning i Frankrig; i Normandiet er Æblemost, Cider, en almindelig brugt Drik), Olietræet („Provenceolie"), Morbærtræet i Sydfrankrig (næstefter Italien frembringer Frankrig af alle Lande i Europa mest Silke) og endelig Runkelroen, der i Mængde benyttes til Sukker. Kvægavlen staaer ikke paa noget højt Trin i Frankrig, og der maa derfor stadig indføres meget Slagtekvæg ligesom ogsaa mange Heste til Armeen (dette Sidste er af megen Betydning for en krigersk Stat som Frankrig). Paa Skove var Frankrig forhen meget rig; men i Revolutionstiden har man ødelagt en stor Del af dem, og man behandler endnu ikke Skovene godt. Kejseren arbejder imidlertid med Iver paa at fremme Landbruget og i det Hele den materielle Udvikling.

Da Frankrig har en saa stor Kyststrækning, er det intet Under, at Fiskerierne spille en vigtig Rolle. De drives ikke alene ved Kysten, men ogsaa ved Island og Newfoundland. Af megen Betydning

*) Som Vidnesbyrd om Nordboernes Indflydelse i Frankrig findes endnu mange enkelte Ord i det franske Skriftsprog samt endel Stednavne i Normandiet f. Ex. med Endelsen bec, Nord. Bekr (Caudebec o: Kalvebæk), fleur, Nord. fljot, Flod (Honfleur, Honfluur), tot, Nord. toft (Grastot o: Græstofte, Langetot o: Langetofte), ville, Nord. bol (Abbeville) o. s. v., — endvidere Cherbourg o: Skjærborg, la Hogue o: Høge o. s. v.

er Østersøfangsten, som med stor Dygtighed og Omhu drives baade ved Kanalen og ved den biscayiske Bugt. Bjergværksdriften staaer ikke i noget Forhold til Landets Udstrækning. I hele det store Land frembringes af Mineralier især Jern og Kul, men ikke i nogen betydelig Mængde. De vigtigste Jerngruber findes i Omegnen af St. Etienne, og de vigtigste Kulgruber sammesteds og tillige i Flandern. Af Kul maa der imidlertid indføres en stor Mængde, da den franske Industri behøver meget mere af dette Mineral, end Landet selv leverer. Den franske Industri er nemlig en af de vigtigste i Verden og overgaaes kun af den engelske. Det Karakteristiske for de franske Fabrikvarer er deres Elegants og Smagfuldhed, og i denne Henseende overgaa de alle andre Landes Frembringelser. Iblandt de franske Fabrikvarer, der omfatte alle Slags Arbejder, kan man fremhæve Mode- og Luxusvarerne fra Paris, Silkevarerne fra Lyon og St. Etienne, Bomuldsvarerne fra forskjellige Egne af Landet og endelig Jernvarerne fra St. Etienne.

Ligesom den franske Industri kun staaer tilbage for den engelske, saaledes gaaer det ogsaa med den franske Handel. Den indenlandske Handel er særdeles levende og befordres baade ved de Naturforhold, som ere antydede ovenfor, og ved fortrinlige Forbindelsesmidler, saavel Kanaler som Jernbaner. Ogsaa den udenlandske Handel er af stor Betydning, da Landet til sine Fabrikker behøver mange Raastoffer og tillige udfører en Mængde Fabrikater. I de senere Aar er den i overordentlig Stigen, idet Kejseren ved Traktater med forskjellige Regeringer i høj Grad har sættet Handelsforholdene. De vigtigste Søhandelssteder ere Le Havre, Nantes, Bordeaux og Marseille.

Religionen og Oplysningen. Den største Del af Frankrigs Beboere ere Katolikker, og af Protestanter findes der kun 1½ Mill. Dette Land danner altsaa ogsaa i religiøs Henseende en Enhed fremfor enhver anden af Europas Storstater. Alle Trosbekjendere have ieveigt fri Religionsøvelse. Almenoplysningen i Frankrig staaer langtfra paa et saa højt Trin, som man skulde vente efter Nationens Forhold i flere andre Retninger, og Trediedelen af Fransmændene kunne ikke læse eller skrive. Dette er saa meget mærkeligere, som det franske Folk i Aandsudvikling og politisk Dannelse staaer højere end alle andre Folk, Englænderne undtagne. For den højere Undervisning sørges der imidlertid meget i Frankrig. I Spidsen for det franske Undervisningsvæsen staaer Universitetet i Paris, en Indretning, der ikke ligner et Universitet i andre Lande, men nærmest maa betragtes som et Undervisningsministerium. I Stedet for

Universiteterne i andre Lande har man i Frankrig Akademier, som svare til et Fakultet andensteds, og hvoraf der er et i hvert Departement. I enkelte af Byerne findes flere Fakulteter, saaledes i Paris, hvor de navnlig danne Sorbonnen. Sorbonnen var længe Europas berømteste Højskole og blev besøgt af mange Udlændinge; i Middelalderen hørte dertil et «Collegium dacicum», som i flere Aarhundreder var Samlingssted for videlystne Nordboer (Absalon, Anders Sunesen og Peder Sunesen have studeret ved Sorbonnen); først efter Reformationen opsøgte Nordboerne at studere i Paris, og de droge derefter til Wittenbergs Universitet. — I enkelte Retninger af Videnskaben indtage Fransmændene den første Plads (Mathematik, Naturvidenskab og Historie), og der gjøres overalt i Landet Meget for Videnskabernes Fremme. Iblandt de videnskabelige Selskaber er der et, som er verdensberømt, nemlig det saakaldte Institut eller det franske Akademi i Paris, der er stiftet af Richelieu. Af Bibliotheherne indtager det kejserlige Bibliothek i Paris med over 2 Mill. Bind den første Plads i Verden. Ogsaa for Konsten gjøres der særdeles Meget i Frankrig. Der har vel ikke saaledes som i flere andre Lande i gammel Tid existeret nogen berømt fransk Malerskole, men til Gjengjæld har Frankrig frembragt flere af den nyere Tids fortrinligste Malere som f. Ex. Horace Vernet.

Den politiske Forfatning. I lang Tid har Frankrig været det Land, som har givet Tonen an i Europa og ikke mindst i Alt, hvad der angaaer ledende politiske Ideer. De store historiske Begivenheder i Frankrig have ogsaa havt megen Indflydelse paa hele Europas Historie (Ludvig XIV, — Revolutionen 1789, — Napoleon I, — Restaurationen — Julirevolutionen 1830 og „Borgerkongen" Louis Philippe — Februarrevolutionen 1848 og Præsidenten Louis Napoleon, — Napoleon III „de Fransks Kejser" 1852). Den nuværende Kejser har længe med Dygtighed styret Landet, idet han paa den ene Side har hævet Frankrigs Magt udadtil, saa at det for Tiden er den mægtigste Stat i Verden, og paa den anden Side med Jernhaand har befæstet Ordenen indadtil og tillige paa mange Maader har søgt at fremme Landets Hjælpekilder. En Svaghed ved hans Styrelse er dog Finanserne, idet Statsgjælden uagtet Indtægternes Forøgelse er steget uhyre meget.

Det franske Kejserdømme stetter sig paa den almindelige Stemmeret, altsaa paa Lighedens Princip; men der herskjer desuagtet kun meget ringe Frihed i Landet. Kejseren har vel givet et Slags konstitutionel Forfatning, idet han deler Magten med et Senat, hvis Medlemmer han udnævner for Livstid, og med en lovgivende

Forsamling, som Folket vælger ved almindelig Stemmegivning, men de Rettigheder, som ere tildelte disse Forsamlinger, have ringe Betydning, og Kejseren kan derfor næsten betragte sig som Eneherskер.

Allerede for længe siden har det vist sig, at Franskmændene ere en krigerisk Nation, og at de ere de første Soldater i Verden. Alt hvad der angaaer Hæren, er derfor særdeles udviklet i Frankrig, og man kan regne, at den franske Hær i Fredstid er omtrent ½ Mill. Mand, imedens den i Krigstid kan forøges til det Dobbelte. Den franske Flaade var tidligere ikke betydelig; men den nuværende Kejser har ogsaa bragt den i Vejret, og den staaer kun tilbage for den engelske. Orlogshavnene ere Cherbourg ved Kanalen, Brest, Lorient og Rochefort imod Vest og Toulon ved Middelhavet. Af Fæstninger har Frankrig langt over 100, hvoraf flere høre til de stærkeste i Europa. Da Landets Nordøstgrændse er aaben imod Udlandet, er der ved denne Grændse en Mængde Fæstninger som f. Ex. Lille, Valenciennes og Metz; af de andre Fæstninger kan man fremhæve Strassburg imod Tydskland, Besançon imod Schweiz, Grenoble imod Italien, Perpignan og Bayonne imod Spanien. Ogsaa Paris er i den nyere Tid blevet omgivet med stærke Mure og en Række detacherede Forter, og hele denne By danner derfor en uhyre Fæstning.

Byerne. Frankrig har ikke mange store Byer, men til Gjengjæld ere enkelte af dem desto større. Af de større Byer ligge tre i det Indre af Landet, nemlig Paris henved 2 Mill., Lyon 300,000 og St. Etienne 100,000 Indb. De øvrige større Byer ligge i en Kreds langsmed Randen af Landet, nemlig Rouen og Le Havre imod Nordvest, Nantes imod Vest, Bordeaux imod Sydvest, Toulouse imod Syd, Marseille og Toulon imod Sydøst, Strassburg imod Øst, og Lille imod Nord. Af Byerne i Kredsen har Marseille 250,000, Bordeaux og Lille 150,000 og Resten hver omtrent 100,000 Indb.

I **Artois** ligger Arras, i **Picardie** Amiens og Abbeville, begge ved Somme, Calais og Boulogne, begge ved Havet, Ham og St. Quentin, begge imod Øst; i **Normandie** Dieppe ved Havet, Rouen og Le Havre, begge ved Seine, Caen [kang] og Cherbourg, den sidste ved Havet; i **Bretagne** St. Malo, Brest og Lorient ved Havet, Rennes inde i Landet og Nantes med dens Udhavn Paimbœuf ved Loires Munding.

Calais og Boulogne ere af Vigtighed som Overfartssteder til England. Ham er bekjendt af sit faste Slot, der i nyere Tider ofte har været brugt til Statsfængsel bl. A. for den nuværende Kejser. Dieppe er et af de mest besøgte franske Sobadesteder. Rouen er Normandiets gamle Hovedstad og har endnu en Mængde Minder fra Normannernes Tid, saaledes navnlig den store Domkirke, hvori Rolf Ganger ligger begraven. I Rouen er en betydelig Fabrikvirksomhed og i dens Omegn findes ligeledes en Mængde Fabrikker. Le Havre er for en stor Del af Vigtighed, fordi den er Udhavn for Rouen og Paris. Cherbourg er en af Frankrigs stærkeste Fæstninger; de store Havnearbeider paabegyndtes af Napoleon I og ere med uhyre Bekostninger blevne fuldførte af den nuværende Kejser. Brest er meget befæstet, ikke blot af sin Krigshavn, men ogsaa af sit Bagnio; i de seneste Aar ere imidlertid Galejslaverne i Brest saavelsom i Rochefort deporterede til Cayenne. Nantes fører Handelen paa de franske Kolonier i Amerika.

I **Poitou** ligger Poitiers [tje], i **Aunis** La Rochelle og Rochefort, begge ved Havet; i **Guienne** Bordeaux ved Garonne, i **Gascogne** Bayonne ved Adour og i **Béarn** Pau.

Endel af Landskabet Poitou fik i Revolutionstiden Navnet Vendée (den største Del heraf danner nu Vendéedepartementet) og blev berømt for sin Troskab imod Bourbonerne. Bordeaux er en af Frankrigs prægtigste Byer; Vinhandlerne i Bordeaux faa en stor Del af deres Varer fra Landskabet Médoc, som ligger imellem Gironde og Havet. Pau er Fødestedet for to Konger, Henrik IV, som fødtes paa det derværende Slot, og Carl Johan XIV (Bernadotte).

I **Roussillon** ligger Perpignan, i **Languedoc** Toulouse og Cette, begge ved den languedocske Kanal, Montpellier og Nimes indenfor Kysten; i **Avignon** Avignon ved Rhone, i **Provence** Arles ved Rhone, Aix [æs] indenfor Kysten, Marseille [sæi] og Toulon ved Havet; i **Nizza** ligger Nizza.

Montpellier ligger i en Egn, der er bekjendt for sin Skjønhed og sit sunde Klima, og den er derfor Vinteropholdsstedet for en Mængde Fremmede. Nimes udmærker sig ved at besidde flere berømte Levninger fra Romertiden, hvoriblandt et stort Amfiteater (det sydøstlige Frankrig er i det Hele rigt paa Levninger fra den romerske Tid).

Avignon og Venaissin tilhørte forhen Pavestaten, men blev ved Revolutionen inddragne i Frankrig. I Byen Avignon findes endnu mange Minder om „Pavernes babyloniske Fangenskab", saaledes bl. A. de mægtige Ruiner af det pavelige Residenceslot. Aix, Romernes Aquæ Sextiæ, er meget besøgt paa Grund af sine Svovlbade. Marseille anlagdes af Grækerne og fik Navnet Massilia; dens fortrinlige Havn har allerede i tidlig Tid gjort den til en vigtig Handelsstad, og den fører nutildags Frankrigs Handel paa Algerien og Levanten. Udenfor Provence ligge de for deres sunde Klima bekjendte Hyeriske Øer, der besøges af mange syge Fremmede. En endnu større Mængde

Fremmede komme til den halvt franske, halvt italienske By Nizza, (Provindsen Nizza blev for kun Aar siden tilligemed Savoien afstaaet til Frankrig). Nizza ligger i Le for alle Vinde undtagen Sønden-vinden og har derfor et saa mildt Klima, at den kaldes „Europas Drivhus".

I **Dauphiné** ligger Grenoble midt i Landet og Vienne ved Rhone, i **Savoien** Chambery, i **Franche Comté** Besançon og i **Elsass** Mühlhausen og Strasburg.

Grenoble var Hovedstaden i det gamle Dauphiné, hvis Herre kaldtes Dauphin efter Delfinen i Familievaabnet; den sidste Herre af Dauphiné testamenterede Landet til Frankrig, og de franske Tronarvinger antoge derefter Navnet Dauphin. Den lille By Chambery er Hovedstaden i det vaa og ufrugtbare Savoien, hvis Indbyggere, Savoiarderne, drage omkring, navnlig til Paris for at tjene en Sum som Lirebrærjere, Skorstensfejere o. s. v. Strasburg ligger midt i den store Rhindal, og overfor Kehl i Baden, hvortil der fører en storartet Jernbro. Strasburg, hvis Beboere, som i det Hele Elsasserne, tale Tydsk, er især bekjendt af sin skjønne gotiske Kirke Münsteren (dette Navn kommer af monasterium d: Kloster og bruges om mange Kirker i Tydskland) med et Taarn, der er 245 Alen høit.

I **Lothringen** ligge Nancy, Metz og Verdun, og i **Flandern** Cambray, Valenciennes, Lille og Dünkerken, den sidste ved Havet.

Lille udmærker sig som Rouen ved at være Midtpunktet for en udmærket Fabrikvirksomhed. Dünkerken, der beboes af Flamlændere, er Frankrigs nordligste By.

I **Ile de France** ligge Paris og Versailles, den første ved Seine; i **Champagne** Reims, Chalons sur Marne og Troyes, den sidste ved Seine; i **Orleanais** Orleans og Blois, begge ved Loire, i **Mans** Le Mans, i **Touraine** Tours ved Loire, i **Anjou** Angers [jå]. i **Bourgogne** Dijon og Chalons sur Saone, i **Lyonnais** Lyon og St. Etienne, den første ved Rhones og Saones Sammenløb, i **Auvergne** Clermont Ferrand og i **Limosin** Limoges.

„Verdensstaden" Paris er allerede opstaaet i gammel Tid og kaldtes af Romerne Lutetia Parisiorum efter det gallisle Folk Parisierne, som beboede Egnen deromkring. Uagtet Lutetia var af Vigtighed, findes der næsten ingen romerske Levninger i Paris, og selv fra Middelalderen indeholder Paris kun Lidt. Den er tvertimod i Et og Alt en moderne By og tjener som et af Midtpunkterne for den moderne Verden. Sit nuværende Udseende har Paris endogsaa især

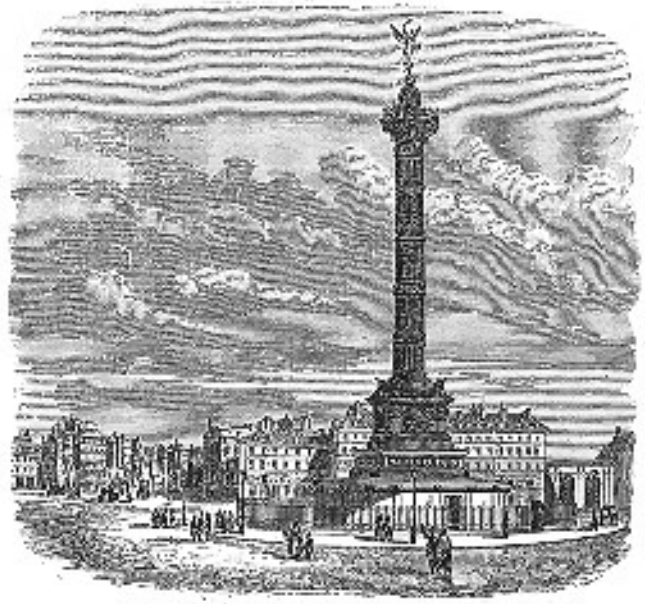

Julisjøjlen 140 F.

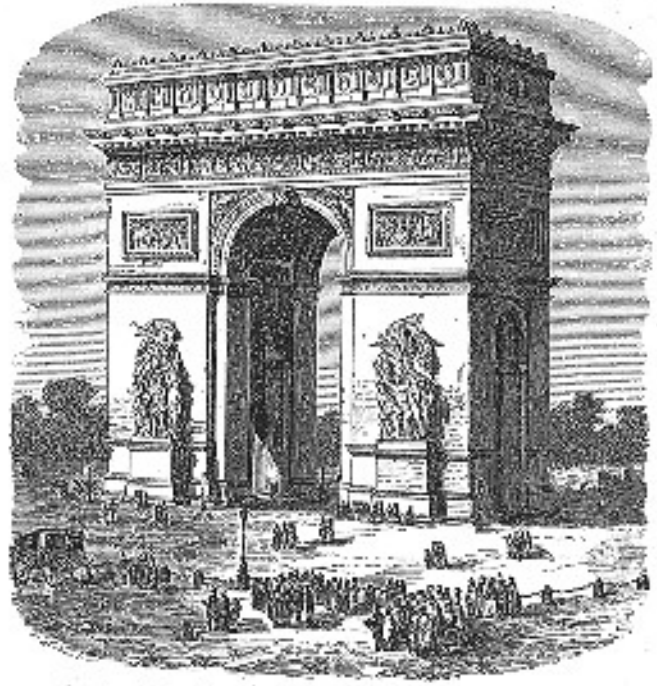

Triumfbuen 154 F (Mindremærk 115 F.)

saaet i den allernyeste Tid, idet den nuværende Kejser har ladet og fremdeles lader foretage en Mængde storartede Bygningsarbeider, hvorved det snavsede Lutetia (af lutum, Dynd) er omdannet til en af Verdens pragtfuldeste Byer. Ved disse Arbejder faaer ogsaa den urolige Pariserbefolkning Noget at fortjene, og de brede, nye Gader kunne tillige ikke, saaledes som det var Tilfældet med de mange, smalle Gyder, som forhen fandtes i Paris, benyttes til Barrikadekampe.

Af Grundplanen fremgaaer det, at Paris, som omfatter et Rum af en Kvadratmils Omfang eller ligesaa meget som Øen Amager, bestaaer af tre Dele, nemlig Hovedmassen af Byen paa den højre Seinebred, den ældste Del af Byen eller Cité, omgivet af Seinen, samt Faubourg St. Germain og Quartier latin paa den venstre Seinebred. Over Seinen føre en Mængde Broer, hvoriblandt Pont neuf med Henrik IV's Rytterstøtte er den mest bekjendte. Tværs-

Grundplan af Paris.

igjennem Byen gaa to nye Hovedgader, Rue de Rivoli og dens Fortsættelse fra Nordvest til Sydøst, og Boulevart de Sebastopol omtrent fra Nord til Syd. Paa forskjellige Steder i Byen findes saakaldte Boulevarter (dette Ord er det Samme som „Bolværk" og anvendtes tidligere om Fæstningsværkerne, men er nu gaaet over til at betegne

Navnet paa enhver Gade, som er beplantet med Træer). Den egentlige Boulevart, som strækker sig paa den høire Seinebred i en Bue fra Bastillepladsen til Concordepladsen er den livligste Del af hele Paris og udmærker sig ved sin Elegans, sine pragtfulde Boutiker og sine mange Theatre (iblandt Paris's Theatre, hvortil høre de første i Verden, maa fremhæves Molières Skueplads, Theatre francais og den store Opera). — Fra Bastillepladsen, der er prydet med den storartede Julisøjle, som blev rejst paa den gamle Bastilles Plads og under hvilken de i Gadekampene i Juli 1830 og i Februar 1848 faldne Borgere ligge begravne, fører Rue St. Antoine forbi Raadhuset, Hotel de ville, med Grévepladsen til Rue de Rivoli. Ved Siden af denne ligger Palais royal, der før tilhørte Familien Orleans, og som indeholder pragtfulde Boutiker og Restaurationer, der ligge omkring en Have, og Louvre med Tuillerierne (tuile). Disse to Slotte vare før adskilte, men ere nu med uhyre Bekostninger blevne forenede; Louvre indeslutter Paris's herlige Malerisamling foruden Antiker o. s. v., Tuillerierne beboes af Kejseren. I Flugt med Tuillerierne ligger Tuillerihaven, der gaaer ud til Concordepladsen, som er en af de skjønneste Pladser i Verden, med den i græsk Tempelstil under Louis Philippe opførte Madeleinekirke og med Obelisken fra Luxor, som er ført dertil fra Ægypten og er rejst paa Guillotinens Plads. Paa den anden Side af Concordepladsen ligge de skjønne Haveanlæg, de elysæiske Marker, der føre op til Triumfbuen, som er rejst i Anledning af Napoleons Sejre. Et andet storartet Mindesmærke for Napoleons Sejre er Vendomesøjlen.

I Cité findes ikke mange mærkelige Bygninger; dog maa man nævne Notredame, Paris's Hovedkirke og det vigtigste Monument i hele Byen fra Middelalderen.

Paa den venstre Seinebred ligger helt imod Vest den store Militærskole med Marsmarken, hvor de storartede Revuer holdes, og Invalidernes Hotel, som danner en Bolig for 5000 Invalider og hvis Kirke er indrettet til et pragtfuldt Begravelsessted for Napoleon I (hans Lig førtes dertil fra St. Helena i 1840). I Midten ligger Palais du Luxembourg med en fortrinlig Malerisamling, Sorbonnen og den store Kirke Pantheon, i hvis Kjælder man har nedsat Ligene af flere berømte Franskmænd (Voltaire, Rousseau o. fl.). Imod Øst ligger den botaniske Have, Jardin des plantes med store naturhistoriske Museer og med en berømt Samling af levende Dyr. Imellem Mærkelighederne paa den venstre Seinebred maa endelig anføres Katakomberne, der bestaa af gamle underjordiske Stenbrud og som senere ere blevne Gjemmestedet for Dødningbenene

fra nedlagte Kirkegaarde (Paris's nuværende Kirkegaarde findes ved Byens Udkanter og iblandt dem er den interessanteste Père Lachaise med Hundreder af berømte Mænds og Kvinders Gravminder).

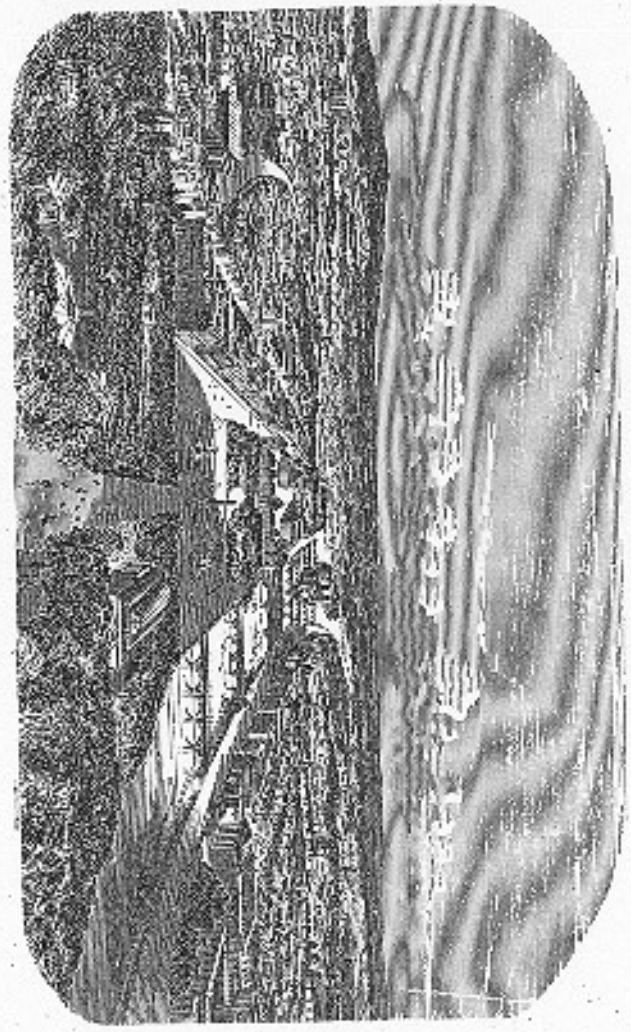

Udsigt fra Triumfbuen over Paris.
(I Midten de elysæiske Marker, Concordepladsen med Obelisken fra Luxor, Tuilleriehaven, Tuillerierne og Louvre, — tilhøjre Seinen med Cité, Faubourg St. Germain og Quartier latin, — tilvenstre Madeleinekirken og den egentlige Boulevart.)

Til Byen Paris knytter sig en mangesidig Interesse. Paris's Historie giver tillige Frankrigs og derved for en stor Del hele Verdens Historie, og man træffer derfor overalt i Paris paa Steder, som ere mindeværdige ved historiske Begivenheder. Som en Følge af, at den franske Regering i lang Tid har fulgt Centralisationsprincipet, inde-

holder Paris i mange Retninger Alt, hvad der er af Vigtighed i Landet, og man kan derfor næsten sige: „Paris det er Frankrig". Den livlige Pariserbefolkning med sit skjønne Sprog og sine sine Sæder samt med sit Hang til Forlystelser af enhver Art giver Paris noget særdeles Tiltrækkende, og den er derfor „den morsomste By i Verden".

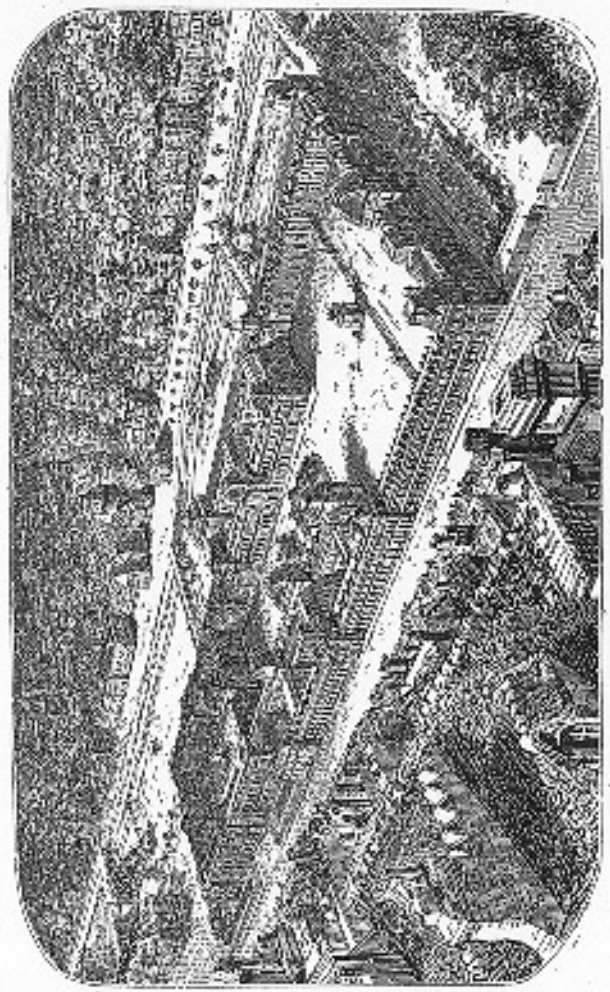

Louvre og Tuillerierne.
(Louvre tilvenstre, Tuillerierne tilhøjre.)

Omegnen af Paris er meget smuk og man seer overalt Villaer og Slotte, der ligge mellem Lystskove og Vinhøje. Udenfor den sex Mile lange Fæstningsmur ligger en Række detacherede Forter, hvor-

iblandt Slottet Vincennes med sin smukke Lystskov er mest bekjendt. Paa den anden Side af Paris ligger den skjønne Lystpark Boulognerskoven og længere borte ligge Slottene St. Cloud og St. Germain. I større Afstand fra Paris ligge Versailles og St. Denis samt Slottene Fontainebleau og Compiègne.

Versailles, en By paa 40,000 Indb., opstod, da Ludvig XIV valgte dette Sted til sin Hovedresidens og lagde det prægtfulde Slot i Rococostil, der blev efterlignet, selv af mange Tydskerfyrster rundtom i Europa. Til Slottet høre vidtstrakte Haveanlæg, der ere anlagte af Le Nôtre og staa som Typus paa „den franske Havekunst" og hvori der er Masser af Statuer og mægtige Vandspring. Senere byggedes ved Enden af Versaillehaven to mindre Slotte, nemlig det store Trianon og det lille Trianon. Under Louis Philippe er Versaillesslottet atter sat istand, og det er tillige indrettet til et storartet Museum for Frankrigs Historie og indeholder en Mængde Malerier og Skulpturarbejder. St. Denis udmærker sig ved den skjønne Kirke med Gravene for de franske Konger, hvis Lig dog ere tilintetgjorte i Revolutionsraseriet. Det prægtfulde Slot Fontainebleau indeholder adskillige Minder om Dronning Christine af Sverrig, som boede der i flere Aar efter sin Tronfrasigelse.

Reims er bekjendt af den prægtige gothiske Kirke, hvori de franske Konger bleve kronede; ikke langt fra Reims ligger den lille By Epernay, der er Midtpunktet for Fabrikationen af Champagne. Blois udmærker sig ved sit gamle Slot, der har spillet en stor Rolle i Frankrigs Historie. Lyon har en fortrinlig Beliggenhed og den var allerede i Romernes Tid en stor By (den hed i Oldtiden Lugdunum). Den har længe været et Midtpunkt for Sydfrankrig og dens Silkefabrikker ere de største i hele Europa. Kun faa Mile fra Lyon ligger Sydfrankrigs anden Fabrikstad, St. Etienne med store Baand- og Silkefabriker. Clermont Ferrand ligger i en Dal paa Auvergnes Højslette og omgives i nogen Afstand af den udslukte Vulkankjede; Byen er ogsaa for en stor Del bygget af Lava.

Corsica gjennemskjæres fra Nord til Syd af en Bjergkjæde, der naaer til en Højde af 8,000 Fod. Corsicanerne, som tale Italiensk, staa paa et meget lavt Kulturtrin, og af Dens Produkter er kun Tømmeret, som afgiver et Emne til den franske Krigsflaade, af Betydning. Corsicas gamle Hovedstad er Bastia; den nuværende Hovedstad er Ajaccio, der er bekjendt som Napoleons Fødeby.

Schweiz.

Dette Land ligger indklemt imellem Frankrig, Italien og Tydskland, og er et Indland uden Søkyst. I gamle Dage kaldtes den største Del af Schweiz „Helvetien" og regnedes til Gallien. Senere blev Landet en Del af det tydske Rige; men i 1307 indgik Beboerne i de tre Kantoner eller Landskaber Schwyz, Uri og Unterwalden et Forbund imod den tydske Kejsers Overgreb. Dette var Begyndelsen til det schweizerske Eedsforbund (die Eidgenossenschaft). Efterhaanden sluttede de nærliggende Kantoner sig til Forbundet, og ved den westfalske Fred blev dettes Uafhængighed af det tydske Rige anerkjendt. I Tidernes Løb kom flere Kantoner til, og ved Wienerkongressen fik endelig Forbundet sin nuværende Udstrækning.

Bestanddele og Folkemængde. Schweiz er en Forbundsstat, der bestaaer af 25 Republiker (22 Kantoner, af hvilke tre, nemlig Basel, Appenzell og Unterwalden, atter ere delte i to Afdelinger eller Halvkantoner). Kantonerne ere følgende: 1. Genève, 2. Pays de Vaud, 3. Neuchâtel, 4. Solothurn og 5. Basel, der deles i Halvkantonerne Basel Stadt og Basel Landschaft, — alle imod Nordvest; 6. Aargau, 7. Zürich, 8. Thurgau og 9. Schaffhausen, — alle imod Nord (Schaffhausen ligger Nord for Rhinen og danner en Enklave i Baden). 10. Appenzell, der deles i Halvkantonerne Innerrhoden og Ausserrhoden, 11. St. Gallen og 12. Graubünden, — alle imod Øst (en Del af Graubünden ligger paa Sydsiden af Alperne). 13. Ticino, som ganske ligger paa Sydsiden af Alperne, og 14. Wallis eller Valais — begge imod Syd. 15. Freiburg, 16. Bern, 17. Luzern, 18. Zug, 19. Schwyz, 20. Uri, 21. Unterwalden, der deles i Halvkantonerne ob dem Walde og nid dem Walde, og 22. Glarus, — alle i det Indre. (Schwyz, Uri, Unterwalden og Luzern kaldes tilsammen „die Waldstädte" o: Skovbygderne).

Størrelsen af Schweiz udgjør 750 □ Mile. De enkelte Kantoner have en meget forskjellig Størrelse; de største ere nemlig over 100 □ Mile (Bern og Graubünden), medens de mindste kun ere 4—5 □ Mile store (Genève, Zug og Schaffhausen). Folkemængden i Schweiz udgjør 2½ Mill. eller 3300 Indb. paa hver □ Mil.

Nationaliteten. I national Henseende frembyder Schweiz store Forskjelligheder, da det tæller ikke mindre end fire forskjellige Nationaliteter, som danne adskilte Grupper og hvoraf de tre ere Romaner, medens den fjerde bestaaer af Tydskere.

Det sydvestlige Schweiz er fransk, og hertil høre Kantonerne

Genève, Pays de Vaud og Neuchatel samt det Halve af Valais, en Del af Freiburg og Lidt af Solothurn og Bern. Den Del af Schweiz, som ligger paa Sydsiden af Alperne, nemlig hele Ticino og en Del af Graubünden, er italiensk. I den højeste Del af Graubünden bo Rætoromaner eller Ladiner, et Folkefærd, hvis Oprindelse endnu ikke er bragt paa det Rene (efter Nogle skulle de være romaniserede Kelter); deres Sprog, i hvilket der udgives Blade og Smaabøger, ligner meget Italiensk. Rætoromanerne findes ikke blot i Schweiz (den øvre Rhindal og den øvre Inndal eller Engadin), men ogsaa, skjøndt i ringe Tal, i Noget af Tyrol og i en Flodbdal i Savoien. Den øvrige Del af Schweiz er bebodt af Tydskere. — Af Schweizerne tale ⅔ Mill. Fransk, 150,000 Italiensk, 50,000 Rætoromansk og Resten Tydsk. Iøvrigt leve de forskjellige Nationaliteter i Schweiz i Fred med hverandre.

Næringsvejene. Da Schweiz er et Bjergland fremfor noget andet i Europa, kan Agerdyrkningen naturligvis ikke være af særdeles Vigtighed i dette Land. Agerdyrkning af Betydning finder ogsaa kun Sted i de lavere Egne, og der maa derfor indføres meget Korn til Schweiz. Schweizernes Hovednæringsvej er derimod Kvægavl; og Landet frembringer især en Mængde fortræffelig Ost. Fiskeri, Skovdrift og Bjergværksdrift ere uden videre Betydning.

Uagtet man skulde tro, at Schweiz, der saagodtsom mangler Kul og tillige er omgivet af Lande, i hvilke Beskyttelsestold hersker mere eller mindre, ikke kunde have nogen Industri, er dette langtfra Tilfældet; Schweiz's Industri er endog saa stor, at den maaer Belgiens. Man maa i Schweiz adskille to Fabrikdistrikter; i det nordlige Schweiz fabrikeres især Bomulds- og Silkevarer (Zürich og Basel), i det franske Schweiz derimod især Ure (Hovedsædet for denne Fabrikation er Genève og La Chaux de Fonds i Neuchatel). Den udviklede Industri giver Anledning til en saa betydelig Handel, at Schweiz i denne Henseende indtager en fremragende Plads i Europa. Der er ogsaa fra Schweizernes Side gjort Meget for at fremme Forbindelsen med de omgivende Lande, saaledes Alpeveje, Dampskibsfart paa Søerne og endelig Jernbaner, hvilke sidste forgrene sig omkring til de vigtigste Dele af Landet og tillige gjøre Adgangen til Schweiz meget let (en Alpebane mangler dog). At Landets Naturskjønhed er en Indtægtskilde for Beboerne, have vi tidligere omtalt, og den Sum, der aarlig udgives af de Rejsende, som besøge „det skjønneste Bjergland i Verden", er overmaade betydelig.

Religionen og Oplysningen. Uagtet de nationale Forskjelligheder i Schweiz ikke have givet Anledning til Rivninger, ere saadanne derimod ofte fremkomne som Følge af, at Landet er bebodt af Reformerte og Katolikker (Schweiz er nemlig Calvinismens Vugge, og den reneste Lære har i sin Hjemstavn maattet kjæmpe meget med Katolicismen). For Tiden ere de religiøse Partier i Schweiz dog komne til Ro, og alle kristne Religionssekter have fri Religionsøvelse. Naar man vil give et almindeligt Begreb om de forskjellige Trosbekjendelsers Udbredelse i Schweiz, kan man sige, at de Reformerte bo i et bredt Bælte langs Randen af Landet fra Sydvest til Nordøst, hvorimod Katolikkerne bebo det Indre og det Sydlige af Landet. Langt over Halvdelen ere Reformerte og Resten Katolikker.

Oplysningen i Schweiz staaer paa et høit Trin, og dette gjælder navnlig om Almenoplysningen, for hvilken der i Overensstemmelse med Landets demokratiske Forfatning gjøres særdeles Meget. For den højere Undervisning gjøres derimod ikke saa Meget, navnlig fordi Staten ikke saaledes som det ellers i Regelen er Stik, fordrer, at dens Embedsmænd skulle have studeret. Schweiz har dog flere høiske Universiteter og franske Akademier. En Mængde Schweizere have ogsaa erhvervet sig et stort Navn som Videnskabsmænd; Konsten har derimod aldrig staaet paa noget høit Standpunkt i dette Land.

Den politiske Forfatning i Schweiz frembyder mange Ejendommeligheder, hvortil der ikke findes Magen i noget andet europæisk Land. I lang Tid var der i Schweiz mange indre Stridigheder som en Følge af Demokraternes Bestræbelser imod de tildels oligarkiske Forfatninger for Kantonerne. I 1848 vandt imidlertid det demokratiske Parti aldeles Sejer og indførte den nuværende Forfatning. I Spidsen for hele Edsforbundet staaer Forbundsforsamlingen, der vælges ved almindelig Stemmeret og bestaaer af to Kamre; og denne Forsamling vælger atter Forbundsraadet (Ministeriet), i Spidsen for hvilket staaer en Præsident, som vælges paa et Aar. — Ved Siden af denne Representation for hele Forbundet staa de enkelte Kantoners Representationer, der ogsaa ere demokratiske og som tillige ere af megen Vigtighed, forbi Forbundet saa lidt som muligt blander sig i de enkelte Kantoners Anliggender.

Sammen med hele denne demokratiske Forfatning høre en Mængde andre Forhold. Embedsmændene blive saaledes valgte af Folket og blot paa et bestemt Aarrmaal; Lønningerne ere tillige saa ringe, at den højest lønnede Embedsmand i Landet, Præsidenten, kun har 3000

Rdl. om Aaret. En stagende Hær har Schweiz ikke; men derimod en Militz, der tæller den forholdsvis betydelige Styrke af henved 200,000 Mand. Enhver vaabenfør Schweizer bliver øvet i Vaabenbrug, og allerede Smaadrengene omgaaes med Skydevaaben. Paa Grund af disse Forhold har Edsforbundet kun meget faa Udgifter, og Schweiz har derfor i Modsætning til andre Stater ikke alene ingen Statsgjæld, men endog en Statsformue af flere Mill. Rdl.

Byerne. Da Schweiz for en stor Del er gjennemskaaret af Bjerge, kan der ikke være noget betydeligt Opland til de enkelte Byer, og de schweizerske Byer ere derfor i det Hele smaa. De største af dem ere Genève og Basel 40,000, Lausanne, Zürich og Bern 20—30,000 Indb.; de øvrige Byer ere i Størrelse som de danske Kjøbstæder. — De fleste af Kantonerne have samme Navn som deres Hovedstæder.

I Kanton **Genève** ligger Genève, der er berømt af sin dejlige Beliggenhed ved Rhonés Udløb af Genèvesøen. Genève er den rigeste By i Schweiz og er Opholdsstedet for mange Fremmede; i Rhonen ligger Rousseaus Ø med Havneanlæg og med en Mindestøtte over Stadens berømteste Søn. I Kanton **Vaud** ligge Lausanne og Vevey, begge ved den for sin Skjønhed bekjendte Nordkyst af Genèvesøen.

I Kanton **Neuchatel** ligge Neuchatel og La Chaux de Fonds, i Kanton **Graubündten** Chur ved Rhinen, i Kanton **Bern** Bern ved Aare, og Interlaken imellem Brienzersø og Thunersø. — Bern udmærker sig ved sit ene, prægtige Forbundspalads, hvori Forbundsforsamlingen holder sine Møder. Interlaken, hvis Navn betyder af »inter lacus«, er bekjendt af den dejlige Udsigt, som man har derfra til Berneralperne, og mange Fremmede komme derfor til denne By.

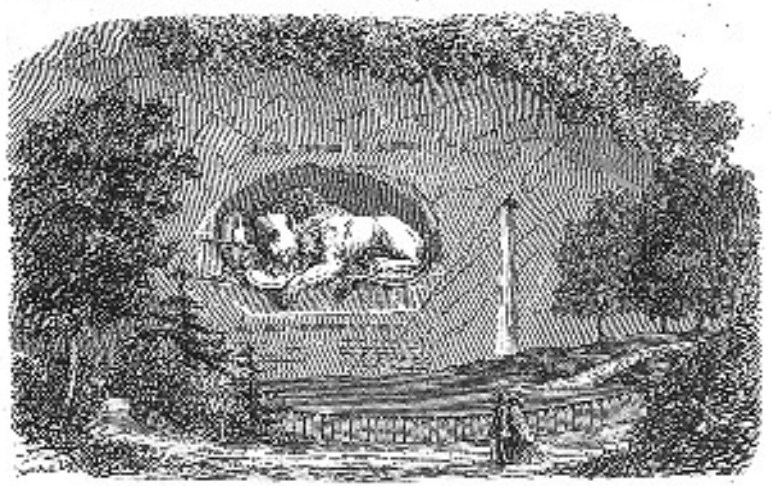

Schweizerløven (Længde 28 Fod).

I Kanton **Luzern** ligger Luzern med Thorvaldsens herlige Løvemonument, der er rejst til Minde om de den 10de Aug. 1792 i Tuillerierne faldne Schweizergardere. I Kanton **Schwyz** ligger Einsiedelen med et Kloster, hvori der er et berømt Mariabillede, som aarlig samler 150,000 Pilgrime om sig.

VI. De britiske Øer.

A. Naturen.

Kun faa Lande i Verden ere saa heldigt stillede af Naturen, som de britiske Øer. Allerede deres Beliggenhed er fortrinlig, idet de ligge saaledes, at der fra dem er en nem Adgang, ikke blot til en stor Del af Europa, men ogsaa til det atlantiske Hav, der tjener som den vigtigste Handelsvej til de andre Verdensdele. Den store Havarm, Kanalen, som stiller de britiske Øer fra det øvrige Europa, er ikke bred nok til at danne en Adskillelse og paa den anden Side saa bred, at den forhindrer Fremmedes Indblanding. De britiske Øers Kystform er endvidere særdeles fordelagtig, da intet Punkt paa Storbritannien er mere end 15 og intet Punkt paa Irland er mere end 8 Mile fjernet fra Havet, ikke at glemme, at de britiske Kyster ere særdeles rige paa Havne. Til alt dette komme endelig de mange Fordele, som selve Landet frembyder, og som nøjere blive omtalte i det Følgende.

Jordbunden. Ved Betragtningen af Kvartet faaer man den Formodning, at de britiske Øer danne en Fortsættelse af Mellemeuropa, og denne Formodning bliver til Visshed, naar man undersøger de nævnte Øers Jordbundsforhold. Jordlagene paa begge Sider af Kanalen svare nemlig til hinanden, og de ere kun blevne adskilte ved Dannelsen af Kanalen. I Modsætning hertil frembyde de nordlige Dele af de britiske Øer stor Lighed med Nordeuropa, og det synes

heraf, som om der i sin Tid, men længe før den nuværende Jordperiode har været en Forbindelse imellem Skotland og Norge, og at Bjergene paa de nordlige Dele af de britiske Øer ere en Fortsættelse af de norske Fjelde.

I Overensstemmelse med det Anførte er Englands sydøstlige Del et Lavland, der i mange Henseender ligner det overforliggende Fastland. Det danner nemlig et afvexlende, af Høje og Sletter bestaaende Land, der er særdeles frugtbart og tæt bebygget. Dette Land er Sædet for den engelske Agerdyrkning, det vrimler af gamle Herregaarder og velbyggede Forpagtergaarde, man finder ikke store sammenhængende Skove, men der er overalt levende Hegn og skjønne Løvpartier af Træer, og denne Del af England gjør derfor ogsaa Indtrykket som „en stor Park". — I Englands vestlige Del hæve Højene sig op til Bjerge, som falde i fire forskjellige Partier, de devonske Bjerge i Cornwall, de cambriske Bjerge i Wales, den peninske Kjæde midt op igjennem Nordengland, og endelig Cumberlandsbjergene helt oppe imod Vest. Det højeste Punkt i disse Bjerge er Snowdon, 3400 Fod. De højere Dele af dem danne i Regelen ufrugtbare Hedestrækninger, de lavere Dele ere derimod frugtbare og veldyrkede.

Paa Grændsen imellem England og Skotland ligge Cheviot Hills [tʃiviət], der staa i Forbindelse med den peninske Kjæde, og selve Skotland deles efter Højden i to Hovedpartier, Lavlandet og Højlandet. Det skotske Lavland synker sig langsomt ned imod den store Indsænkning, som strækker sig tværsover Landet og i hvilken man har gravet Glasgowkanalen. I Sammenligning med England er dette Land vistnok mindre frugtbart, men det maa dog altid erklæres for at være et gunstigt Land. Grændsen imellem Lavlandet og Højlandet i Skotland dannes af Grampicusbjergene [græmpiənz], der gaa tværsover Mellemskotland, idet de altsaa dele Nord- og endel af Mellemskotland have til Højlandet, Resten til Lavlandet. I Grampiansbjergene ligge de britiske Øers Kulminationspunkter, Ben Macdhu, og Ben Nevis [neviss] 4100 Fod. Ogsaa igjennem det skotske Højland gaaer en Indsænkning, hvori man har gravet et Kanalsystem, den caledoniske Kanal, som for endel dannes af Indsøer. En stor Del af det skotske Højland danner Moser, Sumpe og Hedestrækninger.

De skotske Bjerge, der ligesom Hovedmassen af den skandinaviske Halvø gaa i Retning fra Nordøst til Sydvest, fortsætte sig ud paa Øerne langs Kysten. Disse ere derfor bjergrige, og have vilde Klippekyster, der sætte en Bom for de mægtige Havbølger og ere

sønderrevne som den norske Kyst. Som en Fortsættelse af disse Bjerge staa de Bjergpartier, som findes hist og her paa Irland. Denne Ø er imidlertid, under Ét betragtet, et Lavland, og det er kun paa enkelte Steder, navnlig langs Kysten, at man finder Bjerge. Irland er et frugtbart Land, men det indeslutter ogsaa store Mosestrækninger.

I Henseende til Jordbundens Sammensætning vise de britiske Øer stor Afvexling. Det maa dog fremhæves, at Jordbunden i det sydlige England bestaaer af Kridt, som svarer til Normandiets, og i Cornwall af Skifer og Granit ligesom i Bretagne, samt at det nordlige Skotland dannes af Granitgneis ligesom den skandinaviske Halvø. Der findes ikke virksomme Vulkaner paa de britiske Øer, men i de nordlige Dele ere der mange Basaltmasser, som betegne Fortidens Vulkaner. Det skjønneste Parti af Basalt findes paa den hebridiske Ø Staffa. Basalten optræder der med mægtige Søjler, hvorimellem Havet har skyllet ind saaledes, at der er dannet en Hule, i hvilken Bølgeslaget fremkalder en sangende Lyd og som derfor efter Ossians Digte har faaet Navnet „Fingalshulen".

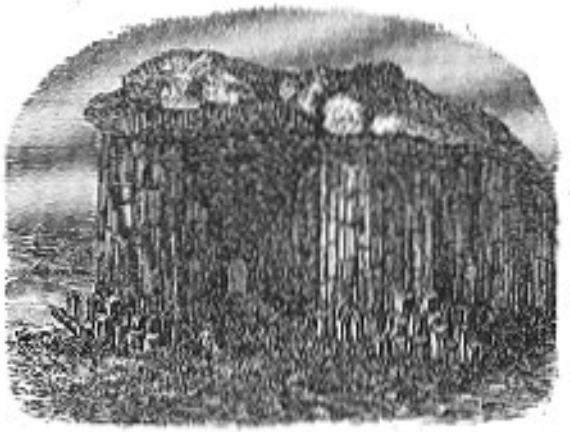

Fingalshulen paa Staffa (70 Fod lang).

Karakteristisk for Bjergene paa de britiske Øer og navnlig i England er Rigdommen paa brugbare Mineralier, og det er dem, der danne en af Hovedkilderne til det engelske Folks store Rigdomme. Af Metallerne maa man især nævne Jernet, Tinnet, Blyet og Kobberet (af Jern frembringer Storbritannien mere end hele den øvrige Jord tilsammen). Tinnet findes i Cornwall*); af Vigtighed er ogsaa Saltet fra Cheshire. Disse Mineralier betyde dog ikke nær saa Meget for Storbritanien som

*) Dette Metal hører til de sjeldnere forekommende og Tingruber og Betegning findes kun paa to Steder i Verden, nemlig i Cornwall og paa Den Banka ved Malakka. Paa Grund af Tinnet kaldte de Gamle længe de britiske Øer og senere Scillyøerne „Kassiteriderne" (Tin findes imidlertid ikke paa Scillyøerne.)

Kullene. Udbytter af Kulgruberne i Storbritannien overgaaer nemlig langt andre Landes, og man kan sætte Værdien deraf til 200 Mill. Rdl. om Aaret eller Mere end Udbyttet af Mexicos Sølvgruber eller Kaliforniens Guldlejer*). Imedens Hovedmassen af Kullene anvendes til Landets Fabrikker, gaaer en betydelig Mængde til Udlandet, og Hovedpladserne for Kulhandelen til Søs ere Hartlepool, Sunderland, Newcastle og flere Punkter ved Bristolkanalen.

Floderne og Søerne. Som Jordbunden ere Flodforholdene særdeles heldige paa de britiske Øer. Uagtet Landets ringe Størrelse og nogtet Flodernes ringe Længde (de største Floder, Themsen og Severn have kun en Længde af 50 Mile), ere de meget vandrige og de ere tillige, da deres Løb er meget jævnt, i høi Grad sejlbare. En betydelig Fordel for Sejladsen yde mange af de britiske Floder derved, at de ved deres Udløb have brede Mundinger, og at de ikke danne Deltaer. Paa Grund af de heldige Flodforhold har det været forholdsvis let at danne Kanalstrømme, som tjene til Forbindelse imellem de forskjellige Sider baade af Storbritannien og Irland.

I **Storbritannien** løbe mod Øst Themsen, Humber [hʌmbər], Tweed [tvi:d], Forth og Tay [fɔ:θ, te:], og imod Vest Severn, Mersey [mə:zi], og Clyde [klaid]. Themsen (Eng. Thames), der i sit øvre Løb kaldes Isis [aisis], er, uagtet sin ringe Længde en af Verdens vigtigste Floder, idet den afgiver en fortrinlig Sejlads for meget store Skibe op til Verdens største Handelsstad (Byer: Oxford og London.) Humber opstaaer af to Floder, Trent og Ouse (By ved Ouse: York, — ved Humber: Hull.) Tweed har blot Betydning, fordi den danner endel af Grændsen imellem England og Skotland. — Forth og Tay ere af Vigtighed paa Grund af deres vide Mundinger (Byer ved Tay: Perth og Dundee.) Severn er den største Flod i Storbritannien efter Themsen; i dens vide Munding falder Avon [eivən], der er sejlbar for de største Handelsskibe til Bristol (By ved Severn: Gloucester, — ved Avon: Bath og Bristol.) Mersey er kun af ringe Længde, men af særdeles Vigtighed, fordi den gjennemløber det vigtigste Fabrikdistrikt i England (By: Manchester.) Clyde er Skotlands største Flod (Byer: Glasgow og Greenock.)

I **Irland** findes kun en eneste Flod af Betydning, Shannon [ʃæn] nemlig, hvis Løbs Retning meget ligner Severns (By: Limmerick.)

I England findes meget faa Indsøer, og af Vigtighed ere kun Cumberlandsøerne, som udmærke sig ved deres Skjønhed og som derfor ere Maalet for mange Turister. I Skotland findes derimod mange dybe Fjeldsøer, der som Cumberlandsøerne besøges meget for

*) De største Kulleg, som man kjender, findes i de nordamerikanske Fristater, men ellers langtfra paa saadanne Steder som de britiske.

deres Skjønhed; de vigtigste af de skotske Søer ere Loch Lomond og Loch Ness [lɔk]. Irland er ogsaa rig paa Søer; den største af dem er Lough Neagh [lɔk nei] imod Nord; berømt for sin Skjønhed er Lough Killarney [nə] imod Sydvest.

Klimatet. Til de fordelagtige Naturforhold paa de britiske Øer hører ogsaa Klimatet. Det er nemlig et meget mildt Klima, som følgelig er mest udpræget imod Vest. Sommeren har ikke megen synderlig Varme, men til Gjengjæld er Vinteren saa mild, at Frosten kun holder ved i faa Dage, og at selv Bjergene i de sydlige Dele sjælden ere bedækkede med Sne. Følgen af disse Varmeforhold er, at Laurbærtræer, Fuchsier og Myrter trives i det Fri i Cornwall og i Irland, og at man i Cornwall kan have Oranger paa Espalier, naar man blot om Vinteren omhyggelig dækker dem til med Maatter, Noget, som ikke lader sig gjøre i Paris, der dog dog ligger flere Mile sydligere, men inde i Fastlandet. Paa den anden Side er Sommervarmen i Cornwall og i Irland for ringe til, at de nævnte Planter kunne naa deres Udvikling, ja Sommervarmen er endog for ringe til at modne Vindruen, Aprikosen og selv Blommesorter, som længere inde i Fastlandet, endog paa langt højere Bredder, modnes hvert Aar. — Som en Følge af Klimatet have de britiske Øer endvidere stor Fugtighed. Denne er størst imod Vest, og der gives paa Irland et Punkt, hvis Regnmængde er 56 Tommer eller henved tre Gange større end Kjøbenhavns. Selv i de østlige Egne er Regnmængden større end hos os, og der viser Fugtigheden sig tillige i yppige og stærke Enger, som ere velbekjendte for enhver Rejsende, der har besøgt London.

Plante- og Dyreverdenen. Som en Følge af de klimatiske Forhold udmærke de britiske Øer sig ved Plantevæxtens Fylde og Yppighed. Dette fremtræder nemlig i Græsvæxten, hvis Skjønhed er bekjendt nok; den har skjænket Irland Navnet „Smaragdøen", og det er naturligt, at den er kommen til at spille en Rolle i „den engelske Havekunst", hvis Plainer vi anvende, selv i vore Smaahaver. Paa Grund af Landets vidtdrevne Kultur findes der kun faa Skove paa de britiske Øer, skjønt der er mange Smaagrupper af Træer. Træarterne ere vel de samme som i Mellemeuropa; men det maa dog erindres, at først Bøg og senere Eg høre op, jo længere man kommer op i Skotland.

Ogsaa Dyreverdenen paa de britiske Øer stemmer overens med Mellemeuropas. Man maa dog lægge Mærke til, at større vilde Pattedyr mangle; disse ere nemlig efterhaanden blevne udryddede ligesom i Danmark.

B. Folket og Staten.

De britiske Øer danne den vigtigste Del af det store britiske Rige, hvortil der høre udstrakte Lande i alle Verdensdele, og som i Alt har en Størrelse af 200,000 □ Mile og en Befolkning af 175 Mill. I Henseende til den politiske Forbindelse maa de forskjellige Dele, som udgjøre det britiske Rige, adskilles i to Afdelinger, nemlig 1. Hovedlandet, officielt kaldet „det forenede Kongerige Storbritannien og Irland", der er repræsenteret i Parlamentet, og 2. Bilandene, som i Europa indbefatte Man, de normanniske Øer samt de tre Militærstationer Helgoland, Gibraltar og de maltesiske Øer — og desuden Besiddelserne udenfor Europa, hvilke Dele ikke ere repræsenterede i Parlamentet.

Det forenede Kongerige Storbritannien og Irland.

Bestanddele og Folkemængde. Under ovennævnte Titel forstaaes 1. Kongeriget England. 2. Fyrstendømmet Wales. 3. Kongeriget Skotland og 4. Kongeriget Irland. At Udlændinge hyppig anvende Benævnelsen England for disse fire Lande tilsammen, er en Følge af, at England er Hovedlandet, hvormed det Øvrige efterhaanden er blevet forenet. Irland og Wales blev i Middelalderen erobrede af Englænderne; Foreningen med Skotland skete derimod først i 1603 og paa fredelig Vej, idet Maria Stuarts Søn, Jacob VI af Skotland, under Navnet Jacob I besteg Tronen i England.

Størrelsen af de britiske Øer er 5,700 □ Mile og deres Folkemængde 29 Mill. Heraf indbefatter England 2400 □ Mile og 19 Mill., Wales 350 □ Mile 1 Mill., Skotland 1400 □ Mile og 3 Mill., Irland 1500 □ Mile og 6 Mill. Befolkningens Tæthed er vistnok, naar alle Landsdele tages under Et, betydelig, thi den udgjør 5000 paa hver □ Mil; men dette er blot en Følge af Tætheden i den ene Landsdel, England. I England findes nemlig 8000 Mennesker paa hver □ Mil og altsaa næsten en ligesaa tæt Befolkning som i Belgien; de øvrige Landsdele ere derimod ikke saa tæt befolkede, og i de nordlige Shirer af Skotland findes ikke engang 1,000 Mennesker paa hver □ Mil. Ved Folkemængden i Irland fremtræder den Mærkelighed, at den i en Række af Aar har aftaget meget stærkt. Aarsagen hertil er Udvandring, idet en Mængde Irlændere ere dragne til Amerika, for at slippe bort fra de usle Vilkaar, hvorunder de leve i Hjemmet. Fra 1841—61 er Folkemængden i Irland aftagen med 30 pCt.

Nationaliteten. Den samme Stamme, som dannede den største Del af Oldbefolkningen i Frankrig, Kelterne nemlig, har i sin Tid udelukkende bebovet de britiske Øer, og disse Øer ere for Tiden den eneste Del af Europa, hvor denne Stamme, ren og ublandet, endnu har nogen Betydning. Man maa adskille Kelterne i to Hovedgrupper, den kymriske, der indbefatter Bretons og Walliserne, og den gadheliske, der indbefatter Højskotterne eller Galerne, Irerne eller Erserne samt Beboerne paa Man og Anglesea. Forskjellen i Sproget for de to Hovedgrupper er større end Forskjellen imellem Islandsk og Tydsk; men paa den anden Side kan den walliske Bonde med Lethed gjøre sig forstaaelig for den bretagniske Matros, som ankrer ved Wales.

I Tidernes Løb er den keltiske Befolkning bleven fortrængt eller denationaliseret paa en stor Del af de britiske Øer. England beboedes oprindelig af den keltiske Stamme, der kaldtes Briterne. Da Romerne havde indtaget Gallien, droge de til England og gjorde dette Land tilligemed det sydlige Skotland til en romersk Provinds, Britannia. Ved denne romerske Erobring blev næsten hele England romaniseret, og Briterne holdt sig kun ublandede i endel af Cornwall og i Wales (Nordboernes „Vreiland" er derfor Wales). Efterat Romerne havde trukket deres Tropper bort, søgte de Tilbageblevne, som vare udsatte for Anfald af de keltiske Pikter og Skoter i Skotland, Hjælp hos Angler, Sachser og Jyder og disse underkastede sig, efter deres Ankomst (449) England og oprettede der Heptarkiet eller de syv angelsachsiske Riger. Ovenpaa den angelsachsiske (væsentlig germaniske) Indvandring fulgte en skandinavisk, der udgik fra Vikinger i Danmark og Norge og som varede fra det 8de Aarhundrede indtil Knud den Store. Denne skandinaviske Indvandring, som forhen antoges at være af en forbigaaende Natur, er i den seneste Tid bleven bevist at være af overordentlig Vigtighed, idet mange af Indbyggerne paa de britiske Øer den Dag idag bære tydelige Mærker af deres nordiske Oprindelse. Den sidste Indvandring i England skete endelig ved de fransktalende Normanner, som i 1066 under Vilhelm Erobrer droge over Kanalen og indtoge England. Resultatet af det Ovenstaaende er altsaa, at Englænderne ere et Blandingsfolk, og at det engelske Sprog er fremgaaet af mange forskjellige Grundelementer*)

*) Nordiske Minder paa de britiske Øer: I England besatte Danierne nærmest den saakaldte „Danelagh" ɔ: Landet Nordøst for Watlingagestræet eller den oldgamle Landevej fra London til Chester, og her findes endnu en Mængde

Nutildags stille de nationale Forhold sig saaledes paa de britiske Øer, at den keltiske Stamme trænges mere og mere imod Vest. I Cornwall uddøde det kymriske Sprog i forrige Aarhundrede, i Wales holder det sig derimod endnu og tildels paa Man og Anglesea. I Skotland tales Gælisk kun af Højskotterne, og i Irland kunne kun en Trediedel af Indbyggerne Irsk, og disse Irsktalendes Antal aftager med hver Dag. At Keltisk er saaledes stillet, kan man ikke undre sig over, naar man tænker paa den store Magt, som maa udøves af Verdenssproget Engelsk, der tales ikke blot paa de britiske Øer og i deres Kolonier, men ogsaa i en stor Del af de nordamerikanske Fristater, hvor Befolkningen bestaaer af Angloamerikanere. Ovrigt fastholde mange af Kelterne med Forkjærlighed deres Stammes Særkjender; Walliserne afholde saaledes jævnlig nationale Fester, ved hvilke Belønninger uddeles til Digtere i Folkesproget, Højskotterne holde ikke blot fast ved deres Sprog, men ogsaa ved mange andre Ejendommeligheder som f. Ex. Mandsfolkenes Skjørt og Plaid, og selv Lavskotterne, der tale Engelsk i en særegen Dialekt, betragte sig som bestemt adskilte fra Englænderne.

Næringsvejene. De heldige Naturforhold paa de britiske Øer blive i en ganske særdeles Grad benyttede af Befolkningen, og alle Næringsveje ere derfor udviklede til en høj Grad af Fuldkommenhed. Dette gjælder saaledes om Landbruget, der staaer saa højt som nogensteds. Man maa imidlertid lægge Mærke til, at Agerdyrkningen navnlig er indskrænket til det østlige England og til Sydskotland, hvorimod de øvrige Dele især have Kvægavl. Den store

Folkemængde bevirker dog, at Landet selv ikke kan frembringe de fornødne Landbrugsprodukter, og der indføres derfor meget heraf fra Udlandet. Det almindelige Brødkorn i hele England og i Sydskotland er Hveden; i det nordlige Skotland træder Havren i Hvedens Sted, og det Samme er Tilfældet i Irland, hvor Befolkningen tillige for en stor Del lever af Kartofler. I Henseende til Kvægavlen staa Englænderne ogsaa overmaade højt. Det er bekjendt, at Englænderne have en særegen Forkjærlighed for Alt, hvad der angaaer «sport»; de udmærke sig derfor ved deres fortrinlige Hesteracer, baade Væddeløbere („Fuldblodshesten") og Trækheste („Brygger-hesten"), og Væddeløbene i Epsom og Newmarket have et verdensberømt Navn. Af alle andre Husdyr have Englænderne ligeledes fortrinlige Racer, og selv til Husfuglene udstrækker deres Raceforbedring sig.

De engelske Fiskerier have først i dette Aarhundrede faaet en særdeles Betydning. Førstvandsfiskeriet, der i det øvrige Europa, Rusland undtaget, ikke er af særlig Vigtighed, drives i stor Maalestok i Skotlands og Irlands Floder; en stor Mængde Østers fanges ogsaa langs Sydøstkysten. Dette er dog Intet imod Sild- og Kabliau-fiskeriet; Silden fiskes ved Landets nordlige Kyster og ude i Nordsøen, Kabliauen derimod ved Newfoundlandsbanken, hvor Englænderne i Forening med Franskmændene og Nordamerikanerne drive det største Fiskeri i Verden.

Den i det Foregaaende omtalte Bjergværksdrift og navnlig Stenkullene have gjort England til Verdens første Industriland, og der existerer ikke noget andet Land, som i saa Henseende kan sammenlignes dermed. Næsten enhver Art af Fabrikvirksomhed har i England og Skotland (Irland staaer langt tilbage som Industriland) naaet et højt Trin af Fuldkommenhed, og de engelske Fabrikvarer, der udmærke sig ved Godhed og Billighed, benyttes i alle Egne af Verden, saavel langt ind i Afrika og Asien som af Eskimoen og Sydhavsboen. Man maa i England adskille fem store Fabrikdistrikter, hvoraf hvert har sine Varer; de ere rundtomkring besaaede med Fabrikker og have større Byer, som danne Midtpunkterne derfor. I det midterste England ligger Strømpedistriktet med Byerne Nottingham og Leicester, dernæst Knivdistriktet med Sheffield og endelig Klædedistriktet med Leeds og Bradford. I det vestlige England ligger Metaldistriktet (Maskiner, mange Slags mindre Metalvarer) med Birmingham og og Wolverhampton, dernæst Stentøjsdistriktet („engelsk Stentøj") med Stoke, og endelig det uhyre Bomuldsstøjdistrikt med Manchester og en Mængde andre store Fabrikbyer. Et fjerde Distrikt dannes af Sydskotland med Bomuldsfabrikker og Jernstibsværfter (Glasgow) samt Linned-

---

Leninger fra Dansketiden. Saadanne ere Stednavnene som f. Ex. Kaslön (Castby), Langtofte, Brakentwaith (Bregentved), Harsby, Hestby, Sandwich (Sandvig), Greenwich (Grønvig) Southwark o: Sydvirke i London, endvidere Folkesproget, der, mere end det øvrige Engelsk ligner Dansk og især Jysk, og endelig Befolkningens Ydre. Ogsaa i det Forste Land findes mange Levninger af Nordboer, men der er det af Normænd, saaledes Stednavne som f. Ex. Cheviott Hills (hill o: Høj, gjenfindes i Bonsild), With eller forth o: Fjord o. s. v.; det skotske Højland viser derimod ingen Spor af nordisk Befolkning. Paa Orkn- og paa Shetlandsøerne (Nordboernes „Hjaltland") har der været en hel norsk Befolkning. Indbyggerne have ogsaa først i den sidste Tid givet Slip paa deres nordiske Sprog, og en Mængde Stednavne paa disse Øer ere nordiske (Mainland o: Nord, Meginland-eller Storland). Paa Hebriderne (Nordboernes „Suderøer") jamvel paa Man har Normændenes Herredømme været mindre; Mons ejendommelige politiske Forfatning med gamle nordiske Tingjordsold hænger dog sammen med Nordmændene. Paa Irland findes ogsaa kun faa Levninger af Nordmænd; Staverkjen stor i tre af de gamle Provindsnavne er imidlertid det Nordiske «staðir» o: Stæder.

fabrikker (Dundee). Paa mange andre Steder i Landet findes ligeledes store Fabrikker, og som de vigtigste heraf kan man nævne Silkefabrikkerne og Ølbryggerierne („Porter" — „Ale"). I Henseende til Værdien af Udbyttet staa Bomuldsfabrikkerne højest; de spandelfatte i Aaret for Bomuldstrisen 1½ Mill. Mennesker og Værdien af de udførte Bomuldsvarer var i samme Aar 680 Mill. Rdl. De britiske Øer have ogsaa et større Antal Tons i Virksomhed end alle andre Lande tilsammen.

Englænderne ere Verdens første **Handelsfolk**, og der gives ikke noget andet Folk, hvis Handel tilnærmelsesvis kan sammenlignes med Englændernes, ja der har aldrig existeret noget Folk eller nogen Stat med en saa udstrakt Handel, hverken Tyrus eller Karthago i Oldtiden, hverken Italien i Middelalderen eller Nederlandene noget senere kan stilles ved Siden deraf. At dette kan være saaledes, vil man forstaa, naar man erindrer paa hele det uhyre britiske Riges Udstrækning og Beliggenhed, dets Folkemængde, dets Rigdom paa Produkter og dets overordentlige industrielle Virksomhed. — **Den indenlandske Handel** bliver befordret ved fortræffelige Landeveje, Kanaler og Jernbaner. Uagtet de britiske Øer ere af saa ringe Størrelse, have deres **Kanaler** dog en Længde af 500 Mile, og de britiske Øer staa derfor i Henseende til Kanaler kun tilbage for Nederlandene. Adskillige af disse Kanaler udmærke sig ved den Dristighed, hvormed man har overvundet fredlige Vanskeligheder, saaledes navnlig Bridgewaterkanalen, der fører fra Manchester til Liverpool og som paa to Steder gaaer mere end en Mil under Jorden og paa et tredie Sted gaaer over en sejlbar Flod, saa at de største Flodskibe med Master paa kunne sejle under Kanalens Buer. Med **Jernbaner** ere de britiske Øer bedre forsynede end noget andet Land i Verden. Imellem de storartede Anlæg, som høre hertil, kan man nævne Britanniabroen, som gaaer over Menaistrædet imellem Wales og Anglesea, og som bestaaer af et 1300 Fod langt firkantet Jernrør, hvorigjennem Jernbanetogene gaa, og som hviler paa saa høje Piller, at store Skibe kunne sejle derunder (endnu mere storartet end Britanniabroen er Victoriabroen i Canada, af 1½ Fjerdingvejs Længde). **Den udenlandske Handel** strækker sig overalt, og Englænderen siger derfor ogsaa med Stolthed, at „det britiske Flag vajer paa ethvert Hav". Fra alle Egne strømme Produkter til England enten for at bruges der eller for at udføres i forædlet Tilstand. Ind- og Udførselen beløber sig ogsaa til den uhyre Sum af over 4,000 Mill. Rdl. om Aaret, og man kan sætte de britiske Øers Omsætning med Udlandet i 9 Dage til ligesaa Meget som den danske Stat havde i et helt Aar. Den britiske **Handelsflaade** er saa stor, at den udgjør det Halve af hele Jordens. Storbritanniens vigtigste Handelsstæder ere London, Liverpool, Glasgow og Bristol.

Religionen og Oplysningen. Efter mange Kampe have de religiøse Forhold paa de britiske Øer udviklet sig saaledes, at der hersker fuldkommen Religionsfrihed; ved Siden heraf bestaa to Statskirker, den episkopale og den presbyterianske. **Den episkopale Kirke** eller **Højkirken**, der vel er en Art Protestantisme, men som dog i Meget nærmer sig til Katholicismen, er Statskirken i England med Wales og i Irland. I Spidsen for Højkirken staa to Ærkebiskopper i England (i Canterbury og York) og to i Irland (i Dublin for det Sydlige og i Armagh for det Nordlige). Højkirken har uhyre Indtægter og alle de engelske samt nogle af de irske Ærkebiskopper og Biskopper have den vigtige Ret, at de paa Grund af deres Embeder ere Medlemmer af Overhuset. **Den presbyterianske Kirke** er Statskirken i Skotland. Den er dannet af John Knox efter den reformerte Kirke i Genève og forkaster enhver Art af Hierarki; i Spidsen for den staa Præsterne samt Menighedens Ældste (Presbyter). Endskjønt Højkirken er Statskirke i Irland, høre de fleste Irlændere ikke dertil; de ere derimod øvrige **Katolikker** og ere i høj Grad forbitrede over, at mange af Landets Indtægter maa afgives til den episkopale Gejstlighed. I Skotland har tillige i nyere Tid dannet sig en **Frikirke**, hvis Medlemmer have løsrevet sig fra enhver Forbindelse med Statskirken. Af de mange andre Religionspartier paa de britiske Øer kan man fremhæve **Methodisterne** og **Kvakerne**. — Et gjennemgaaende Træk i de engelske Protestanters religiøse Opfattelse er deres Ærefrygt for Bibelens Ord, deres daglige Husandagt og deres strænge Højtidelighold af Søndagen. Missions- og Bibelselskaber ere særdeles udbredte, og det store engelske Bibelselskab har uddelt ikke mindre end 80 Mill. Exemplarer af den hellige Skrift, trykte i henved 200 forskjellige Sprog.

Uagtet Englænderne ere et saa dygtigt Folk og uagtet de udmærke sig ved deres praktiske Blik, have de ikke havet Øje for det Fordelagtige i, at Staten tager Almueskolevæsenet i sin Hænd. Almuens Undervisning er alene en Privatsag, og skjønt der arbejdes Meget for at udbrede Kundskaber, har en stor Mængde af Befolkningen aldrig besøgt nogen Skole og kan ikke læse eller skrive (Protestanterne i Skotland ere dog godt oplyste). I Modsætning til Almueoplysningen staaer Videnskabeligheden højt paa de britiske Øer, og Litteraturen er i flere Retninger den første i Verden (mekaniske Videnskaber, Romaner). Af **Universiteter** findes der 10 paa de britiske Øer, hvoraf 5 i England (i Oxford, Cambridge, Durham og 2 i London),

4 i Skotland (i Edinburgh, Glasgow, St. Andrews og Aberdeen) samt 1 i Irland (i Dublin). De gamle Universiteter i England (i Oxford og Cambridge) ere indrettede paa en ejendommelig Maade. De ere oprindelig stiftede af Privatfolk, og ere fuldkommen uafhængige af Regeringen; de ere delte i flere Kollegier, som danne Afdelinger for sig, og Studenterne have en særegen Dragt, spise sammen og have betydelige Indtægter, der endog vedblive, efterat de have forladt Universitetet. Foruden Universiteterne gives der flere Kollegier eller højere Skoler med en særegen Indretning, hvoriblandt navnlig Skolen i Eton nærved London er meget bekjendt. Berømt er Videnskabernes Selskab i London saavelsom det geografiske Selskab sammesteds, der har sat sig i Spidsen for adskillige vigtige Expeditioner. Kunsten har derimod ikke indtaget nogen fremragende Standpunkt i England, og de mange fortrinlige Malerier, som findes i de engelske Samlinger, ere for af nederlandske Mestre.

Den politiske Forfatning. Som en af de vigtigste Aarsager til Englands Storhed og Magt maa man anføre den engelske Statsforfatning, der er en af de frieste i Europa. I Modsætning til mange andre Landes Forfatninger er den engelske ikke grundet paa en enkelt Akt (der existerer nemlig ikke nogen skreven egentlig Grundlov for Landet), men den har udviklet sig i flere Aarhundreder og er efterhaanden voxet sammen med Folkets Tankegang og Tilstand.

Kongen eller den regerende Dronning (Kronen arves nemlig af Mand eller af Kvinde) deler Magten med Parlamentet, der bestaaer af to Kamre, Underhuset og Overhuset. Underhusets Medlemmer, hvoraf den langt største Del vælges i England og i Wales, blive ikke valgte ved almindelig Stemmeret; thi Valgretten er knyttet til en Census (Vælgeren skal eje et Hus, der giver 10 Pund i Leje, eller bo til Leje i et Hus med aarlig Leje af 10 Pund.) Overhuset sammensattes af de gejstlige Peers (see), der ere nævnte ovenfor, og af de verdslige Peers, der stamme af de ældste Overhoveder for de adelige Ætter, samt af enkelte fortjente Mænd, som udnævnes af Regenten. Medlemmerne af Overhuset have Titlen Lord (o: Herre, Herre), alle engelske Peers ere Medlemmer af Overhuset, men kun et ringere Antal af de ældre og ældre Peers*). — Som en Følge af, at Forfatningen er sammenvoxet med Folket, retter Regenten sig altid efter Afstemningen i Parlamentet; et Ministerium vil ikke kunne blive ved Roret uden at have Flertallet af Parlamentet paa sin Side, og skjøndt Regenten har Ret til at nægte en Bill sin Underskrift, er denne Ret ikke bleven benyttet i over et Aarhundrede. Dronning Victoria har med særlig Forkjærlighed rettet sig efter sit Lands fri Institutioner.

*) I Alt udgjøre Tallet i England i ere Klasser: Adelen, der for en stor Del danne Geistligheden, Grevskabernes, der bestaaer af højere Embedsmænd, Riddermanden, Krosjerne o. s. v. og Borgerstanden, der bestaaer af Kjøbmænd med andre Bud, Forretningsmænd, Handlende o. s. v. En egentlig Bondestand existerer ikke, da Jorden ejes af Adelen og Geistligheden, som dyrker den ved Forpagtere. Handelsmænd er dette saaledes; imidlertid Kvinnen og Fabrikherrerne have umaadelige Rigdomme, besidder den langt største Del af Jorden af Privatmænd.

Ved Siden af den store Frihed, som saaledes hersker i England, gaaer der en i høj Grad aristokratisk Tendens igjennem Landet, og der viser sig heri en stærk Modsætning til Frankrig. Englænderne have en dyb Ærbødighed for det kongelige Hus, der er stor Afstand imellem de forskjellige Klasser, og det engelske Folk holder meget paa mange nedarvede Institutioner (dette viser sig f. Ex. i den gammeldags Pragt, hvormed de kongelige Optog træde frem, i Dommernes Bibeholdelse af Parykkerne o. s. v.) — En Del af Befolkningen paa de britiske Øer kan med Rette beklage sig over sin Stilling, nemlig Irlænderne, der i saa mange Henseender føle, at de ere overvundne og undertvungne af Englænderne (til de tidligere nævnte Forhold i Irland maa man ogsaa føje, at Jorden ejes af engelske Adelsmænd, som ophølde sig udenfor Irland og som derfor aarlig føre store Kapitaler udaf Landet). Irland er derfor som et aabent Saar paa den britiske Storhed.

Det britiske Riges store Rigdomme forunderlige, at Landet har overordentlig store Indtægter, men Halvparten deraf gaaer til Afbetaling og Forrentning af den uhyre Statsgjæld, der udgjør 800 Mill. Pund Sterling. I Henseende til Forsvarsvæsenet overgaaer England alle andre Magter til Søs; til Lands staaer det derimod tilbage, og paa de britiske Øer findes kun en Hær paa 40—50,000 Mand; men denne Hær, som alene bestaaer af hjemvendte Tropper, koster uagtet sin ringe Størrelse uhyre meget. Af Landsejtninger findes ikke nogen af Betydning paa de britiske Øer; de fornemste Krigshavne ere derimod Woolwich, Chatham, Portsmouth og Plymouth.

De britiske Øilande frembyde den Særegenhed, at de med Undtagelse af dem, hvis Befolkning staaer paa et andet Udviklingstrin end det engelske Folk, som f. Ex. Indien, have fri Forfatninger; de regere sig selv ved folkevalgte Parlamenter, som ere stillede ved Siden af en kongelig Guvernør.

Byerne. De England er den tættest befolkede Landsdel, følger deraf, at det har de fleste store Byer. De store Byer i England ere

endog usædvanlig mange, og der findes mere end en Snes engelske Byer paa over 50,000 Indb., imedens tillige flere af dem ere langt større. En anden Mærkelighed ved de engelske Byer er den store Hurtighed, hvormed flere af dem have hævet sig i Vejret. Englands største Byer ere: London 3½ Mill., Liverpool og Manchester 4—500,000, Bristol, Birmingham, Sheffield og Leeds 2—300,000, Brighton, Porsmouth, Hull, Bradford og Newcastle 100,000 Indb. I Skotland findes 4 større Byer, nemlig Glasgow 400,000, Edinburgh 200,000, Dundee og Aberdeen 100,000 Indb. I Ireland ere 3 større Byer, nemlig Dublin 250,000, Belfast og Cork hver 100,000 Indb. Med Hensyn til Karakteren af Byerne maa man bemærke, at Fabrikbyerne have et ejendommeligt Udseende paa Grund af deres Fabrikskorstene, deres Dynger af Kul og deres Kulrøg.

England.

For at samle de mange Byer i Grupper, kan man dele Landet i tre Afdelinger: Sydengland, der gaaer til Themsen og til Severns Munding, Mellemengland, der gaaer til Humberen og til Merseys Munding, og endelig Nordengland. I administrativ Henseende inddeles de britiske Øer i Grevskaber, som i England, Wales og Skotland kaldes Shirer eller Counties og i Ireland Counties.

I **Sydengland** ligger London ved Themsen i Middlesex; Woolwich [houlitjs], Chatham [jjætæm], Canterbury [kænterberri] imod Nordost, Dover og Folkestone ved Kanalen — alle i Kent; Brighton [brej] ved Kanalen i Sussex; Winchester inde i Landet; Southampton [soothæmp.] og Porsmouth [mud], begge ved Kanalen; Plymouth [pli] og Fallmouth i Cornwall, begge ved Kanalen. Længere imod Nord ligge Bath [bad] og Bristol ved Avon og endelig Oxford midt inde i Landet ved Isis.

„Kæmpestaden" London, den største By paa Jorden, var allerede, som Navnet viser (af Kelt. Lhong, Skib, og Don, By), til i Kelternes Tid, og den har i lang Tid været en af Europas anseligste Byer, Noget, som godt stemmer overens med dens fortrinlige Beliggenhed, idet den paa engang ligger langt inde Landet og tillige staaer i umiddelbar Forbindelse med Havet. Af Romerne kaldtes den Londinium og af Nordboerne Lundunaburg. Sin uhyre Størrelse har London dog først faaet i den nyere Tid. Ved vort Aarhundredes Begyndelse havde den henved 1 Mill. Indb.; men siden den Tid er den voxet med rivende Hast, og den har efterhaanden opslugt flere folkerige Byer, som laa i Nærheden af den, og som nu udgjøre Kvarterer i den;

London er ogsaa 4 Mile lang og 2 Mile bred. Af Grundplanen seer man, at London strækker sig langs begge Themsbredder. Paa den venstre Side af Themsen ligger City som en Kjærne i Midten,

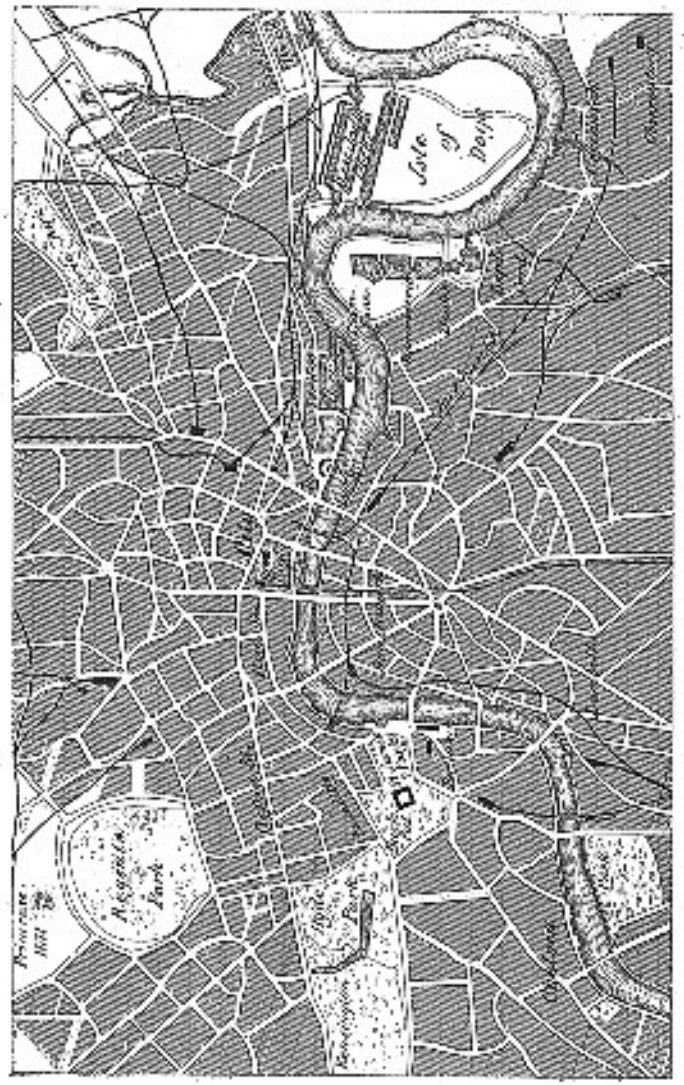

Grundplan af London.

Vest og Øst derfor ligge flere Kvarterer med forskjellige Navne. Paa den højre Side af Themsen ligge Lambeth, Southwark, samt de fjernere Dele Deptford [deti] og Greenwich [grinitsj].

London danner i mange Henseender en stor Modsætning til den anden af Europas største Byer, Paris. Imedens Husene i Paris tildels ere meget store, gjælder dette ikke om London; thi til engelsk Comfort hører i Overensstemmelse med Ordsproget »my house is my castle« først og fremmest, at en Familie har hele Huset for sig. De londonske Huse ere heller ikke af et smukt Ydre, dels paa Grund af Kulrogen, der snavser Alting i kort Tid, og dels paa Grund af, at Jorden, hvorpaa de ere byggede, ejes af Andre end dem, der have bygget Husene (man lejer en Grund paa 99 Aar og bygger da Huset derpaa.) London har heller ikke saa mange monumentale Bygninger, og den er ikke saa fuld af Forlystelsessteder, som Paris. I Henseende til storartet Handel og Fabrikvirksomhed overgaaer London derimod langt Paris, og Enhver, som interesserer sig for denne Side af Livet, vil derfor finde sig langt mere tilfredsstillet i den engelske end i den franske Hovedstad.

Londons Handelsliv er mest udpræget i City, Byens ældste Del, der med sin særegne Bestyrelse og sin Lordmayor [mer] danner sin en By i Byen. I Citys snævre Gader ligger Banken, hvori der opbevares uhyre Forraad af Guld og Sølv, de forskjellige Børser og Kontorerne for de store Kjøbmænd, hvis Privatboliger findes andensteds i London eller udenfor Byen. Af monumentale Bygninger i City maa man fremhæve Tower og Paulskirken. Tower har i Aarhundreder været Statsfængsel og rummer indenfor sine Mure mange mørke Erindringer af den engelske Historie. I Towers Kirke ligge Adskillige af dem, der ere omkomne i Statsfængslet, begravede (Anna Boleyn, Catharina Howard f. Ex.); i Tower findes ogsaa en mærkelig Samling af historiske Vaaben og her opbevares den engelske Kroningsskat, der har en uhyre Værdi. St. Paulskirken, der er den største protestantiske Kirke i Verden, ligner meget St. Peter i Rom; dens mægtige Kuppel rager høit op over hele Staden og adskillige berømte Englændere som f. Ex. Nelson og Wellington ligge begravede der.

Igjennem den smukke Port Templebar kommer man fra City til den prægtigste Del af London, Westend, hvor den mere formuende Del af Befolkningen og Hoffet boer; den gjennemskjæres af to Hovedgader, Oxfordstreet [strit] og Piccadilly, og har en stor Mængde skjønne Parker og Squarer (o: Pladser med Plantninger i Midten). I Westend ligger den prægtige gotiske Kirke, Westminsterabbediet med mangfoldige Mindesmærker over ældre engelske Konger og Dronninger og mange engelske berømte Mænd og Kvinder, og den uhyre Parlamentsbygning, til hvilken Indgangen dannes af den historisk

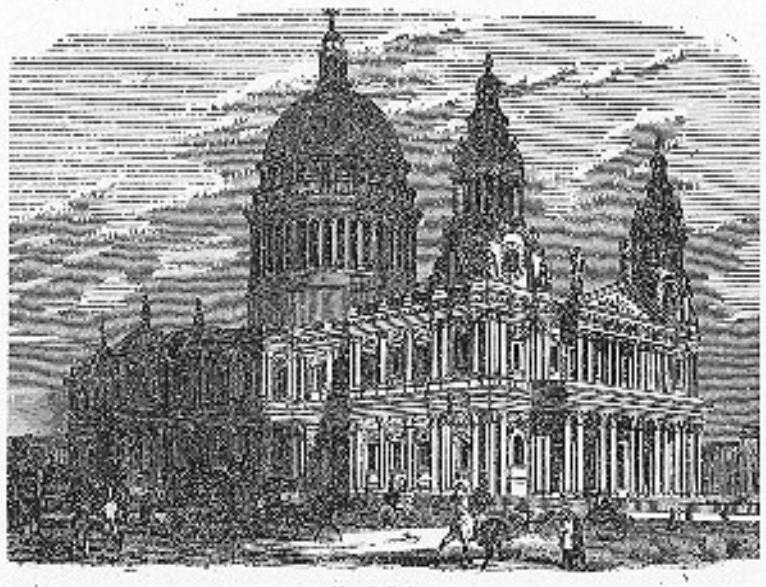

Paulskirken.

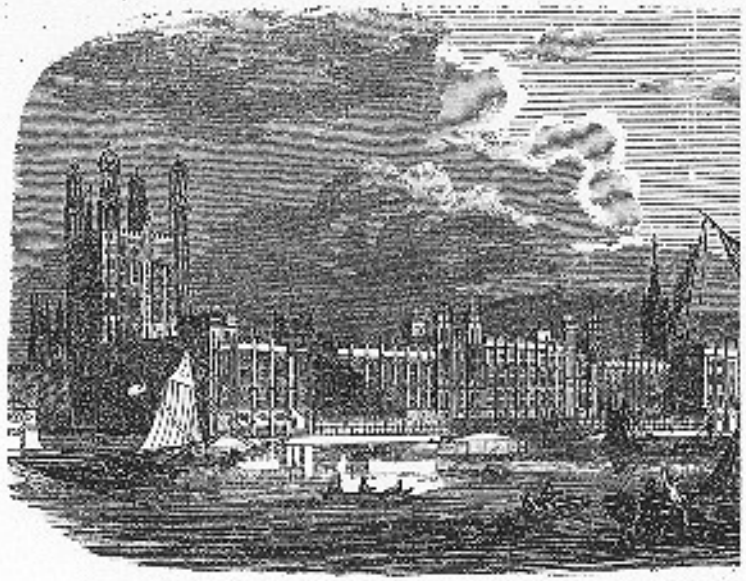

Parlamentshuset.

mærkelige Westminsterhall [hall]. I Westend ligge ogsaa det kongelige Slot, St. James [djeimes] af et uanseligt Ydre, og Buckingham Palace [pælas], den nuværende Dronnings Residens, samt British Museum. Dette Museum indeholder værdifulde Samlinger af mange Slags, f. Ex. Manuskripter og Bøger, naturhistoriske Gjenstande, asyriske og græske Oldsager (imellem de græske Oldsager ere Phidias's Skulpturer fra Parthenon, der ere bidskaffede af Lord Elgin). Til de skjønneste Partier i Westend høre de store Parker, hvoriblandt Hyde Park [hejdpark] med Kensington Gardens og Regents Park [rîdjent], i hvilken sidste der findes den største zoologiske Have i Verden.

Øst for City er Sædet for Skibsfarten, og Skibene ligge dels i selve Themsen og dels i de nyere Dokker eller gravede Havne, der ere indrettede saaledes, at Themsvandet i Flodtiden løber derind. Om det nyere Liv, som herster her, faaer man et Begreb ved at erfare, at 30,000 Skibe aarlig løbe ind til London. Paa Grund af den stærke Skibsfart paa Floden, har man ikke i denne Del af London villet anlægge nogen Bro til den anden Flodbred, og man har derfor med nyere Bekostninger bygget den bekjendte, men meget lidt benyttede Tunnel under Floden. Fra selve City og fra Westend føre derimod flere Broer over Themsen, og derimellem er er den vigtigste Londonnerbroen, der er at betragte som Londons Hovedpulsaare og paa hvilken der derfor er en umaadelig Trængsel. — Southwark

Tunnel.

er den grimmeste Del af London, idet den er Sædet for en stor Del af Byens Fabrikker. I Greenwich ligger det engelske Hospital for Søinvalider og tillige Observatoriet.

Ved Jernbaner, der gaa i Høide med Husenes Tage eller ogsaa under Gaderne, kommer man fra London ud til dens venlige og smilende Omegn. Syd for London ligger Krystalpalladset i

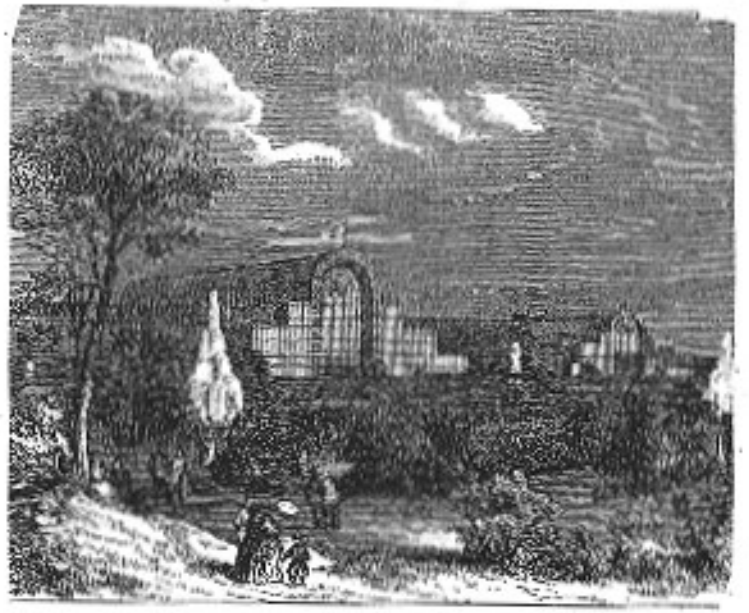

Krystalpalladset.

Sydenham [sidenhem], der bestaaer af Jern og Glas og er dannet af Materialierne fra den store Udstillingsbygning i 1851, og i hvilket der gives en Oversigt over de forskjellige Tiders Videnskab og Kunst. Sydvest for London ligge flere bekjendte Slotte: Richmond [ritsj] er bekjendt af sin store Park, Kew [kjû] af sin udmærkede botaniske Have, og Windsor som den nuværende Dronnings Sommerbolig; i Windsor er Hosebaandsriddernes Kapel med Kongefamiliens Begravelser.

Canterbury har en prægtig Domkirke. Dover og Folkestone [fookston] ere bekjendte som Overfartssteder fra Fastlandet. Brighton, der for var et ubetydeligt Fiskerleje, er i dette Aarhundrede paa Grund af sine Sobade bleven en glimrende By, som er Sommer-

opholdsstedet for en Mængde Londonnere. Winchester er bekjendt af sin Domkirke, hvori Kong den Store og Hardeknud ligge begravede. Portsmouth er en af Europas stærkeste Søfæstninger; dens Red Spithead [spit-hed] er bekjendt som Hovedsamlingspladsen for de engelske Flåder. Denne Red dannes ved Øen Wight, der er berømt for sin Skjønhed og sit milde Klima, og som derfor vrimler af smukke Landsteder og Villaer. Plymouths Havn udmærker sig ved sin mægtige Stendæmning, der bryder Bølgerne, og ved Fyrtaarnet Eddystone, der er bygget paa et Skjær ude i Havet. Bath er bekjendt af sine varme Bade.

Eddystone.

I **Mellemenglands** østlige Del eller Østanglen ligge Harwich [harritsj] ved Kysten i Essex, Ipswich [ipsitsj] og Lowestoft ved Kysten i Suffolk og endelig Norwich [norritsj] med dens Havnestad Yarmouth i Norfolk. — I Mellemenglands midterste Del ligge Cambridge [kembridsj], endvidere Leicester [lester], Derby og Nottingham omkring Trents Mellemløb, og endelig den gamle By Lincoln. I Mellemenglands vestlige Del ligge Gloucester [glåster] ved Severn, Birmingham, Wolverhampton [wulver] og Stoke upon Trent, endelig Chester i Cheshire.

Nordengland indbefatter 3 Shirer paa hver Side af den pennինske Kjæde. Imod Vest ligger Lancashire med Liverpool [liverpul] ved Mersey, Manchester og en Mængde andre Fabrikbyer inde i Landet, i Westmoreland er ingen betydelig By, i Cumberland ligger Carlisle [karl] inderst ved Kysten. Imod Øst ligge Yorkshire, Durhamshire og Northumberland. I det udstrakte Yorkshire ligge imod Syd Sheffield [schi], Bradford og Leeds [lids] inde i Landet og Hull ved Humber; i Midten deraf ligger York ved Ouse.

I Durhamshire ligger Durham inde i Landet, Hartlepool og Sunderland [sander] ved Kysten; i Northumberland ligger Newcastle [njukasl] ved Tyne [tajn].

York er det gamle Nordenglands Hovedstad, og var allerede af Vigtighed under Romerne, som kaldte den Eboracum; af Nordboerne kaldtes den Jorvik. Den har en Mængde Minder fra Fortiden, hvoriblandt de gamle Stadmure og den prægtige gotiske Kirke; men den er iøvrigt uden stor Betydning, og taller kun 40,000 Indb. — I Modsætning til York staa Liverpool og Manchester, der nutildags ere Nordenglands vigtigste Byer. De ere nemlig først komne frem i den nyeste Tid, og for 100 Aar siden havde de kun 20—30,000 Indb.

Wales

har kun faa Byer af Betydning. Langs Sydranden af Landet ligge Søstæderne Cardiff, Swansea [svånsi] og Pembroke [pembrok], den sidste ved en Fjord, som kaldes Milfordhaven.

Skotland.

De betydeligste skotske Byer ligge alle i Lavlandet, og i Højlandet findes kun en eneste By af Vigtighed, Invernesse nemlig; men selv denne har kun 15,000 Indb. I Lavlandet ligge de fleste større Byer i Nærheden af den fjeldbare Forbindelse, som gaar fra Øst- til Vestsiden af Landet, saaledes Edinburgh ved Frith of Forth paa Østsiden i Landskabet Lothian, Glasgow [glasgo] og Greenock [grinok] ved Clyde samt Paisley [pesli], alle paa Vestsiden. I den øvrige Del af Lavlandet ligge Perth og Dundee [dandi] ved Tay og Aberdeen [aberdin] helt oppe ved Havet imod Nordøst; paa Halvøen Fife [fif] imellem Forth og Tay ligger den lille By St. Andrews [andrus]. Ved Storrelsen af de skotske Byer maa man særlig lægge Mærke til, at Landets Hovedstad ikke er nær saa stor som Fabrik- og Handelsbyen Glasgow.

Edinburgh udmærker sig ved sin maleriske Beliggenhed, idet den er bygget baade paa Højder og i mellemliggende Dale. I Midten ligger den gamle Del af Byen, i hvilken Husene ere byggede opad Fjeldet, saa at de paa den ene Side have 10—12 og paa den anden Side kun 3—4 Etager. Disse Huse, der forhen vare de skotske Stormænds Palladser, bebos nu kun af Fattige. I den gamle Del af Byen er ogsaa det gamle skotske Kongeslot, Holyrood Palace, hvortil der knytter sig saa mange Minder af Skotlands Historie, og hvori man endnu bevarer flere af Møblerne fra Maria Stuarts Tid i

uskadt Stand. — Over Dalene føre to Broer fra den gamle By til de nye Staddele, der have mange smukke Bygninger; i den nyere Del af Byen har man rejst et pragtfuldt Mindesmærke for den skotske Nationaldigter Walter Scott. Fra den egentlige By fører en Række Huse ned til Edinburghs Havnestad Leith [lit]. Endskjøndt Edinburgh har endel Fabrikker, er den nærmest af Betydning som Hovedstad og som det vigtigste Sæde for Videnskaden i Skotland.

Orknøernes Hovedstad er Kirkwall paa Pomona eller Mainland, og Shetlandsøernes Hovedstad er Lerwick paa Mainland. Beboerne af disse Øer have ikke som Færingerne bevaret deres Ejendomsret, men ere efterhaanden blevne undertrykte af den skotske Adel.

Ireland

hedder paa Irsk Eiri eller Eirin. Denne Ø deles sædvanlig i de 4 Provindser, der i sin Tid vare uafhængige Kongeriger. I **Leinster** [lin] ligger Hovedstaden Dublin og Drogheda [da]; i **Ulster** [aal] Belfast og Londonderry; i **Connaught** [nat] Galway [gaalhvæ] og i **Munster** [maan] Limerick, Cork og Waterford [hvanter]. Alle de nævnte Byer ligge ved Havet eller staa i sejlbar Forbindelse dermed (Limerick ligger ved Shannon, Cork og Waterford ved sejlbare Smaafloder). Den stærke Aftagelse af Befolkningen i Ireland strækker sig ogsaa til Byerne, og de fleste af dem ere derfor i en Aarrække gaaede tilbage.

VII. Sydevropa.

De sydevropæiske Halvøer danne tilligemed det sydvestlige Asien og den nordlige Rand af Afrika et Hele, som ligger omkring Middelhavet og som derfor faldes Middelhavslandene. De sydevropæiske Halvøer frembyde vel, som det bliver omtalt i det Følgende, store Forskjelligheder i Henseende til Jordbundsforholdene; men som noget Fælles for dem alle kan man sige, at de i Meget nærme sig til Tropelandene, og man føler derfor ogsaa, saasnart man er dragen ned over Pyrenæerne eller Alperne, at man er kommen ind i en Natur, der er meget forskjellig fra Mellemevropas.

Sydevropa har saaledes et varmt Klima, idet Aarets Middel-

varme for en stor Del naaer til 15—20°, Regnen falder for største Delen kun om Efteraaret og Vinteren. Sammen med disse Klimatforhold hører ogsaa Planteverdenen; der er meget forskjellig fra Mellemevropas. Skovene dannes saaledes af altidgrønne Løvtræer, der staa mørke og alvorligt og aldrig have det smilende Udseende som vore Bøgetræer om Foraaret, Enge som hos os forekomme næsten ikke, som tropiske Former kan man fremhæve Dværg- og Daddelpalmen, den amerikanske Agave og Figenkaktussen, hvilke to sidste Planter paa mange Steder ere saa almindelige, at de, skjøndt indførte, dog maa ansees for at have faaet Borgerret i Sydevropa. Iblandt de dyrkede Planter kan man nævne Orangetræerne, Olietræet, hist og her ogsaa Risen og Bomuldsplanten som betegnende for Sydevropa, medens iblandt de mellemevropæiske Dyrkningsplanter Hveden, Majsen og Vinranken ogsaa ere af særdeles Vigtighed for Sydevropa.

Dyreverdenen stemmer derimod i det Hele mere med Mellemevropas, skjøndt der ogsaa heri viser sig nogen Forskjellighed. Af den tropiske Dyrefamilie, Aberne, findes saaledes en Art paa Gibraltar (dette er det eneste Sted i vor Verdensdel, hvor en Abeart forekommer), og paa mange Steder i Sydevropa findes Gnaverpindsvinet og nogle Viverrer. Et almindeligt Husdyr er Bøffelen, og i den andalusiske Slette benytter man sig af Dromedaren.

Den pyrenæiske Halvø.

A. Naturen.

Jordbunden. Den pyrenæiske Halvø, hvis Kystomrids efter Strabos Udtryk ligner „en udspændt Oxehud" er skarpt adskilt fra det øvrige Evropa, da Pyrenæerne falde stejlt af imod Garonnes Lavland, og ikke staa i Forbindelse med Cevennerne. Halvøens Jordbund har ogsaa en fra det øvrige Evropa meget forskjellig Karakter, idet den største Del af Landet bestaaer af øde Højsletter, som ere omgivne med Bjerge. Denne Karakter gjenfindes derimod i Nordafrika, og det er ogsaa sandsynligt, at den pyrenæiske Halvø i en forholdsvis ny Tid er bleven adskilt fra Afrika ved Dannelsen af Gibraltarstrædet, og at altsaa Sagnet om Herakles, som løsrev Evropa fra Afrika, giver en Slags Tydning af denne Naturrevolution.

Den største Del af den pyrenæiske Halvø dannes af det spanske Højland med dets omgivende Bjerge. Foruden dette Højland findes der paa Halvøen endnu to andre høje Partier, nemlig Pyrenæerne, som udgaa fra Højlandets Nordside og ere adskilte derfra ved Ebrodalen, og Granadas Højland, der udgaaer fra det store Højlands Sydøstside og er adskilt derfra ved den andalusiske Slette. — Den

indre Del af det store Højland indtages af den spanske Højslette, der ikke alene i Udstrækning, men ogsaa i Højde overgaaer enhver anden Højslette i Europa (den har en Middelhøjde af 2,100 Fod). Tværsover den spanske Højslette gaaer Bjergkjeden Sierra Guadarama, der fortsætter sig ind i Portugal under Navnet Serra Estrelha og ender i Kap da Roca. Ved denne Bjergkjede deles Højsletten i to mindre Dele, den nycastillianske Slette mod Syd og den gamlecastillianske Slette mod Nord. Som man seer af Flodernes Løb, synker Højsletten sig i det Hele imod Vest. Portugal er imidlertid ikke noget Lavland, men bestaaer af lave Bjergkjeder og Højsletter, som vexle med hverandre og som udgjøre et tildels særskilt Parti, det portugisiske Bjergland, der danner den vestlige Mur for den spanske Højslette. Imod Nord afsluttes Højsletten ved et stort Bjergparti, der bestaaer af de galiciske, asturiske og cantabriske Bjerge. Den højeste Del heraf ere de asturiske Bjerge, i hvilke flere Toppe ere bedækkede med evig Sne, og hvis Kulminationspunkt er Peña de Peñaranda, 10,300 Fod. Imod Øst begrændses den spanske Højslette af de iberiske Bjerge; men de maa dog for en Del kun betragtes som selve Randen af Højsletten, der, seet fra lavere Egne, har Udseende som en Bjergkjede. Paa to Steder træder Højlandet ikke ud til Kysten, og der fremkommer herved de skjønne og frugtbare Landskaber, som kaldes „Valencias og Murcias Huer". Sydranden af den spanske Højslette dannes af Sierra Morena o: de sorte Bjerge (i Frastand se disse Bjerge sorte ud paa Grund af deres mørke Kratskove), som gaaer ind i Portugal under Navnet Serra de Monchique, der ender i Kap San Vicente.

Pyrenæerne, som danne en naturlig Grændse imellem Frankrig og Spanien, ere den østlige Forlængelse af de cantabriske Bjerge og bestaa af tre Hovedpartier: Vestpyrenæerne, Høj- eller Centralpyrenæerne og Østpyrenæerne. Højpyrenæerne bestaa af to Kjeder, hvoraf den nordlige fortsætter sig i Østpyrenæerne, medens den sydlige fortsætter sig i Vestpyrenæerne. I Højpyrenæerne findes ogsaa de mest fremtrædende Punkter i den hele Bjergmasse, hvis Kulminationspunkt, Pic de Néten i Bjergpartiet Maladetta har en Højde af 10,700 Fod og er ligesom adskillige andre Punkter bedækket med evig Sne. I Modsætning til Alperne frembyde Pyrenæerne næsten ingen Længdedale, men en Mængde Tværdale. — Granadas Højland bestaaer udvortes af Højsletter og Bjergkjeder. Den højeste Del deraf, Sierra Nevada o: Snebjergene, hæver sig saa højt, at mange Punkter, selv

i Sydspaniens hede Klima ere bedækkede med evig Sne. Det højeste Punkt, Mulahacen, naaer til 11,000 Fod.

Af de to store Lavlande i Spanien er Ebrodalen i sin Helhed øde og ufrugtbar og er navnlig kun bedækket med Saltplanter. Ogsaa det andalusiske Lavland er for en stor Del øde, og de mange Skildringer af denne Egnes Skjønhed, med dens herlige Orangelunde og Palmeskove gjælde nærmest blot om Omgivelserne af Sevilla og Córdoba.

Floderne. Den pyrenæiske Halvø har vel endel Floder, men de fleste af dem ere smaa og de tørre tillige bort om Sommeren. Herfra kommer endnu, at selv de større af dem have et højst afvexlende Løb i deres forskjellige Dele, og de ere derfor paa en enkelt Undtagelse nær uden Betydning for Forbindelsen imellem Kysten og det Indre. I Overensstemmelse med Højdeforholdene udspringe næsten alle de vigtigste Floder i Øst af Landet og have derfor et vestligt Løb.

Til **Middelhavet** løber Ebro, hvis Vandmasse vilde være tilstrækkelig til Sejlads, dersom Befolkningen ikke anvendte en stor Del af Vandet til deres Marker. Langs endel af Ebro er man med stor Bekostning dannet den berømte Kejserkanal; men den er aldrig bleven fuldført (By: Zaragoza).

Til **det atlantiske Hav** løbe Minho, Duero, Tajo, Guadiana og Guadalquivir. — Minho har kun Betydning som Grændsefloden mellem endel af Spanien og Portugal. Duero, i Portugal kaldet Douro, er uagtet sin betydelige Vandmasse kun sejlbar for Baade i endel af Portugal (By: Oporto). Tajo, i Portugal kaldet Tejo, er ogsaa blot sejlbar i den nederste Del af sit Løb; af særlig Vigtighed for Sejladsen er dens Munding, der danner den dybe og mod alle Storme sikkre Bugt ved Lissabon (Byer: Toledo og Lissabon). Guadiana frembyder i sit øvre Løb den Mærkelighed, at den taber sig i Jorden og atter kommer frem 5 Mile borte (By: Badajoz). Guadalquivir er den eneste af Halvøens Floder, som er sejlbar længere ind i Landet; men i nyere Tider er dens Sejlbarhed aftaget meget paa Grund af Dæmningsanlæg (Byer: Córdoba og Sevilla).

Klimatet. Da Jordbundsforholdene vexle saameget paa den pyrenæiske Halvø, maa de forskjellige Egne ogsaa have et meget forskjelligt Klima. — Paa Grund af Landets særegne Bygning fremtræder den Mærkelighed, at den største Del af Halvøen, hvis midterste Punkt kun er en halvhundrede Mile borte fra Havet, har et stærkt udpræget Fastlandsklima med stor Forskjel i Varmen om Sommeren og om Vinteren og med en ubetydelig Regnmængde (de fra Havet opstigende Vanddampe falde nemlig ned som Regn, idet de støde an imod

Randbjergene, og de komme altsaa ikke Højsletterne til Gode). Som et Exempel paa dette Fastlandsklima, kan man anføre Forholdene i Byen Madrid, der, uagtet den kun ligger 2,000 Fod over Havet, ikke sjeldent har stærk Kulde om Vinteren, medens paa den anden Side Sommeren er saa hed, at Augusts Middelvarme er 25° eller 8° højere end hos os. Sommerheden er saa meget føleligere som Regnmængden kun udgjør 11 Tommer om Aaret; i den stærke Hede og Tørke udtørres ogsaa næsten ethvert Vandløb, og det er derfor let forklarligt, at Landet er øde og goldt.

Som de vigtigste Egne, der have et fra det Ovennævnte forskjelligt Klima, maa man anføre Andalusien, en stor Del af Portugal og endelig Nordkysten. I Andalusien hersker et nordafrikansk Klima, Varmen er større end i nogen anden Del af Europa og der er Punkter, som ikke have Regn flere Aar igjennem. I Modsætning til denne Del af den pyrenæiske Halvø staaer en stor Del af Portugal, der er udsat for de fugtige Luftstrømninger fra Atlanterhavet. Regnmængden er der meget betydelig, og et enkelt Sted, Coimbra, har endog den uhyre Regnmængde 211 Tommer, eller meget mere end noget andet Sted i Europa. Nordkystens Klima er i det Hele som den franske Vestkysts.

Planteverdenen. I Overensstemmelse med Klimatet er ogsaa Planteverdenen meget forskjellig paa den pyrenæiske Halvø. Imedens saaledes Nordrandens Planteverden mest ligner Mellemeuropas, har Planteverdenen i de midterste Dele en ejendommelig og i de sydlige Dele i mange Henseender en afrikansk Karakter. Det Ejendommelige ved Planteverdenen paa de midterste Dele af den pyrenæiske Halvø bestaaer i, at Træer mangle og at de erstattes af „Cistusheder" (Cistusplanterne ligne vore Bøller, men Blomsterne ere pragtfulde); paa den spanske Højslette, hvor disse Cistusheder ere stærkest udprægede, falde Planterne, mærkeligt nok, to Gange om Aaret i Dvale, idet de ligge i en „Sommersøvn" der foranlediges ved Tørken, og en „Vintersøvn", der foranlediges ved Kulden. — Allerede i Ebrodalen begynder den afrikanske Karakter af Planteverdenen, og fuldt udviklet optræder den i Valencias og Murcias Haver samt i den andalusiske Slette. Palmerne forekomme rundtomkring, store Figenkaktusser og Agaver voxe paa udyrkede Steder eller blive anvendte til Gjærder, og man dyrker endogsaa Sukkerrøret og Pisangen.

B. Folket og Staten.

Den pyrenæiske Halvø indbefatter foruden den engelske Militærstation Gibraltar to forskjellige Stater, nemlig Kongerigerne

Spanien og Portugal, der vistnok i enhver Henseende ere særskilte Stater; men som dog frembyde saa mange Ligheder, at det, der passer paa den ene, for en stor Del ogsaa passer paa den anden af dem. De blive derfor ogsaa i det Følgende tildels behandlede under Et.

I Henseende til Beliggenhed er den pyrenæiske Halvø meget heldig stillet; thi den vender med den ene Side til Atlanterhavet, og med den anden Side til Middelhavet. Kystformen er imidlertid højst uheldig, idet Landet kun er meget lidt indskaaret, og da nu Floderne tillige i høj Grad mangle Seilbarhed, bliver Resultatet, at Naturen kun har gjort Lidt for Forbindelsen imellem Kysten og det Indre. Denne Forbindelse bliver endog vanskeliggjort, fordi Bjergkjæder paa mange Steder afslutte store Partier af Landet fra de omgivende Egne, og det er derfor let at forstaa, at den provindstelle Selvstændighed i høj Grad understøttes af disse Naturforhold og at de forskjellige Landskabers Beboere ligetil den nyeste Tid have holdt sig afsluttede fra hverandre.

Bestanddele og Folkemængde. Kongeriget Spanien, der indbefatter ⅔ af den pyrenæiske Halvø og har en Størrelse af 9,000 □ Mile, sammensættes af en Række Landskaber, som forhen udgjorde selvstændige Stater og som tilsidst alle bleve forenede under Kejser Carl V. Uagtet Spanien antildags i administrativ Henseende deles i en Mængde Provindser, er den gamle Landskabsinddeling endnu ligesom i Frankrig den mest gængse til daglig Brug, og den benyttes derfor ogsaa her. Af de gamle spanske Landskaber ligge 1. Galicien, 2. Asturien og 3. de baskiske Provindser imod Nord. — 4. Navarra, 5. Aragonien og 6. Catalonien imod Nordøst. — 7. Valencia, 8. Murcia og 9. Granada eller Øvreandalusien imod Sydøst. — 10. Andalusien eller Nedreandalusien, 11. Estremadura og 12. Leon imod Vest. — 13. Ny Castillien og 14. Gammel Castillien i Midten. Hertil komme endelig 15. de balearisk Øer. — Folkemængden i Spanien udgjør 15 Mill. eller omtrent 1800 paa hver □ Mil.

Kongeriget Portugal, der har en Størrelse af 1700 □ Mile, deles som Spanien fra gammel Tid i endel Landskaber og denne Inddeling anvendes mest til daglig Brug, omendskjøndt den er forskjellig fra den administrative Inddeling. De portugisiske Landskaber ere: 1. Minho, 2. Tras os Montes, 3. Beira, 4. Estremadura, 5. Alemtejo og 6. Algarve. Folkemængden i Portugal udgjør 3,700,000, og dette Land er altsaa noget tættere befolket end Spanien.

Nationaliteten. Den pyrenæiske Halvø var oprindelig beboet af Iberer og Kelter, hvoraf de første boede imod Syd og Øst, og de sidste imod Nord og Vest; ved Kelters Sammensmeltning med

Iberer opstod Kelt-Ibererne. Den iblandede Rest af Ibererne er Vaskerne, der kalde sig selv Escualdunac, og som have vedligeholdt mange af de Ejendommeligheder, der af romerske Skribenter tillægges Ibererne. — Denationaliseringen af Oldbefolkningen paa den pyrenæiske Halvø begyndte allerede tidligt. Først kom Fønicierne og Kartagerne, som især nedsatte sig paa Sydkysten og lode Ibererne arbejde som Trælle i de rige spanske Sølvgruber. Efter disse Folk kom Romerne, der efter mange Kampe erobrede hele Halvøen og gjorde den til en romersk Provinds, Iberia, med romersk Sprog og romerske Sæder. I Folkevandringen indtoge først Alaner, Vandaler og Sveber Halvøen; men disse blevne snart undertrykkede af de indvandrede Vestgoter, der atter maatte bøje sig for Maurerne eller Araberne, som overvandt Vestgoterne i Slaget ved Jerez de la Frontera (711). En ringe Del af Vestgoterne trak sig tilbage til Asturien, og dette Landskab dannede nu Kjærnen til de senere kristne Riger i Spanien, der tilsidst ved Granadas Erobring i 1492 gjorde Ende paa det mauriske Herredømme paa denne Side af Gibraltarstrædet.

Paa Grund af disse Forhold vise Beboerne paa den pyrenæiske Halvø store Forskjelligheder, idet f. Ex. hos Nogle det mauriske, hos Andre det gotiske Blod er fremherskende. I hele det sydlige Spanien, og navnlig i Andalusien viser Befolkningen tydeligt nok sin mauriske Oprindelse. Her findes ogsaa 50,000 Moriscos eller iblandede Efterkommere af Maurerne.

En anden Modsætning imellem Beboerne paa den pyrenæiske Halvø dannes ved den, allerede i det 11te Aarhundrede opstaaede Adskillelse af Portugal fra det Øvrige af den pyrenæiske Halvø; thi herved opstod de to forskjellige Nationaliteter Spanierne og Portugiserne, som hver have sit Sprog. Portugisisk, der tales ikke blot i Portugal, men ogsaa i den spanske Provinds Galicien, ligner vistnok meget Spansk, men det er stærkt blandet med Fransk; Spansk eller Castillianst udgik fra først af fra Castillien og udbredte sig derfra over hele Spanien undtagen Galicien. I begge disse Sprog findes en Litteratur; men den spanske Litteratur er dog meget rigere end den portugisiske. Spansk har ogsaa udenfor Europa en langt større Udbredning end Portugisisk; thi det er Sproget i alle de gamle spanske Lande i Amerika, medens Portugisisk udenfor Europa kun bruges i Brasilien samt i endel af Sydafrika. — Foruden de ovennævnte Folk findes paa den pyrenæiske Halvø endnu 50,000 Sigøjnere, de saakaldte Gitanos, der synes at have megen Forkjærlighed for Spanien, samt mange Jøder.

Næringsvejene. Allerede i lang Tid have de forskjellige Næringsveje staaet langt tilbage paa den pyrenæiske Halvø, hvad der

er en Følge af de politiske Forhold. Dengang da de vandstridige Mauren herskede i Spanien, var Landet berømt for sin Industri og udmærkede Dyrkning af Jorden; men efter dette Folks Fordrivelse, og efterat der ved Opdagelsen af den nye Verden blev Lejlighed til paa en let Maade at tjene usigelige Summer, gik den materielle Udvikling mere og mere tilbage i Spanien. Roger Lignende har fundet Sted i Portugal.

Det falder af sig selv, at de øde Højsletter paa den pyrenæiske Halvø ikke frembyde nogen gunstig Jordbund til Agerdyrkning, og denne er kun af Betydning i de Egne, som faa Vand ved Naturen eller Kunsten. Af særegen Vigtighed ere Sydfrugterne og Vinen, som i stor Mængde udføres baade fra Spanien og Portugal („Malagavin", „Xeresvin" eller „Sherry" og „Portvin"). Til Kvægavl er Landet derimod i sin Helhed fortrinlig skikket. Det spanske Faar, Merinosfaaret, er blevet bekjendt for sin fine Uld, men Faareavlen er dog ikke nu saa vigtig som før, thi Merinosfaaret er blevet forplantet til andre Lande, saaledes England og Tydskland, og den spanske Uld er ikke mere den bedste. Uld er dog altid en vigtig Udførselsartikel saavel fra Spanien som fra Portugal (ejendommelig er den Ret, som Gjerne af de store Faarehjorde have til at drive deres Faar paa Græs omkring i Landet). Den forhen saa bekjendte andalusiske Hesterace er meget forringet; Æsler og Muldyr ere derimod fortrinlige, Hornkvæget er kun lidet talrigt (en særegen Rolle tilkommer Hornkvæget i Spanien, hvor det anvendes til den ejendommelige Folkeforlystelse, Tyrefegtningerne).

I Henseende til Bjergværksdrift begynder Spanien at komme i Opkomst. Det er ingen Tvivl underkastet, at den pyrenæiske Halvø skjuler store Rigdomme i sit Skjød; men Beboerne have i flere Aarhundreder ikke søgt efter dem, da de i andre Verdensdele umiddelbare kunde faa fat paa de ædle Metaller. I den nyeste Tid have Spanierne dog begyndt at anlægge ordentlige Bjergværker, og af Sølv frembringer Landet ikke ubetydeligt. Et Bjergværk, som allerede dreves af Romerne og som ogsaa senere er vedblevet at være i flere Drift, er Kvægsalvminerne ved Almaden, de rigeste i Europa, og ofte benyttede som Pant af den spanske Regering i Pengenød. Som et andet mineralsk Produkt, der er af Vigtighed, maa man anføre Saltet, hvoraf man baade i Portugal („St. Ubesalt") og i det sydlige Spanien frembringer en Mængde, idet man leder Havvandet ind i store flade Gruber, hvori Vandet bortdamper, medens Saltet bliver tilbage. — Industrien staaer langt tilbage, og der indføres en Mængde, selv simple Industrigjenstande. I den nyeste Tid begynder Industrien

dog at have sig paa enkelte Steder og i Catalonien findes ikke ubetydelige Bomuldsfabrikker. Ogsaa Handelen staaer langt tilbage, navnlig fordi man savner Forbindelsesmidler. I den nyeste Tid har man dog begyndt paa at anlægge Jernbaner, og man kan nu ad Jernbane reise fra Frankrig til de vigtigste Punkter paa den pyrenæiske Halvø. De største Handelssteder i Spanien ere Barcelona og Cadix (den sidste fører Handelen paa de tilbageblevne spanske Kolonier i Amerika), og i Portugal Lissabon og Oporto (den sidste handler for for største Delen med England, den portugisiske Handel er næsten udelukkende i Englændernes Hænder).

Religionen og Oplysningen. Baade i Spanien og Portugal har Katolicismen fra gammel Tid havt nogle af sine vigtigste Støtter, og Beboerne ere næsten udelukkende ivrige Katolikker. I Spanien er enhver anden offentlig Gudstjeneste end den katolske forbudt; men i Portugal har man paa Grund af den engelske Indflydelse i den nyeste Tid tilladt Protestanterne fri Religionsøvelse i Lissabon og Oporto. Gejstligheden er i begge Lande meget talrig, Munkeklostrene ere dog ophævede, hvorimod der findes mange Nonneklostre. — Oplysningen staaer meget tilbage baade i Spanien og Portugal, og der herster stor Uvidenhed hos Befolkningen; i den nyeste Tid arbejder man dog i Portugal paa at indføre et ordnet Almueskolevæsen. Af Universiter findes der i Spanien 10, hvoraf det vigtigste er i Madrid; Portugal har kun et Universitet, i Coimbra. I Henseende til Videnskaben staa Spanierne og Portugiserne paa et lavt Trin, og det Samme gjælder i Henseende til Konsten. Der begynder dog i Spanien at vaagne et nyt konstnerisk Liv; i dette Land, som i sin Tid beherskede Nederlandene, blomstrede fordum Malerkonsten og til „den spanske Skole" hører store Mestre (Murillo, Velasquez); i flere spanske Byer ere ogsaa fortrinlige Malerisamlinger, saaledes i Madrid, hvis Samling er en af de første i Verden, og i Sevilla, Murillos Fødeby.

Spanien.

Den politiske Forfatning. Den glimrende Stilling, som Spanien indtog dengang, da Carl V med Rette sagde, at „Solen aldrig gik ned i hans Lande", og som gjorde dette Rige til det mægtigste i Europa, varede kun kort. Allerede under Philip II begyndte Tilbagegangen, og det engang saa mægtige Spanien har allerede længe været reduceret til en europæisk Magt af anden Rang. I de senere Aartier har Spanien ikke kunnet hæve sig, fordi det stadig har været plaget af indre Uroligheder; Kampen om Arvefølgen blev vel bragt til Ende saaledes, at Kronen arves baade i den mandlige og i den kvindelige Linie (Ferdinand VII., — Don Carlos, — Isabella II.); men der har stadig været Uenighed imellem Kongemagten og Folkerepræsentationen, Cortes.

Paa Grund af den Adsplittelse, som saalænge har herskет i Spanien, ere Statens Finanser i en høist bekklagelig Tilstand, og Statsgjælden er meget stor. Hæren tæller 200,000 Mand, Flaaden, der er stationeret i Ferrol, Cartagena og Cadix, er ikke ringe. Af de mange befæstede Punkter kan man fornemme Landestationerne nævne Pamplona og Figueras imod Frankrig, Barcelona og endelig Badajoz imod Portugal.

Byerne. Spanien har ikke mange store Byer. De største af dem ere Madrid 300,000 og Barcelona 200,000 Indb.; af de øvrige have Valencia, Malaga og Sevilla hver 100,000, Zaragoza, Granada og Cadix hver 50,000 Indb.

I **Galicien** ligge Hovedstæderne Coruña og Ferrol ved Nordvestkysten, og Santjago de Compostela inde i Landet, i **Asturien** ligger Oviedo.

Santjago er bleven berømt af sin Domkirke, i hvilken Apostelen Jacob den Ældre, Spaniens Skytspatron, siges at være begravet. I mange Aarhundreder var denne By et af de vigtigste, kristne Valfartssteder, enhver Pilgrim erholdt et Certificat (Compostela), og det er dette, som har givet Anledning til Byens Tilnavn.

De baskiske Provindser have fra gammel Tid havt store Forrettigheder saavelsom særegne Love, de saakaldte Fueros; men i den nyere Tid have de tildels maattet opgive deres selvstændige Stilling i det spanske Monarki. Af de baskiske Provindser ligge Vizcaya og Guipúzcoa ved Havet, og Alava inde i Landet. Hovedstæderne i disse Provindser ere henholdsvis Bilbao, San Sebastian og Vitoria.

I **Navarra** ligger Pamplona, i **Aragonien** Zaragoza ved Ebro, og i **Catalonien** Barcelona og Figueras.

Zaragoza, Romernes Caesar Augusta, var under Maurerne en meget betydelig By; senere sank dens Betydning, og da den led saa meget ved Belejringerne 1808 og 1809, har den ikke atter kunnet have sig frem. Barcelona, Spaniens anden Stad, udmærker sig fremfor de fleste spanske Byer ved at være meget velhavende. Aarsagerne hertil maa søges i dens Industri og dens fortrinlige Havn. De stærke Fæstningsværker have givet Anledning til, at Barcelona ofte er bleven belejret. — I den nordlige Del af Catalonien ligger Republikken Andorra, en Fristat, som oprettedes af Ludvig den Fromme, og som staaer under Frankrigs og Spaniens Protektorat.

Andovrauerne leve som Hyrder og Bønder, og udmærke sig ved deres jævne Sæder og redelige Karakter.

I **Valencia** ligge Valencia og Alicante ved Kysten og Orihuela inde i Landet, i **Murcia** Cartagena ved Kysten og Murcia inde i Landet, i **Granada** Málaga ved Kysten og Granada inde i Landet, i **Andalusien** Córdoba og Sevilla ved Guadalquivir, Jeres de la Frontera nærved Kysten, Cadiz paa Øen Leon, og endelig Fæstningen Gibraltar imod Syd, paa Enden af en lille Tange.

Valencia har endnu ligesom de fleste sydspanske Byer et halvt mauriſt Præg. Ikke langt derfra laa Sagunt, hvis Mure af Mauerne tildels ere blevne anvendte til Opbyggelsen af den lille By Murviedro («Muri veteres» skal være Oprindelsen til Navnet). Cartagena anlagdes af Kartagerne og kaldtes af Romerne Carthago nova. Paa Grund af den fortrinlige Havn var Cartagena i lang Tid Spaniens vigtigste Krigshavn, men senere er den gaaet tilbage, og det er først i den nyeste Tid, at den atter har faaet nogen Betydning.

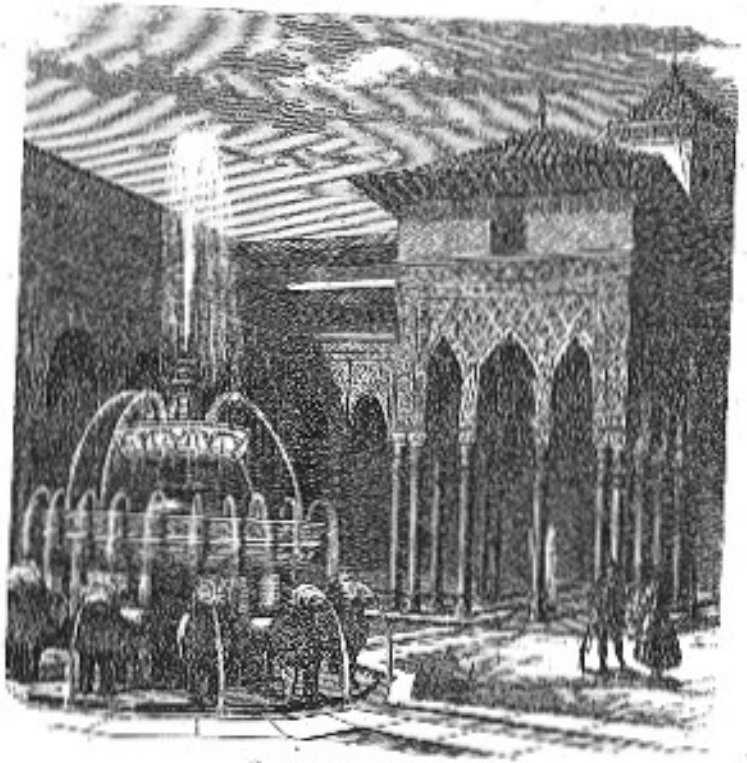

Løvegaarden i Alhambra.

Granada er et af de interessanteste Punkter i hele Spanien. Denne By var de sidste mauriske Kongers Residens i Spanien, og ligger overordentlig smukt ved Randen af dejlige Floddale og med Udsigt til Sierra Nevada. Høit op over den tildels mauriske By knejser Kongepalladset Alhambra, der dog kun for endel er vedligeholdt*).

Córdoba og Sevilla vare fordum mere folkerige end nu. Córdoba var Hovedstad for den mauriske Civilisation og for en vigtig Industri (Corduan), men dens Betydning varede ikke længe. Sevilla fik stor Betydning efter Amerikas Opdagelse, idet den amerikanske Handel dreves fra denne By, men den maatte snart afstaa sit Herredømme til Cadiz. Denne sidste, der anlagdes af Fønicierne og i Oldtiden var Verdenshandelspladsen i Vest ligesom Alexandria var det i Øst (Gadir—Gades), har vel ved de amerikanske Kolonieers Frafald lidt meget; men den er dog altid af Vigtighed. Paa Grund af Havnforholdene og Beliggenheden har Cadiz medsat mange andre spanske Byer et moderne Udseende, og den udmærker sig tillige ved en næsten hollandsk Renlighed.

Gibraltar har en fortrinlig Beliggenhed. Paa Enden af en lav Landtange ligger en 1400 Fod høj Klippe, der i nogen Afstand seer ud som om den hæver sig op i Havet. Allerede i Oldtiden var denne Klippe berømt, og den havde tilligemed en paa Afrikas Kyst ved Ceuta liggende Klippe Navnet „Herkules's Støtter". Sit nuværende Navn har Gibraltar faaet efter Maureren Tarik, som landede her 711 (Djebel-Tarik o: Tariks Klippe). Allerede for længe siden var Gibraltar vigtig som Fæstning, men det var først efterat Englænderne i 1704 havde erobret den, at den blev omdannet til en af de stærkeste Fæstninger i Verden. Uagtet Gibraltar kun har 15,000 Indb., driver den en særdeles betydelig Handel, idet den er en Frihavn og tillige frembyder en fortrinlig Red Vest for Tangen.

I **Estremadura** ligger Badajoz ved Guadiana, i **Leon** Sala-

*) Alhambra er bygget i mauriſk Stil. Bygningerne i denne Stilart ere udmærkt smukke og uden Ligedelser, og de store Mureflader afbrydes kun lidt og her af en Aabning; indvendig ere de derimod overordentlig pragtfulde. Det mærkeligste Kjendemærke for Stilen er Hestesko-Buen; Søjle og Bue ere belagte med Stuk eller kostbare Træsorter, der ere udskaarne og malede i „Arabesker", og det Hele gjør Indtrykket som Filigranarbejde. Den skjønneste af de mauriske Bygninger i Spanien er Alhambra med dens Løvegaard o. s. v. Af andre mauriske Bygninger i Spanien kan man fremhæve Córdobas Kirke (forhen en Moske) med 19 Søjlerækker, der danne som et helt Skov, samt det høje Minaret Giralda, der giver til den imponerende, men forresten i gotisk Stil opførte Kirke i Sevilla.

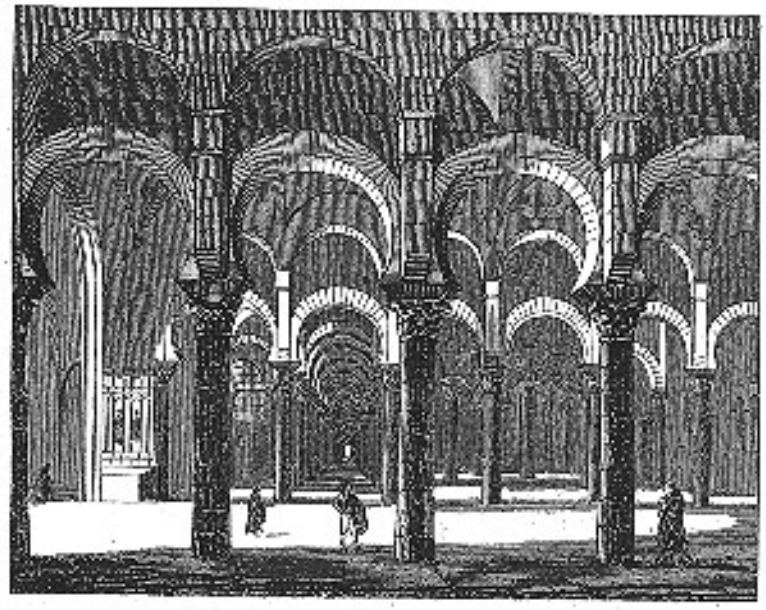

Domkirken i Córdoba.

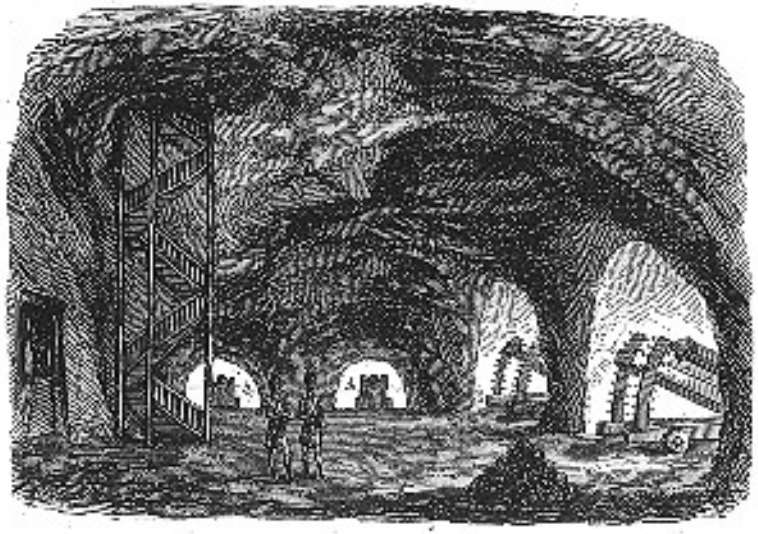

Fæstningsgalleri i Gibraltar.

manca, i **Gammel Castillien** Santander ved Kysten, Burgos og Valladolid, i **Ny Castillien** Madrid, Toledo og Almaden.

Salamanca og Valladolid vare fordum langt større end nu, den første som Spaniens berømteste Universitetsstad, den sidste som Hovedstaden for de forenede Kongeriger Leon og Castillien. — I Sierra Guadarama ligger Slottet San Ildefonso, der ligger 3,600 Fod over Havfladen eller 100 Fod lavere end Vesuvs Top (Hoffet opholder sig her i de hede Sommermaaneder, imedens det er i Aranjuez om Foraaret og i Escorial om Efteraaret).

Madrid er meget ung som Hovedstad. Beliggende paa en øde Slette, 2000 Fod over Havet og ved den om Sommeren udtørrede lille Flod Manzanares, frembyder den ikke megen gunstig Naturbetingelse; den blev ogsaa kun til Hovedstad, fordi den ligger midt i Riget, og fordi Philip II. vilde centralisere Alt i Landet. Madrid har et anderne Udseende og mange prægtige Bygninger, hvoriblandt det morgtige og smukke kongelige Slot. Ved Byen ligge dejlige Haveanlæg, hvis Vanding koster betydelige Summer; men forresten er Egnen aldeles øde, og der er ikke Villaer og Lyststeder, som man ellers pleier at finde nærved store Byer. Ikke langt fra Madrid ligge to bekjendte Slotte, nemlig Aranjuez med udmærkede, med kunstig Vanding vedligeholdte Parkanlæg, og Escorial, det prægtige Slot og Kloster, som Philip II. byggede til Minde om Slaget ved St. Quentin. Escorials Kloster er nu ophørt; men i den prægtfulde Kirke ere de spanske Kongegrave.

Toledo, der nu er meget ubetydelig, har spillet en vigtig Rolle som Hovedsædet for den spanske Kirke, og dens Domkirke er rig paa Kostbarheder, som Geistligheden har samlet. Nærved Byen ligger den kongelige Vaabenfabrik, hvori de forhen saa berømte „Toledoklinger" forfærdiges.

De baleariske Øer have kun en By af Betydning, Palma nemlig, som ligger paa Mallorca.

Portugal.

Den politiske Forfatning. Portugals Glands, der var en Følge af dets store Opdagelser, gik tilgrunde under Landets korte Forening med Spanien, og siden den Tid har Portugal været en af de mindst betydende europæiske Stater. Aarsagerne hertil ere de slette Regenter og de mange Partier, som i lang Tid have kæmpet om Herredømmet. Som i Spanien er Kampen om Arvefølgen. (Dom Pedro, — Dom Miguel, — Maria da Gloria) endt med, at Kronen arves baade i den mandlige og den kvindelige Linie; men i Modsætning til Spanien lader der nu til at være kommet bedre Forhold

imellem Kongemagten og Folkerepræsentationen, Cortes. — Til sine Stæde for det af Naturen rigt udstyrede Land er den engelske Indflydelse, som længe har haft Handelen f. Ex. i sine Hænder. De portugisiske Finanser ere i daarlig Tilstand. Hæren og Flaaden ere kun ubetydelige, den vigtigste Fæstning er Elvas og Flaaden er stationeret i Lissabon og Oporto.

Byerne. I Portugal findes kun to større Byer, nemlig Lissaben 300,000 og Oporto 160,000 Indb.

I **Minho** ligger Oporto ved Douro og Braga, i **Traz os Montes** er ikke nogen By af Betydning, i **Beira** ligger Universitetsbyen Coimbra, i **Estremadura** Lissaben og Setúval, i **Alemtrjo** Elvas og Evora, i **Algarve** er ikke nogen By af Betydning.

Oporto, Romernes Portus Cale, der har givet Portugal Navn, er Landets vigtigste Handelsstad efter Lissabon, og udmærker sig ved sin skjønne Beliggenhed. En endnu skjønnere Beliggenhed har Lissabon (Port. Lisboa), der ligger paa 7 Høje ved Indgangen til den som Havn saa fortrinlige Bugt ved Lissabon. Da Portugals Magt gik tilbage, led Lissaben meget derunder, og en for Byen endnu større Ulykke var Jordskjælvet i 1755, der tilintetgjorde den største Del af den. I Lissabons frugtbare og smukke Omegn ligger det udstrakte Slot og Kloster Mafra, der skal overgaa Escorial og er Portugals prægtfuldeste Bygningsværk. Setúval, af Sølfolkene kaldet St. Yves, er af Vigtighed paa Grund af Handelen med Havsalt.

Italien.

A. Naturen.

Ved Navnet „Italien" forstaaes i videre Betydning den italienske Halvø samt alle de Øer, som ligge deromkring, og i snævrere Betydning den italienske Halvø samt Sicilien. Italien i snævrere Betydning har Form som en Støvle, paa hvilken Apuglien danner Hælen og Calabrien med Sicilien Foden; ved Alperne og ved Havet er dette Land skarpt adskilt fra andre Lande og det udgjør derfor et for sig afsluttet Hele.

Italien er et af de Lande i vor Verdensdel, som Naturen har stillet allerfordeligst. Det danner et naturligt Midtpunkt for en betydelig Del af Verden, fordi det ligger midt i Middelhavet og frembyder en rummelig Adgang til tre Verdensdele; paa Grund af Landets Smalhed er Forbindelsen med Havet overmaade let. Jordbunden er meget frugtbar og Klimatet herligt. Det storartede Romerrige opnaaede ogsaa, idet det stottede sig til de gunstige Naturbetingelser, at kaste Italien og

Italiens Midtpunkt, Rom, en saadan Magt, at den hidtil ikke er bleven naaet af noget andet Folk.

Jordbunden. I Henseende til Jordbundens man maa adskille Italien i tre forskjellige Dele, nemlig Apenninerne og deres Fortsættelse, den lombardiske Slette og Kystlandet.

Apenninerne ere en Fortsættelse af Alperne og udgaa fra Col di Tenda; fra dette Punkt strække de sig midt ned igjennem Halvøen og danne paa de fleste Steder en bred Ryg, hvorfra der udgaaer mindre Udløbere til Siderne. De imellem disse Udløbere liggende Dale udmærke sig ved deres smukke Skovpartier og høre til de skjønneste Egne i Italien; selve Ryggen er derimod aldeles nøgen. Apenninerne naa ikke nogen betydelig Højde, og deres Kulminationspunkt, Gran Sassò d'Italia i Abruzzo (den nordlige Del af det Neapolitanske) er henved 9,000 Fod høit. Paa deres Løb igjennem Calabrien synke Apenninerne sig saa meget, at der fremkommer en Lavning, som gaaer tværsover Calabrien og danner ligesom et andet Middelhav. De hæve sig dog atter i den ydre Del af Calabrien, hvor de have Navnet Aspromonte, men synke sig endnu engang i Messinastrædet og hæve sig igjen paa Sicilien. Denne Ø danner et Højland af 1500 Fods Højde, paa mange Steder findes fremstrømmende Bjerge og paa Østsiden af Øen ligger Etna, der naaer den betydelige Højde af 10,900 Fod. — I Henseende til Jordbundens Sammensætning maa det bemærkes, at Apenninerne bestaa af Kalksten; det synes som om de ere en Fortsættelse af de sydlige Kalkalper, medens Urbjergene af Alperne gaa lige imod Syd og fortsætte sig over paa Corsicas og Sardiniens Bjerge.

Den lombardiske Slette hæver sig kun nogle faa hundrede Fod op over Havfladen, og er særdeles frugtbar. Jordbundens Frugtbarhed forhøjes ved Overrisling af Landet fra en Mængde Kanaler, som gjennemstrøge Landet i alle Retninger og som særdeles lette Forbindelsen. — Kystlandet paa begge Sider af Apenninerne er vel i det Hele lavt, men der findes dog paa mange Steder deri Smaagrupper af Bjerge, som gaa helt ud til Havet. Paa den nordøstlige Side af Apenninerne fortsætter Posletten sig i et smalt Kystland, der gaaer ned i Apuglien. Paa den sydvestlige Side af Apenninerne maa man fremhæve flere lave Partier, saaledes Maremmerne di Toscana, Campagna di Roma med de pontinske Sumpe og Campagna felice omkring Byen Neapel. De to førstnævnte af disse Partier ere berygtede for deres usunde Luft (Malaria), som bevirker en farlig Feber, og de ere derfor for en stor Del ubeboede af Mennesker eller ogsaa kun

beboede i en kort Tid af Aaret*). I fordums Tid var Forholdet anderledes; thi de toscanske Maremmer saavelsom den romerske Campagne have i Oldtiden tildels været meget frugtbare og stærkt beboede, og deres nuværende Usundhed er rimeligvis blot en Følge af, at det ferske Vand ikke har Afløb, hvorfor det gaaer i Forraadnelse. Til forskjellige Tider har man gjort sig megen Umage for at udtørre de pontinske Sumpe, men forgjæves; med de toscanske Maremmer har man derimod været heldigere, og den Tid synes at nærme sig, da disse Strækninger blive sunde igjen.

Et af de skjønneste og frugtbareste Partier i hele Italien er Campagna felice, der tillige frembyder en høj Grad af Interesse, fordi den er Sædet for stærke vulkanske Fremtoninger. Imedens Vulkaniciteten næsten overalt i det øvrige Europa er meget tilbagetrængt, gjælder dette ikke om Syditalien. Allerede i Mellemitalien træffer man mange Vidnesbyrd om vulkansk Virksomhed; der er saaledes flere Steder, hvor brændbare Luftarter vælde frem af Jorden, og man finder der gamle Kratere som f. Ex. Albanerbjerget. Ved Neapel viser Vul-

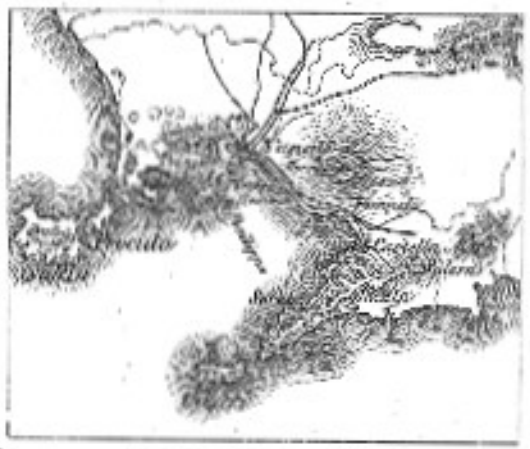

Kaget over Omegnen af Neapel.

kaniciteten sig i fuld Kraft og Egnen deromkring er bedækket med vulkanske Masser. Sydøst for Neapel ligger det berømte Vesuv af

*) Malaria, der herskor i mange Dele af Italien, holder sig især til de lave Egne, og Høje, som ligge midt i en af Malaria besængt Egn, ere i Regten fri derfor. Endogsaa i Dele af Rom herskor Malaria, og den Fremmede maa derfor være forsigtig med sit Heldred i denne By; om Sommeren brage ogsaa Roms Beboere, saavidt de kunne det, ud paa Landet.

3,900 Fods Højde. Dette Bjerg havde sit første bekjendte Udbrud 79 eft. Kr., og siden den Tid fortsatte Udbruddene sig til Aar 1200; der indtraadte nu en Standsning, under hvilken en Vulkan paa Ischia vikarierede for Vesuv; men fra 1600 søgte de glødende Masser tilbage til det gamle Sted. Vesuvs første bekjendte Udbrud er blevet af særlig Vigtighed for Oldtidsstudiet, da den hæftige Askeregn bedækkede de tre Byer Pompeji, Herculanum og Stabiæ. I forrige Aarhundrede gjenfandt man Pompeji og Herculanum, og man har siden den Tid blottet en stor Del af Pompeji; Herculanum er bedækket med et for fast Lag, til at man hidtil har kunnet bortsjerne det, og i Modsætning til Pompeji ligge de udgravede Dele derfor skjulte under Jorden. Ved disse Byer har man faaet et klart Begreb om Meget af Oldtidens huslige Liv, og Oldsagerne derfra ere samlede i det berømte Museo borbonico i Neapel. — Af andre vulkanske Fremtoninger ved Neapel kan man fremhæve Hundegrotten, en Hule, hvori der ligesom i Giftdalen paa Djava stadig bryder Kulsyre frem (da Kulsyren er en giftig Luftart, som er tungere end den atmosfæriske Luft, fører man Hunde ind i Hulen, og Kulsyren bevirker snart, at de stakkels Dyr falde i Krampetrækninger), Solfatara, et halvt udbrændt Krater, hvis tynde Svovllag hvile paa glødende Masser, og endelig Monte nuovo, et Bjerg, som dannedes 1538 ved et vulkansk Udbrud. — Paa Sicilien findes ligeledes stærke vulkanske Fremtoninger, saaledes Etna, der er den betydeligste af de europæiske Vulkaner. Etna hæver sig ikke stejlt nogtet sin betydelige Højde; men dette er en Følge af, at Bjerget har en Grundflade af 20 □ Mile. Siden Kristi Tid har Etna i Gjennemsnit havt fire Udbrud i hvert Aarhundrede; flere af dem have været meget betydelige og have navnlig gjentagne Gange ødelagt Byen Catania, som ligger ved Bjergets Fod.

De liparisk Øer ere alle vulkanske; men kun Stromboli er virksom i dette Øjeblik. Den hører til de mærkværdigste Vulkaner i Verden, idet den har været i uafbrudt Virksomhed i det Mindste i 2000 Aar, og i al denne Tid har havt mange Udbrud om Dagen; den kaldtes af de Gamle „det tyrrhenske Havs Fyrtaarn" og dens Lysen benyttes endnu som Sømærke. En mærkelig Udvikling af Vulkaniciteten træffes i Havet Sydvest for Sicilien, hvor der 1831 ved et hæftigt vulkansk Udbrud fremkom en Ø. Englænderne toge Øen i Besiddelse og gave den Navnet Ferdinandea, men den forsvandt efter nogle Maaneders Forløb.

Floderne og Søerne. Paa Grund af Landets smalle Form er der i det Hele ikke betydelige Floder i Italien. De vigtigste af af dem findes i den lombardiske Slette, der danner ligesom et naturligt

Amfiteater og tjener som Afløb for en betydelig Del af Vandet fra Alperne og Apenninerne. De to største Floder i den lombardiske Slette ere Po og Adige, som begge løbe ud i det adriatiske Hav.

Po udspringer paa Mont Viso og har et østligt Løb, idet den dels løber igjennem Piemont og dels danner Grændsen imellem Lombardiet og Parma samt imellem Venetien, Modena og Romagna. Af dens Bifloder ere de, som komme fra Alperne, langt vigtigere end de, som komme fra Apenninerne. Imellem Pos Bifloder maa nævnes Ticino, som løber igjennem Lago maggiore. Adda, som løber igjennem Lago di Como, Oglio, som løber igjennem Lago d'Iseo, og Mincio, som danner Afløbet af Lago di Garda. Ticino og Mincio have særlig Betydning som Grændsefloder, den første imellem Piemont og Lombardiet, den sidste imellem Lombardiet og Venetien. De nævnte fire Søer ere Bjergsøer, og udmærke sig ved deres Skjønhed. I Lago maggiore ligge de borromeiske Øer, der med stor Konst ere

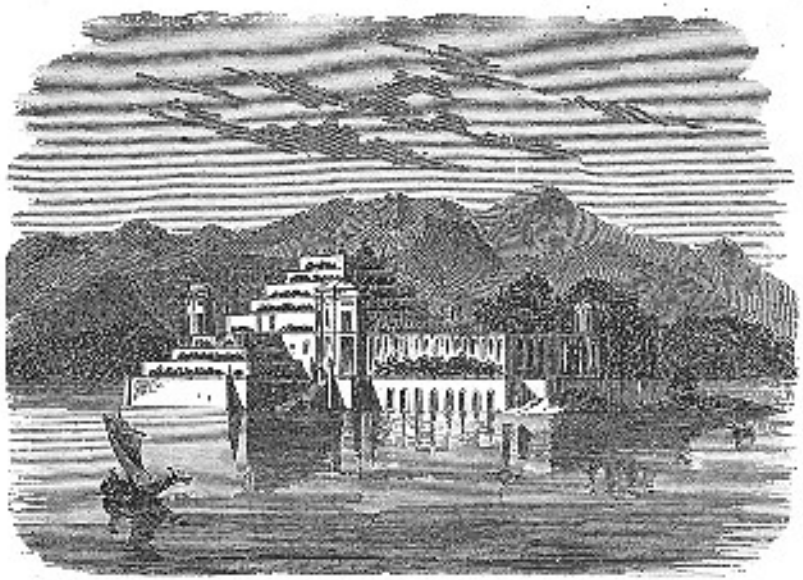

Isola bella, en af de borromeiske Øer.

omdannede til yndige Haver med en dejlig Plantevæxt (By ved Po: Turin, — ved Mincio: Peschiera og Mantova). — Adige udspringer Nord for Ortles og løber i Modsætning til Po i en Bue (Byer: Verona og Legnago).

Floderne i den lombardiske Slette ere af megen Vigtighed, fordi deres Vand af Beboerne ledes omkring i en Mængde Kanaler, og fordi de danne et stort Delta, som naaer fra Rimini hell op i Triesterbugten. Da de i Havet ved den lombardiske Slette udløbende Floder ikke gjennemløbe nogen Sø, blive deres Vande ikke „klarede", og de medbringe derfor en stor Mængde Dynd, hvad der har en dobbelt Følge. Dyndet afsætter sig nemlig tildels i Flodbunden, og denne er derfor efterhaanden kommen til at løbe paa en Forhøjning, der ligger højere end det omgivende Land; Pofladens Bund ruger ogsaa højt op over Tagene i Byen Ferrara. En anden Følge af den store Dyndmasse er, at Lagunerne ved Kysten efterhaanden blive mere og mere opfyldte; Byen Adria, der har givet det adriatiske Hav sit Navn, og som forhen laa ved Kysten, ligger nu fire Mile derfra; Byen Ravenna er nu en Mil fjernet fra Kysten, og den samme Skjæbne truer det dejlige Venezia.

Af de øvrige Floder i Italien maa kun mærkes Arno og Tiber, Ital. Tévere (Byer ved Arno: Florens og Pisa, — ved Tiber: Rom), som begge løbe ud i det tyrrhenske Hav. De ere kun lidet sejlbare, men ere meget bekjendte i historisk Henseende.

Klimatet i Italien udmærker sig ved sin Skjønhed og Behagelighed, og det er derfor en væsentlig Grund til, at dette Land er Opholdssted for saa mange Fremmede. Man maa ved Italien lægge Mærke til den Forskjel, som Varmeforholdene frembyde i den lombardiske Slette og det øvrige Italien. I den lombardiske Slette er Vinteren temmelig streng og Sommeren hed, i det øvrige Italien er der derimod ikke saa stor en Forskjel imellem Vinterkulden og Sommervarmen. I Turin er Sommeren ligesaa varm som i Lissabon, men Vinterkulden er lig Hamburgs, i Genua findes kun 8 Frostdage om Aaret, i Pisa og Rom bliver Sneen blot liggende nogle Timer, og Violer og Roser ere allerede udsprungne i Slutningen af Januar, i Neapel sner det ikke i hele Aarrækker, og i Palermo ved man ikke, at det har sneet i Niveau med Havet (paa Højderne omkring Byen ligger der derimod undertiden Sne). Af Vinderne blæser undertiden en Sønden-vind, Scirocco kaldet, der er forfærdelig hed og tør og virker højst flouende paa Vegetation og Sjæl*). — Paa Grund af den stærke

*) Scirocco regnes til de saakaldte Ørkenvinde, der komme fra tørre og hede Sandegne. I Sahara hersker en heftig Østenvind, Simum eller Samum, og man antager, at Sciroccoen er en Fortsættelse heraf; paa sin Vej i Alperne faaer Scirocco Navnet Föhn, og i Andalusien kaldes en lignende Vind Solano.

Sommervarme ligger Snelinien saa høit, at kun de højeste Toppe af Apenninerne samt Etna ere bedækkede med evig Sne.

Planteverdenen. Saasnart man har overskredet Alperne, og er kommen ned i den lombardiske Slette, faaer man Øje paa mange af de Planteformer, der ovenfor ere nævnte som ikke fremtrædende i Mellemeuropa. Imedens disse Planter ikke findes i Mængde i Norditalien, er det anderledes i de sydligere Egne; thi der danne de en væsentlig Bestanddel af Planteverden, som derved faaer en for Nordboen høist interessant Karakter.

B. Folket og Staten.

Bestanddele og Folkemængde. Italien indbefatter følgende Dele: 1. Venetien, der hører under Østrig, 2. Kongeriget Italien, der deles i Lombardiet, Piemont [mont], Ligurien, Emilien (der atter indbefatter Parma, Modena og Romagna), Toscana, Perugia, Marc Ancona, Neapel, Sicilien og Øen Sardinien, 3. Republikken San Marino, 4. Kirkestaten, 5. Corsica, der hører under Frankrig, og 6. de maltesiske Øer, der høre under England. — Af disse Dele udgjøre Venetien, Lombardiet, Piemont, Ligurien og Emilien Norditalien, Toscana, Perugia, Marc Ancona, Kirkestaten og San Marino Mellemitalien, Neapel og Sicilien Syditalien. (Piemont, Ligurien, Nizza, Savoien og Øen Sardinien udgjorde i sin Tid Kongeriget Sardinien).

Hele Italien har en Størrelse af 5600 □ Mile og Folkemængden er 26 Mill. Heraf indbefatter Kongeriget Italien 4,900 □ Mile med 22 Mill., San Marino 1 □ Mil med 8000 og Kirkestaten 200 □ Mile med 700,000 Indb. Befolkningens Tæthed er meget betydelig og udgjør 4500 paa hver □ Mil.

Nationaliteten. Italien bebos næsten udelukkende af en eneste Nationalitet, Italienerne. I de ældste Tider fandtes mange forskjellige Folkefærd i Italien, hvoriblandt Etruskerne vare et af de vigtigste; men om deres Herkomst og Forhold vide vi kun meget lidt. Længe før Kristi Tid nedsatte græske Kolonister sig i Syditalien, som derfor fik Navnet „Storgrækenland". Alle de forskjellige Folkefærd, som bebode Italien, gik efterhaanden op i Romerfolket, der paatvang en Mængde andre Folk sit Sprog saaledes, at en stor Del af Europas Beboere for Tiden tale romanske Sprog. — Det italienske Sprog, der kun betragtes som et blødt Latin, blev først Skriftsproget i det 13de Aarhundrede, og som den italienske Litteraturs Fader sættes Digteren Dante fra Florens. Italiensk tales paa hele Halvøen

og paa Øerne deromkring samt i Istrien og langs den dalmatiske Kyst (Italienerne bebo ogsaa Kanten Ticino og endel af Graubündten samt vælsk Tyrol).

Næringsvejene. Med Undtagelse af de høiere Dele af Apenninerne er Jordbunden i Italien meget frugtbar, og Agerdyrkning er derfor en særdeles vigtig Næringsvei for Italienerne. Den bedst dyrkede Del af Italien er den lombardiske Slette, der er dyrket som en Have; ogsaa i Toscana og i Campagna felice, der kaldes Terra di Lavoro d: Arbejdets Land, er man særdeles flittig med Jordens Dyrkning. Foruden Korn (især Hvede og Ris, den sidste dog kun i enkelte Dele af Lombardiet, der kunne sættes under Vand fra Floderne af) frembringer Italien mange Sydfrugter, der danne en vigtig Udførselsgjenstand („Messinofrugt"), en betydelig Mængde Olie, og endelig megen Vin, der dog hidtil ikke har været behandlet saaledes, at den udføres i nogen betydelig Grad (af de italienske Vinsorter kan man fremhæve „Lagrima Cristi", som vokser paa Vesuv, „Falerneren" fra Omegnen af Neapel og „Syracusanervinen"). Kvægavlen er i mange Egne af Vigtighed, men den kan dog ikke siges at staa paa noget høit Trin. Et bekjendt Produkt af den italienske Kvægavl er den vigtig kaldte „Parmesanost", som navnlig faaes fra Omegnen af Lodi. Et Dyr af overordentlig Vigtighed for Italien er Silkeormen, og man regner, at Italiens Silkeproduktion har en Værdi af 125 Mill. Rdl. aarlig, hvoraf over Halvdelen falder paa den lombardiske Slette.

I Henseende til værdifulde Mineralier hører Italien til de fattigste Lande i Europa, og Bjergværksdriften er derfor ikke af Betydning i dette Land. Af Metaller frembringer Italien nærmest blot Jern, der i Mængde findes paa Elba. Marmor findes derimod mange Steder, og det brydes navnlig i Carrara, hvor over 2,000 Mennesker ere sysselsatte i Gruber og Billedhuggerværksteder med at bearbejde det dejlige „carrariske Marmor"; Svovl findes paa flere Steder i det vulkanske Syditalien, og navnlig paa Sicilien, der er det paa Svovl rigeste Land i Europa. — Den italienske Industri staaer vel tilbage for de egentlige Fabriklandes; men den er dog altid af Betydning, især i den lombardiske Slette og i Toscana. Af de italienske Industrivarer maa fremhæves Silketøjerne fra Norditalien og Toscana, Mosaikarbejderne fra Florens og Rom, samt Straahattene, der forfærdiges ved Husflid af Bønderpigerne i Egnen ved Florens.

Endskjøndt den italienske Handel nutildags kun er en Skygge imod, hvad den var i Middelalderen, er den ikke ubetydelig, og den drives med Fortjenstlighed af Beboerne. Den italienske Handel gaaer især ud

paa Levanten, og Landets vigtigste Handelsstæder ere Livorno og Genua. Jernbaner fandtes til den nyeste Tid kun i Norditalien; men i de sidste Aar er man i Færd med at anlægge et fuldstændigt Jernbanenet imellem de vigtigste Punkter i Landet.

Religionen og Oplysningen. I Italien, Pavedommets Sæde, er Befolkningen katolsk, og det er forholdsvis Faa, som bekjende sig til en anden Religion. Til disse Faa høre Valdenserne, en Religionssekt, der stiftedes i Middelalderen af Petrus Valdus og som i Tidens Løb er blevet gjentagne reformeret. Fra nogle piemontesiske Bjergdale, hvor Valdenserne have deres Hjem, søge de nu at sprede deres Lære rundtom i Italien, og deres Gjerning lettes dem, fordi den fra Sardinien udgaaede Beretning har bevirket, at der er Religionsfrihed i Kongeriget Italien. — Oplysningen staaer i den største Del af Italien paa et meget lavt Trin, og det er kun i det østligste Italien samt i de farbrigte Lande, at den er mere fremskreden. De nyeste Begivenheder tyde imidlertid paa, at der vil ske en betydelig Forandring i saa Henseende, og Kongeriget Italiens Regering arbejder stærkt paa at faa et ordnet Skolevæsen indført. I Henseende til Videnskabelighed have Forholdene været meget heldigere. Den rige videnskabelige Virksomhed, som Italien fremviste i Oldtiden og i Middelalderen (Universitetet i Bologna, — den medicinske Høiskole i Salerno) er vistnok forsvunden; men der vedligeholder sig dog endnu et videnskabeligt Liv i Italien, som ikke er uden Betydning. Af Universiteter findes endel, og de vigtigste af dem ere i Padova, Pavia, Turin, Bologna, Pisa, Perugia, Rom og Neapel.

Anderledes staaer det til med de skjønne Kunster; thi deri indtager Italien en af de første Pladser i Europa. Da den romerske Stands Magt sank, fandt Kunsten et Tilflugtssted i det græske Keiserdømmes Sæde, Byzanz, og heldt sig der, om end i ufuldkommen Form. Efter Erobringen af Constantinopel (1453) drog en Mængde Grækere til Italien, og i dette Land udviklede sig nu en ny Aand, der med Rette fik Navnet „Renaissancen" o: Gjenfødelsen, fordi den gik ud paa at gjenoprette Sandsen for Oldtiden. Som en Følge af denne nye Aand udgravede og restaurerede man en Mængde Mesterværker fra Oldtiden, man oprettede mange nye Bygninger i Overensstemmelse med Antikken og frembragte derved Renaissancestilen, som staaer i Modsætning til den af Italienerne kaldte „barbariske Stil", Gothiken; man dannede en „italiensk Malerskole", hvis Herser vare Leonardo da Vinci og Michel Angelo (i Florents), Rafael fra Urbino (i Rom), Correggio (i Parma) og Tizian (i Venezia), ligesom ogsaa Billedhuggerkonsten ved Michel Angelo blev bragt til et høit Trin.

Siden den Tid har Italien været de skjønne Kunsters Hjem, og til dette Land, med dets Velsignelser af Mindesmærker fra Oldtiden, dets Malerier og dets store Kunstsamlinger strømmer endnu Kunstnere og Kunstelskere fra. Vor Tids Billedhuggerkunst, der er udgaaet fra Italieneren Canova og fra Thorvaldsen, er ogsaa kommen til Fremblomstring i Italien.

Den politiske Forfatning. Det forhen saa mægtige Italien gik efterhaanden mere og mere tilbage og blev opløst i en Mængde mindre Stater, hvoraf den største Del stod under fremmede Herskerhuse. Ved Wienerkongressen blev Italien ved at være delt i forskjellige Stater, og Metternich erklærede derfor med Rette, at Navnet Italien kun var „et geografisk Begreb". Følgerne heraf virkede dog i høi Grad nedtrykkende paa Italienerne, og Italien har derfor i lang Tid været i stærkt Kvæ. For de fleste Vedkommende bekjendte Øjeblikket en stor Del af Italien, det være direkte eller indirekte, og det var kun Sardinien og Neapel, som ikke stode under deres Myndighed. Ved Pius IXdes Udnævnelse til Pave (1846) troede det italienske Parti at have fundet sin Redningsmand; men den svage Pave skuffede Forventningerne, og det var først Trekløveret Cavour, Garibaldi og Victor Emanuel, som ved Napoleons Hjælp fik kastet den østrigske Magt i Støvskredsen af Italien.

Den langt største Del af Italien danner nu Kongeriget Italien, som bestyres efter liberale Principer, idet Kongen deler den lovgivende Magt med to Kamre. De mange Vanskeligheder, som Regeringen har at kjæmpe imod, synes efterhaanden at skulle blive overvundne, og Landet gjør mægtige Fremskridt. Kongeriget Italien er ogsaa i saa Aar blevet en betydningsfuld Magt, der, vistnok til stor Skade for Landets finantielle Stilling, har en betydelig Hær og Flaade. — Anderledes er det med Kirkestaten, som regeres af en Præst, Paven, der vælges af andre Præster, Kardinalerne, og som først og fremmest tager Hensyn til Kirkens, og ikke til Folkets Tarv. Landet bestyres af Geistligheden og den største Del af Jorden ejes af Geistligheden og Adelen, medens de laveste Klasser leve i høist ualle Kaar. Det er derfor heller intet Under, at Befolkningen er forbeles misfornøjet, og Paven vilde ogsaa for længe siden have maattet opgive sin verdslige Magt, dersom ikke Frankrig understøttede ham ved at holde endel Tropper i Rom. Paven har selv en Hær paa nogle Tusinde Mand, hvoriblandt et Kompagni saakaldet „Schweizere", der ere klædte i middelalderlig Dragt og spille en vigtig Rolle som Pavens Livtropper (de ere ivrigt ikke Schweizere, men bestaa navnlig af

Sydtydſkere, da det er blevet Schweizerne forbudt at lade ſig hverve til fremmede Hære).

Byerne. Det er i Overensſtemmelſe med Italiens langſtrakte Form, at de ſtore italienſke Byer ligge fordelte paa meget forſkjellige Steder. Af ſtørre Byes ligge i det nordlige Italien Venezia og Bologna imod Øſt, Milano i Midten, Turin og Genova imod Veſt; i Mellemitalien ligge Florens, Livorno og Rom, i Neapel Neapel og paa Sicilien Meſſina og Palermo. I Henſeende til Størrelſen ſtaaer Neapel øverſt med ½ Mill. Indb.; 200,000 Indb. have Milano, Turin, Rom og Palermo, og 100,000 Indb. have Venezia, Bologna, Genova, Florens, Livorno og Meſſina.

Intereſſant ved Byerne i Italien er det, at der knytter ſig ſaa mange hiſtoriſke Erindringer til dem. De fleſte af dem have allerede exiſteret i Oldtiden, og de ere rige paa Levninger fra denne Tid, ja ſelv mangfoldige Smaabyer frembyde ſtor Intereſſe paa Grund af deres Oldtidslevninger.

I **Venetien** ligge Venezia og Chioggia i Lagunerne, Padova og Vicenza inde i Landet, Verona og Legnago ved Adige, Peſchiera og Mantua ved Mincio.

Venezia, „Havets Herſterinde", er en af Europas mærkeligſte Byer i Henſeende til Hiſtorie, Beliggenhed og Udſeende. Den anlagdes i Folkevandringens Tid af Henetер eller Veneter, ſom nedſatte ſig paa Øer i Lagunerne og grundlagde en lille Republik. Efterhaanden ſvang Republiken ſig op til en betydelig Magt, den blev Verdens første Handelsſtad og erobrede en ſtor Del af Landene omkring Adriaterhavet, Moren, mange af Øerne i Archipelagus o. ſ. v. I Spidſen for Republiken ſtod en Doge, valgt paa Livstid; kun de adelige Familier, der vare indſkrevne i „den gyldne Bog" havde Del i Statsſtyrelſen, og Reſten af Befolkningen var uden Magt. Da Søvejen til Indien opdagedes, gik det tilbage med den ſtolte Republik, i den franſke Revolution maatte den bukke under og ved Wienerkongreſſen tilfaldt den tilligemed endel af Norditalien Øſterig.

Liggende en halv Mil fra Faſtlandet, med hvilket Forbindelſen dannes ved en mægtig Jernbanebro, gjennemſkjæres Venezia af en bred Sformet Kanal, Canal grande, over hvilken gaaer den ſtore Rialtobro. De to Hoveddele af Byen beſtaa atter af en Mængde mindre Øer, ſom ere omgivne af Kanaler og forbundne med Broer; udenfor Lagunerne ligge flere langſtrakte Øer, hvoriblandt Lido. Paa Grund af diſſe Søregenheder i Beliggenheden frembyder Venezia mange

Ejendommeligheder; Færdſelen ſker ſaaledes paa Vande, Gondoler ſaldede (indtil Republikkens Fald vare de ſmykkede med pragtfulde

Canalperſpektiv af Venezia.

Barner, men nu ere de alle ſorte), Huſenes Facader vende ud til Kanalerne, der tjene ſom Gader, og Gaderne repræſenteres kun af ſmalle Gyder. Hvad der overalt minder om Stadens fordums Storhed og

dens nuværende Forfald er den store Mængde prægtfulde Palladser, som ere opførte i byzantinsk eller i gothisk Stil, og som nu for en Del

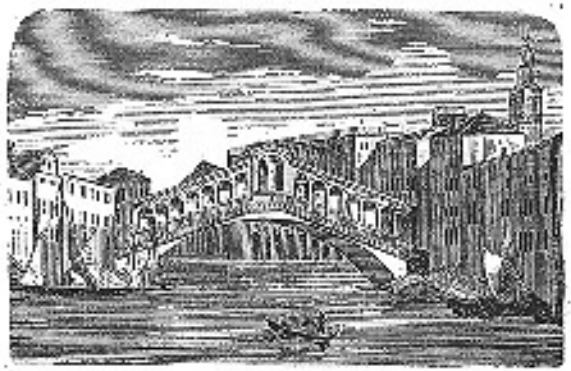

Rialtobroen.

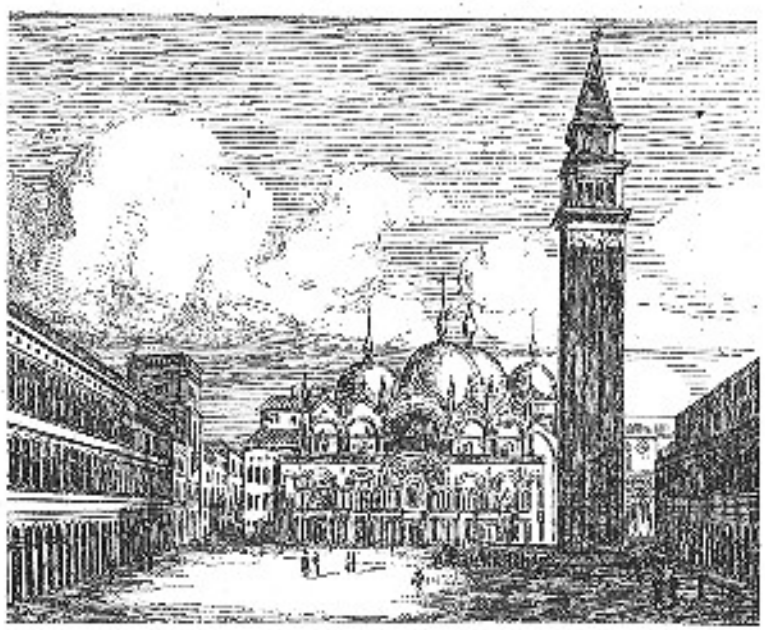

Marcuskirken.

stå øde eller benyttes til Hoteller for de mange Rejsende. Det prægtfuldeste Parti i Byen er Marcuspladsen med dens Omgivelser,

nemlig Marcuskirken og dens Klokketaarn, det store Pallads Procuratierne og Dogepalladset. Marcuskirken er dannet efter Sofiekirken i Constantinopel og indeholder en Mængde Skatte, hvoriblandt San Marcus Lig, der ere vundne af Republikkens Anførere; dens Indre er beklædt med glimrende Mosaikker. I Dogepalladset sees endnu den prægtfulde Sal, hvori Republikkens Raad havde Sæde, og som er

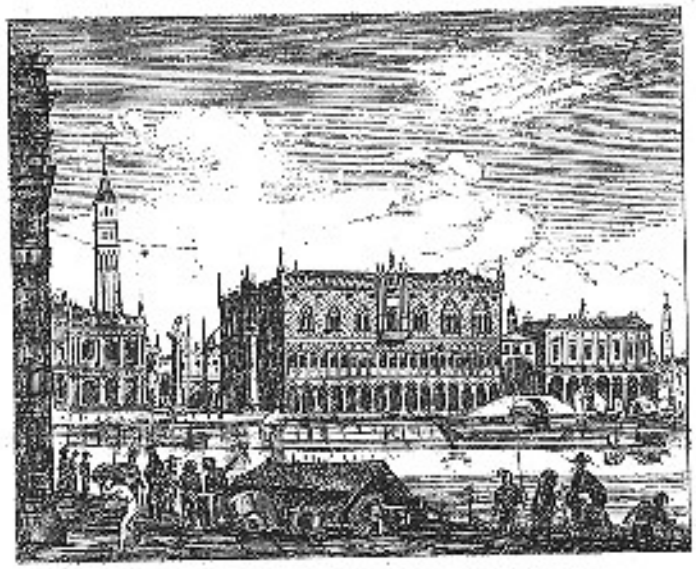

Dogepalladset.

prydet med herlige Malerier; til dette Pallads hører ogsaa de berygtede Blykamre. Marcuspladsen med dens herlige Omgivelser er den største og livligste Plads i Venezia, og den afgiver et prægtigt Skue om Natten, da „Venetianeren forvandler Nat til Dag", hvorfor der i en stor Del af Natten hersker samme Tummel paa denne Plads som i andre Byer om Dagen. Et dejligt Skue afgiver ogsaa Gondolfesterne, Regatterne, som foretages ved Dag eller Nat paa Canal grande. Som et prægtfuldt Minde om Venezias Storhed staaer Arsenalet, der er det største i sin Slags i hele Verden, og som i Republikkens Velmagt sysselsatte 16,000 i Stedet for nu kun 1600 Arbejdere. — Paa Grund af Venezias fortrinlige Beliggenhed har Triest ikke kunnet hæmme al Handelen derfra; der er ogsaa endel Fabrikker af Spejle og andre Glasvarer samt af Guld- og Sølvstoffer i Venezia.

Verona har Interesse, ikke blot som et Led i Fæstningsfirkanten,

men ogsaa fordi den indeholder et betydeligt romersk Mindesmærke, et Amfiteater nemlig, der er saa godt vedligeholdt, at man endnu kan give Forestillinger deri.

I **Lombardiet** ligge Brescia, Bergamo, Cremona, Milano, Lodi og Pavia; i **Piemont** ligge Verona og Vercelli Nord for Po, Casale og Alessandria Syd for Po og Turin ved Po, endelig Pinerolo inde i Bjergene nærved Mont Viso; i **Ligurien** ligger Genova.

Milano er ikke blot den største, men ogsaa den vigtigste By i Norditalien; dens Udseende svarer til dens Rigdom og er tiltalende, modsat de fleste andre italienske Byer, aldeles moderne. I Milano findes den berømte Domkirke, der er bygget af hvidt Marmor i blandet

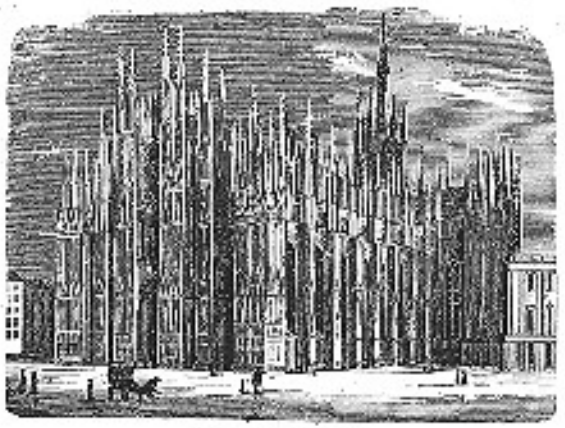

Domkirken i Milano.

gotisk og Renaissancestil, og er prydet med en Mængde Billedstøtter (efter Sigende 4—5000). En anden Mærkværdighed i Milano er det ubetydelige Theater, della Scala kaldet. Casale, Alessandria og Pinerolo ere Fæstninger i Piemont; i den sidste sad „Jernmasken" fangen, før han kom til Bastillen. Turin var før Kongeriget Italiens Hovedstad. Som Milano er dens Udseende aldeles moderne, og den er bygget vinkelret, som om den var et andet Berlin, men i Modsætning til Berlin har den en dejlig Beliggenhed med en herlig Udsigt til Alperne.

Genova kaldes af Italienerne la superba d: den Prægtige, paa Grund af dens skjønne amfiteatralske Beliggenhed ved Havet, og dens prægtfulde Palladser, der for en stor Del ere byggede af Marmor;

den amfiteatralske Beliggenhed bevirker iøvrigt, at de fleste Gader kun ere tilgjængelige for Fodgjængere. Uagtet Genova har en Historie, der i mange Henseender minder om Venezias, indeholder den kun faa Mindesmærker fra gammel Tid; men i Henseende til Industri og Handel har den for Tiden langt større Betydning end Venezia.

I **Parma** ligge Parma og Piacenza, hvoraf den sidste er vigtig som Fæstning, i **Modena** Modena og Carrara, i **Romagna** Ferrara og Bologna inde i Landet, Ravenna og Rimini nærved Kysten.

Bologna, der var saa berømt i Middelalderen ved sit Universitet, ligger i en meget frugtbar Egn og har paa Grund af sin Velbeliggenhed Tilnavnet il grasso d: den Fede. Ravenna, der nutildags er ubetydelig, spillede forhen en vigtig Rolle, da den var Sædet for den græske Exark. Denne By, der indeholder mange mærkværdige Mindesmærker fra dens Blomstringstid, er derfor af særdeles Interesse i kunsthistorisk Henseende.

San Marino blev til, efter Sigende i det 3die Aarhundrede, ved en Munk Marino, der levede som Eneboer, og som paa Grund af sin Hellighed fik Bjerget, hvorpaa Byen er bygget, til Gave.

I **Toscana** ligge Florens og Pisa ved Arno, Livorno ved Havet, Lucca imod Nord og Siena imod Syd.

Florens (i Oldtiden Florentia, Ital. Firenze), der for kort Tid siden er blevet Kongeriget Italiens Hovedstad, har hos Italienerne Tilnavnet la bella d: den Smukke. Florens er en af de berømteste Byer i Italien og udmærker sig ved sin Historie og sine Kunstværker. I Middelalderen dannede denne By og dens Omgivelser en Republik; men Bankierfamilien Medici tilkæv sig Magten og vandt efterhaanden stor Anseelse i Europa. Da Medicæerne interesserede sig særdeles for Videnskab og Kunst, gjorde de deres By til et Slags „Middelalderens Athen", og Renaissancen opstod ogsaa for en stor Del ved deres Indflydelse. Overraskende for Nordboen er det i Florens at se den Mængde prægtige Kunstværker, som ere opstillede paa Gaden; om Byens Kampe imellem de forskjellige Partier vidner næsten de talrige Palladser, hvis Bygningsmaade i mange Henseender minder om Fæstninger. Af Seværdighederne maa fremhæves Domkirken og de store Kunstsamlinger, og disse i Forening med den smukke Beliggenhed gjør Byen til et Yndlingsopholdssted for en Mængde Fremmede.

Pisa frembyder en lignende Interesse som Florens, skjønt i mindre Grad. Paa Grund af den fordum fortrinlige, men nu tilsandede Havn blev Pisa i Middelalderen en vigtig Handelsstad, der

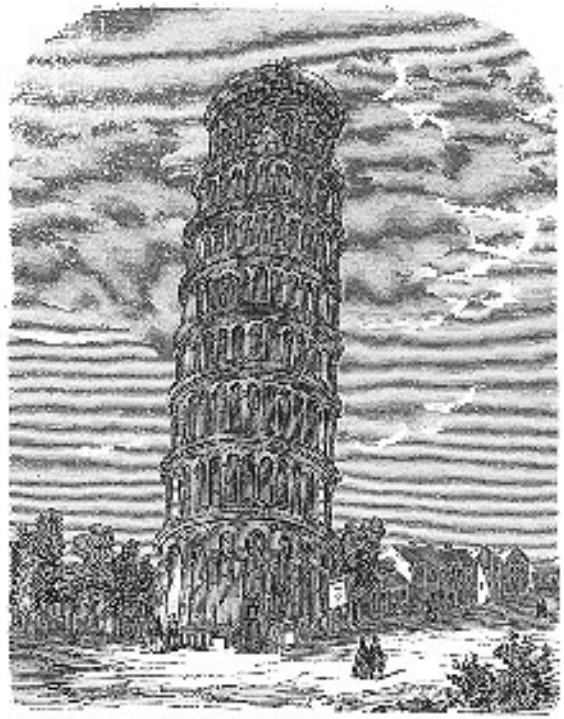

Det skjæve Taarn i Pisa (142 Fod høit).

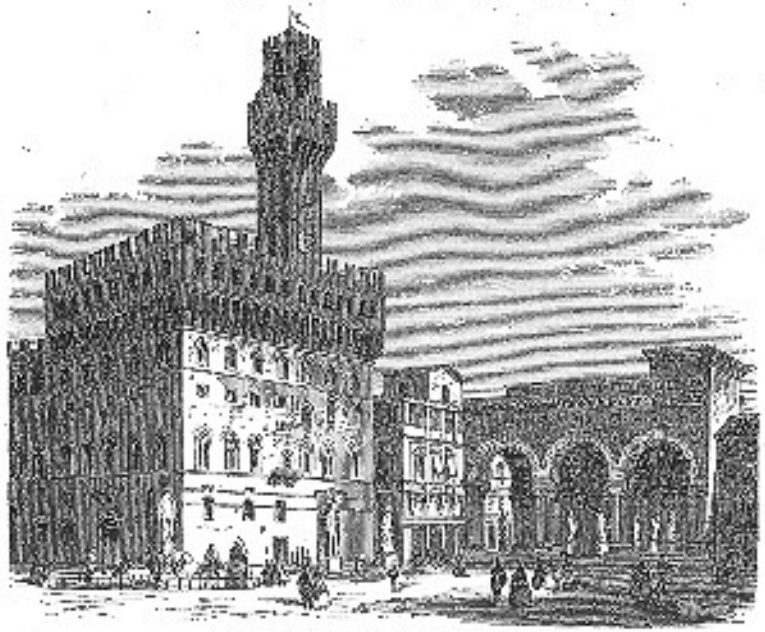

Pladsen ved Palazzo vecchio i Florents.

gjorde betydelige Erobringer langsmed Middelhavet; men den blev overvunden i en Kamp med Genova og maatte senere bøie sig for Florens uden atter at kunne have sig frem; nu har den kun en Snes Tusind Indb. Pisa er rig paa Minder fra sin Velmagts Tid, saaledes Domkirken med det berømte „skjæve Taarn“*), samt „Campo santo“, der er en Slags Kirkegaard med mange Begravelser og Mindesmærker for berømte Pisanere. — Modsat det stille, ærværdige Pisa er Livorno en moderne Handelsstad uden Minder fra Fortiden.

I **Perugia** ligge Perugia og Assisi, i **Mare Ancona** Ancona ved Havet samt Loreto og Urbino inde i Landet.

Perugia udmærker sig ved mange etruskiske Levninger og ved Malerier bl. A. af Rafaels Lærer, Perugino. Assisis Hovedkirke er det prægtfulde Gravsted for San Franciscus, der stiftede Franciscaner- eller Graabrødre-Ordenen. Ancona forsvares af et stærkt Citadel og har den bedste Havn ved Adriaterhavet. Loreto er bekjendt af „det hellige Hus“, en Bondehytte af samme Slags som Omgnens; det skal efter Legenden af Engle være ført fra Nazaret til sin nuværende Plads og staaer inde i en prægtfuld Kirke.

I **Kirkestaten** ligge Rom og Civita vecchia.

„Den evige Stad“, Rom vedbliver endnu, om den end kun er en Skygge imod, hvad den var i Oldtiden, at udøve saa megen Tiltrækning, at den maa nævnes som „den interessanteste By i Verden“. Udgaaet fra den palatinske, quirinalske og capitolinske Høj voxede Rom efterhaanden saa meget, at den fyldte det 1-□ Mil store Rum indenfor Murene, forinden at Villaer, Have og Gravsteder strakte sig milevidt. Den ubyre By med 2 Mill. Indb. og med en overvældende Mængde af Prægtbygninger bestod imidlertid ikke længe i sin Glands; Barbarernes Indfald ødelagde en Mængde prægtige Bygninger, og hvad Barbarerne skaanede, tilintetgjordes for største Delen i de romerske Baroners Fejder. Henimod Middelalderens Slutning var det ogsaa kommet saavidt, at Capitolium var bedækket med Vingaarde, og at Forum Romanum var Opholdssted for Oxer og Svin (Forum Romanum kaldes derfor endnu „Campo vaccino“). Med Renaissancen begyndte dog en anden Aand at trænge igjennem Rom, og navnlig under Pave Sixtus V opstod det nye Rom contrast i den Stilkelse, hvori vi nu se det.

Rom ligger ved Tiber paa en Slette og paa Høje, som hæve sig indtil tohundrede Fod op over Floden Vandspejl. Tiberen

*) Dette skjæve Taarn er landskabsmæssigt tegnet skjævt paa først sig, mærkelig for at vække Forundring.

deler Rom i to ulige Dele saaledes, at den langt større Del ligger Øst for Floden, hvorimod der Vest for den kun er en mindre Del, Trastevere, samt Egnen omkring Vatikanet. Det nye Rom udfylder

Grundplan af Rom.

kun en Fjerdedel af det gamle Roms Plads, og den største Del af Rummet indenfor Murene henligger derfor udebygget. Paa den venstre Bred af Tiberen omgive Monte pincio, Monte quirinale og Monte capitolino en Slette, den gamle Campus Martius, og det er paa denne Slette, at Hovedmassen af det nye Rom ligger. Fra Porta del Popolo ɔ: Folkeporten, hvorigjennem Pilgrimme, Konstnere og Konstelskere i Aarhundreder have vandret til Rom, gaa tre Hovedgader, blandt hvilke den beramte Corso, den fornemme Verdens vigtigste Promenade, fører henimod Capitolium og Campo vaccino. Imedens man i den nyere Del af Byen seer mange Stykker af Oldtidslevninger, der staa indeklemte hist og her imellem andre Bygninger, findes der kun to større antike Bygningsværker, nemlig Agrippas Pantheon eller Rotonda, der er godt vedligeholdt, fordi den allerede for længe

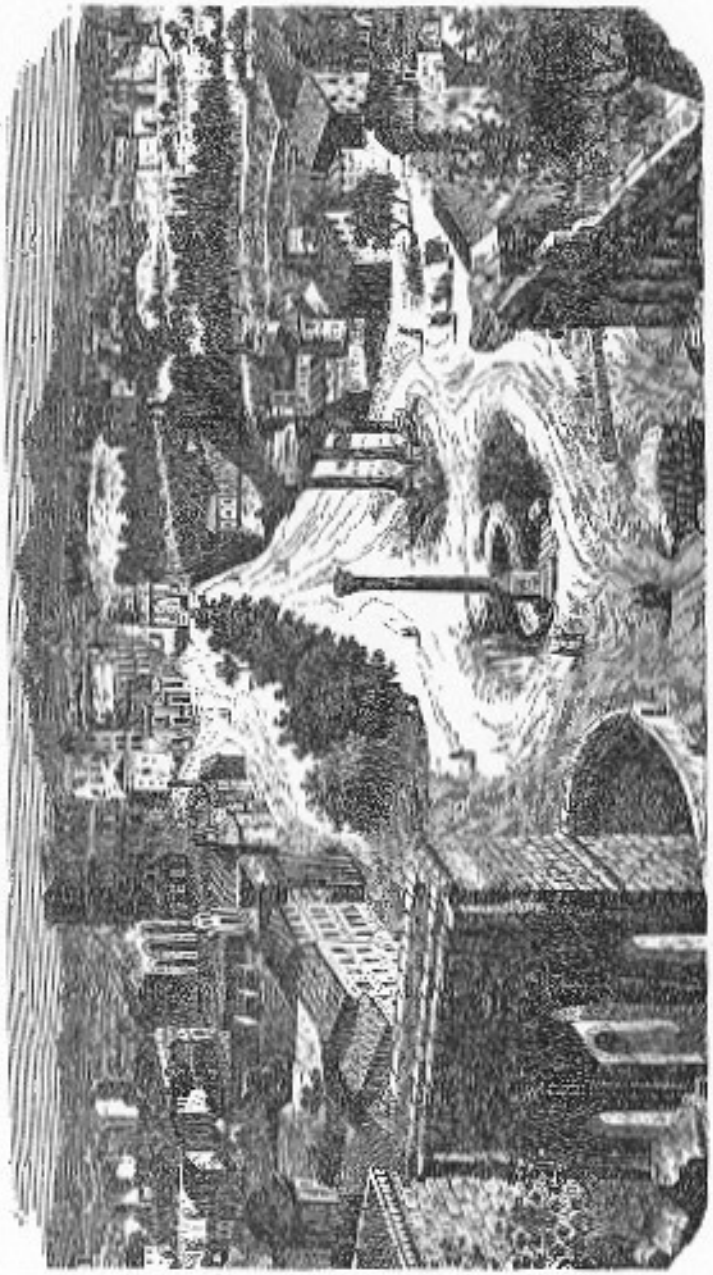

Forum romanum, seet fra Capitolium ti Forgrunden Severus's Bue, i Mellemgrunden Foroslæpen og Resten af et Tempel, i Baggrunden Titus's og Constantins Buer, samt Colosseum.

siden er omdannet til en kristen Kirke, og den storartede Trajanssøile paa Forum Trajani. Af nyere Bygninger findes der det capitolinske Museum med mange Antikker, og Pavens Residens, Quirinalet, foran hvilket staa de berømte Dioskurer.

Paa Campo vaccino, Monte palatino og i Egnen deromkring finder man derimod mangfoldige antike Bygningsværker, men desværre næsten alle i Ruiner. Som de vigtigste kan man fremhæve flere Triumfbuer, Resterne af Kejserpalladserne paa Monte palatino, og det uhyre Amfiteater Colosseum, der kunde rumme henved 100,000 Tilskuere. I den øvrige ubebyggede Del af Rom findes ogsaa mange Levninger fra Oldtiden, hvoriblandt f. Ex. Cajus Cestius's Pyramide, der ligger ved Siden af den, med Rosenalleer forsynede prote-

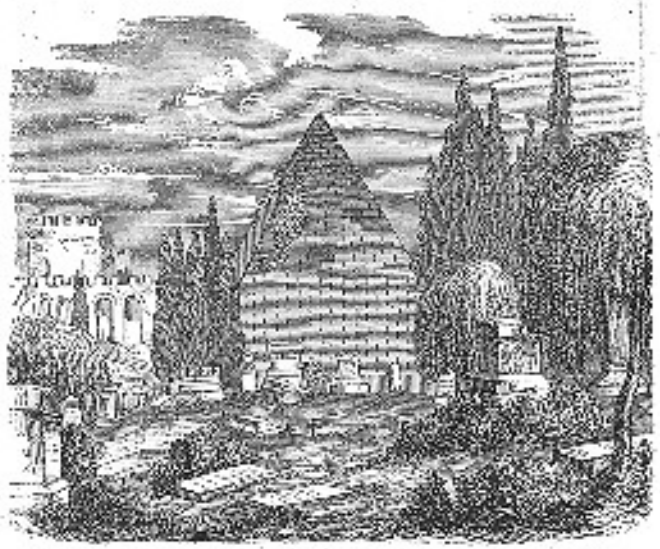

Cajus Cestius's Pyramide.

stantiske Kirkegaard, og de udstrakte Caracallas Thermer (Bade). I denne Del af Rom ligger ogsaa den prægtfulde Laterankirke, der er Pavens Sognekirke og som derfor er den fornemste Kirke i den katolske Kristenhed. De ubebyggede Dele af Rom ere iøvrigt opfyldte med Vingaarde og gjennemskjæres af lange, lige Veie med Mure paa Siderne.

Paa den høire Bred af Tiberen ligge tre Bygninger af Interesse, nemlig Engelsborg, Vatikanet og Peterskirken. Engelsborg var fra først af et Gravminde for Hadrian og er senere omdannet til et Citadel. Vatikanet er ikke blot det største, men ogsaa

et af de interessanteste Slotte i Verden. Det indeslutter nemlig store Kunstskatte, hvoriblandt den fortrinligste existerende Samling af Antikker og udvalgte Malerier af de største Mestre, det Sixtinske Kapel og et

Peterskirken og Engelsborg.

uvurderligt Bibliothek med en Mængde Haandskrifter, bl. A. til Nordens Historie (Pavebreve). Peterskirken, Verdens største Kirke, er bygget som Gravminde for St. Peter. Hvor nøiere denne Kirke er, forstaaer man, naar man erindrer, at Kuppelen har en Høide af 412 Fod, og at Baldakinen over St. Peters Grav er saa høi som Rundetaarn. Foran Peterskirken ligger en af de prægtigste Pladser i Verden, Peterspladsen, med en stor ægyptisk Obelisk og med to mægtige Vandspring*).

De mange Monumenter, som føre Beskueren tilbage til Oldtiden, de herlige Kunstskatte, det frie Kunstnerliv, Pavehaandsen med dens storartede Festligheder (Peterskirkens Belysning, Girandola fra Monte pincio), selve Romerfolket med dets Folkefester (Karnevalet i Corso) og dets fuldtonende Sprog gjør Opholdet i Rom uoverordentlig inte-

*) I Rom finder man adskillige ægyptiske Obelisker, og Vandspring træffer man i en saadan Mængde og med en saa stor Vandmasse, at ikke nogen anden By frembyder Magen dertil. Interessant er det, at Vandet til dem for endel Tidsrum ved Aquædukter fra Oldtiden.

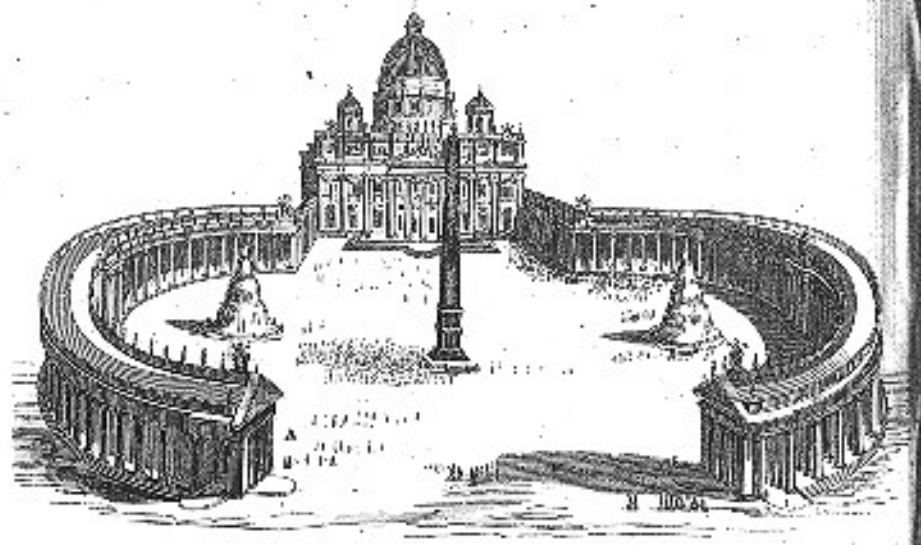

Petrespladsen og Peterskirken.

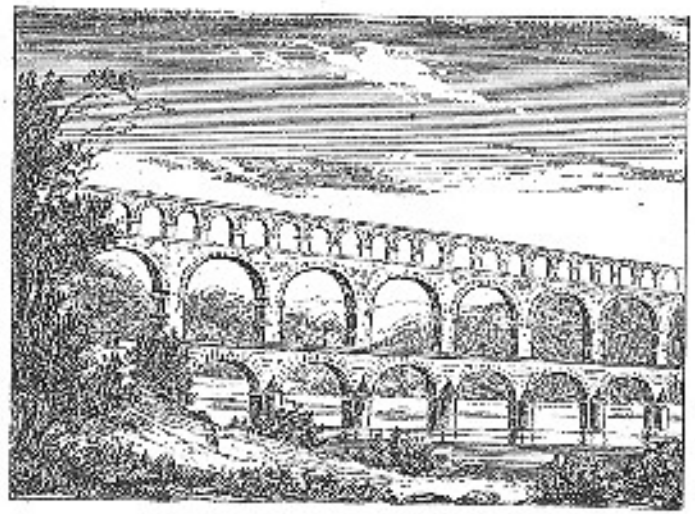

Agrippas Vandledning.

reisant, og mangen Fremmed glemmer derfor sin Hjemve og bliver i Rom til sin Dødedag.

Til Nydelserne i Rom høre ogsaa Udflugter til den interessante

Omegn. Udenfor Roms Mure ligge dejlige Villaer, som ere rige paa Kunstskatte og ere omgivne af skjønne Haver; ellers møder man strax udenfor Rom den øde, men med Ruiner opfyldte og i høj Grad maleriske Campagne. Udenfor Rom ligge ogsaa Katakomberne, der hæve sig i flere Etager, og som skrive sig fra de første Aarhundreder af vor Tidsregning. De benyttedes af de første Kristne til Kirkegaarde, og indeholde derfor i Modsætning til de parisiske Katakomber mange Oldtidsfremninger af stor Interesse (Katakomber af samme Art som de romerske findes ogsaa ved Neapel). Nordvest for Rom ligger den lille By Civita vecchia, der er af Vigtighed paa Grund af sin Dampskibefart (det gamle Roms Havnestad Ostia, der laa tre Mile fra selve Byen, er gaaet tilgrunde). Imod Syd føres den Appiske Vej,

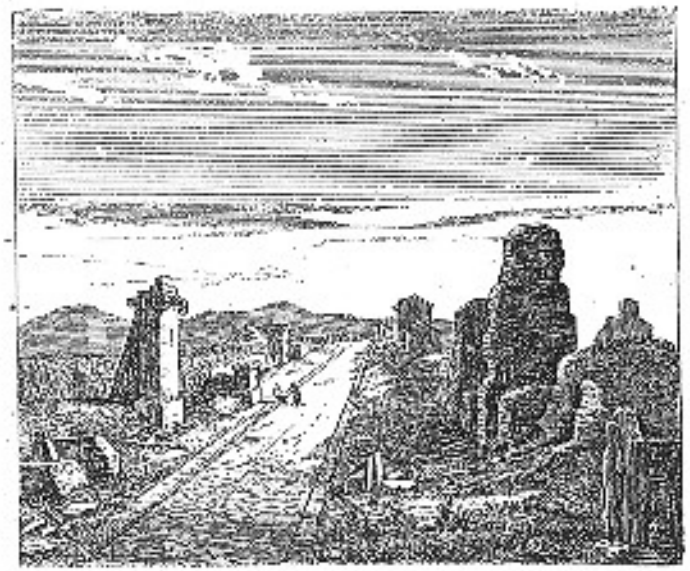

Den Appiske Vej.

der er indfattet med Gravsteder fra Oldtiden, igjennem de pontinske Sumpe til Terracina ved den neapolitanske Grændse. Øst for Rom ligger Albanerbjerget, der udmærker sig ved sin Skjønhed og er opfyldt med romerske Sommerboliger, og Sabinerbjergene, hvori er Tivoli med herlige Ruiner af Hadrians Villa og med berømte Vandfald.

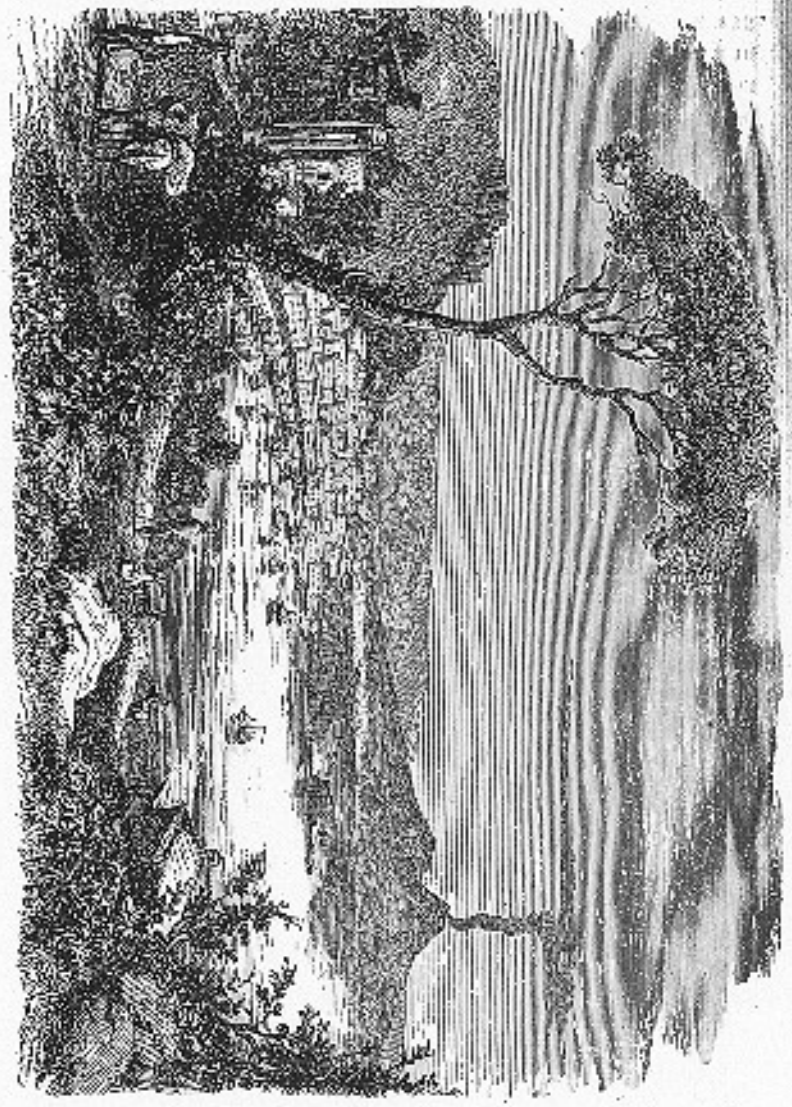

Neapel og Omegn.

Neapel indbefatter fire Dele. I Campanien ligger Fæstningen Gaëta, Neapel, Castellamare, Sorrento og Salerno, alle ved Havet, i Abruzzo er ikke nogen By af Betydning, i Apuglien ligger Foggia inde i Landet, Bari, Brindisi (det gamle Brun-

dusium) og Taranto ved Havet, i Calabrien ligger Reggio ved Messinastrædet. Naar man undtager Neapel, ere alle de nævnte Byer smaa.

Neapel (Ital. Napoli) er ikke blot Italiens største, men ogsaa dets skjønnest beliggende By. I Baggrunden af Neapels dejlige Golf, hvis Sider dannes af Halvøer og af de campaniske Øer, ligger Byen med dens Kasteller amfiteatralsk paa Høje og frembyder overalt de skjønneste Udsigter saavel til Havet som til Omegnen, hvor Vesuv hejser i Vejret. Det italienske Ordsprog siger derfor ogsaa: «Vedere Napoli e poi morire» d: at se Neapel og dø*). — I Modsætning til mange andre italienske Byer har Neapel kun faa Seværdigheder (mellem disse maa nævnes Domkirken med den meget omtalte Relikvie San Gennaros Blod, og Museo borbonico); Neapel udmærker sig derimod ved det Liv, som hersker overalt; de fornøjelseslystne Neapolitanere bevæge sig med hæftige Lader i Gaderne, og navnlig i Hovedgaden, Toledo, hvor der derfor er en bedøvende Larm. De mange Lazzaroner, som før spillede en vigtig Rolle i Neapel, forsvinde nu mere og mere.

I Neapels skjønne Omegn, der er saa tæt bebygget, at det Hele danner som en sammenhængende By, og som allerede i Romernes Tid var opfyldt med Landsteder, fører den lange Gang Posilippogrotten igjennem Posilippobjerget til Bugten ved Puzzuoli. Der ligger Puzzuóli, Oldtidens Puteoli, og Baja, Romernes berømteste Badested, som nu kun er en ubetydelig Landsby. Paa den anden Side af Neapel ligger Portici, der tildels er bygget over Herculanum, Pompeji [pe—i], Castellamare og Sorrento. — Længere borte, ved Salernos Golf ligger det forhen berømte Salerno, samt Pesto, Oldtidens Paestum, der udmærker sig ved storartede Ruiner af Mure og Templer, og som nu ligger i en aldeles øde og usund Egn. — Af de skjønne campaniske Øer udenfor Neapel er Capri berømt baade af den blaa Grotte og af Tibers 12 Palladser, der nu ligge i Ruiner.

Sicilien har to betydelige Byer. Ved Messinastrædet ligger Messina, paa Østkysten Catania og Siragosa, paa Sydvestkysten Girgenti og paa Nordkysten Trápani og Palermo. Som en Følge af, at Sicilien i lang Tid usje var forenet med Grækenland, finder man en Mængde Ligheder i Sæder og Sprog imellem Sicilianerne og Hellenerne. De herlige Oldtidslevninger, hvoraf der findes saa mange paa Sicilien, ere ogsaa aldeles grøfte.

Messina, det gamle Messana, er af Vigtighed paa Grund af

*) Dersom vil der hedde paa Latin: Videre Neapolim et post mori.

sin Handel og sit Citadel. Siragosa, det gamle Syracusæ, og Girgenti, det gamle Agrigentum, vise endnu ved deres storartede Ruiner, af hvilken Betydning de vare i Oldtiden. Palermo har i lang Tid været Siciliens Hovedstad, idet allerede de normanniske Konger og de tydske Kejsere havde Residens i denne By.

Paa **Øen Sardinien** ligge de to Byer Cagliari og Sassari.

De maltesiske Øer, der bestaa af Klipper, til hvilke man har hidført Jord fra Sicilien, udmærke sig ved deres skjønne Klima og deres Frugtbarhed. Indbyggerne, som tildels nedstamme fra Araberne, tale en Blanding af Arabisk og Italiensk. I politisk Henseende ere de maltesiske Øer, der i sin Tid tilhørte Johanniterordenen og som 1800 kom i Englændernes Magt, af stor Vigtighed, fordi Hovedstaden, Valetta, er en stærk Fæstning og har to fortrinlige Havne. Uagtet Øerne tilsammen kun ere 6 □ Mile store, have de 150,000 Indb. hvoraf Valetta tæller 60,000.

Den tyrkisk-græske Halvø.

1. Naturen.

Denne Halvø danner et naturligt Forbindelsesled imellem Lille-Asien og Europa, og det er sandsynligt, at der har været en Tid, paa hvilken det ægeiske Bækken ikke existerede, saa at Europa og Asien vare forbundne med hinanden paa dette Sted. Oldtidssagn, der ere bevarede hos de gamle Forfattere, fortælle ogsaa om, at Sortehavet engang er brudt igjennem og har dannet Vandforbindelsen imellem Middelhavet og Sortehavet. — Adskillelsen imellem den tyrkisk-græske Halvø og det øvrige Europa er ikke skarp; thi imod Nordøst gaaer den østeuropæiske Slette og imod Nordvest gaa Alperne umiddelbart over i Halvøen.

Ligesom Italien har den tyrkisk-græske Halvø en heldig Beliggenhed, idet der fra dens Kyster er nem Adgang til Sortehavet og til Middelhavet, og det er derfor let forstaaeligt, at disse Kysters Beboere engang have havt stor Indflydelse, og at de have sammenknyttet Østens og Vestens Kultur. Men modsat Italien er Forbindelsen imellem Kysterne og det Indre af den tyrkisk-græske Halvø meget vanskelig, fordi Landet er for bredt, og fordi Floderne mangle Sejlbarhed. Man kan derfor begribe, at det Inre er Kystlandene, som have spillet en Rolle, og da navnlig Grækenland, hvis Kyst, der løber ud i mange Takker og derfor har givet Strabo Anledning til at sammenligne Moréa med „et Platanblad", frembyder heldigere Forhold end noget andet Land i Europa.

Jordbunden. Den østeuropæiske Slette fortsætter sig over i den nedre Donaudal, der er det eneste større Lavland paa den tyrkisk-græske Halvø. Det Øvrige af Halvøen er derimod opfyldt med Bjerge, saa at der kun er Plads til større eller mindre Flodsdale.

Helt inod Nordøst strækker sig som en Fortsættelse af de julisk Alper et bredt Bjergland, de dinariske Alper, der gaa imod Sydøst og naa til en Højde af 8—9000 Fod. Øst for Montenegro dele disse Bjerge sig i to Afdelinger, hvoraf den ene, Balkan, Oldtidens Haemus, gaaer i østlig Retning og adskiller Bulgarien fra Rumelien; Balkan fortsætter sig til Sortehavet og ender i Cap Emine. Fra Balkans Midte udgaaer imod Sydøst Despoto Dag, Oldtidens Rhodope, der adskiller Rumelien fra Macedonien og danner Sydvestranden af Maritsadalen. Disse Bjerge maa ligestedes til 8—9000 Fods Højde. — Den anden Afdeling, som udgaaer fra de dinariske Alper, bestaaer af Pindos eller de hellenske Bjerge, som strække sig imod Syd, idet de danne Østgrændsen for Albanien. Af de mange Sidegrene fra Pindos maa man fremhæve to, som gaa imod Øst, nemlig Oldtidens Olympos paa Nordgrændsen af Thessalien, og Othrys, som begge omslutte den berømte Tempedal. Længere imod Syd danner Pindos de i Oldtiden meget omtalte Bjerge Oeta, Parnassos og Helikon, Punkter, der naa 6—7,000 Fods Højde.

Efterat Bjergene have sænket sig saa meget, at den korinthiske Enge kun naaer et Par Hundrede Fod over Havfladen, hæve de sig atter paa Moréa. Denne Halvø danner i Midten Højsletten ved Tripolizza, Oldtidens Arkadien, af 2000 Fods Højde, og er forresten bedækket med mindre Bjerggrupper, hvoriblandt Taigetus imod Syd naaer over 7000 Fod. De mange Kløfter, som findes paa Moréa, afdele isnigt Landet i forskjellige naturlige Partier, der danne Grundlaget for den gamle som for den nye Provindsinddeling.

Øerne udmærke sig som Fastlandet ved at være bjergrige. Af særegen Interesse er det, at Vulkanicitæten er udviklet paa flere af disse Øer, idet der findes et græsk Vulkanbælte, som naaer fra Halvøen Methona indtil Øen Santorini, og i hvilket man iagttager forskjellige vulkanske Fremtoninger.

Floderne paa den tyrkisk-græske Halvø ere, naar man undtager Donau, af meget ringe Betydning. Som de mærkeligste kan man fremhæve Maritsa (Gr.: Philippopel og Adrianopel), Vardar og Salamvria, som gjennemløber Tempedalen (Gr.: Larissa).

Klimatet og Planteverdenen. Paa Grund af den tyrkisk-græske Halvøes Fraliggenhed fra det aabne Hav, er Varmen lavere end i de andre Dele af Sydeuropa, og Aarsvarmeliniken for 15° naaer

ikke hejere end til Albanien og Macedonien. Som en Følge heraf voxe heller ikke de karakteristiske sydevropæiske Planter paa hele den tyrkisk-græske Halvø, og naar man der vil betegne Grændsen imellem den mellemeuropæiske og sydevropæiske Flora, kan den sættes ved de dinariske Alper og Balkan (Orangetræerne og Olietræet naa dog ikke engang til Constantinopel, der ligger paa samme Bredde som Neapel). De dyrkede Planter ere ellers i det Hele de samme som Italiens og Spaniens, og selv Risen og Bomuldsplanten ere Gjenstand for en vigtig Dyrkning, den første i Maritzadalen og den sidste især ved Byen Seres i Makedonien.

B. Folket og Staten.

Beskaffenhed og Folkemængde. Paa den tyrkisk-græske Halvø, der har en Størrelse af over 16,000 □ Mile, ligge tre selvstændige Stater, nemlig: 1. Tyrkiet, 2. Fyrstendømmet Montenegro, og 3. Kongeriget Grækenland. Heraf indbefatter Tyrkiet 9,500 Mile med 15 Mill., Montenegro 100 □ Mile med 150,000, Grækenland 950 □ Mile med 1,300,000 Indb. (Tætheden er altsaa 1500 paa hver □ Mil i Tyrkiet og Montenegro, og noget større end i Grækenland). Til Tyrkiet hører imidlertid ikke blot Dele af Europa, men ogsaa af Asien og Afrika og hele det tyrkiske Rige indbefatter i Alt 80—90,000 □ Mile med 37 Mill. Indb.

I Henseende til den politiske Forbindelse maa man adskille det europæiske Tyrk i to Dele, nemlig det egentlige Tyrki, der indbefatter de gamle historiske Provindser Rumelien eller Thracien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Albanien eller Epirus, Bosnien med tyrkisk Kroatien og Herzegovina, og endelig Serne — samt Vasalstaterne, der bestaa af Fyrstendømmet Serbien og Rumænien eller de forenede Donaufyrstendømmer Vallakiet og Moldau (Serbien har en Størrelse af 1,000 □ Mile med 1 Mill., Rumænien en Størrelse af 2,300 □ Mile med 4 Mill. Indb.) — Grækenland deles naturlig i tre Afdelinger, nemlig Livadien eller Hellas, der gaaer til en Linie imellem Arta- og Volosbugten, Morea eller Peloponnes, og Øerne.

Nationaliteten. En saadan Blanding af flere forskjellige Nationaliteter, som træffes i Østeuropa og den dertil grændsende Del af Mellemeuropa, gjenfindes ogsaa paa den tyrkisk-græske Halvø. I Oldtiden beboedes den sydlige Del af Halvøen af Grækere, medens der i den nordlige Del fandtes forskjellige uhultiverede Folk, som Grækerne under Ét kaldte „Barbarer", og hvortil hørte f. Ex. Illyrer og Dacer; en egentlig Kultur indkom først hos disse Barbarer ved det romerske Herredømme. Ved Romerrigets Tvedeling opstod der byzantinske eller

græske Kejserdømme; men dette blev efterhaanden mere og mere beskjæret af indvandrede Skarer, nemlig Slaver og Tyrker. Siden den Tid er Halvøen beboet af meget forskjellige Folk, og man maa nutildags fremhæve fem forskjellige Hovedgrupper af Folkene paa den tyrkisk-græske Halvø, nemlig Grækerne, Slaverne, Rumænerne, Albanesere og Tyrkerne.

Grækerne eller Hellenerne nedstamme vistnok fra de gamle Grækere, og tale et Sprog, Nygræsk, som i mange Henseender stemmer overens med det Gammelgræske; men de ere i høj Grad blevne blandede med indvandrede Folk, især Slaver. Det græske Folk bor langs Kysten og paa Øerne i Archipelagus, og tæller i Alt et Par Mill. Mennesker, hvoraf 1 Mill. i Tyrkiet. — Slaverne paa den tyrkisk-græske Halvø bestaa af Bulgarer og Serber (disse sidste deles atter i flere Underafdelinger, saaledes egentlige Serber, Bosniaker og Montenegriner). — Rumænerne bo især i de forenede Donaufyrstendømmer. Dette Folkefærd nedstammer fra endel af de gamle Thracier, der beboede Dacien og som bleve romaniserede, da Kejser Trajan havde erobret og besat Dacien med romerske Kolonister. Som en Følge heraf hører det Rumænske til de romanske Sprog. Man kan regne, at Rumænerne i Alt udgjøre 7—8 Mill., hvoraf ½ Mill. hører under Rusland, 2½ Mill. under Østrig og 4 Mill. under Tyrkiet*).

Albanesere, der kaldes saaledes af Grækerne, medens de af Tyrkerne kaldes Arnauter, og selv betegne sig med Navnet Skipetarer, ere Efterkommere af de gamle Illyrer, der ikke blot beboede Albanien, men ogsaa strakte sig langt imod Nord. Albanesere høre vel til den indoeuropæiske Sprograce, men danne en Stamme for sig, der er sideordnet Romaner, Goter o. s. v. De tælle i Alt 1½ Mill. Mennesker og have i sin Tid gjort hæftig Modstand imod Tyrkerne (Skanderbeg. — Ali Pascha af Janina). De bebo Landet fra Montenegro til Archipelagen samt imod Øst indtil Vinden; men findes forresten spredte omkring i Grækenland og i Tyrkiet, hvor de gjøre Tjeneste som et Slags „Orientens Schweizere".

Tyrkerne eller Osmannerne (de kalde sig selv Osmanli d: Osmans Sønner) ere Turaner og findes spredte omkring i alle de

*) Ved Romanerne forstaaes de romanske Folk, der dele sig i fire Afdelinger, nemlig Italienerne, Spanierne, Portugiserne, Fransknordmændene, Retoromanerne eller Ladinerne og Rumænerne. De romanske Folk udgjøre tilsammen omtr. 80 Mill., et Tal, som stemmer overens med den gotiske og den slaviske Befolknings.

tyrkiske Provindser, hvor de leve som Embedsmænd, Soldater, Hyrder o. s. v.; men ikke som Agerdyrkere. Følgen af denne Forhold var, at de ved Oprettelsen af Kongeriget Grækenland ganske tvang sig tilbage fra det nye Rige, et Forhold, som ikke kunde tænkes, naar deres Tilværelse var knyttet til Agerdyrkningen. Uagtet Tyrkerne beherske de øvrige Folk i Tyrkiet, ere de meget faa i Tal, og man kan regne, at de kun tælle 1 Mill. Mennesker. — Af de andre Folk i Tyrkiet maa man nævne Armenierne, Jøderne, Sigøjnerne samt Frankerne o: Folk fra de øvrige Lande i Europa (blandt Sidste tale en Slags Italiensk, som kaldes Lingua franca).

Næringsvejene. Med Hensyn til Næringsvejene paa den tyrkisk-græske Halvø maa man fremhæve, at de staa langt tilbage. I Tyrkiet er Naturen ikke kærlig med sine Gaver, og Jordbunden er ikke alene frugtbar, men ogsaa rig paa værdifulde Mineralier; men desuagtet er Produktionen ubetydelig. De eneste Egne, hvor Agerdyrkningen er saa vidt udbredt, at den afgiver Korn til Udførsel, ere Provindserne ved Donau. Af dyrkede Planter, som ikke gaa længere imod Nord end til Balkan, have vi ovenfor nævnet Ris og Bomuld; Vin og Tobak voxe i alle Provindserne, og den sidste udmærker sig ved sin Godhed. Kvægavlen er langt vigtigere end Agerdyrkningen og i adskillige tyrkiske Provindser er det den vigtigste Næringsvej. — I Grækenland ere Forholdene endel anderledes end i Tyrkiet, idet man ved at hugge Skovene efterhaanden har bevirket, at Klimatet er blevet meget tørt; den største Del af Landet er derfor øde og golde. Flodsdalene eller de vandrige Pletter, som findes hist og her, udmærke sig dog ved Frugtbarhed; det eneste Produkt til Udførsel fra Grækenland er Korenderne.

Industrien staaer ogsaa langt tilbage paa den tyrkisk-græske Halvø, og de forskjellige tyrkiske Fabrikater, som før spillede en Rolle saaledes f. Ex. Vaaben og Tæpper, fortrænges mere og mere af engelske Varer. Vigtigere er derimod Handelen, der drives med stor Virksomhed af Grækere, Armeniere og Jøder. Mangelen paa Forbindelsesmidler bevirker imidlertid, at det Indre af Halvøen ikke kan have nogen betydelig Handel; men dette vil vistnok forandres ved Anlægget af de paatænkte Jernbaner, som skulle gaa fra Constantinopel igjennem Balkan til Belgrad og Bukarest. For Kystegnene er Søfarten særdeles vigtig og navnlig for Grækenland, der ikke alene har en udmærket Kystform, men ogsaa har mange fortræffelige Havne. Da Grækenland er saa lille og da dets Produktion er saa ringe, anvendes dets store Handelsflaade navnlig til Fragtfart. — De vigtigste

Handelsstæder paa den tyrkisk-græske Halvø ere Constantinopel og Salonik.

Religionen og Oplysningen. Paa den tyrkisk-græske Halvø maa man adskille to Hovedreligioner, nemlig den muhamedanske og den græsk-katholske. Muhamedanismen er den tyrkiske Statsreligion, og til den bekjende ikke alene Tyrkerne, men ogsaa Bulgarerne, Bosniakerne og endel af Albanerne sig. I Spidsen for dem staaer Storherren, Padisja som Kalif og Hovedet for alle Muslemin af Sekten Sunna*) og Koranen er ikke alene Troesbrevet, men ogsaa Lovbogen for enhver Muhamedaner. — I Spidsen for den græsk-katolske Kirke i Tyrkiet staaer Patriarken af Constantinopel, og de Kristnes Tal i dette Land er 10 Mill. eller dobbelt saa mange som Muhamedanernes. Ligetil den nyeste Tid vare de Kristne eller Rajaherne, af Muhamedanerne spottende kaldte „de Vantro", udsatte for mange Vilkaarligheder og stillede meget lavere end „de Troende"; men nu have alle Troesbekjendere lige Ret i Tyrkiet, endskjøndt Bestemmelserne vistnok langtfra blive gjennemførte. — I Grækenland er Befolkningen næsten udelukkende græsk-katolsk (alle Religionsbekjendere have forresten fri Religionsøvelse) og i Spidsen for Kirken staaer Synoden i Athen.

Da Tyrkerne paa Grund af Koranen og deres hele Livsanskuelse ikke kunne følge den europæiske Kultur i dens Fremskridt, er Resultatet, at de i Hensende til Oplysning staa tilbage for Europæerne; men de have forresten mange Skoler, baade højere og lavere, og ere derfor ingenlunde uvidende. Anderledes stiller det sig med de Kristne i Tyrkiet, thi de ere i Regelen i høj Grad uvidende, og endog de højere Klasser besidde, selv om de kunne læse og skrive, kun en meget overfladisk Dannelse. Ogsaa i Grækenland staaer Oplysningen langt tilbage, om der end er to Universiteter (i Athen og i Corfu).

Tyrkiet.

Den politiske Forfatning. Den tyrkiske Magt, der forhen var saa frygtet i Europa, er efterhaanden gaaet mere og mere tilbage væsentlig, fordi Muhamedanismen ikke tillader sine Tilhængere at optage den europæiske Civilisation i sig, og fordi den muhamedanske Fanatisme har tabt sig. I en Række af Aar har det tyrkiske Rige i Europa kun existeret paa Grund af „den europæiske Ligevægt". Et betydeligt Stød

*) Man maa adskille tre Hovedsekter af Muhamedanerne, nemlig Sunniterne (af Ordet sunna = Tradition; Sunniterne tro nemlig ikke blot paa Koranen, men ogsaa paa mundtlige Overleveringer), Shiiterne og Wahabiterne.

for Tyrkiet var den græske Opstand, der endte med Grækenlands Uafhængighed, og da nu paa samme Tid Rusland ved Freden i Adrianopel (1829) havde tilvundet sig Protektoratet over Donaufyrstendømmerne, var Tyrkiets Stilling saa slet, at Kejser Nikolaus med Rette kaldte Tyrkiet „den syge Mand". Den dygtige Mahmud II's Efterfølger Abdul Medjid var for svag til at modstaa det russiske Tryk, og det var først Alliancen med Vestmagterne, der tilintetgjorde den russiske Indflydelse, imedens til Gjengjæld fransk og engelsk Indflydelse blev den herskende.

Statsforfatningen i Tyrkiet er despotisk, og Storherren, i Europa sædvanlig kaldet Storsultanen eller Kalifen af Tyrkiet, er kun bunden ved Koranen; ved hans Side staaer et raadgivende Statsraad, Divanet. De fornemste Medlemmer af Ministeriet*) ere Storveziren og Muftien, og af disse staaer Storveziren i Spidsen for den største Del af Bestyrelsen, imedens Muftien er Hovedet for Ulemaerne eller Fortolkerne af Koranen (Muftien har Justits-, Religions- og Undervisningsvæsenet under sig). Af de andre Ministre kunne nævnes Seraskieren eller Krigsministeren, og Kapudan Pasja eller Marineministeren*). Ligesaa kjende Tyrkerne ikke til Standsforskjel, og man har derfor ofte set, selv Slaver blive hævede til de højeste Værdigheder.

Paa Grund af Regeringens Ødselhed og Embedsmændenes Udsugelse er Tyrkiets finantielle Stilling overmaade slet. Hæren er blevet organiseret paa europæisk Vis og viste i den sidste Krig, at den ikke er uden Dygtighed; Flaaden er derimod efter Nederlaget ved Sinope kun ubetydelig. Af Rigets Fæstninger maa man fremhæve to Rækker, nemlig Balkanlinien, der bestaaer af Sjumla og Varna, og Donaulinien, der bestaaer af Widin, Nikopoli, Rustschuk, Silistria og flere andre Punkter.

Byerne. I Tyrkiet findes kun faa Byer af Betydning, og de største af dem ere Constantinopel ½ Mill., Adrianopel og Bursa ved 100,000, Philippopel, Sofia, Saloniki, Bosna Seraj og Janina over 50,000 Indb.

Det egentlige Tyrkiet

deles i Henseende til Bestyrelsen i Ejalets; men der bruges den gamle historiske Inddeling. I **Rumelien** ligger Constantinopel ved Bosporus, Rodosto ved Marmarahavet, Gallipoli ved Hellespont, samt Philippopel og Adrianopel inde i Landet ved Maritza, i **Bulgarien** ligge de to Fæstningslinier, som ere fremhævede ovenfor, og desuden

*) Ministre kaldes alle de høiere Embedsmænd i Riget.

Sofia, i **Macedonien** ligger Serre inde i Landet og Saloniki ved Havet, i **Thessalien** Larissa, i **Albanien** Janina og Skutari inde i Landet, Durazzo ved Kysten og i **Bosnien** Bosna Seraj eller Serajevo.

Constantinopel, der fra først var en græsk Handelsstad Byzantion, fik ved det romerske Riges Oprettelse Navnet Constantinopel og kaldes af Tyrkerne Stambul eller Islambul (en Fordrejelse af det Græske *εἰς τὴν πόλιν* d: til Staden); de gamle Nordboere kaldte

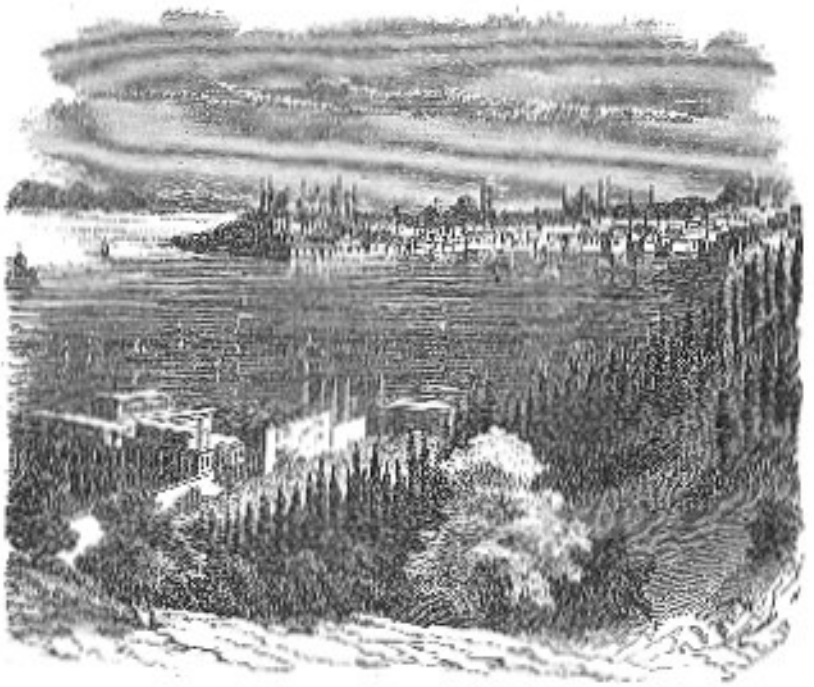

Udsigt fra Galata over Constantinopel.

den Miklagaard. I Henseende til Beliggenheden hører denne By til de skjønneste i Europa, og Udsigten over Bosporus, hvis Kyster ere bedækkede med Landsteder og Haver, og over selve Byen med dens Moskeer og Minareter, er forbeiret storartet. Medfat Synet i Aftland have Constantinopels Gader længstre nogen indbydende Udseende; thi de ere ubelagte, snævre og meget smudsede, og Vandhjul ligge overalt af Træhytter. I Henseende til Handel er Constantinopel fortrinligt beliggende paa Grund både af Bosporus, og af den ypperlige

Havn, som i Oldtiden kaldtes „det gyldne Horn". Man maa isærigt adskille Constantinopel i den egentlige By, der er Oldtidens Byzantium og som er omgiven med de gamle, forfaldne Mure, og i Forstæderne, hvoraf Galata og Pera ligge i Europa og Skutari i Asien, paa den anden Side af det, her en Fjerdingvei brede Bosporus. I den egentlige By indtages den yderste Spids ved Bosporus af Sultanens Residens, Seraillet, der er som en Stad for sig og indeslutter flere Palladser med skjønne Haver, og som har en halv Snes Tusind Mennesker. I den egentlige By findes ogsaa Sofiemoskeen, der oprindelig er en af Justinian bygget Kirke og som senere er omdannet til Moske. Imedens Tyrkerne bo i den egentlige By, bebos Galata og Pera derimod især af Rajaherne. Man kan isærigt ikke drage nogen skarp Grændse imellem Constantinopel og dens Omegn; thi Staden forsætter sig med Haver og Landsteder langs Kysten. Ved Kysten findes ogsaa mange Forter, som forsvare Hovedstaden, og som en Fortsættelse af disse Forter kan man betragte de gamle og de nye Dardanneller, der ligge paa begge Sider af Strædet.

Philippopel og Adrianopel vare allerede til i Oldtiden, idet den første grundlagdes af Philip af Macedonien og den sidste af Keiser Hadrian. Adrianopel var en Tid de osmannisse Sultaners Residens, før de erobrede Constantinopel, og den har endnu adskillige Prægtbygninger fra sin Glandsperiode.

I Macedonien er et Punkt af særegen Interesse, nemlig den østligste Tange af den kalcidiske Halvø. Den hed i Oldtiden Athos og kaldes ofte det hellige Bjerg, fordi den har en Mængde græske Klostre; i disse Klostre har man bevaret mange Codices af gamle, græske Forfattere.

Af Øerne, som høre til det europæiske Tyrki, er Candia eller Kreta den mærkeligste. Den var tæt befolket i Oldtiden og havde sig atter frem under Venetianernes Herredomme i Middelalderen, men under Tyrkerne er den sunken dybere end nogensinde før.

Vasalstaterne

staa i et noget forskjelligt Forhold til Tyrkiet. Serbien regeres vel af en indfødt Fyrste med en lovgivende Nationalforsamling (Skupschtina) ved Siden; men Tyrkerne have Ret til at lægge Besætning i 4 Fæstninger i Landet, hvoriblandt Belgrad. Rumænien er derimod mere uafhængigt stillet, thi der i Landet have Tyrkerne ikke en saadan Besættelsesret; forresten regeres Rumænien af en Fyrste, der indskrænkes i sin Magt ved Nationalforsamlingen.

I **Serbien** ligger Belgrad ved Savas Udløb i Donau; i **Vallakiet** Bukaresjt og Braila ved Donau og i **Moldau** Galats ved Donau og Jassy oppe i Landet.

Montenegro.

Dette lille Fyrstendømme har i flere hundrede Aar vedligeholdt sin Uafhængighed; den tyrkiske Regering vil rigtignok gjerne underkuge Montenegro; men det er hidtil ikke lykkedes, fordi Montenegrinerne forsvare sig med stor Tapperhed.

Grækenland.

Den politiske Forfatning. Efterat Grækenland havde vundet sin Uafhængighed, valgte det Prinds Otto af Baiern til Konge; men Valget var uheldigt, idet den tydske Prinds førte en Masse af sine Landsmænd til det nye Kongerige og sedede dem paa Landets Barns Bekostning. Mange Uroligheder bevirkede, at Kong Otto blev nødt til at give alle Udlændige Adgang og at indrømme Landet en Konstitution; men der kom desuagtet ikke Ro i Landet, og efter flere Opstande endte det baierske Regimente tilsidst med, at Kongen flygtede bort. Ved Hjælp af England blev den danske Prinds Wilhelm udnævnt til Konge af Grækenland (han antog Navnet Georgios I), og England overlenerede tillige til det græske Kongerige de joniske Øer, der fra 1815 havde dannet en Republik under engelsk Overhøjhed. Kong Georgios er indskrænket i sin Magt ved en Nationalforsamling; men det græske Folk er meget vanskeligt at regere. Statsgjælden er stor, Hæren og Flaaden ere uden Betydning.

Byerne i Grækenland ere af ringe Vigtighed og den største af dem, Hovedstaden Athen, har kun 50,000 Indb.; mange af de Byer, som i Oldtiden spillede en stor Rolle, ere nu sunkne ned til usle Landsbyer, og selv deres Ruiner ere for største Delen meget ubetydelige.

I **Livadien** ligge Mesolongi ved den korinthiske Bugt, Livadia og Thiva inde i Landet og Athen med dens Havn Piræus ved Æginabugten.

Mesolongi er blevet berømt ved sit heltemodige Forsvar i Frihedskrigen; Thiva, det gamle Theben, er ikke Andet end en usel Landsby.

Athen har i den nyere Tid begyndt at hæve sig, idet den atter er bleven Grækenlands Hovedstad og i saa Henseende har afløst Nauplia. Om Athens fordums Glands vidne endnu Ruinerne paa

Klippefæstningen ved Byen. Akropolis, hvoriblandt Parthenon og Erechtheustempelet. I den senere Tid har man gjort endel for at kaste

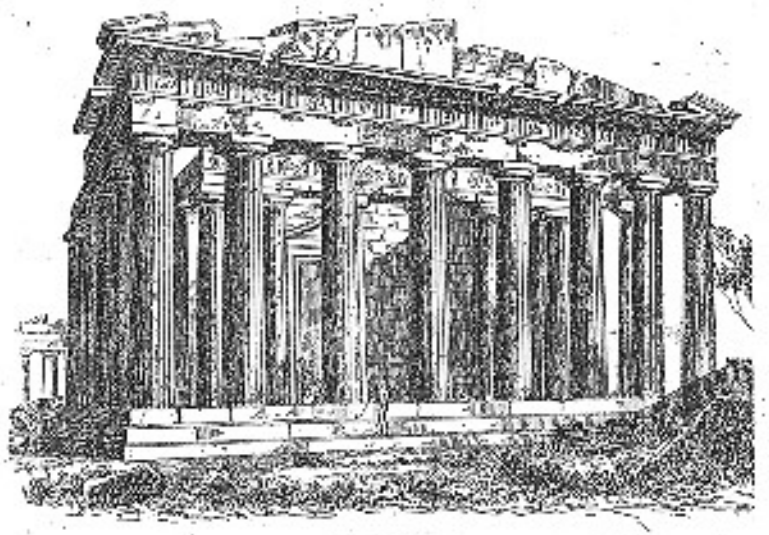

Parthenon.

Athen et mere værdigt Udseende og har bygget flere smukke Bygninger, hvoriblandt det kongelige Slot og Universitetet. Af de ere i Oldtiden saa berømte Havne er kun Piræus tilgjængelig (den ved for Porto Leone paa Grund af to Marmorløver, der nu ere opstillede ved Arsenalet i Venezia, og hvoraf den ene har en nordisk Runeindskrift).

Paa Morea ligge langs Kysten Korinthos og Patras imod Nord, Navarino imod Vest, Monemvasia og Nauplia imod Øst; inde i Landet ligger Tripolizza.

Korinthos, der engang var af særdeles Vigtighed og talte 300,000 Indb., havde for Frihedskrigen en Snes Tusind Indb., men led saa meget ved Krigen, at den for Tiden kun har et Par Tusinde; Byen forsvares af Klippefæstningen Akrokorinthos. Monemvasia kaldes endnu ofte Napoli di Malvasia og er bleven bekjendt af sin fortrinlige Vin; men Vinavl i nogen Udstrækning er nu hørt op. Nauplia eller Napoli di Romania er af Vigtighed som Militærpunkt.

Af Øerne i Archipelagus maa man fremhæve Hydra, Spezzia og Syra paa Grund af deres Handel og Skibsfart. Paa Syra ligger Staden Hermupolis, hvis Handelsflaade er meget større end Kjøbenhavns. — De joniske Øer ere særdeles befolkede;

den vigtigste af dem er Korfu, hvis Stad af samme Navn har Hovedstaden i Republikken og Regeringens Sæde. Indbyggerne ernære sig for største Delen af Skibsfart og Handel.

VIII. Asien.

I Modsætning til Europa kan Asien ikke deles i bestemt afgrændsede politiske Afdelinger, hvad der er en Følge af, at de asiatiske Statsforhold ikke ere saa udviklede som de europæiske. Den sædvanlige Inddeling af Asien grundes derimod paa naturlige eller paa ethnografiske Forhold, og man opstiller derefter denne Verdensdel i følgende Afdelinger: 1. Sibirien, 2. Turán, ogsaa kaldet Turkestán eller det store Bokari, 3. Kaukasus, 4. Det asiatiske Tyrki, der indbefatter Lilleasien, Armenien, Kurdistán, Mesopotamien og Syrien med Palæstina, 5. Arabien, 6. Irán, der indbefatter Persien eller det egentlige Irán, Afganistán og Beludjistán, 7. Indien, der indbefatter Forindien, Bagindien og den indiske Øhav, 8. Det kinesiske Rige, der indbefatter det egentlige Kina, Mandjuriet, Mongoliet, Dsungariet, det lille Bokari og Tibet, 9. Korea og 10. Japan.

Som den omtrentlige Størrelse for de vigtigste af disse Afdelinger kan man mærke Følgende:

Sibirien og det kinesiske Rige hver 250,000, Forindien og det egentlige Kina hver 60,000,

Arabien 50,000, Turan og Bagindien hver 30,000, det asiatiske Tyrki og Persien hver 25,000,

Afganistan 10,000, Japan 7000, Beludjistan 5000 □ Mile.

Vor Kundskab til Asien har med Langsomhed udviklet sig fra de ældste, historisk bekjendte Tider. I Oldtiden havde Foinicierne kun ringe Begreb om Asien. Paa deres Handelsrejser kom de vel til Østen (Forindien eller Afrikas Østkyst? — maaske snarere Sandene ved det indopersiske Hav og af samme Art som vort Navn Levanten), og de delte den for dem bekjendte Verden i tre Afdelinger: Europa, Asien og Libyen, der dannedes liggende omkring Foinicien som Jordens Midtpunkt; men en nøjere Kundskab til Asien havde de ikke. En saadan udviklede sig derimod hos Grækerne, skjønt først langsomt i Tiden.

Omtrent samtidig med at Pytheas fra Massilia befejlede Vesteuropas Kyster, drog Alexander den Store langt ind i Asien og kom til den vestlige Rand af Indien, og hans Admiral Nearkh befejlede det indopersiske Hav. De paa Alexanders Tid indsamlede Kundskaber udvidedes navnlig under Ptolemæerne, der gjorde Alexandria til et Midtpunkt for Videnskaben. Paa Augusts Tid kunde Strabo ogsaa give et i mange Retninger fuldstændigt Billede af Jorden, og dette Billede blev endnu fuldstændigere hos den berømte, alexandrinske Geograf fra Midten af det andet Aarhundrede, Claudius Ptolemæus, der var den største geografiske Autoritet hele Middelalderen igjennem. Han omtalte af Asiens Stæder o: Kina, Taprobane o: Ceylon, Jabadin o: Djava o. s. v.

I Middelalderen var det især Araberne, som skaffede sig Kundskaber om Asien, og de afløstes af Borgerne i de italienske Republikker, af hvilke Genueserne, da Religionshadet havde lukket Vejen over Alexandria, skaffede sig Forbindelser med Asien over Konstantinopel, Krim og det gamle Koltis, medens Venetianerne senere hen fik Vejen over Alexandria gjenoptagen. Hvad der i høj Grad vedligeholdt Interessen i det katolske Europa for de asiatiske Undersøgelser var Rygtet om Præstekongen Johannes, der skulde findes et sted langt inde i Asien, og for hvis Skyld man sendte Missioner til det indre Hjasien. Den nøjeste Kundskab om fraliggende Egne af Asien fik man ved Venetianeren Marco Polo (omkr. 1300), der levede over en Snes Aar hos Keiseren af Kina, og efter sin Hjemkomst beskrev Kataj o: Kina, Zipangu o: Landet Japan o. s. v.

I den nyere Tid undersøgte først Portugiserne, efterat Vasco da Gama i 1498 var kommen sydover til Indien, og senere Nederlænderne store Strækninger af Sydhavet. Efterhaanden som Europæernes Indflydelse er bleven større i Asien, er Kundskaben til denne Verdensdel ogsaa bleven mere udvidet, saaledes navnlig ved de russiske Undersøgelser imod Nord (f. Ex. af Havnemanden Vitus Bering, der døde 1741 paa Beringsøen) og i Midten, og de engelske Undersøgelser imod Syd af Verdensdelen. Af megen Vigtighed er det nu i Europa begyndte Studium af den kinesiske Litteratur; thi i denne indeholdes mangfoldige vigtige Oplysninger om Asien. Mange Dele af denne Verdensdel ere dog imidlertid ubekjendte og have aldrig været betraadte af nogen Europæers Fod.

Jordbunden. Asien er ikke blot den største Verdensdel, men det har ogsaa den højeste Bjergmasse og det dybeste Vandland paa Jorden. Betragtet under Et frembyder Asien et stort Vandland imod Nord, og et stort Højland imod Syd, og dette Højland afskilles fra

Vandlandet ved en uhyre Kjæde, som i en buet Linie gaaer tværsover Verdensdelen fra Vest til Øst, altsaa modsat den fremherskende Retning af Højderne i Amerika.

Det store asiatiske Vandland bestaaer af to Partier, nemlig Sibirien og Turan. — Sibirien begynder ved Ishavet med udstrakte Tundraer; længere imod Syd bliver Terrainet mere bakket, og helt imod Syd gaaer det over i Bjergene, som danne Centralasiens Nordrand. — Imod Sydvest gaaer det sibiriske Vandland over i Turan, der ligger omkring de to store Indsøer, Aralsøen og det kaspiske Hav. Turan udmærker sig ved at bestaa af Stepper, smukt Græsstepper, smukt Urtestepper, som kun hist og her afbrydes af Højdestrøg med Naaletræer. En anden Særegenhed for Turan er den særdeles lave Beliggenhed. Meget deraf ligger nemlig saa lavt, at det ikke engang naaer Havets Overflade (det kaspiske Hav ligger 70 Fod under, Aralsøen derimod Noget højere end Havfladen). Da der nu tilflyde fra Turan gaaer en Vandring henover Obfloden til det nordlige Ishav, er det sandsynligt, at hele Turan engang har været bedækket med Vand, og at det har udgjort en Del af Verdenshavet. Man maa iøvrigt lægge Mærke til, at det turanske Vandland ikke blot hører til Asien, men at det ogsaa indbefatter Urals og Volgas nedre Løb, og at der altsaa paa dette Sted ikke existerer nogen naturlig Grændse imellem Europa og Asien. Den østeuropæiske Slette og det sibiriske Vandland bør ogsaa betragtes som dannende et naturligt Hele.

Det store asiatiske Højland bestaaer ogsaa af forskjellige Partier. — Imod Øst ligger Centralasien eller det østasiatiske Højland, som indtager en Trediedel af hele Verdensdelen, og som næsten overalt er omgivet af Bjerge. Vestsiden af Centralasien begrændses tildels af den mægtige, men ikke meget lange Bjergkjæde Belortag (Djungariet gaaer tildels uden nogen skarp Adskillelse over i Turan), og Nordsiden af et udstrakt Bjergsystem, som gaaer op imod Kamtjatka og som under Et kaldes Altaj o: Guldbjergene. Dette Navn tilkommer iøvrigt egentlig kun den vestlige Del af Systemet, og de øvrige Dele deraf have forskjellige stedlige Benævnelser, som det dauriske [osv.] Alpeland, Jablonoj- og Stanovojbjergene. Højden af Altaj er meget forskjellig, og de højeste Punkter naa omtrent 11,000 Fod. Sydsiden af Centralasien dannes af Himálaja, den mægtigste Bjergmasse paa hele Jorden. Allerede i lang Tid havde man vidst, at Indien imod Nord begrændses af en uhyre, med evig Sne bekladt Bjergmasse, Imaos mountes kaldet hos de Gamle; men det er først i vort Aarhundrede, at man ved Englændernes Maalinger har faaet nøjere Bestemmelser af denne Bjergmasses Højde, og har

erfaret, at den indeholder en Snes Punkter, der ere højere end de højeste Punkter i den nye Verden. Som det højeste Punkt i Himalaja og som hele Jordens Kulminationspunkt anføres for Tiden Mount Everest, 27,200 Fod; Dowalagiri, der i endel Aar ansaaes for det højeste Bjerg paa Jorden, er 2000 Fod lavere. Himalaja fortsætter sig imod Øst i det høje, men forresten ubekjendte sydkinesiske Bjergland, Yunling, og herfra breder der sig vifteformigt ned igjennem Bagindien en Række Bjergkjæder. Disse sidste ere saa lave, at de ere beklædte med tropisk Plantevæxt ligetil Toppen, og de ere skilte fra hinanden ved brede Floddale. Østsiden af Centralasien er kun for endel afsluttet ved Bjerge, saaledes i Mandsjuriet og i Kina.

Det Indre af Centralasien har længe været betragtet som et ensformigt Højland af nogle tusinde Fods Højde („det tatariske Plateau"); men denne Forestilling er urigtig, idet Forholdet i Virkeligheden er saaledes, at lave og høje Partier vexle med hverandre. Midt igjennem Centralasien strække sig to mægtige Bjergkjæder, nemlig Kuenlun eller Kulkun imod Syd og Tiansjan imod Nord (det er høist mærkeligt, at Tiansjan, som ligger langt fra Havet, frembyder mange vulkanske Fremtoninger). Begge disse Kjæder, af hvilke Kuenlun indeholder et Punkt, der kun er 700 Fod lavere end Mount Everest, og som derfor anses for at være det næsthøjeste Bjerg paa Jorden, danne Adskillelsen imellem Dsungariet, det lille Bokari og Tibet. Tibet er et Bjergland, der, ogsaa det har en Udstrækning af over en Snes tusind Kvadratmile, i Gjennemsnit har en Højde af 12—14,000 Fod, og det er derfor det mægtigste Højland paa Jorden. I Modsætning hertil ligger det lille Bokari maaske kun 1,000 Fod over Havfladen, hvad man kan se deraf, at man i dette Land, som dog ligger paa samme Bredde som Neapel, dyrker Vin og Bomuld. Det lille Bokari udgjør iøvrigt en Del af det store Ørken- og Steppeparti, som indtager en betydelig Del af Centralasien og som i derboende Folks forskjellige Sprog benævnes Gobi, Sjamo og Hankaj d: Ørken. Det egentlige Kina frembyder, saavidt man kan dømme derom efter kinesiske Beretninger, langt inde i Landet en meget forskjellig Karakter, idet Bjerge og Dale vexle med hverandre. Ved selve Kysten ligger derimod et udstrakt Lavland, det kinesiske Lavland, som gjennemstrømmes af de to Floder Jangtsekiang og Hoangho, og som saavel ved Naturen som ved Kunsten er en af de frugtbareste Egne i Verden. Et andet Lavland, men meget mindre end det kinesiske, dannes af Amurs Opland.

Vest for Centralasien ligger det vestasiatiske Højland, som

naaer fra Bajkal og Indusfloden til Archipelagus og det røde Hav. Dette Højlands nordøstlige Hjørne dannes ved Sammenstødet af Sulejmânsbjergene, der gaa imod Sydvest og falde brat af imod Induslavlandet (kun paa et enkelt Sted, ved Kabulfloden, er der et Gjennembrud, som afgiver en bekvem Vei for Handelen), og af Hindukuš, de Gamles Paropamisus. Hindukuš, der naaer til 19,000 Fods Højde, danner en bestemt Grændse for endel af Højlandets Nordside; længere imod Vest mangler en skarp Grændse, men Syd for det kaspiske Hav fremtræder atter en saadan, Elbursbjærgene nemlig, hvis højeste Punkt, Vulkanen Demavend, naaer 18—19,000 Fod. Endnu mere imod Vest findes Aderbeidjâns og Armeniens Højland, paa hvilket sidste det i Bibelen omtalte Punkt Ararat naaer 16,000 Fod. Nord for disse Højlande ligger Kurdalen, der imod Nord atter begrændses af Kaukasus. I Kaukasus, hvis højeste Punkt er Elbrus, 17,400 Fod, findes mange vulkanske Fremtoninger af forskjellig Art. Elbrus og flere andre høje Punkter ere saaledes Vulkaner, og ved det kaspiske saavelsom ved det sorte Hav findes Dyndvulkaner og Naftakilder; i Baku er ogsaa et af „Ildtilbedernes" berømteste Templer.

De her nævnte Bjergpartier ligge udenom den østlige Del af det vestasiatiske Højland, Iran, en i det Hele tor Høislette af 3—4000 Fods Højde, der paa flere Steder er gjennemskaaret af lave Bjergkjæder, nær om hvilke man dog tildels samler nøjere Kundskab. Ved en stor Indsænkning, det mesopotamiske Lavland, der kan betragtes som en Fortsættelse af den persiske Havbugt, adskilles Iran fra det Syrige af det vestasiatiske Højland, og det er kun imod Nord, ved Armenien, at de to Hovedpartier af Højlandet staa i Forbindelse med hinanden. Armenien fortsætter sig nemlig over i Lilleasien, der danner en Høislette af nogle tusind Fods Højde og over hvilken der strækker sig flere Bjergkjæder. Af disse Bjergkjæder maa man fremhæve Sortehavskjæden, der følger langsmed Nordranden af Lilleasien, og Taurus med Antitaurus, som gaaer langsmed Sydranden af Lilleasien og imod Øst bøjer sig midt ind i Landet. Det højeste Punkt i Lilleasien er Erdjas Dag, 12,000 Fod. Ogsaa i Lilleasien er der mange vulkanske Fremtoninger.

Landet Sydvest for det mesopotamiske Lavland og den persiske Havbugt indbefatter Syrien med Palæstina og Arabien og er for en stor Del ubekjendt. Det danner vinkelrøis ligesom Iran et Højland af 3—4000 Fods Højde, paa hvilket der findes udstrakte Ørkenpartier, som kun hist og her afbrydes af Bjergkjæder. Den bedst kjendte og tillige interessanteste Del deraf ligger imod Vest og

udmærker sig ved en dyb Dalfure, der begynder oppe i Syrien og strækker sig ned igjennem Palæstina til Akababugten. Denne Dalfure bestaaer imod Nord af Cølesyrien d: Hulsyrien, som begrændses af Bjergkjæderne Libanon ved Middelhavet og Antilibanon inde i Landet (disse Bjerge naa en Højde af over 9000 Fod, og ere paa enkelte Steder bedækkede med Sne hele Aaret igjennem, saaledes f. Ex. Hermon ved Sydenden af Antilibanon). Længere nede kaldes Dalfuren el Ghor eller Jordansflodens Opland, og endnu længere nede el Araba, der naaer til Akababugten. Disse sidste Partier af Dalfuren begrændses af Bjergpartier, der ere Fortsættelser af Libanon og Antilibanon, men som kun naa til 3000 Fods Højde, og som danne udstrakte Kalkplateauer med en Mængde dybe Kløfter og Dale; helt imod Syd ende de med det indtil 8000 Fod høje Sinaj paa Sydenden af den petræiske Halvø. Da de nævnte Bjergpartier ikke gaa helt ud til Middelhavet, bliver der ved dette Plads til lave Kyststrækninger, saaledes Fenicien imod Nord og Filistæa imod Syd. Hvad der gjør endel af den omtalte Dalfure til noget Enestaaende i hele Verden, er dens ringe Højde; den sydlige Del deraf ligger nemlig saa lavt, at Genesaretsøen ligger 600 og det døde Hav 1200 Fod under Havspejlet. Det er sandsynligt, at Dalfuren engang har staaet i Forbindelse med Akababugten. Egnen omkring det døde Hav er ellers mærkværdig ved sine vulkanske Fremtoninger („Soddoma og Gomorra").

Ved Fastlandet af Asien er endnu at betragte Nordbunden i Forindien, der efter Højden maa deles i to Partier, Hindustans Lavland imod Nord og Dekans Højland imod Syd. — Hindustáns Lavland, der ligger imellem Himalaja, Sulejmansbjergene og Dekans Nordrand, har en meget forskjellig Karakter imod Øst og imod Vest; thi den østlige Del, Gangeslavlandet, er overordentlig frugtbar, den vestlige Del derimod, Induslavlandet, er tildels ufrugtbar og bestaaer for endel af Ørkenstrækninger. Dekans Højland begrændses til alle Sider af Bjerge, som dog ikke naa nogen betydelig Højde, saaledes Vindjahbjergene imod Nord, de vestlige Gaats ved Malabar- og de østlige Gaats ved Koromandelkysten. Selve Højlandet hælder imod Øst, hvad der let kun sees af, at Floderne løbe i denne Retning.

Ved de asiatiske Have maa man særlig lægge Mærke til den store asiatiske Drakke og den indiske Øhav. De betegne ligesom en gammel Grændse for Verdensdelen og knytte den sammen med Amerika og med Australlandet. Disse Have ere alle hjergrige, og de frembyde tillige den Mærkelighed, at de for største Delen ere vulkanske. Der fremkommer herved en Vulkanrække, som begynder paa Kamtjatka og som fortsætter sig ned over Molukkerne og derfra til Sumatra, imedens den imod Sydøst fortsætter sig ned over den indre australske Drakke. Paa Kamtjatka naaer den højeste Vulkan 15,000 Fod, paa Djava findes 50 virksomme og udslukte Vulkaner eller flere end paa noget andet Sted i Verden af samme Størrelse. Af de vulkanske Fremtoninger paa Djava maa man mærke Krateret Tengger med en Størrelse af over 1 □ Mil, samt flere Steder med Kulsyreudbrud, hvoriblandt den meget omtalte „Giftdal" (de dræbende Virkninger fremkaldes her ved Kulsyreudbrud, og ikke ved Upasiræris Virkninger).

I Henseende til brugbare Mineralier er Asien meget rigt udstyret, og der udføres meget Guld og Platina fra Bjergværkerne i Ural og Altaj. Tin fra Vagindien og ædle Stene fra forskjellige Egne af Indien. Naar mange Egne tilsyneladende have Mangel paa brugbare Mineralier, er dette rimeligvis kun en Følge af, at man ikke arbejder tilstrækkeligt for at faa dem frem.

Floderne og Søerne. De asiatiske Floder, der ere mange og af stor Betydning, stille sig naturlig i to Afdelinger, de oceaniske, som staa i Forbindelse med Verdenshavet, og de kontinentale, med hvilke dette ikke er Tilfældet. De oceaniske Floder i Asien deles atter i fem Grupper, nemlig de sibiriske, de østasiatiske, de vestindiske, de forindiske og de mesopotamiske.

De **sibiriske** Floder Obj, Jenisej og Lenà udspringe alle paa Centralasiens Nordrand og falde efter at have gjennemstrømmet Sibirien alle ud i det nordlige Ishav. De have ivrigt ikke nogen Betydning i Henseende til Forbindelsen med det Indre, idet de løbe ud i det isopfyldte og derfor lidet sejlbare Ishav. — Obj optager Irtisj med dens Bifloð Toból (By: Tobolsk); Irtisj gjennemstrømmer Saisanssøen. Jenisej (By: Jenisejsk) optager Angara (By: Irkutsk), der kommer fra Alpesøen Bajkál. Lena udspringer ved Nordkysten af Bajkal (By: Jakutsk).

De **østasiatiske** Floder Amur, Hoangho og Jangtsekiang løbe ud i det store Hav. — Amur, der falder ud overfor Krafto, danner i den nyeste Tid Grændsen imellem endel af Rusland og Kina, og er derfor begyndt at blive af Vigtighed for den russiske Handel. Hoangho d: den gule Flod og Jangtsekiang d: den blaa Flod (By: Nanking) udspringe nærved hinanden i det Indre af Kina; paa deres videre Løb stille de sig ad, men løbe tilsidst nærved hinanden ud i det gule Hav. Disse to Floder frembyde en stor Modsætning ind-

byrdes; thi Hoangho har et uregelmæssigt Løb og svømmer jevnlig over sine Bredder, hvortimod Jangtsekiang stadig har den samme Vandmasse og er sejlbar, selv for store Skibe, langt inde i Landet.

De **bagindiske** Floder Mekong, Menam (By: Bangkok), Salwen og Iravaddi (By: Rangun) løbe delvis i det sydkinesiske Hav og dele i den bengalske Havbugt. Deres Løb er kun lidet kjendt.

De **forindiske** Floder Brahmaputra, Ganges og Indus eller Sind løbe, de to første i den bengalske Havbugt, og den sidste i det indopersiske Hav. Brahmaputra udspringer paa Nordsiden af Himalaja og gjennembryder derefter den mægtige Bjergkjæde; det Samme er Tilfældet med Indus, hvorimod Ganges kommer fra Sydsiden af Bjergmassen. — Ganges, Hindoernes hellige Flod, er den vigtigste af disse Floder. Kommende fra en Isbræ paa Himalaja, gjennemløber den det frugtbare og tætbefolkede Bengalen, og danner ved sit Udløb sammen med Brahmaputra et stort Delta, Sunderbunds kaldet, der paa Grund af Usundhed er ubeboelige for Mennesker, men forresten er bedækket med Djungle krat og er rigt paa Tigre og Krokodiller o. s. v. Den vigtigste Bielod til Ganges er Djamna, og af de forskjellige Arme i Deltaet er Hugli den mest sejlbare (Byer ved Djamna: Delhi og Agra, — ved Sammenløbet af Djamna og Ganges: Allahabad, — ved Ganges: Benares og Patna, — ved Hugli: Kalkutta). Indus løber, efterat den har gjennembrudt Himalaja, igjennem det frugtbare Pendjáb o: Femflodlandet, saaledes kaldet af fem, allerede i Alexander den Stores Historie omtalte Floder, hvoriblandt Setledj er den vigtigste efter Indus (By i Pendjab: Lahore), og dernæst igjennem temmelig ufrugtbare Strækninger, indtil den med flere Arme falder ud i Havet. Fra Vest optager den kun en ensste Flod af Vigtighed, Kábul nemlig. Dens Sejlbarhed er ikke saa stor som Ganges's; men begge Floder have det tilfælles, at de i Regntiden sætte store Landstrækninger under Vand.

De **mesopotamiske** Floder Tigris og Eufrat komme fra Armenien og løbe forenede under Navnet Sjat el Arab ud i den persiske Havbugt (Byer ved Tigris: Djarbekr, Mosul og Bagdad, — ved Sjat el Arab: Basra).

De **kontinentale** Floder naa ingensteds en saa stærk Udvikling som i Asien, og de træffes der i mangfoldige Egne, hvad der er en Følge af Asiens vinge Regnmængde.*). Det er naturligt at ordne de

*) De kontinentale Floder nævnes saa ved, at de ikke staa i Forbindelse med Verdenshavet, men løbe ud i en Sø uden synligt Afløb eller tabe sig i Jorden. De Søer, hvori de kontinentale Floder løbe ud, have i Regelen intet Vand, og dette er en Følge af, at de alene miste deres Vand ved Fordampning i Luften

kontinentale Floder efter de Søsystemer, hvori de løbe ud, og man kun af saadanne Systemer i Asien fremhæve fire, nemlig det aralo-kaspiske, det armeniske, det døde Haus og det centralasiatiske.

Det **aralo-kaspiske** System omfatter Jordens største Sø, det kaspiske Hav 7,500 □ og Aralsøen 2000 □ Mile stort. Af de Floder, som høre til dette Søsystem, løbe Ural, Volga, Terek og Kur (By: Tiflis) i det kaspiske Hav, Amu, Oldtidens Oxus, og Sir, Oldtidens Jaxartes, i Aralsøen. Det Berettigede i at regne de to Søer sammen, fremgaaer deraf, at Amu i Oldtiden, og selv ind i Middelalderen har havt Udløb i det kaspiske Hav, og at den først i nyere Tider har faaet sit nuværende Løb.

Det **armeniske** System indbefatter de to Søer Van og Urmia; men har ikke nogen Flod af Betydning. — Det **døde Haus** System indbefatter Søerne Genesaret og det døde Hav, der er henved 20 □ Mile stort, samt Jordanfloden. Denne Flod udspringer ved

Udsigt over det døde Hav.

Hermon og Sød for en anden Flod, Asi, Oldtidens Orontes (Byer: Hama og Antiok), som gjennemløber Cølesyrien og derefter falder ud i

(de findes kun i Egne, hvor Fordampningen er større end Nedslaget, altsaa i tørre Egne). Paa denne Maade gaaer nemlig kun selve Vandet bort, de faste Dele, som med Floderne føres ud i Søen, og som for en Del bestaa af forskjellige Salte, blive derimod tilbage og gjøre efterhaanden Søens Vand salt. Søer med Afløb have ikke salt Vand som f. Ex. Genesaret; Floderne bære heller ikke salt Vand som f. Ex. Jordan — Saltmængden i de forskjellige Søer er meget forskjellig; imedens det kaspiske Hav kun indeholder ½ pCt., har det døde Hav 20, den store Saltsø i Nordamerika 22, og Eltonsøen i Sydrusland 32 pCt. Salt (Verdenshavet derimod 3½ pCt)

Middelhavet; Jordanfloden gjennemløber derimod Gennesaretsøen og falder i det døde Hav. Imedens Gennesaret udmærker sig ved sine skjønne Omgivelser og sin Fiskerigdom, er det døde Hav omgivet af nøgne, skaldede Bjerge, og har aldeles ingen Fisk (man har imidlertid truffet levende Koraldyr op fra det døde Have Bund og fået Ænder og andre Vandfugle svømme paa Vandfladen deraf). Paa mange Steder er Bunden gandske hed af vulkanske Virkninger, og Asfalt (Jødebeg) sees hyppig flydende paa Søen.

Det **centralasiatiske** System indbefatter mange forskjellige Søer, af hvilke man kan fremhæve Lopsøen i det lille Bokori, i hvilken Floden Tarim løber ud.

Klimatet. Endskjønt Asien har et høist forskjelligt Klima, der veksler fra Sibiriens frygtelige Kulde til Indiens tropiske Hede, kan man i det Hele sige, at det har et meget koldt Fastlandsklima. At dette er saaledes, forstaaer man, naar man erindrer, at Asien er lidt indskaaret, at det ligger imod Øst og ikke imod Vest af Fastlandet og for en stor Del udenfor Tropezonen, og at det har vidtstrakte Højsletter. — I Sibirien, der ligger aldeles aabent for de barske Nordenvinde, imedens de milde Sydenvinde blive holdte borte ved de snedækte Bjerge imod Syd, er Middelvarmen meget lav, og Aarsvarmelinierne bøje sig derfor stærkt imod Syd i dette udstrakte Land. Vinterkulden er saa stærk, at man paa 62° n. B. (i Jakutsk) har iagttaget den største Kuldegrad — 75°, som nogensinde er iagttaget paa Jordens Overflade; Sommervarmen er paa mange Steder tilstrækkende nok, men den varer for kort til at kunne øve den frosne Jordbund til nogen Dybde. — I Turan og de mellemasiatiske Højlande er Middelvarmen vel forholdsvis lav, men Sommeren er paa mange Steder meget hed, hvorimod Vinteren til Gjengjæld er streng. Et lignende Forhold fremtræder i mange sydlige Egne af Asien, som f. Ex. paa de persiske Højsletter. — I Indien er Klimatet meget varmere som en Følge af, at Landet ligger i Tropezonen og Syd for de høje Bjerge. Et høist mærkeligt Forhold finder Sted med Hensyn til Snelinjens Højde i Himalaja og Kjøenlyn. Paa Himalajas Sydside begynder den evige Sne paa 12—13,000, imedens den paa Nordsiden træffes paa 15—16,000, og paa Kjøenlyn endog først paa 17—18,000 Fods Højde eller højere end andensteds i Verden; dette Forhold er en Følge af den høje Sommervarme og den ringe Fugtighed i Centralasien.

Med Hensyn til Fugtigheden frembyder Asien ogsaa Fastlandsklimatets Karakter. En stor Del af Asiens Indre har saa lidt Regn, at det hører til de „regnløse Egne", og dette gjælder ogsaa om Meget

af Iran og den største Del af Arabien, ja selv om en stor Del af Indusfloddens Opland. I det øvrige Indien er Forholdet et andet; thi der er Klimatet tropisk og der findes kun to Aarstider, nemlig en tør Tid og en Regntid. Paa mange Steder er den Vandmasse, som falder ned i Regntiden, gandske ufattelig (i Forindien har man endog paa et Sted iagttaget en aarlig Regnmængde af 600 Tommer eller 25 Alen, Mere end andensteds paa Jorden). Sønden for det sydlige Asien og det indiske Hav ere Vindforholdene, idet der her fremtræder de saakaldte Monsuner eller regelmæssig afvexlende Vinde, som om Sommeren blæse fra Sydvest og om Vinteren fra Nordøst (disse afvexlende Vinde ere en Følge af Landets forskjellige Varmegrad om Sommeren og om Vinteren).

Plante- og Dyreverdenen. Som en Følge af Klimatforholdene har Asien i det Hele taget ikke nogen stærkt udviklet Plantevext og store Partier deraf ere derfor uden Skov. I det nordlige Sibirien er Kulden saa stærk, at Skoven ikke kan trives, og store Dele deraf er enten aldeles skovløse eller have kun Skove af indtil en Fods Højde; Skovgrændsen ligger derfor ogsaa langt nede imod Syd. I det sydligste Sibirien ere Forholdene derimod underlødes, og paa de nordlige Affald af Altajbjergene findes betydelige Skovstrækninger. I de regnløse Dele af Asien findes selvfølgelig ingen Skov; men til Gjengjæld har Indien en særdeles frodig Plantevext. Her findes nemlig saakaldte Urskove, der ere karakteristiske for de fugtige Tropelande.

I Henseende til de dyrkede Planter i Asien maa man fremhæve, at det nordlige Sibirien er for koldt til, at Dyrkning kan finde Sted; i det sydlige Sibirien dyrkes derimod Rug, Byg og Havre. I Mellemasien er Klimatet paa enkelte Steder af saadan Art, at man dyrker Vin og Bomuld; men ferresten er Dyrkning ikke almindelig i disse Egne, da Folkene især leve som Nomader. I de sydlige Dele af Asien dyrkes tropiske Planter i stor Udstrækning og Mangfoldighed, og den vigtigste Kornsort er der Risen; denne Kornsort er ogsaa fremherskende i Kinas Fastland. Som subtropiske Planter, der have Betydning for enkelte Egne, kan man særlig fremhæve Kaffen i det sydlige Arabien og paa Djava, mange Krydderiplanter i Indien og Theplanten i Kina, endelig Bomulden i Forindien og i Kina. — De Egne af Asien, hvis Planteverden afgiver vigtige Produkter, ere de sydlige, og de ovenfor nævnte dyrkede Planter ere af særdeles Vigtighed, idet de baade bruges og udføres i Mængde.

Asiens Dyreverden fremviser imod Nord megen Lighed med Russlands. Sibirien har en Mængde forskjellige Pelsdyr, og Jagten er derfor en særdeles vigtig Næringsvej for mange af Beboerne i disse

Egne; Udbyttet af Pelsværket er ogsaa meget betydeligt, og man kan betragte hele dette udstrakte Land som et ujevnt Jagtdistrikt. Som tammede Dyr maa mærkes Rensdyret samt Hunden, der i Kamtsjatka ligesom i Grønland benyttes til Trækdyr. I de stovløse Egne af Mellemasien og Turan findes der mange springende og gravende Dyr, til de tammede Dyr høre Kamelen og Hesten, hvilken sidste i Arabien og Persien er berømt for sin Gudhed. I Indien er Faunaen tropisk, og den udmærker sig ved sin Rigdom paa Arter; store Rovdyr (Løven og Tigeren) og Tykhuder (Elefanten, Næshornet og Tapiren) findes der, ligeledes mange prægtfulde Hønsefugle (Fasaner, Paafugle). Af Husdyrene er Elefanten meget almindelig, ligeledes Bøflen og forskjellige andre Oxer. I det egentlige Kina ere de vilde Dyr sagtodsom udrydede paa Grund af Landets vidtdrevne Kultur; det fortjener tillige at mærkes, at Løsdyr næsten ere ukjendte i dette Land. Af særdeles Vigtighed for Indien og Kina er Silkeormen.

Befolkningen. Det er set forstaaeligt, at man ikke kan have nogen nøiagtig Forestilling om Folkemængden i en saa lidet kjendt Landmasse som Asien, og dette maa saameget mere være Tilfælde, som Talangivelserne vexle særdeles meget med Hensyn til den tættest befolkede Del, det egentlige Kina. Ifølge Nogle sættes den samlede Folkemængde i Asien til 450, efter Andre, hvad der er det Sandsynligste, til henved 700 Mill. Det maa betragtes som afgjort, at de fleste asiatiske Lande ere særdeles tyndt befolkede, og at selv saa udstrakte Lande som Sibirien, Turan o. s. v. kun have nogle faa Mill. Indb. Tættere befolkede ere derimod Persien med 10 og det asiatiske Tyrki med 16 Mill. Tættest befolkede ere Japan med 30—40 Mill., Forindien med 170—180 Mill. og det egentlige Kina. Allerede for længe siden have Europæerne vidst, at det egentlige Kina har en særdeles talrig Befolkning; men det er først i den seneste Tid, at man har begyndt at feste Lid til de kinesiske Folketællinger, der angive, at dette, 60,000 □ Mile store Land har en Befolkning af over 400 Mill., altsaa over 100 Mill. flere end hele Europa.

I etnografisk Henseende frembyder Asien større Forskjelligheder end nogen anden Verdensdel, og den asiatiske Befolkning maa derfor henføres til mange forskjellige Grupper; til nogle af disse Grupper høre særdeles mange, til andre derimod kun meget faa Mennesker. Man kan adskille Asiens Befolkning i 5 Hovedgrupper, nemlig den indoeuropæiske, den semitiske, den turanske, den sydøstasiatiske og den malajiske, foruden flere Smaagrupper.

Midt igjennem Asien, fra den bengalske Havbugt til det sorte

Hav, strækker sig den indoeuropæiske Gruppe, hvortil høre Hinduerne og Iranierne (desuden høre dertil de indvandrede europæiske Folk, hvoraf flere have betydelige Besiddelser i Asien). — Hinduerne, der atter deles i mange Folk som Radsjputer, Sikker, Maratter o. s. v., tælle i Alt over 100 Mill. Mennesker og bebo navnlig Vaylandet Nord for Dekan (endel af Maratterne bo dog paa Dekans Højland). Hinduernes ældste Sprog var Sanskrit, i hvilket ikke blot Religionsbøgerne, Vedaen, men ogsaa mange Digterværker som det skjønne „Sakuntala" ere skrevne. I de seneste Tider er Sanskrit gaaet over til Pali, som benyttes ved Buddisternes Gudstjeneste, samt til Hindustani, der nutildags er det vigtigste Sprog i Forindien og er det officielle Sprog for den britiske Regering i Indien. — Iranierne tælle kun 20 Mill. Mennesker og bebo især det iranske Højland. Af de Folk, som høre dertil, maa fremhæves: Parserne eller Geberne (især i enkelte Egne af Dekan samt det østlige Kaukasus), Tadsjiks eller Nypersere (hertil høre Perserne og Bokarerne), Afganerne, Beludsjerne, Kurderne og Armenierne. Til de ældste Sprog for denne Stamme høre Oldpersisk, der er blevet os bekjendt af Killeskriften, og Zend; Oldpersisk er gaaet over til Nypersisk, og Zend til Gebersproget. Alle disse Folk stemme i Udseende meget overens med de indoeuropæiske Folk; dog maa man lægge Mærke til, at mange af Hinduerne ere brune.

Den semitiske Gruppe, der i hele Verden kun tæller 20 Mill. Mennesker, strækker sig over den sydvestlige Del af Asien, og indbefatter her Araberne, Syrerne og Jøderne (desuden høre adskillige afrikanske Folk dertil). — Araberne findes ikke blot i Arabien, men ogsaa i mange Dele af Syrien og Nordafrika, og ved de arabiske Erobringer har deres Sprog efterhaanden skaffet sig et meget stort Omraade, saaledes i Syrien og hele Nordafrika. Til Syrerne høre bl. A. to meget omtalte Folk paa Libanon, nemlig Druserne og Maroniterne, der hver tælle 100—150,000 Mennesker. Jøderne ere spredte rundtom i mange Dele af Asien og findes selv i Kina. Semiterne stemme i Udseende meget overens med de indoeuropæiske Folk; men de regnes til en særskilt Gruppe paa Grund af deres Sprog.

Den tredie Gruppe i Asien er den turanske, der indtager Sibirien, Turan, og mange Dele af det asiatiske Tyrki. Turanerne, der i Alt tælle over 50 Mill. Mennesker, udmærke sig ved deres fremstaaende Kindben, hvorved deres Ansigt bliver rudeformet, og ved deres i Regler gule eller gulbrune Farve. Som de vigtigste hertilhørende Folk i Asien kan man anføre Mantsjuerne i Mantsjuriet, Mongolerne i Mongoliet samt i Dele af Forindien, endvidere

mangfoldige Folk i Sibirien og Turan, som Kalmukerne, Kirgiserne, Jakuterne, Jukagirerne og Kamtsjadalerne, endelig Japaneserne og Tyrkerne. Disse Sidste kaldes ofte Tatarer, et

Indoevropæer. Araber. Kineser.

Navn, som oprindelig tilkom en Stamme i det nordlige Kina, og som ved Dsjingiskan og hans Efterfølgere blev kjendt og frygtet i en stor Del af Evropa (man kaldte disse Folk „Tartarer", fordi de saa frygtelige Horder betragtedes som Sønner af Underverdenen, „Tartarus"). Af de tyrkiske Stammer ere Osmannerne de vigtigste; de beboede oprindelig Turan og endel af dem drage derfra til Lilleasien, som de toge i Besiddelse og gjorde til Udgangspunkt for deres betydelige Erobringer. Til de tilbageblevne ukultiverede Horder i Turan høre Turkomanerne og Øsbegerne.

Den fjerde Gruppe i Asien dannes af Sydostasiaterne; som have faaet dette Navn efter deres geografiske Udbredelse, og som i Alt rimeligvis tælle henved 450 Mill. Paa Grund af Lighed i Ansigtsformen og Farven regnede man disse Folk sammen med den foregaaende Gruppe under Fællesnavnet „den mongolske Race"; men ifølge Sprogforholdene er det tydeligt, at de maa adskilles derfra. Det Karakteristiske for Sydostasiaternes Sprog er, at de høre til de saakaldte „Enstavelsessprog", i hvilke Ordene kun have en Stavelse. Repræsentanten for disse Sprog er det Kinesiske; men det er kun i Oldkinesisk, at Enstavelsesformen viser sig ren. Bøjning af Ordene finder ikke Sted, og man har derfor sammentignet et Enstavelsessprog med et Barns Lallen. Til Sydostasiaterne høre Kineserne, Indokineserne i Bagindien og Tibetanerne.

Asiens femte Hovedgruppe er Malajerne, omtrent 25 Mill i Tal, der bo paa Malakka samt paa de fleste af Øerne i den indiske Øflok foruden paa de smaa australske Øer. Disse Folk, der ligne

Indoevropæerne meget, ere brune af Farve; et af deres Sprog er det nu uddøde Kavi, hvori der findes en omfangsrig Litteratur.

Malaj.

En særegen Stilling i det etnografiske System indtager desuden Dravirastammen, som beboer Dele af Dekan og hvortil muligvis ogsaa de lavere Kaster i Hindustan høre, Kaukasusfolkene, hvoridlandt Tsjerkesserne og Tetsjenserne, som dog nu for stor Del ere jagede bort af Russerne og have søgt et Tilflugtsted i Tyrkiet, samt endelig Alfuroerne eller Haraforaerne, Folk, der bebo det Indre af de indiske Øer.

Foruden disse, i Asien oprindelige Folk maa vi ogsaa omtale de indvandrede Evropæere, som have Besiddelser i Asien. I Sibirien findes der saaledes mange Russere, der bo adspredte rundtom i Landet; i Forindien og endel af Bagindien findes mange Englændere, og paa de indiske Øer endel Nederlændere.

Med Hensyn til Religionsforholdene frembyder Asien ogsaa større Forskjelligheder end nogen anden Verdensdel. Man kan saaledes i Asien adskille tre Hovedreligioner, der hver for sig have en stor Mængde Tilhængere, og desuden forskjellige andre Religioner, hvortil kun et mindre Antal bekjender sig.

Det muhamedanske Asien indbefatter det Sydvestlige af Verdensdelen lige til det kinesiske Rige og til Indus, samt desuden mange Dele af Forindien og flere af de indiske Øer, hvoraf især Djava. De tre Hovedsekter af denne Lære ere repræsenterede i Asien, saaledes Sjiiterne i Persien, Vahabiterne i det Indre af Arabien og Sunniterne i det Øvrige (Vahabiterne er en muhamedansk Sekt, som opkom omtrent for 100 Aar siden og som ivrer imod Mennesket Muhameds Tilbedelse. De havde længe megen Udbredelse i Arabien, men ere nu trængte tilbage til det Indre af denne Halvø).

Det braminske Asien indbefatter Forindien. Bramatilbederne, hvis højeste Guddomme ere Brama, Visjnus og Sivas, dele sig i fire Kaster: Braminerne ɔ: Præsterne, Ksjatrierne ɔ: Krigerne (hertil høre Fyrsterne), Vajsjerne ɔ: de næringsdrivende Borgere (til denne Kaste høre Banianerne eller de indiske Kjøbmænd i arabiske og persiske Havnestæder) og Sudrerne ɔ: Trællene. Denne Kasteinddeling, som er af stor politisk Betydning, har forhen været strængt overholdt; men i

senere Tider have Englænderne fremkaldt en Forandring heri, idet de have ladet selv Pariaer o: Brahmatilhængere, som slaa jau lavt, at de ikke engang høre til de ovennævnte Kaster, blive Embedsmænd, naar de blot have den tilstrækkelige Dygtighed. Englænderne søge ogsaa at afskaffe mange religiøse Sædvaner hos Brahmatilhængerne som f. Ex. Selvplageriet, Børnenes Drukning i den hellige Flod o. s. v.; Enkernes Ophrændelse er allerede hævet op som Følge af et engelsk Forbud.

Det budaistiske Asien indbefatter den største Del af det kinesiske Rige, Bagindien, Japan og Ceylon. Budaismen er udgaaet fra Brahmanismen og stemmer i Meget overens med denne; Kasteinddeling finder imidlertid ikke Sted iblandt Budaisterne. Man maa adskille Budaismen i flere Afdelinger, saaledes den lamaiske Lære i Tibet, Fos Lære i det egentlige Kina og Siutus Lære i Japan. En særlig Interesse knytter sig til den lamaiske Lære, fordi den har en egen politisk Betydning. Tilhængerne af Lamaismen tro nemlig, at Budas og andre Guddommes Sjæle fortsætte sig i Lamaerne o: Præsterne, hvoraf de to vigtigste, som tillige ere verdslige Regenter, kaldes Dalaj Lama og Bogda Lama. Iøvrigt er der mange Lamaer i Tibet, og der gives mange Munke- og Nonneklostre i Landet.

Som andre Religioner i Asien kan man fremhæve Konfutses Lære, der er Hoffets og Mandarinernes Religion i Kina (denne Lære er et Moralsystem), Sikternes Lære i Forindien (en Blanding af Muhamedanisme og Brahmanisme), Drusernes Lære i Libanon (en Slags Muhamedanisme), Zoroasters Lære hos Parserne (de tilbede Ilden som et Sindbillede paa Guddommen), Sjamanismen hos forskjellige Folk i Sibirien (denne Lære er et raat Hedenskab) og endelig Maroniternes Lære og Armeniernes Lære (begge en Slags katolsk Kristendom). Europæerne have hidtil ikke været meget heldige med at udbrede Kristendommen iblandt Asiaterne.

De enkelte Lande. I politisk Henseende staa de enkelte Dele af Asien paa et meget forskjelligt Trin. Nogle Dele ere i vilde Hørders Besiddelse, og man kan altsaa ikke der tale om Stat; andre Dele have derimod en udviklet politisk Forfatning. Fremtrædende ved de politiske Forhold er det tillige, at Europæerne beherske store Dele af Asien.

Det asiatiske Rusland

bestaaer af Sibirien med dets Bilande (Kamtjatka, Amurlandet og Kirgisersteppen), og Kaukasuslandene.

Den russiske Magt har i Løbet af flere Aarhundreder med stort Held stræbt efter Udvidelser i Asien. I Slutningen af Middelalderen

indtog en Kosakhøvding Staden Sibir (omtrent ved det nuværende Tobolsk), der var Hovedstaden i et mongolsk Kanat. Fra denne Tid trængte Russerne efterhaanden videre og erobrede saaledes hele Sibirien. I vort Aarhundrede have de skaffet sig Herredømmet over Kaukasuslandene, der dels høre til Persien og Tyrkiet og dels beboedes af naaskængige Folk (først nylig er det lykkedes Russerne at underkuinge de tapre Bjergfolk i Kaukasus); de have erobret store Strækninger af Turan, og de have tvunget Kineserne til at afstaa betydelige Dele af Mantshuriet samt besat Øen Krafto.

Sibiriens europæiske Befolkning bestaaer af Kolonister, som have bosat sig i de frugtbarere Egne, og af Forviste (politiske eller andre Forbrydere). Af disse sidste ere Størstedelen sysselsatte i Bjergværkerne, den mindre Del derimod med Agerbrug. Den asiatiske Befolkning lever især af Rensdyravl, Fiskeri og Jagt, og imod Sydvest (Kirgisersteppen) især af Kvægavl, navnlig Heste, Kameler og Faar.

Som en Følge af Naturforholdene svarer Produktionen i Sibirien ingenlunde til Landets store Udstrækning. Af Produkterne, som udføres derfra, maa fremhæves Pelsværket og Metallerne. Disse sidste, som navnlig bestaa i Guld, Platina og Kobber, fanes i Mængde dels i Ural og dels i Altajbjergene; Guldproduktionen i disse Egne var, indtil de californiske Guldlejer bleve opdagede, de største i Verden. Erobringen af Amurlandet vil imidlertid efter al Rimelighed bevirke et ikke ringe Opsving af de sydsibiriske Egne, idet denne Flod kan tjene som en Forbindelsesvej imellem det Indre af Landet og Havet.

Da Befolkningen er saa overmaade tynd, findes der ikke større Byer i Sibirien. Som de vigtigste maa nævnes Jekaterinenburg (den hører egentlig til det europæiske Rusland, da den ligger i Guberniet Perm), Tobólsk ved Tobol og Irtisj og Tomsk (begge i Vestsibirien) — samt Irkútsk ved Angara, Kjækta i Transbajkalien og Jakútsk ved Lena (alle i Østsibirien). — Kjækta er af Vigtighed som Handelsplads, idet den ligger paa Grændsen af Kina overfor den kinesiske By Maimatschin, og i lang Tid har været det eneste Sted, hvor Kineserne maatte handle med Russerne. Hovedgjenstandene for Handelen ere The („Karavanthe") og Pelsværk. Kamtjatka beboes af et Fiskerfolk, der ikke har andre Husdyr end Hunde. Amurlandet har et Punkt, Nikolajevsk, der er af Vigtighed som Oplagssted for Handelen paa Amur. Kirgisersteppen beboes af Nomader; i den nyeste Tid have Russerne erobret Kanatet Kokand og ere saaledes komne Syd for Sirfloden.

Kaukasuslandene indbefatte dels selve Kaukasus og dels Kurdalen tillige med Dele af Bjerglandet Syd derfor. Dette herlige og

frugtbare Land vil uden Tvivl nu, da Bjergfolkene have nedlagt Vaabnene, blive af megen Betydning. Byerne ere kun af ringe Størrelse, saaledes Tiflis ved Kur, Erivan langt imod Syd, og Baku ved det kaspiske Hav. — Tiflis er Hovedstaden i Kavkasuslandene. Erivan er en stærk Fæstning, der ligger nærved Sammenstødspunktet af tre forskjellige Stater. Baku er bekjendt som et Valfartsted for Ildtilbederne.

De turanske Stater

indbefatte de Dele af Turan, som endnu ere uafhængige, og iblandt hvilke man maa fremhæve Kanaterne Bokara og Kiva. Beboerne ere især Nomader, dog drive mange Bokarer ligesom ogsaa mange Beboere i Kiva Agerdyrkning og Handel. Det vigtigste af disse Kanater er Bokara med Byerne Bokara, Samarkand og Balk. — Bokara, der er et Midtpunkt for Karavanhandelen i Mellemasien, skal have 100,000 Indb. Samarkand, der nu er ubetydelig, har et historisk berømt Navn som Hovedstaden i Timurs Rige. Balk er meget forfalden og udmærker sig ved Ruiner af det gamle Bakera.

Det asiatiske Tyrki.

De i det Foregaaende nævnte Dele, som sammensætte det asiatiske Tyrki, staa nu langt tilbage for, hvad de vare i tidligere Tider, og som Aarsagen hertil maa man navnlig sætte den slette Bestyrelse. Pajjaerne, som Sultanen indsætter, have nemlig paa mange Steder kun en nominel Magt, eller ogsaa herske de, især i de fraliggende Provindser, aldeles despotisk og rette sig ikke efter deres Overherres Befaling. Landskaber, der forhen vhre Sædet for en udviklet Kultur, ligge derfor nu aldeles øde eller gjennemstrejfes blot af omvankende Nomader eller Røvere. Dette er saa meget mere at beklage, som det asiatiske Tyrki af Naturen er rigt udstyret. Jordbunden er saaledes frugtbar og Klimatet i mange Egne særdeles gunstigt. Beliggenheden er tillige fortrinlig paa Grund baade af Havnene i Nord og Vest og af den store Vandvej, som Evfrat og Tigris danne langt ind i Landet. — Hovednæringsvejen i det asiatiske Tyrki er Kvægavlen, idet de fleste Beboere ere Nomader; det er ogsaa kun i Lilleasien, at Agerdyrkningen har nogen Betydning og herfra udføres mange sydevropæiske Produkter som Opium og Sydfrugter („Smyrnafigner"). Ogsaa Uld (af Angoragedeu) er en vigtig Udførselsartikel; i Lilleasien er tillige megen Industri. Bjergværksdrift finder navnlig Sted i Armenien, der er rigt paa Kobber.

Lilleasien, af Tyrkerne kaldet Anadoli, har adskillige Byer af

Betydning, saaledes Trebizond, Konstantinopels Forstad Skutari, Smyrna og Tarsus ved Kysten, samt Brusa, Kjutahia, Angora og Kajsarie inde i Landet. Den største af dem er Smyrna med over 100,000 Indb. Trebizond, fordum Trupezunt, og især Smyrna ere vigtige Handelsstæder.

Armenien har to Byer af Vigtighed, nemlig Erserum, der ligger 6000 Fod over Havet og i en Egn, som har mange Kobberværker, samt Grændsefæstningen Kars. **Kurdistan** har derimod ikke noget Punkt af Interesse.

Mesopotamien, der har faaet dette Navn af Grækerne, deles sædvanlig i to Afdelinger, nemlig det egentlige Mesopotamien eller el Djesire a: Øen, som ligger imellem Evfrat og Tigris indtil Bagdad, og Irak Arabi, som naaer fra Bagdad til den persiske Havbugt. Størstedelen af dette Land, der i Oldtiden var Sædet for to mægtige Monarkier, det assyriske og det babyloniske, ligger nu øde, og de storartede Kanalanlæg f. Ex., som førte Flodvandet omkring paa Markerne, ere nu aldeles sunkne sammen. Om Oldtidens Herlighed vidne de uhyre Jordbynger, som man træffer rundtom i Landet, og som ere Levninger af gamle Byer. I el **Djesire** ligge Byerne Orfa, det gamle Edessa, endvidere Djarbekr, og Mosul ved Tigris, i **Irak Arabi** ligge Bagdad ved Tigris og Basra eller Balsora ved Sjat el Arab.

Bagdad er nutildags den største af disse Byer (den skal have 100,000 Indb.) og den driver vigtig Handel; men den er selvfølgelig Intet imod, hvad den var i Kalifatets glimrende Dage. Aldeles til-

En assyrisk Konge.

indtagjorte som Byer ere den assyriske Kongestad Ninive og Babylon. Resterne af Ninive ere i den nyeste Tid undersøgte, især af Englænderen Layard ved Landsbyen Nimrûd, som Mile fra Mosul. Man finder der nogle Jordhøje, som indeholde storartede Ruiner, navnlig af et kongeligt Pallads, der er meget godt vedligeholdte. Væggene ere opførte af soltørrede Mursten og bedækkede med Basrelieffer af Alabast med kolossale Billeder af de assyriske Konger og deres Krigsbedrifter. — Alt med Kilestrift. En stor Mængde Sager herfra ere opstillede i British Museum. — Resterne af Babylon, der findes nærved Landsbyen Hille ved Eufrat, Syd for Bagdad, have ikke saa stor Interesse som Ninives, idet de kun bestaa af storartede Kvininger af Murværk uden synderlige Spor af Kunst.

Kvininger af Babylon.

Syrien deles af Naturen i tre Afdelinger, nemlig det nordlige Syrien, Libanonlanden og Palæstina; det nordlige Syrien grændser op til Landet ved Eufrat, og Libanonlandet indbefatter Fønicien, Libanon og Antilibanon samt Cølesyrien.

Det nordlige Syrien har kun daarlige Havne, og ved Kysten findes derfor ikke nogen By af Betydning. Inde i Landet ligger derimod Antiokia, en ringe Kvining af det berømte Antiokia, ved Orontes, og helt inod Øst Haleb eller Aleppo, der er Sammenstødspunktet for flere Karavanveie og driver vigtig Handel.

Libanonlanden har derimod bedre Havne og Byerne Tarabulus og Bejrût ere endnu vigtige Handelsstæder (de berømte fønicisse Stæder Sidon og Tyrus ere nu høist ubetydelige). Inde i Landet ligger Hama ved Orontes og Damaskus i en dejlig Oase,

som dannes af en lille Flod fra Antilibanon. — Damaskus, der havde sin mest glimrende Tid under Kalifatet, er endnu en af Orientens skjønneste Byer og er et Midtpunkt for Karavanhandelen; bl. A. samler sig her „den hellige Karavane", som aarlig drager til Mekka; den skal have 150—200,000 Indb. Paa Libanon og Antilibanon bo Druserne og Maroniterne, der med megen Flid dyrke Jorden selv høit oppe paa Bjergene. Som Minder om den fordums Beboelse i disse Egne ligge Ruiner af gamle Byer, saaledes af Balbek i Cølesyrien, og af Tadmor, der blev saa bekjendt i Romernes Tid under Navnet Palmyra.

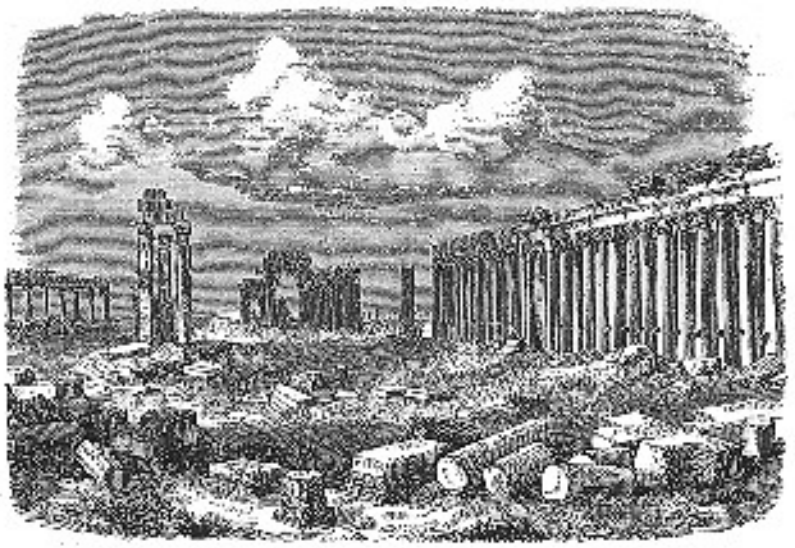

Ruiner af Palmyra.

Palæstina strækker sig imod Nord og Syd „fra Dan til Berseba", imedens det imod Vest naaer til Middelhavet og imod Øst til Søen ved Jordan; det har en Størrelse af 450 □ Mile og er altsaa kun saa stort som Sjælland. Navnet Palæstina betegnede oprindelig kun Filistæa; af de kristne kaldes Landet ofte „det hellige Land". Man deler Palæstina i Galilæa, Samaria og Judæa, som tilsammen indbefatte det vestlige Bjergland indtil Jordan tillige med det lave Kystland Filistæa, der naaer til Amalekiternes Land, og i Gilead eller det østlige Bjergland, der grændser til Ammoniternes, Moabiternes og Edomiternes Land.

I Oldtiden var dette Land særdeles vel dyrket, det „flød med

Honning og Mælk" og „højt oppe paa Bjergene stod Kornet tykt"; men nu frembyder det i det Hele kun et sørgeligt Billede, da Alting er forsømt og da man ikke sørger for kunstig Vanding; paa mange Steder, som før vare frugtbare, findes nu udstrakte Ørkener eller Stepper, der kun benyttes til Græsning. Der hvor der er Vand, viser sig dog endnu en forbeiles Frugtbarhed, og Olien, Vinen og Sydfrugterne ere fortrinlige. — Befolkningen udgjør nu kun mageste en halv Mill.; men i Oldtiden var det anderledes, thi ifølge den af David foretagne Folketælling fandtes der i Landet 1,300,000 vaabenføre Mænd, og man regner derefter, at det dengang havde en Folkemængde af 5 Mill. (over 11,000 paa hver □ Mil eller Mere end Belgien). Som i hele det asiatiske Tyrki er Befolkningen meget blandet, men Hovedsproget er dog det Arabiske. Da Muhamedanerne herske over Landet, plage de meget de kun Tusinde Jøder og Kristne, som findes der. — Byerne i Palæstina, der i Oldtiden vare saa mægtige, ere nutildags smaa, og de største af dem, Akka og Jerusalem, have hver kun 15000 Indb. I Regien ere de i en ussel og forfalden Tilstand; men de ere af megen Interesse, fordi de i mange Henseender opfylde og forklare bibelske Forhold, og fremfor Alt fordi der knytter sig saa mange helligt Minder til dem. I den nyeste Tid have Protestanter med megen Iver undersøgt de Steder, hvor de forskjellige bibelske Begivenheder ere foregaaede.

I Galilæa ligger Akka ved Kysten, Kana, Nazaret og Nain, alle i Egnen af Bjerget Tabor, som ligger ved Nordsiden af Sletten Jisreel d. v. s. en Dalning, der fører fra Akka til Jordan, endelig Kapernaum og Tiberias ved Gennesaret. — Akka, der i Romernes Tid fik Navnet Ptolemais, blev siden under Navnet St. Jean d'Acre kjendt som Johanniternes Sæde og som en af Korsfarernes vigtigste Fæstninger; Bonaparte belejrede den forgjæves, men senere have Englænderne indtaget den og tilintetgjort Fæstningsværkerne. Syd for Akka rager det berømte og paa Huser rige Karmel, der er den vestligste Fortsættelse af Samarias Bjergland, ud i Havet; til Karmel knytter sig Minder om Elias's Brændoffer, og fra det derværende store Kloster er Karmeliterordenen udgaaet. Kana, hvor Kristus gjorde sit første Underværk, og Nain, hvor han opvakte Enkens Søn, ere høist ubetydelige; Nazaret er derimod større og har et Kloster med en Grotte, hvori „Marias Bebudelse" siges at være foregaaet (Marias Hus foregives være flyttet til Loreto). Kapernaum, hvor Kristus udførte adskillige af sine Undergjerninger, er nu forsvunden saaledes, at man ikke mere kan finde dens Plads; Tiberias, der engang var Galilæas Hovedstad, er derimod endnu til. Egnen om disse Byer,

som var et jordisk Paradis med de herligste Frugter, er nu næsten folketom og henligger ubyrket.

I Samaria laa den romerske Hovedstad Cæsarea ved Kysten og den israelitiske Hovedstad Samaria inde i Landet, som nu begge ere i Ruiner; Nabulus, det gamle Sikhem, som ligger imellem Bjergene Ebal og Garizim, er derimod en af Palæstinas vigtigste Byer. Ved Sikhem viser man „Jakobsbrønden", hvor Kristus aabenbarede sig for den samaritanske Kvinde, og i Byen findes endnu et Par Hundrede Samaritanere.

I Judæa ligge de gamle filistæiske Byer Jaffa, Askalon og Gaza ved Kysten, Jerusalem, Bethlehem og Hebron paa Højlandet, endelig Jeriko nærved Jordans Udløb. — Jaffa, forhen Joppe, nævnes ofte i Bibelen, og den er endnu af Vigtighed som Jerusalems Havnestad. Askalon og Gaza, hvoraf den sidste er saa bekjendt fra Samsons Historie, danne nu kun Ruiner og ere næsten dækkede af Flyvesand; men indenfor Kysten har man bygget et andet Gaza, der er af Vigtighed paa Grund af sin Beliggenhed ved Karavanevejen til Ægypten.

Jerusalem, „den mindevigeste By i Verden", har en mærkelig Beliggenhed, idet den ligger i en øde Egn og paa en 2500 Fod høj, ujævn Kalkflade, som paa tre Sider er omgiven af dybe Kløfter og kun paa den fjerde Side gaaer jævnt over i det omgivende Land (det var ogsaa fra den sidste Side, at Titus og Korsfarerne erobrede

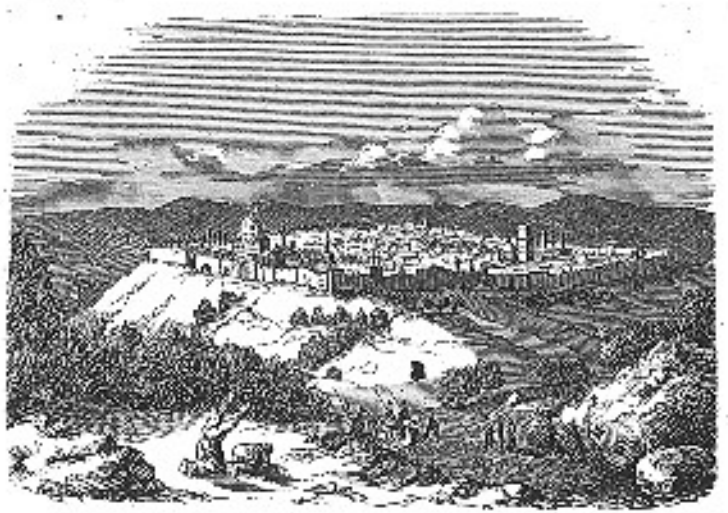

Billede af Jerusalem fra Nordvestsiden.

Byen). Af disse Kløfter ligger Josafatsdalen med den sparsomt og sjeldent sydende Kedronsbæk mellem Oliebjerget og Byen mod Øst, Hinnomsdalen eller Gehenna imod Syd og Gihonsdalen imod Vest. Selve Byen, der som sædvanlig i Østerland omgives af Mure, har vistnok ikke et saa nøiselt og forfaldent Udseende som mange andre østerlandske Byer; men den er dog paa mange Steder øde og gjør et fattigt Indtryk. De prægtfulde Bygninger, som fordum smykkede Jerusalem, ere aldeles tilintetgjorte ved de mangfoldige Omvæltninger, som Byen har undergaaet. Paa Moriahbjerg, hvor Sa-

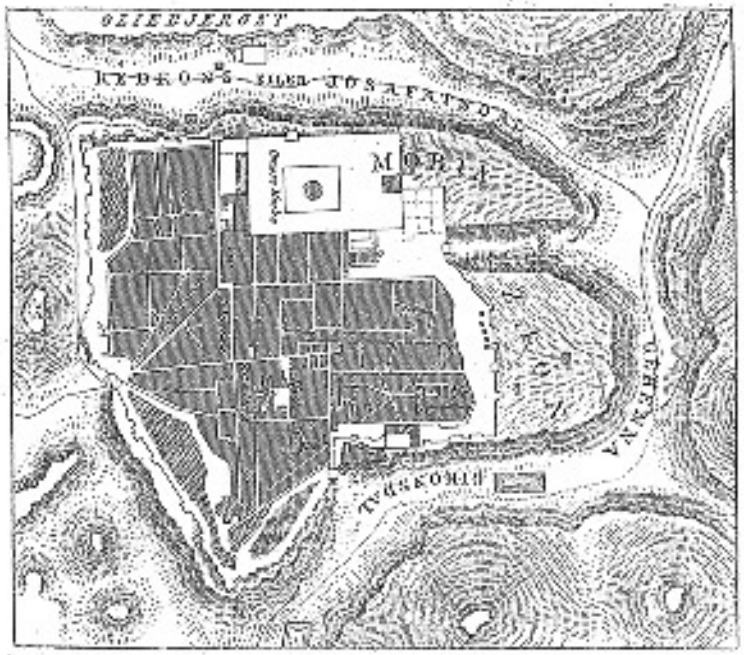

Grundplan af Jerusalem.

lomos Tempel stod, have Muhamedanerne reist Omars Moskeen, der er et af denne Religionsbekjenderes helligste Steder (Muhamedanerne betragte nemlig ogsaa Moses og Kristus som Profeter, kun ringere end Muhamed), og paa Zion, hvor Davids Borg stod, ligger nu det store armenianske Kloster og det usle jødiske Kvarter. Nord for Zion ligger det kristne Kvarter med den hellige Gravs Kirke, i hvilken man viser Kristi Grav, Golgatha o. s. v., imedens der hen til den forer Via dolorosa d: Smertensvejen, — Allesammen Gjetninger, om hvilke den nyere Tids Gravninger have vist, at de ikke ere begrundede. Den

hellige Gravs Kirke er iøvrigt af største Vigtighed for Byen, da den trækker en stor Mængde Pilgrime til Jerusalem, som udelukkende lever af Valfarter, og i Paasketiden samle sig her 5000 Kristne, selv fra langtfraliggende Lande; men de Optrin, som ved denne Leilighed foregaa i Kirken, ere i høi Grad forargelige. — I Josafatsdalen ligger en Samling af gamle Olietræer, der med en vis Sandsynlighed betragtes som Gethsemanes Have, og paa den anden Side af Oliebjerget ligger den lille By Bethanien, hvor Lazarus og hans Søstre boede.

Bethlehem beboes af Kristne, som sysle med at udskjære Krucifixer, Rosenkranse o. s. v., der sælges rundtomkring til den katolske Kristenhed; i Kirken viser man en Grotte, som angives at være Kristi Fødested. Hebron, der er saa bekjendt fra Patriarkernes Historie, beboes derimod af Muhamedanere, som med megen Skinsyge vaage over, at ingen Kristen eller Jøde tager Patriarkgraven i Øiesyn. Jeriko, „Palmestaden", ligger ganske i Ruiner.

I Gilead findes ikke mere nogen By af Betydning; men Landet er opfyldt med en Mængde Ruiner af Byer.

Arabien.

Imedens de foregaaende Dele af Asien frembyde mere eller mindre udviklede Statsforhold, gjælder dette kun undtagelsesvis om Arabien. Den største Del af dette Land gjennemstrøjfes af nomadiserende Beduinstammer, som vel staa under Emirer (Fyrster) eller Sjeiker (Herrer); men som for resten ere uden Regering og som ligge i Krig indbyrdes. Disse Beduiner, „Ørkenens Børn", betragte sig som de ægte, ublandede Arabere, og se ned paa Bønderne (Fellaerne) og paa Byboerne (Hoderi). Om de ogsaa for endel regnes for at være i Afhængighed af den tyrkiske Sultan, som Hovedet for alle sunnitiske Muhamedanere, saa vil denne Afhængighed nærmest ikke sige Andet, end at de tage imod Gaver af ham for at lade være at plyndre de hellige Karavaner. Iøvrigt maa man tilføje, at Arabien, der er utilgjængeligt paa Grund baade af Naturforholdene og af de raaeste Beduiner, for største Delen er aldeles ubekjendt for Europæerne.

Arabernes vigtigste Næringsveje ere Kvægavl (de drage om i Landet med deres Dromedarer og med deres faa, men udmærkede Heste) og Røveri. I den sydlige Del, der er velvandet, finder endel Agerdyrkning Sted, og der dyrkes især Kaffe, som er et vigtigt Udførselsprodukt („Mokkakaffe"). Et betydningsfuldt Produkt for selve Landet er Dadlerne, der bruges til Føde baade for Mennesker og Kvæg.

Araberne pleje at inddele deres Land i Kystlandene Hidjás imod Vest, hvortil ogsaa den petræiske Halvø hører, (Hidjaz beherskes af „Storsjeriffen af Mekka", der stadfæstes i sin Værdighed af den tyrkiske Sultan), Jemen eller „det lykkelige Arabien", det sydvestlige Hjørne, Hadramaut imod Syd og Omán imod Øst (dette beherskes af Imamen af Maskat) — samt endelig Nedjid, Beduinernes Land, i det Indre. I Arabien findes endel vigtige Punkter; i Hidjas ligge saaledes Medina og Mekka, det sidste med Havnestaden Djidda, i Jemen flere Handelsstæder, hvoraf Mokka er den mest bekjendte, og den engelske Besiddelse Aden, og i Oman Maskat. Det Indre kjende vi aldeles Intet til.

Paa den petræiske Halvø er et Punkt af Interesse, nemlig det berømte Sinaj, hvor Jøderne fik Loven (Navnet Horeb, der forekommer i Elias's Historie, betegner vistnok hele Bjergstrækningen, medens Navnet Sinaj kun betegner et enkelt Parti deraf). Paa Sinaj viser man forskjellige Steder, som ifølge Tradition ere „hellige", og man har der bygget et Kloster, der, ligesom mange andre Klostre i Østerland, er omgivet med faste Mure for at forhindre rovlystne Beduiners Indtrængen og ligner en Slags Fæstning.

Medina og navnlig Mekka ere Muhamedanernes hellige Steder. Allerede længe før Muhameds Tid valfartede Araberne til „det hellige Hus" eller Kaba i Mekka, som siges at være opført af Abraham, og som indesluttet en stor, sort Sten, ved hvis Berøreise den Troende antages at blive fri for Synd. Muhamed, der var født i Mekka, fastholdt Traditionen om Kaba, og enhver fanatisk Muhamedaner sætter det derfor som sit Livs Maal at blive Hadji o: Mekkapilgrim; han bliver derved ikke alene fri for Synd, men han faaer ogsaa stor Anseelse i sin Hjemstavn. Nutildags er vistnok Tilstrømningen til Mekka langtfra saa stor som forhen, men der skal dog endnu hvert Aar ankomme 50,000 Pilgrime med 20,000 Kameler til denne By. Rundtom fra alle muhamedanske Lande gaa store Karavaneveje til Mekka. Fra det Indre af Aden fører saaledes en Vej over Bagdad igjennem Arabien, fra Litauen en anden over Damaskus og til den stode ved Suestangen Pilgrime fra Nord- og Mellemafrika; ogsaa til Søs ankomme mange Pilgrime til Djidda. — Medina, „Profetens Stad", betragtes som hellig By, fordi Muhamed ligger begravet der; men den besøges ikke af meer saa mange Pilgrime som Mekka. Da de Vantro ikke maa komme i Nærheden af de hellige Steder, have kun faa Europæere været der, og som den første af disse maa nævnes Schweizeren Burckhardt, der i Begyndelsen af dette Aarhundrede opholdt forklædt sig, som Dervisj, i Mekka og Medina.

Aden er en Fæstning, som Englænderne have taget i Besiddelse og som de have forstærket saa meget, at den betragtes som „Østens Gibraltar". Et andet vigtigt engelsk Militærpunkt er den lille Ø Perim i Bab el Mandebsstrædet. Maskat, der er en vigtig Handelsplads, er Sædet for Imamen af Maskat, som ikke alene behersker Oman, men ogsaa har flere Besiddelser i Iran og i det østlige Afrika. Afhængige af ham ere Varejnoerne i den persiske Havbugt, der ere berømte af deres Perlefiskeri.

Iran.

Den i det foregaaende givne Inddeling af Iran er grundet paa etnografiske og ikke paa politiske Forhold, idet Afganistan er delt i flere uafhængige Stater og Beludsjistan ikke danner nogen Stat. Persien er derimod en afsluttet Stat.

Persien kaldes fordvanligt saaledes af Europæerne efter Grækernes Navn Persis; Indbyggerne selv kalde Landet Iran. Dette Land bebos i Hovedsagen af Tadsjiks, der ere en Blanding af Landets gamle Beboere og senere indvandrede Folk; den herskende Stamme er derimod Tyrkerne, og til denne Stamme hører Sjahen o: Kongen.

Man maa forresten efter Næringsvejene adskille Perserne i to Afdelinger, Nomaderne og de bosiddende Folk. Disse sidste udmærke sig fremfor de fleste Orientalere ved deres Flid; de have derfor en ikke ringe Agerdyrkning (i de tørre Egne findes mange Steder et udviklet Vandingssystem) og Industri f. Ex. af Tæpper, og de drive megen Handel, saaledes med Rusland over det kaspiske Hav, med Tyrkiet over Bagdad og med Englænderne over den persiske Havbugt. — Perserne ere et velbegavet Folk og udmærke sig ved deres fine Sæder, hvorfor man har kaldt dem „Østens Franskmænd"; men de ere tillige snu og falske. De have mange Skoler og en udviklet Litteratur (af deres Digtere fra Middelalderen have Hafiz og Ferdusi et verdensberømt Navn); de sætte ogsaa Pris paa europæiske Indretninger, og Europæerne nyde derfor megen Agtelse i Landet.

Persien har flere vigtige Byer, saaledes Bushjer ved den persiske Havbugt, Sjiras (i Farsistan), Isfahan, Teheran, Kasvin og Tebris (i Aderbeidjan), alle inde i Landet, og Barfrusj og Ræsjt ved det kaspiske Hav. Isfahan, Teheran og Tebris have 100—200,000 Indb.

Sjiras er bleven berømt af sin skjønne Beliggenhed, der saa ofte besjunges af Hafiz, som fødtes i denne By; i Omegnen dyrkes megen Vin. Ikke langt fra Byen ligge de udstrakte Ruiner af det gamle Persepolis. Isfahan var Landets Hovedstad indtil Slut-

ningen af forrige Aarhundrede; den var længe forfalden, men har nu atter begyndt at hæve sig paa Grund af sin Industri. Teheran er Persiens nuværende Hovedstad og har et prægtfuldt Pallads for Sjahen.

Afganistan, der beboes af Afganere og Tadsjiks, deles i Staterne Herât imod Nordvest, Kabul imod Nordost og Kandahar imod Syd; i hver af dem ligger Hovedstaden af samme Navn. Byen Kabul er af Vigtighed, fordi den ligger ved Handelsvejen til Indien.

Belutsjistan beboes for største Delen af Nomader, de fleste Stammer erkjende Kanen af Kelât for deres Overherre.

Indien.

Med Navnet „Indien", der hidrører fra Indusfloden, betegnedes i Oldtiden og hele Middelalderen igjennem de Lande, som ligge Øst for Indus og Syd for Himalaja og Kina; først efter den columbiske Opdagelse opkom Navnet „Østindien" for disse Lande.

Det rige Indien var længe været Gjenstand for Fremmedes Efterstræbelser, og dette gjælder navnlig om Forindien. I den ældste Tid var hele Forindien rimeligvis bebodt af Folk af Dravirastammen, og disse bleve tildels fortrængte eller underkuede af de indvandrede Hinduer. I Middelalderen trængte muhamedanske Mongoler ind i Forindien, hvor de oprettede Stormogulens Rige, der stod i Glands, indtil det blev ødelagt af Europæerne. I Bagindien er det, saavidt man kan skjønne af de ufuldstændige Efterretninger, især Folk fra Kina, som have trængt ind og have undertrykt Oldbefolkningen. De indiske Øer ere derimod erobrede af Malajerne, som efterhaanden have jaget Oldbefolkningen bort til de indre Dele af de større Øer.

Det første europæiske Folk, som satte sig fast i Indien, var Portugiserne. Efterat Vasco da Gama var landet i Kalikut, gjorde Portugiserne mange Erobringer i Indien og navnlig paa de indiske Øer; men de maatte paa Grund af Portugals ulykkelige Forening med Spanien vige Pladsen for Nederlænderne, som under Cornelius Houtmann fandt Søvejen derhen. Efterhaanden have Portugiserne ogsaa mistet saa mange af deres indiske Kolonier, at de kun have nogle faa Besiddelser tilbage; Nederlænderne have derimod gjort større og større Fremskridt, og have navnlig sat sig fast paa Øerne. I Aaret 1600 grundede Englænderne det berømte engelsk-østindiske Kompagni, der har vragt den største Del af Forindien og den vestlige Del af Bagindien i Englændernes Magt. De europæiske Besiddelser i Indien dele sig derfor ogsaa nutildags væsentligt i to Grupper, de britiske og

de nederlandske. Af langt ringere Betydning ere foruden Portugisernes ogsaa Franskmændenes og Spaniernes Besiddelser i Indien*).

Man kan godt forstaa, at Indien efterhaanden er bleven anfældet af Fremmede; thi disse udstrakte Lande, om hvis Rigdomme allerede Grækerne havde eventyrlige Forestillinger, udmærke sig i høj Grad ved deres kostbare Produkter, saaledes af Mineralier Guld, Diamanter og andre Ædelstene, af Planter kostbare Træsorter (Tik- og Ibentræ), Bomuld, tropiske Frugter, Krydderier (Kanel paa Sejlon, Krydder-nelliker og Muskat paa Molukkerne), af Dyreriget Elfenben, Silke o. s. v. Allerede fra gammel Tid har der hos mange Folk i Indien hersket en ejendommelig Civilisation f. Ex. i Bygningskonst (Pagoder) og stor Kunstfærdighed ved Bearbeidelsen af Metaller, og det er derfor intet Under, at fremmede Folk ere blevne blændede af al denne Glands.

Forindien med dets Øer deles i politisk Henseende i: 1. Det britiske Forindien, 2. De uafhængige Stater, hvoriblandt Bjerglandene Kasjmir, Nipaal og Butân langs Sydranden af Himalaja samt Lakkadiverne og Maldiverne, 3. De franske Besiddelser, hvoriblandt Tjanderunagor og Ponditsjêri paa Østkysten, og 4. de portugisiske Besiddelser, hvoriblandt Goa og Diu paa Vestkysten af Dekan. Hovedmassen af Forinden staaer under det britiske Herredømme (det britiske Indien har i Alt en Størrelse af 50,000 □ Mile med 150 Mill. Indb.); de øvrige Dele ere derimod uden synderlig Betydning.

Det britiske Forindien indbefatter 1. Præsidentskabet Bengalen, hvortil høre Landskaberne Bengalen, Avd, Delhi og Pendjâb, samt Tributlandene Sikkernes Stat, Radsjputernes Stat, de nordlige Maratstater, Nisams Stat eller Hejderabâd o. fl., hvilket Alt indbefatter hele den nordlige Del af Forindien samt endel af Dekans Østrand og Midte. 2. Præsidentskabet Madrâs med Tributlandet Majsor o. fl., indbefattende Sydranden af Dekan (Koromandelkysten i Øst og Malabarkysten i Vest). 3. Præsidentskabet Bombaj med Tributlandene Gudjerate og de sydlige Maratstater, indbefattende den nordvestlige Del af Dekan. 4. Øen Sejlon.

Indtil 1858 tilhørte det britiske Forindien (undtagen Sejlon) det engelsk-østindiske Kompagni, der fra først af var et Handels-

*) Danskerne, for hvem Rigsadmiralen Ove Gjedde i 1620 havde erhvervet Trankebar paa Koromandelkysten, hvortil senere kom Serampor nærved Kalkutta samt Nikobarerne, solgte i 1845 følgt deres østindiske Kolonier til Englænderne. Dog maa herfra undtages Nikobarerne; ved Korvetten Galatheas Jordomseilling fandt man, at de ikke egne sig til Kolonisation, og de ere derfor kun en nominel Besiddelse for Danmark.

feiskab og som senere beherskede de underkuuede Lande med fuld Suverænitet, dog saaledes at det stod til Ansvar for det engelske Parlament. For at vedligeholde og udbrede sin Magt underholdt Kompagniet en betydelig Hær, i hvilken de Mænge for største Delen bestod af Indfødte, Sipojs kaldede. Den hensynsløse Maade, hvorpaa Kompagniet i mange Aarhundreder behandlede Hinduerne, fremkaldte imidlertid i 1857 den frygtelige indiske Opstand, og da denne var dæmpet, blev Kompagniets Herredømme tilintetgjort, og dets Besiddelser indlemmede under den britiske Krone. Den øverste Bestyrelse af Indien er nu hos Statssekretæren for de indiske Anliggender og det indiske Raad i London; i selve Indien er den højeste Embedsmand Generalguvernøren i Kalkutta, som tillige er Guvernør i Præsidentskabet Bengalen, og under ham staa Guvernørerne i de andre Præsidentskaber; som Levning af sin tidligere exceptionelle Stilling har Ceylon sin egen, uafhængige Guvernør. Tributlandene staa i et mere eller mindre afhængigt Forhold til Regeringen; nogle af deres Fyrster (Radjaer) ere kun at betragte som Godsejere, som aldeles mangle Selvstændighed, andre have derimod en vis Selvstændighed og have en særlig Hær.

I Overensstemmelse med Landets Frugtbarhed er Agerdyrkning den vigtigste Næringsvej i Forindien, og der udføres en stor Mængde Ris og Bomuld fra Landet. Kvægavlen er derimod af ringe Betydning, fordi Hinduerne ifølge deres Religionsforskrifter ikke maa nyde Kjød, og fordi de anse Oxen for et helligt Dyr. Industrien staaer med Hensyn til mange Sager paa et fremmeligt Trin; Bomuldsvæveriet, der var saa vigtigt i tidligere Tid, er dog nu uden Betydning, idet Bomulden udføres kun til England, for igjen at føres tilbage som Bomuldstøj. Handelen er meget betydelig, navnlig med England; den indenlandske Handel, der hidtil har staaet tilbage paa Grund af de slette Forbindelsesmidler, er i den nyeste Tid ifærd med at tiltage, da Englænderne have anlagt Jernbaner, der forgrene sig omkring til de vigtigste Egne af Landet, og Kanaler, iblandt hvilke Gangeskanalen, der med sine Sidearme har en Længde af 200 Mile og er den største i hele Verden. Af Vigtighed for Landets Opkomst ville de store Stenkullejer uden Tvivl blive.

Hinduerne have en ikke ringe Grad af Oplysning, og der er rundtomkring i Landet mange hinduiske Skoler, hvori der meddeles Undervisning i Læsning, Skrivning og Regning. I Benares findes et Slags hinduisk Universitet, hvori Brahminerne faa deres religiøse Kundskaber; i Kalkutta have Englænderne oprettet et Universitet, hvor Hinduer og Anglo-indiere høre Forelæsninger sammen, og i denne By

er ogsaa „det asiatiske Selskab", der har stort Fortjenester af sine Undersøgelser over Indien og indiske Forhold.

Byerne i Forindien ere af megen Betydning, og der er en hel Del af dem, som have flere hundrede tusinde Indb. De tre største ere Hovedstæderne i Præsidentskaberne, nemlig Kalkutta, Madras og Bombaj, der hver vel have ½ Mill. Indb. Mange af dem udmærke sig ved deres hindutiske Prægtbygninger. I **Bengalen** ligger Kalkutta ved Hugli, Serampor ikke langt fra Kalkutta, Murshidabad højere oppe ved Hugli, Benares ved Ganges og Allehabad ved Sammenløbet af Ganges og Djamna, i **Oud** ligger Lakno, i **Delhi** Delhi og Agra ved Djamna, i **Pendjab** Lahore og i **Nizams Stat** Hejderabad og Golkonda. I **Madras** ligge Djaggernaat, Mavjulipatám, Madras, Trankebar (de to sidste paa Koromandelkysten) og Kalikut (paa Malabarkysten) alle ved Havet, i **Majsor** ligger Seringapatám. I **Bombaj** ligge Puna og Sorata inde i Landet, og Bombaj ved Kysten.

Kalkutta, der indtil for halvandet Aarhundrede siden kun var en ussel Landsby, er nu ved sin Handel bleven den vigtigste By i Indien, og den er tillige saa prægtig, at den minder om St. Petersburg; efter Beboerne deler man Kalkutta i to Hoveddele, den sorte og den hvide Stad. Serampor er en lille By, der er af Vigtighed, fordi den er Hovedsædet for et stort Missionsselskab, som stræber efter at udbrede Kristendommen iblandt Hinduerne. Benares er Hinduernes helligste By, og dens snævre Gader ere opfyldte med Tiggere og med Pilgrime; langs Bredderne af Ganges findes Marmortrapper, hvor Pilgrimene foretage deres Tvætninger, og mangen Hindu styrter sig herfra ud i Floden for at gjøre Ende paa sit Liv. Delhi og Agra vare fordum langt ansseligere som Hovedstæder i Stormogulens Rige; men deres Prægtbygninger forfalde nu mere og mere. Golkonda er berømt af sine Diamantgruber. Djaggernaat har et hindusk Tempel, der aarlig besøges af flere hundrede tusinde Pilgrime fra alle Egne af Forindien. Seringapatam er bekjendt, fordi den forhen var Tippo Sahibs Residensstad.

Paa **Ceylon** ligge Byerne Kolombo og Trinkomali. Af de **uafhængige Stater** er Kashmir med Hovedstaden af samme Navn berømt for sin Tilvirkning af de fineste Shaler.

Bagindien har hidtil i Modsætning til Forindien for en stor Del undgaaet Europæernes Herredømme. Det deles i politisk Henseende i 1. De britiske Besiddelser, der bestaa af Bjerglandet Assam paa Sydranden af Himalaja, Provinserne Arrakan, Pegú og Tenasserim langs Østsiden af den bengalske Havbugt, og Staden

Malakka imod Syd, 2. Birma, der ved de engelske Erobringer er adskilt fra Havet, 3. Siam, 4. Annam, der deles i Landskaberne Tongking eller Nordannam og Kotsjinkina eller Sydannam (Birma, Siam og Annam kaldes under Et „de indokinesiske Stater"), 5. De franske Besiddelser eller Nedrekotsjinkina ved Mekongs Munding og 6. De uafhængige Malajstater paa Malakka.

Disse udstrakte Lande, der for største Delen ere ubekjendte, udmærke sig ved deres store Frugtbarhed, som foranledige ved Flodernes Oversvømmelser. Beboerne ville nødig indlade sig med Europæerne; men i den nyeste Tid have Siameserne dog sendt Statsbud til Europa. De ere ievrigt kun halvciviliserede. Af de forskjellige Byer i Bagindien er der flere, som tælle 100—200,000 Indb. I **Pegu** ligge Pegu og Rangún, hvoraf den sidste har en fortrinlig Beliggenhed i Irawaddis Delta og har megen Handel; i **Birma** ligger Hovedstaden Ava og Amerapura, i **Siam** Hovedstaden Bangkok, i **Kotsjinkina** Hovedstaden Hue og i **Nedre Kotsjinkina** Saigún.

Den indiske Øhav indbefatter Øerne fra Bagindien til Australlandet og Nyguinea samt til Formosa. I politisk Henseende maa man dele disse Øer i 1. De nederlandske Besiddelser, der indbefatte Hovedmassen af dem (i Alt 30,000 □ Mile med 18 Mill. Indb.), og hvorimellem maa fremhæves hele Djava, Størstedelen af Sumatra og Celebes, Kysten af Borneo og endelig alle Molukkerne, 2. De britiske Besiddelser, hvoriblandt Andamanerne inde i den bengalske Havbugt, Prindsen af Wales Ø eller Pulo Pinang og Singapor ved Malakka, 3. De portugisiske Besiddelser, der især indbefatte en Del af Timor, 4. De spanske Besiddelser, nemlig Filippinerne, 5. De danske Besiddelser, nemlig Nikobarerne (se foran) og 6. De uafhængige Dele, der ligge hist og her imellem de europæiske Besiddelser og danne forskjellige mindre Stater. Disse uafhængige Dele ere for største Delen ubekjendte, og selv til mange af de europæiske Besiddelser kjender man kun lidt.

Den største Del af den indfødte Befolkning paa den indiske Øhav bestaaer af uciviliserede Malajer, og det er væsentligst kun paa Djava, at de have nogen Kultur. De europæiske Besiddelser ere af megen Vigtighed paa Grund af Øernes Produktrigdom som f. Ex. Guld og Diamanter paa Borneo, Tin paa den lille Ø Banka („Bankatin") Sukker, Ris, Kaffe („Djavakaffe") og Krydderier. Imellem disse sidste var i lang Tid ved Nederlændernes Bestræbelser Dyrkningen af Krydernellikken indskrænket til Amboin og af Muskatnødden til nogle andre Smaaøer, og disse Krydderier vedblive, skjøndt dette Monopol nu er hævet, dog væsentligst at komme fra de nævnte Øer. En særlig Vigtighed tilkommer flere Punkter paa den indiske Øhav, fordi de tjene som Midtpunkter for en udbredt Mellemhandel.

Af de nederlandske Besiddelser er Djava den vigtigste. Hovedstaden og Sædet for Kolonialregeringen er **Batavia** med 150,000 Indb. Engang var denne By meget usund, fordi Nederlænderne havde bygget den efter deres hjemlige Maade med Kanaler i Gaderne; men senere har man udfyldt Kanalerne og har derved gjort Stedet mere sundt. Af de britiske Besiddelser ere **Pulo Pinang** og **Singapor** af Vigtighed paa Grund af deres udbredte Handel. Af de spanske Besiddelser har Øen **Luzon** stor Betydning paa Grund af dens Frugtbarhed, og fra dens Hovedstad **Manila**, der er ligesaa stor som Batavia, udføres en Mængde Sukker og Tobak („Manillacerutter").

Det kinesiske Rige,

der er det folkerigeste paa Jorden og det største efter det russiske, udmærker sig i høj Grad ved at være Sædet for en ejendommelig, vidt fremskreden Kultur, som har udviklet sig uden fremmed Paavirkning, idet Kineserne foragte Alt, hvad der ikke er kinesisk. Denne Afsluttethed hos Kineserne kan forklares, fordi de allerede i gammel Tid have staaet paa et højt Kulturtrin og i sin Tid have været mere fremskredne end andre Folk (Kompasset, Porcelænet og Bogtrykkerkonsten f. Ex. have været kjendte i meget lang Tid i Kina). Men i denne Afsluttethed ligger Kinesernes største Fejl; deres Bevundring for det Overleverede har bevirket Stillestaaen hos dem, og de komme derved til at blive tilbage, idet andre Folkeslag gaa fremad.

Det egentlige Kina er ikke blot den Del af Riget, som behersker det øvrige; men det er ogsaa den eneste Del, som har nogen politisk Betydning og som er Sædet for den kinesiske Kultur. Vi beskrive derfor ogsaa nærmest blot det egentlige Kina.

Folkemængden i det egentlige Kina er, som ovenfor angivet, uhyre stor, og man kan regne, at „hvert tredie Menneske paa Jorden er en Kineser". Tætheden i det egentlige Kina udgjør herved 7000 paa hver □ Mil; men der er Egne, som have 20,000 Mennesker paa hver □ Mil og som altsaa staa ved Siden af de tætteste befolkede Dele af Europa. Denne uhyre Folkemængde hører næsten udelukkende til en Nationalitet, den kinesiske, og af andre Nationaliteter findes kun **Miants**, der bo hist og her i de bjergrige Egne af det Indre, og som anses for at være Landets Oldbefolkning, samt nogle faa Mill. **Mantsjuer**. Disse sidste vandrede ind fra Mantsjuriet,

idet de i 1644 styrtede det nationale Dynasti Ming fra Tronen, og oprettede Dynastiet Tsing, som endnu er det herskende i Kina. Endskjøndt Mantsjurerne beherske Landet, have de dog efterhaanden antaget de Overvundnes Sæder og Sprog; deres krigerske Tilbøjeligheder have de derimod bevaret, og de ere den eneste Del af den talrige kinesiske Hær, som duer Noget.

Regeringsformen i Kina er despotisk; men Landets Overhoved, som Europæerne kalde Kejser og som af Undersaatterne betegnes med Udtrykket „Himlens Søn" o. l. og som betragtes som Himlens Statholder paa Jorden, maa dog rette sig efter gammel Skik og tør ikke sætte sig ud over det almindelig Vedtagne. Under ham staa Statholderne, af Europæerne sædvanlig kaldte Vicekonger, over de 18 Provindser, hvori det egentlige Kina er delt.

Paa Grund af Befolkningens Tæthed have Kineserne fra gammel Tid maattet arbejde overordentlig meget for at vinde Udkommet, og man kan ogsaa betegne Kineserne som det mest arbejdsomme Folk paa Jorden. Agerdyrkningen er særdeles udviklet i Kina, og den største Del af Landet bliver dyrket, som man andensteds dyrker en Have. De vigtigste Produkter af Dyrkningen ere Ris, der er Hovednæringsmidler, The, der dyrkes i Rigets sydlige Dele og hvoraf der baade bruges og udføres en Mængde, samt Bomuld. Kvægavlen staaer derimod langt tilbage, hvad der hænger sammen med de kinesiske Forhold (Kineserne have, som ovenfor nævnt, faa Lastdyr, og de bruge hverken Mælk, Smør eller Ost); kun Svin findes i Mængde. Af andre Dyr maa man fremhæve Fjerkræ og Fisk, der spille en stor Rolle, samt Silkeormen, hvilken sidste giver et saa stort Udbytte, at Halvdelen af al den Silke, som frembringes, antages at være kinesisk. Bjergværksdriften giver langtfra saa stort Udbytte, som det vilde være Tilfældet, naar Kineserne havde Kundskaber i Kemi; men den er altid af megen Vigtighed og omfatter alle Slags Mineralier. Mærkeligt er det, at Kineserne, saaledes som Marco Polo beretter, allerede længe før Europæerne have kjendt Brugen af Stenkul. Industrien har fra gammel Tid staaet paa et særdeles højt Trin i Kina, og Kineserne have for længe siden været berømte for deres Silketøjer, lakerede Sager, Farver, udskaarne Sager, Porcelæn o. s. v.

I Henseende til Handelen maa man især fremhæve den indenlandske Del deraf. De store sejlbare Floder med deres Kanaler hvoriblandt Kejserkanalen, der danner en sejlbar Forbindelse fra Peking og næsten til Kanton og er 150 Mile lang, lette i høj Grad Forbindelsen mellem de forskjellige Provindser og fremkalde en levende Handel. Anderledes staaer det derimod til med den udenlandske Handel, da Kineserne saa nødig give sig af med Udlændinge. Indtil for en Snes Aar siden handlede Kineserne ikke med Europæerne uden over Majmatschin og over Kanton; men nu er Forholdet anderledes. Englænderne have først ene og senere i Forbindelse med Fransknændene („Pekings Erobring") tvunget Kineserne til at aabne en hel Mængde Havne for den europæiske Handel, saaledes bl. A. foruden Kanton, især Amoj og Sjanghaj, og den sidste af disse Byer er for Tiden den vigtigste Plads for den udenlandske Handel. Den herved fremkaldte Handel staaer dog ingenlunde i Forhold til Kinas store Befolkning og Produktrigdom; thi Kineserne bryde sig ikke meget om, hvad Europæerne kunne skaffe dem, og de ville derfor hellere have Sølv end Varer til Gjengjæld (Indførselen bestaaer derfor ikke i Varer; dog dømer Opium, samt Ris og Bomuld til den talrige Befolkning Undtagelser; Udførselen bestaaer nærmest af The og Silke).

I Henseende til Oplysning ere Forholdene i Kina højst særegne. Uagtet den kinesiske Skrift er en Lyd- og ikke en Bogstavskrift, og uagtet Skrifttegnene løbe op til 50,000, er Læsning meget udbredt (1—5000 Skrifttegn forekomme dog kun i de almindelige kinesiske Bøger) og der findes mange Skoler rundtom i Landet. Kineserne sætte ogsaa saa meget mere Pris paa Kundskaber, fordi Examensvæsenet er særdeles udviklet i Landet, da der af Embedsmændene („Mandarinerne") fordres forskjellige Examiner. Selv af disse Examiner fremgaaer dog Kinesernes Vedhængen ved det Gamle, idet Gjenstandene derfor ere de gamle Forfattere, uden Hensyn til nyere Tiders Fremskridt eller til det, som Udlændinge have præsteret.

I de senere Aar er Kina imidlertid begyndt at komme ud af sin Ubevægelighed, da Europæerne gjentagne Gange have overvundet den unge kinesiske Hær, og da der tillige i selve Landet i mange Aar har været et Oprørsparti, Taepingerne, som længe har havt Nanking i sin Magt, og som har været nærved at omstyrte den keiserlige Trone. Ligesom Kineserne et Par Aarhundreder f. Kr. forgjæves ved den uhyre, nu forfaldne „kinesiske Mur" søgte at afspærre de nordlige Nomadefolk, saaledes gaaer det dem nu med „de vedhængte Barbarer", og den Tid nærmer sig derfor stærkt, da Kina maa træde i nøjere Forbindelse med den europæiske Civilisation.

Byerne i Kina ere særdeles mange, og de udmærke sig tillige ved deres Størrelse. I det Mindste fire af dem, hvoriblandt Peking, have 1—2 Mill., ligesaa mange, hvoriblandt Kanton og Nanking, have ½—1 Mill., og mangfoldige andre have over 100,000 Indb. De kinesiske Byer ligne hverandre meget; deres indre Del er omgiven med en Mur, og udenfor den ligge store Forstader; Gaderne ere

snævre, Husene, som i Regelen ere byggede af Bambus, ere meget lave og have udsmykkede Tage, og selv de offentlige Bygninger kunne

En Del af den kinesiske Mur.

Mure og Taarne omkring Peking.

ikke engang maale sig med de europæiske Faktorier i Kanton. — De mest bekjendte Byer i Kina ere Kanton, Amoj og Sjanghaj

ved Kysten, Nanking inde i Landet ved Jangtsekiang og Peking inde i Landet imod Nord.

Kanton har i de senere Aar tabt meget af sin Betydning, ferdi Europæerne ogsaa have faaet Lov til at handle i andre Byer. Ved Kanton ligger Øen Honkong, der for en Snes Aar siden er afstaaet til Englænderne, og Halvøen Makao, som under kinesisk Højhed tilhører Portugiserne. Nanking ansees for Rigets litterære Midtpunkt, og er tillige nok bekjendt af sit høje Porcelænstaarn. Peking er Rigets Hovedstad og bestaaer af to Hoveddele, hvoraf den ene beboes af Kineserne og den anden af Mantsjuerne; i denne sidste Del ligger den kejserlige Residens med dens Masse af Bygninger, Gaarde, Have o. s. v. I Peking findes nu flere kristne Kirker, og den er Sædet for de fremmede Staters Ministre.

De øvrige Dele af det kinesiske Rige beboes væsentligst af Nomader, som i hvert af Landene kun beløbe sig til nogle faa Mill. Tibet har dog en mere kultiveret Befolkning, som for endel lever af Agerdyrkning. Det kinesiske Herredømme over disse udstrakte Lande betyder imidlertid ikke meget. I **Mantsjuriet** ligger Mukden med den kinesiske Kejserfamilies Grave, i **Mongoliet** Majmatsjin, i **Dsungariet** Ili, i **det lille Bokari** Kasjgar og Jarkend, og i **Tibet** Hlassa, der er Dalaj Lamas, og Tisju Lumbo, der er Bogdo Lamas Sæde.

Korea

er os saagodtsom ubekjendt, da det er forbudt enhversomhelst Fremmed at komme ind i Landet. Ifølge Kinesernes Angivelser svarer Fyrsten af Korea Tribut til Kejseren af Kina; men det er sandsynligt, at Forholdet kun bestaaer deri, at de to Fyrster gjensidig sende hinanden Gaver. Efter al Rimelighed ligne de koreanske Forhold meget de kinesiske.

Det japanske Rige.

Ligesom Korea har Japan længe været lukket for Fremmede, da fra det 17de Aarhundrede kun Nederlænderne (foruden Kineserne) have maattet besøge en eneste japansk Havn. I den nyeste Tid er der dog sket en Forandring i dette Forhold, idet først Nordamerikanerne og senere flere europæiske Nationer have tvunget Japaneserne til at aabne nogle Havne.

Da Japan har modtaget sin Kultur fra Kina, ligne de japanesiske Forhold i mange Henseender de kinesiske, dog ikke i Henseende til Regeringsformen. I Spidsen for det japanske Rige staa nemlig

to Fyrster, en gejstlig, Mikadoen, og en verdslig, Tajkunen; deres Magt er dog kun nominel, og Landet styres i Virkeligheden af Statsraadet, som sammensættes af nogle Vasalfyrster (Daimoer) og nogle Adelsmænd. Størstedelen af Landet ejes af Vasalfyrsterne.

Ligheden med Kina fremtræder derimod i mange andre Retninger. Japaneserne ere saaledes ligesaa flittige som Kineserne, Landets Dyrkning er vidt fremskreden ligesom ogsaa Industrien (Udførselsprodukterne ere de samme som fra Kina). Oplysningen staaer ligeledes paa et høit Trin, og der er mange Skoler rundtom i Landet. I en Henseende staa Japaneserne dog langt over Kineserne; de ere nemlig ikke saa indskrænkede som disse, og de have allerede for længe siden skaffet sig Kundskab om mange af Europæernes Fremskridt og have benyttet sig af denne Kundskab. At de desuagtet afsparrede Landet for Europæerne, var en Følge af, at disse, som i sin Tid havde faaet mange af Japaneserne omvendte til Kristendommen, fik de indfødte Kristne til at kjæmpe imod det Dynasti, som kom til Magten og som endnu er det herskende. Det er naturligt at vor Kundskab til Japan er meget mangelfuld; den nøjeste Underretning derom har man faaet ved Siebold, som i længere Tid opholdt sig i Japan for at udbrede Vaccinationen.

Af Byerne i Japan ere de mest bekjendte Jedo med Havnestaden Simoda, og Miago, begge paa Nippon, og Nagasaki paa en sydligere Ø. Jedo er Tajkunens og Miago Mikadoens Sæde; Nagasaki er bekjendt som den eneste By, hvortil Nederlænderne faa Gange komme. Efter Sigende skal Jedo have 1½ og Miago ½ Mill. Indb.

IX. Afrika.

Ligesom Asien deles Afrika i forskjellige Afdelinger, der tildels ere uden politisk Betydning, og disse Afdelinger ere følgende: 1. Nillandene, som indbefatte Ægypten, Nubien og Abessinien, 2. Berberiet, der indbefatter Tripolis, Tunis, Algerien og Marokko, 3. Sahara, 4. Sudan, 5. Senegambien, 6. Øvreguinea eller Guinea, 7. Sydafrika, der indbefatter Nedreguinea, Kaplandet og det øvrige Sydafrika, og 8. Øerne.

Oldtidens klassiske Folkefærd kjendte af denne Verdensdel væsentligst blot Nordafrika, der for endel kom under romersk Herredømme, samt endel af Østkysten. Hos Grækerne kaldtes denne Verdensdel Libya, og Navnet Afrika (efter en lille Kystprovinds Asyr ved Kartago) er romersk og ikke græsk. Interessant er det, at man i Oldtiden har foretaget store Opdagelsesrejser langs Afrikas Kyster. Kartagerne sendte saaledes en Expedition under Hannon vestenom fra Herkulesstøtterne til Kap Verde eller til Kap Palmas; den ægyptiske Konge Necho lod efter Herodots Beretning endog hele Libyen omsejle af Folk, der droge ud fra det røde Hav og kom tilbage igjennem Herkulesstøtterne og Middelhavet.

I Middelalderen indlagde Araberne sig store Fortjenester af Afrikas Geografi, og efter dem fulgte Portugiserne, hvis Opdagelser begyndte med den berømte Henrik Navigator. I Løbet af et Aarhundrede opdagede Portugiserne de fleste vestafrikanske Øer (de kanariske Øer vare rimeligvis kjendte i Oldtiden under Navnet «Insulæ fortunatæ»), endvidere hele Vestkysten fra Marokko til det gode Haabs Forbjerg og hele Østkysten (Bartholomeus Diaz kom 1487 til det gode Haabs Forbjerg, Vasco da Gama fandt Port Natal og Meget af Afrikas Østkyst paa sin Reise til Indien). Ogsaa i det Indre af Afrika gjorde Portugiserne Opdagelser, idet de satte sig i Forbindelse med Fyrsterne, for at handle og tillige for at finde Præstekongen Johannes, hvem man, som tidligere omtalt, havde søgt langt inde i Asien.

En nøjere Undersøgelse af det Indre var dog forbeholdt den nyere Tid, og Æren for at have aabnet en stor Del af Afrika tilkommer nærmest Englænderne. I Slutningen af forrige Aarhundrede stiftedes „det afrikanske Selskab" i London, og fra dette saavelsom fra dets Efterfølger „det geografiske Selskab" i samme By er der udgaaet en Mængde betydningsfulde Expeditioner. Den skotske Læge, Mungo Park bereiste saaledes det vestlige Sudan og kom til Nigeren, Denham og Clapperton toge fra Tripolis til Tsad, og Clappertons Tjener Lander fulgte endel af Nigeren til dens Udløb. Siden 1850 have især Tydskerne Barth og Vogel bereist Landene omkring Tsad og den største Del af Sudan. I Sydafrika har Livingstone i en Række Aar anstillet Undersøgelser, og han er reist fra Kap til Loanda og derfra tværsover Landet langs Zambese. I de sidste Aar har navnlig Speke fået fundet og undersøgt det store Søparti, hvorfra Nilen har sin Oprindelse. Ved disse seneste Rejser have vi i Løbet af faa Aar faaet et langt bedre Begreb om Afrika end tidligere, og Undersøgelserne fortsættes med stor Iver; men vi kjende desuagtet forholdsvis Lidt af denne Verdensdels Indre. At Forholdet er saaledes, er heller ikke saa forunderligt, naar

man tænker paa, med hvor store Besværligheder det er forbundet at rejse i Afrika. Til en uheldig Kystform, og lidet sejlbare Floder kommer et paa mange Steder ødelæggende Klima og en talrig og barbarisk Befolkning.

Jordbunden. I lang Tid antog man, at Afrika i Henseende til Højdeforholdene skulde danne to vel adskilte Dele, nemlig det store sydafrikanske Højland imod Syd og det store Ørkenlavland med Atlas imod Nord; men denne Betragtning er man nu kommen bort fra, og det fremgaaer tværtimod, at der baade i Syd og i Nord af denne Verdensdel findes Høj- og Lavlande imellem hverandre. Da vor Kundskab til en stor Del af Afrika, selv til de Egne, hvor europæiske Rejsende have været, kun er meget ringe, har man følgelig langtfra nogen tydelig Forestilling om de geografiske Forhold i denne Verdensdel.

Sydafrika, der efter vore ringe Kundskaber at dømme udmærker sig ved fremherskende Højsletter, bestaaer ifølge Livingstone af et uhyre Bækken, hvis Rand dannes af Bjerge og tværsover hvilket der gaaer et bredt Højland, som forener de to Sider af Bækkenet. I den sydligste Del af Afrika, Kaplandet, der allerede har været undersøgt i længere Tid, fordi Landet er en europæisk Koloni, kommer man fra det lave Kystland over Zwarteveld (1) op paa en 3000 Fod høj Højslette, Karroo, og derfra over en ny Kjæde, Nieuweveld, af henved 10,000 Fods Højde til det Indre. Dette Indre antages at ligge nogle Tusinde Fod over Havfladen, og en Del deraf optrædes af Kalahariørkenen, der danner som et sydafrikansk Sahara. Nieuweveld fortsætter sig langs Sydafrikas Ostrand under Navnet Kwalamba eller Dragebjergene, der atter staa i Forbindelse med Lupata, som gjennembrydes af Zambese. Det omtalte Højland, som gaaer tværsover Sydafrika, er i de senere Aar blevet endel undersøgt, og navnlig imod Øst, hvor der ligger et tildels vulkansk Alpeland, af hvilket Kilimandjaro hæver sig til maaske 20,000 Fod og er bedækket med evig Sne. Til dette Alpeland knytter sig en særegen Interesse; thi Ptolemæus fortæller, at Nilen kommer fra de snedækkede „Maanebjerge", og man formoder derfor, at man i Kilimandjaro har fundet de af den berømte Geograf omtalte Bjerge.

Fra Sydafrika fortsætte Kystbjergene sig op i Mellemafrika baade imod Øst og imod Vest. Imod Øst ligger det abessiniske Højland, der naaer til 14,000 Fod og paa flere Steder har evig Sne. Imod Vest, ved det Indre af Guineabugten, ligger Ambosernes Højland, hvoraf endel, som kaldes Kamerúnbjergene, har virksomme Vulkaner. Ambosernes Højland adskilles ved Nigerdalen fra de vidstrakte Kongbjerge, som ligge langs Nordsiden af

Guineabugten. Rummet imellem Abessinien og Kongbjergene udfyldes af Sudan, der har en bølgeformet, afvexlende Overflade og kun hist og her frembyder Bjergpartier.

Den sydlige Del af Nordafrika dannes af det 100,000 □ Mile store Ørkenland Sahara, hvoraf den egentlige Sahara ligger imod Vest, og den libyske Sahara imod Øst. Ifølge den almindelig udbredte Forestilling ligger Sahara meget lavt og er tillige næsten ganske øde, idet Jordbunden bestaaer af Sand, i hvilket der kun hist og her findes en Oase; men denne Forestilling er urigtig, saaledes som nøjere Undersøgelser have vist. Der findes vistnok Partier i Sahara, som ligge lavt, ja der er endog enkelte Partier, som ligge lavere end Havfladen; men paa den anden Side indeholder Sahara ogsaa Bjergpartier som Air og Borgu, og der er Egne deri, som ligge saa højt, at „Beboerne klæde sig i Skind om Vinteren". — Med Hensyn til Oaserne maa man lægge Mærke til, at der til en saadan fordres en Betingelse, nemlig Vand; hvor der er Vand, vil der ogsaa være en Oase (Navnet kommer sandsynligvis af det Gammelægyptiske Ua o: Bolig.) Paa Grund af Vandets Sivning igjennem Sandlag kan der findes Oaser i aldeles regnløse Egne, og ved Foden af Bjerge vil der i Regelen findes Oaser. Da det nu tillige er lagt for Dagen, at der selv i Ørkenen engang imellem forekommer hæftige Regnskyl, kan man forklare sig, at der er mange flere Oaser, end man før har troet og at de ere saa yppige, som „Pletterne paa et Panterskind". Der gives imidlertid i Sahara Strækninger, hvor man mange Dage igjennem blot træffer golde Sand eller vidstrakte, øde Stensletter, og de oldgamle Karavanveie vilde ikke kunne være tænkelige, naar der ikke fandtes endel Oaser. Af Oaserne maa man fremhæve imod Vest: Ualata og Tuât samt de mange Oaser i den marokkanske, algierske og tunesiske Ørken, som paa Grund af deres Dadler af Europæerne sædvanlig sammenfattes under Navnet Biled el Djerid o: Dadellandet, — i Midten Air og Fesjân, — imod Øst: Borgu, Aydjila, Siva (i Oldtiden kaldet „Zeus Ammons Oase") og en hel Kjæde af Oaser langs Nildalen. Som den vigtigste af alle Oaser kan man betragte selve Nildalen, et Land, der kun er beboeligt, fordi Nilen strømmer igjennem det. Nildalen begrændses af de lave arabiske og libyske Bjerge, og den er paa mange Steder ikke mere end et Par Mile bred; imod Nord vige de nævnte Bjerge til Siderne, og de give derved Plads til det frugtbare Nildelta.

Afrikas Nordrand dannes for en stor Del af Bjerge. I den vestlige Del af Ægypten ligger saaledes et lavt Kystplateau, der fortsætter sig i Barkas Højland, det i Oldtiden saa frugtbare Cyrenaica. Ved den store Syrte er Kysten lav og her træder Ørkenen

lige ud til Havet; men Vest derfor hæve sig atter Bjerge, nemlig de sorte og de hvide Harútsjbjerge, der stan i Forbindelse med Atlas. Atlasbjergene; der have dette Navn fra Oldtiden, strække sig fra Tunis igjennem Marokko og have deres højeste Parti, Høje Atlas imod Vest, hvor de naa til 11,000 Fod og ere dækkede med evig Sne. Langsmed Kysten danner Høje Atlas en lav Kjæde, Rif kaldet, og indenfor denne ligge flere Højsletter og Kjæder, der imod Syd falde af imod Sahara. — Øerne paa den vestlige og østlige Side af Afrika vise i flere Hundreder store Modsætninger. De vestafrikanske Øer ligge for største Delen i den nordlige tempererede Zone og ere alle af vulkansk Oprindelse, hvorimod de østafrikanske Øer ligge i den hede Zone og kun vise en ringe Udvikling af Vulkaniciteten. Af de vestafrikanske Øer er især Teneriffa bleven bekjendt af sin Vulkan, Pico de Teyde,

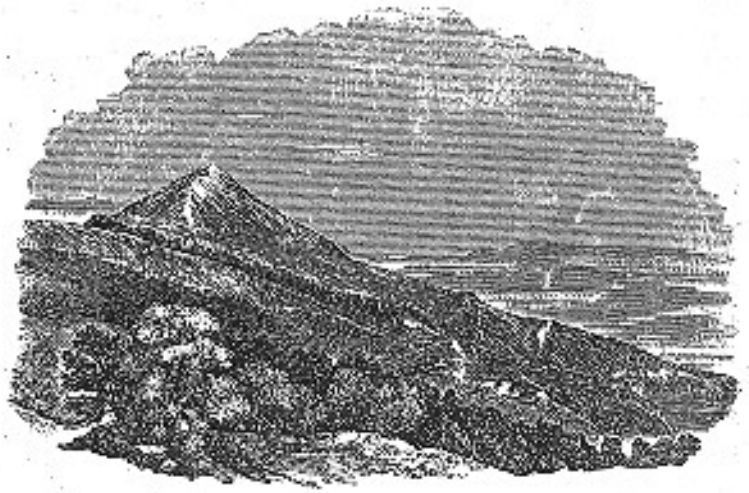

Pico de Teyde.

der have sig stillet op til 11,400 Fod, og i lang Tid har været anseet for det højeste Punkt paa Jorden. Af de østafrikanske Øer har dog Bourbon en virksom Vulkan.

Det kan vel ikke være tvivlsomt, at Afrikas Jordbund gjemmer store Mineralskatte; men vor Kundskab dertil er meget ringe. Det synes, som om der er stor Ensformighed i Bygningen af denne Verdensdel, og man træffer paa mange Steder udstrakte Ler-, Sand- eller Kalksletter. Som Landets værdifuldeste Mineralier maa man anføre Guld, der i ikke ringe Mængde findes i Egnen ved Guinea og udføres derfra som Guldstov. Jern og Kobber paa flere Steder,

endelig Salt, der findes i Mængde i Sahara og udføres derfra til de fattigere Egne i Mellemafrika, hvor det betales meget dyrt.

Floderne og Søerne. Endskjøndt der i Afrika findes enkelte meget betydelige Floder, er denne Verdensdel dog fattigere paa Floder end baade Asien og Amerika. De afrikanske Floder ere tillige meget ugunstige for Sejladsen, fordi deres øvre Løb er langt større end deres nedre, og fordi Mundingerne med deres udviklede Deltaer danne Barrer med grundt Vand. Denne Mangel paa sejlbare Floder er, som ovenfor nævnt, en af de vigtigste Aarsager til, at Afrika for en stor Del er ubekjendt. Allerede hos Oldtidens Forfattere omtales Afrikas to største Floder, nemlig Nilen og Nigeren, og den nyere Tids Expeditioner ere for en stor Del gaaede ud paa at finde disse to Floders Løb. — Som de vigtigste af Afrikas Floder kan man anføre Senegal, Gambia, Niger, Kongo eller Zaire, Koansa og Oranje eller Garip, der løbe til det atlantiske Hav, — Zambese eller Liambaj, der løber til det indiske Hav, — og Nilen, der løber til Middelhavet.

Senegal, Gambia og Niger udspringe alle i Kongbjergene. De to første af dem frembyde ikke nogen særlig Interesse; Nigeren udmærker sig derimod ved sin Længde og ved sin Vandrigdom, og den er derfor af Vigtighed med Hensyn til Forbindelsen med det Indre. Den løber i en stor Spiral, idet dens nordligste Punkt omtrent naaer til Staden Timbuktu, og den kaldes af Folkene i det Indre Djoliba eller Kworra. Af dens Arme er Benue eller Tsjadda den vigtigste, og ved Mundingen danner den et stort Delta. — Zambese er først i den nyeste Tid bleven nøjere kjendt ved Livingstones Undersøgelser. Han har bl. A. vist, at den udspringer paa det samme Højland, hvorfra Kongo og Koansa komme, og han har tillige fundet, at den midt inde i Sydafrika danner et stort Vandfald, Victoriafaldet.

Den mærkeligste af Afrikas Floder er uimodtagelig Nilen, saavel i fysisk som i historisk Henseende. For de Gamle, som godt kjendte Nillandene, stod denne Flod, der, uagtet dens Løb for en stor Del gaaer igjennem regnløse Egne, hvert Aar svømmer over sine Bredder, som et Slags Vande, og den gav Anledning til mange Gisninger. Man betegnede ogsaa i Rom med Talemaaden »Caput Nili quærere« o: at søge Nilens Hoved, det Samme som nutildags med Talemaaden „at søge de Vises Sten". Ptolemæus siger vel, at Nilen kommer fra Indsøen Maravi, der ligger i Maanebjergene; men man fæstede ikke Lid dertil. Denne 2000 aarige Gaade har imidlertid nu fundet sin Løsning, navnlig ved Spekes Rejser. Nilen kommer nemlig med sin Hovedarm, Bar el Abiad o: den hvide Flod, fra en uhyre Indsø,

Ukereve eller Victoria Nyanza, der tilligemed flere andre Søer, hvoriblandt Tanganjika ligge ved Egnen omkring Ækvator og indenfor Kilimandjaro. Ved sit Udløb af Ukereve danner Bar el Abiad et lavt Vandfald, og den løber dernæst i flere Bugtninger imod Nord, idet den optager mange Bifloder. Efterat den er kommen ind i Sennar, optager den Bar el Azrak d: den blaa Flod, der kommer fra det abessiniske Bjergland. Bar el Azrak, der har et spiralformet Løb, gjennemløber Indsøen Tsana og falder ud i den hvide Flod ved Kartum. Et nyt Tilløb faaer Nilen ved en anden abessinisk Flod, Takazzé eller Atbara; men hermed ophører ethvert Tilløb, og Nilen løber derfor næsten 200 Mile uden at modtage nogen Tilvext og uden at faa nogen Forøgelse ved Nedslag. — Nilens nedre Løb, der ved lave Vandfald („Kataraktler") paa Ægyptens Sydgrændse, skilles fra dens nedreste Løb, omfatter Nildalen og Nildeltaet. Dette Sidste, „Nilens Gave", begynder ved Kairo og omfatter et Rum af 400 □ Mile. Nilens to Hovedarme i Deltaet ere Rosette-armen imod Vest og Damiettearmen imod Øst; men i den nyeste Tid bruges de ikke meget til Sejlads, da Mahmudikanalen, som Mehemed Ali har ladet grave, er meget mere sejlbar. Nildeltaet bestaaer af en rødlig Ler, som er stærkt blandet med organiske Bestanddele og som derfor er meget frugtbar. Denne Frugtbarhed bliver forhøjet ved de stedfindende Oversvømmelser, hvorfor Nildeltaet er udsat og som ere en

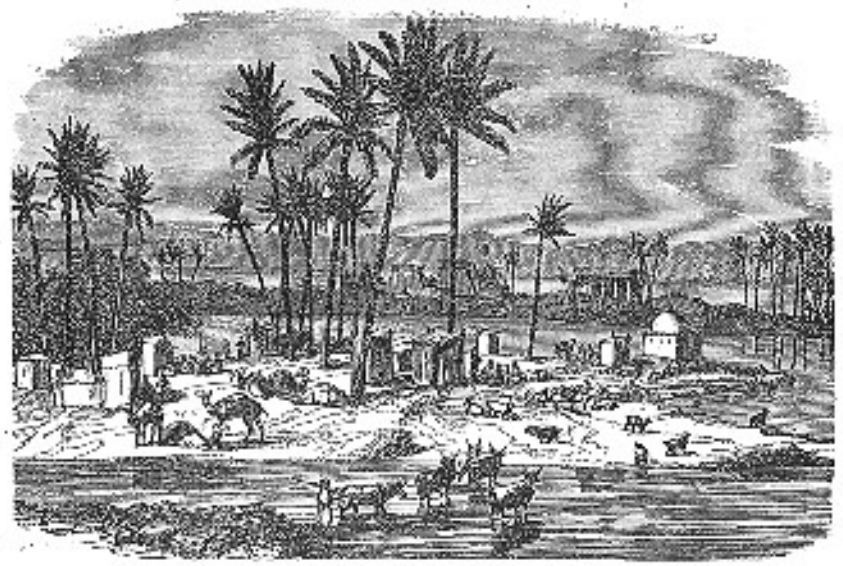

Nilens Oversvømmelser.

Følge af Sommerregnen ved den øvre Nil. I Juliimaaned begynder Oversvømmelsen i Deltaet, og i September er den paa sit Højeste; for at faa Nilvandet bragt ind paa Markerne, er der allevegne Kanaler, og til de højere Steder føres Vandet atter ved Pumpeværker. Hele Deltaet, blot med Undtagelse af Digerne og andre højereliggende Dele, bliver saaledes sat under Vand. Da Aarets Afgrøde afhænger af Overspømningelsens Højde (i Kairos Omegn er Oversvømmelsen heldigst, dersom den naaer 20—24 Fod), iagttager man med stor Omhu Oversvømmelserne og beregner Skatterne derefter. Som en Følge af disse særegne Forhold frembyder Ægypten tre Gange om Aaret et forskjelligt Billede: i September og Oktober danner Landet en uhyre Ferskvandssø, om Vinteren er det bedækket med et frodigt Plantedække (Ris, Hvede o. s. v.), og i endel af Sommeren er det aldeles ødt og gold.

Foruden de i det Foregaaende omtalte Søer maa man endvidere fremhæve den store Tsadsø i Sudan; den svømmer i Regntiden nidt over sine lave flydende Bredder, og den har, mærkeligt nok, Ferskvand, uagtet den, saavidt man ved, mangler synligt Afløb. I Sydafrika findes foruden de nævnte flere betydelige Søer, hvoriblandt Ngami.

Klimatet. Afrika er den af alle Verdensdelene, som har det varmeste Klima, og Aarsagerne dertil ere flere. Ikke mindre end fire Femtedele af Afrika ligge i den hede Zone, Kysten er saa lidt indskaaret, at der næsten overalt fremtræder Fastlandsklima, og paa mange Steder er Landet meget solaabent, fordi Plantevæxt mangler. I mange Egne er Heden ganske uhyre, og i Overægypten f. Ex. kan man koge Æg ved at lægge dem ned i det af Solen ophedede Sand (man har der iagttaget den højest fjendte Luftvarme, nemlig 88°); der er derfor træffende sagt af en arabisk Rejsende, at „i Nubien er Jorden Ild og Himlen Flamme". Men da Himlen i en stor Del af Afrika paa Grund af Tørheden stadig er klar, følger deraf en overordentlig Grad af Udstraaling, og det er derfor ingen Sjeldenhed, at det om Vinteren synker i Sahara og i Kaplandet, og at man træffer ryk Is paa Vandpytterne.

Et andet fremtrædende Træk ved Klimatet i Afrika er den ringe Fugtighed. I adskillige Dele af det tropiske Afrika falder vistnok ligesom i de andre Tropelande en stor Mængde Regn, og denne Regn falder tillige i den ene Aarstid Sommeren, saa at Aaret altsaa deles i en Regntid og en tør Tid (i den usædvanlig fugtige Egn omkring Tsadsøen varer Regntiden henved 11 Maaneder af Aaret); men i en stor Del af Afrika ere Forholdene anderledes. — I hele Sahara og i Nillandene er Regn meget sjelden (man har vel sagt, at

det aldrig regner i Ægypten, men det er ikke saaledes), og det Samme finder Sted i mange Egne af Sydafrika, hvor det undertiden ikke regner flere Aar i Træk. De nævnte Dele af Afrika henføres derfor ogsaa til de regnlose Egne. — Langs Middelhavets Kyst stemme Regnforholdene overens med Sydeuropas, og det Samme er Tilfældet med Kaplandet, hvor dog selvfølgelig Aarstiderne ere modsatte den nordlige Halvkugles. Men ogsaa i disse Egne er Fugtigheden meget ringe og der viser sig tillige en Slags Overgang til Tropernes to skarpt adskilte Aarstider; disse Landes Beboere ere derfor udsatte for Misvæxt paa Grund af Mangel paa Regn.

Ved Vindforholdene maa man nemlig fremhæve den brændende, hede Østenvind, Simum eller Samum i Sahara, Kamsin kaldet i Ægypten og Harmattan paa Guineakysten. Denne Ørkenvind er høist farlig for Karavanerne, fordi den sætter Flyvesandet i heftig Bevægelse og derved kan bringe de Rejsende ud af Vejen eller kan udtørre Vandstederne. At den skulde være giftig, er en Fabel, som rimeligvis er opfunden af snedige Ørkenboere for at holde Handelskonkurrenter ude. — Imedens de tørre Egne i Afrika have en for Europæerne høist pinende Luft, ere de fugtige Egne særdeles usunde, og mangen europæisk Rejsende i Afrika er derfor paa Grund af det ødelæggende Klima bleven Martyr for Videnskaben.

Plante- og Dyreverdenen. Overensstemmende med den ringe Fugtighed staaer Planteverdenen i Afrika langt tilbage, hvad Yppighed og Fylde angaaer, og det er kun paa faa Steder, at man træffer en Plantevæxt, der er saa uppig, at den nærmer sig til Indiens eller Sydamerikas. I det tropiske Regnbælte finder man store Skove; men udenfor dette Bælte er Forholdet helt anderledes. De vandløse Dele af Sahara ere aldeles uden Plantevæxt, og i mange Oaser voxer der næsten ikke Andet end tornede Akacier og Tamarisker; hvor Forholdene ere heldigere, findes Lunde af Daddelpalmer saavelsom Kornmarker. Middelhavslandene ligne i mange Henseender Sydeuropa og have Skove af samme Art. I Sydafrika staaer Planteverden meget tilbage, Skove findes kun hist og her, og store Strækninger ere bevoxede med Græs, der visner bort i Tørken. Kaplandets Planteverden frembyder mange Ejendommeligheder og gjør dette Land til et af de i botanisk Henseende interessanteste Lande i hele Verden. Kaplandet er Blomsternes Hjem, men har ikke en eneste oprindelig Næringsplante; Skov mangler ganske, hvorimod Saftplanter, Lægplanter og Lyngplanter forekomme i stor Mangfoldighed. Saasnart den befrugtende Regn kommer, bedækkes det forhen øde og golde Land med et prægtigt Blomsterteppe, der atter forsvinder ved den tørre Tids Indtrædelse.

I Henseende til de dyrkede Planter maa fremhæves, at der i det tropiske Regnbælte forekommer de samme Arter som i de fleste

Parti i en Oase.

andre tropiske Lande; en ejendommelig og vidt udbredt Kornsort i Afrika er Durra; i Saharas Oaser findes endel Korn, især Hvede, og tillige en Mængde Daddelpalmer, hvis Frugter benyttes som Føde for Mennesker og Kvæg. I Ægypten, der er overordentligt frugtbart, dyrkes Hvede og Ris og i nyere Tider ogsaa Bomuld. Paa Kap har man indført europæiske Kornsorter, der lykkes fortræffeligt, saavelsom Vin, „Kapsvin", som er berømt for sin Godhed (Vin findes vel ogsaa langs Afrikas Nordrand, men Klimaet der er for varmt til, at denne Plante ret kan trives). — De Produkter af Planteriget, som Afrika udfører, ere imidlertid ikke af stor Betydning, og

som de vigtigste kan man fremhæve Palmeolie fra Guinea, Dadler fra Nordafrika, Gummi af mange Akaciearter fra Nordafrika, Korn fra Ægypten og Kaplandet, og Bomuld fra Ægypten.

Den afrikanske Dyreverden udmærker sig i flere Retninger fremfor de andre Verdensdele. Naar man tænker over de forskjellige Dyreformers geografiske Udbredelse, vil man erindre, at en Mængde af de større Pattedyr høre hjemme i Afrika, og denne Verdensdels Pattedyrfauna overgaaer derfor i saa Henseende enhver anden Verdensdels. Ogsaa af Fugle og Krybdyr har Afrika kjæmpemæssige Former, saaledes Strudsen og Krokodiller. I zoografisk Henseende kan man adskille Afrika i to Bælter, nemlig det nordlige, som gaaer til Saharas Sydrand, og som ikke er meget ejendommeligt (Gazellen, Springmusene og Strudsen kunne sættes som karakteristiske Dyr) og det sydlige, der indbefatter det øvrige Afrika. Dette sidste Bælte danner det andet store Jagtdistrikt i Verden og udmærker sig ved sin overvældende Mængde af jagtbare Dyr. Sydafrikanske Rejsende have seet Flokke af Antiloper paa 10,000 Stykker, og det vrimler af Elefanter, Næshorn og andre store Pattedyr. Iblandt de Produkter, som Afrika bringer i Verdenshandelen, ere Elfenben og Huder vigtige Artikler.

De afrikanske Husdyr ere for endel de samme som ellers i Verden. Som en karakteristisk Form maa man fremhæve Dromedaren, der i hele Nordafrika er det vigtigste Husdyr og som alene er istand til at vedligeholde Forbindelsen ad Karavanvejene; Navnet „Ørkenens Skib" er derfor betegnende for dette Dyr. I Sydafrika benyttes Oxen ikke blot som Trækdyr, men ogsaa som Ridedyr. Mærkeligt er det, at Oxens geografiske Udbredelse i Sydafrika bliver indskrænket ved Tsetsefluen, for hvis Stik Masser af Oxer nødig maa ligge under.

Befolkningen. Da saa mange Dele af Afrika ere os ubekjendte, kan man naturligvis ikke have nogen begrundet Forestilling om Folkemængden, og de Beregninger, som man har anstillet derover, svæve imellem 50 og 300 Mill. Befolkningens Tæthed er meget forskjellig; imedens Egne af Senegambien og Sudan ere vel godt befolkede, ere uhyre Strækninger af Sahara ganske mennesketomme, og selv i det Indre af Kaplandet, i Marokko og paa mange andre Steder ere store Strækninger uden Mennesker. Rejserne af Livingstone og Speke have vist, at der i mange Egne af det indre Afrika, som tidligere vare ubekjendte, findes en ikke ringe Befolkning.

I etnografisk Henseende henfører man Afrikas Beboere til tre Grupper, nemlig Semiterne, Negerne og Hottentotterne foruden de

indvandrede Indoeuropæere. Af disse Grupper indtage Semiterne og Negerne Hovedmassen af Verdensdelen, hvorimod de andre to kun bebo mindre Strækninger.

Den semitiske Gruppe beboer hele Nordafrika og indbefatter Kopterne i Ægypten, der ere Efterkommere af de gamle Ægyptere, og tælle 150,000 Mennesker, Nubafolket i Nubien, Abessinierne og Gallaerne i Abessinien, Berberne, som danne Oldbefolkningen i Berberiet og Sahara, endelig Araberne og Jøderne. Da mange af disse Folk ere meget mørke af Farve (Kopterne f. Ex. ere brune, mange Berber og Gallaerne er sorte), og da vor Kundskab til deres Sprog for endel staaer meget tilbage, kan man ikke med Sikkerhed paavise deres etnografiske Slægtskab, og man ved ikke med Hensyn til flere af dem, som henføres dertil, om de høre til Semiterne. En særegen Vanskelighed fremkommer derved, at Araberne, som ere vandrede ind i Nordafrika, have paatvunget mange af Beboerne det arabiske Sprog, og mange Berber saavelsom Kopterne tale derfor nutildags kun Arabisk, idet de have glemt deres oprindelige Maal. — Det største Område imellem Semiterne i Afrika indtages af Berberne, der naa fra Atlanterhavet til Ægypten og fra Middelhavet til Sudan. Som de mest bekjendte af Berberne maa man nævne Kabylerne i Algier, Tuaregerne i det vestlige Sahara, Tedaerne eller Tibboerne i det østlige Sahara*), samt de mærkelige, af Spanierne udryddede Guanchser paa de kanariske Øer, der vare en Slags Troglodyter og som balsamerede deres Døde ligesom Ægypterne. En stor Del af Berberne ere blandede med Araberne (disse Blandinger kaldes af Europæerne Maurer) og overalt i Nordafrika træffer man en Mængde Arabere. I Middelhavslandene findes mange Jøder.

Neger.

Den Del af Befolkningen, der giver Afrika sin Karakter, er Negerne eller „den æthiopiske Race", som naaer fra Senegambien og Sudan til henimod Kaplandet. Den for os sædvanlig bekjendte Negertypus (sort Farve, Uldhaar, fremstaaende Underansigt, opsvulmede Læber) passer nærmest kun paa Negeren fra Guinea, og der gives mange Negerfolk, som afvige meget derfra og som mere eller mindre nærme sig til Semiterne og Indoeuropæerne. Da der nu tillige existerer sortfarvede Semitter, kan man forstaa, hvor vanskeligt det maa være at drage den rette

*) Det er dog tvivlsomt, om Tedaerne høre til Berberne

Grændse mellem disse Grupper. De forskjellige Negerfolks Sprog adskille sig ogsaa i meget fra hverandet, vin der end paa den anden Side er mange Ligheder imellem dem. Negerne indbefatte en overordentlig Mængde forskjellige Folk, og som de mest bekjendte af dem kan man fremhæve Djoloffferne, Mandingoerne og Fellataerne i Senegambien og Sudan, Asjantierne i Guinea, Sjankalaerne i Abessinien, Somalierne i Trekanten Syd for Adenbugten, Suahelierne langs endel af Afrikas Østkyst, Kaffrne og Betjuanerne i det sydlige Afrika. I Henseende til Intelligens staa Fellataerne meget høit; de have egentlig hjemme i Senegambien, men have efterhaanden udbredt sig langt ind i Sudan, saa at de i Løbet af dette Aarhundrede have underkastet sig store Riger; deres Magt er dog nu atter ved at aftage, da de oprindelige Beboere ere traadte op imod dem. Ogsaa Asjantierne og Kaffrne ere dygtige Folk, der gjentagne Gange have kjæmpet imod Englænderne.

Hottentotterne ere i saa mange Henseender forskjellige fra Negerne, at de, uagtet de ikke udgjøre mange Tusinder, maa opstilles for sig. Af Særegenhederne for denne Gruppe kan man fremhæve den mørke, olivengule Farve, det brede Ansigt med flad Næse, Uldhaaret, der sidder i smaa Dotter, og endelig Sproget, i hvilket man ideelig hører en egen smatkende Lyd. Hottentotterne have fra først af beboet hele Kaplandet, men herfra ere de for en Del blevne fortrængte ved Europæerne, og desuden Meget af Afrikas Vesthyst. Man maa adskille Hottentotterne i to Afdelinger, nemlig de ægte Hottentotter, hvoriblandt Namakoastammen er den vigtigste, og Sanfolket, af Hollænderne kaldte Buskmænd. Efter al Rimelighed ere Buskmændene Landets ældste Beboere, og de ere da af de hejerstaaende ægte Hottentotter blevne trængte ind i de vanskeligste Egne af Landet, hvor de leve i smaa Hobe eller blot i Familier. Ved Blanding imellem Hollændere og Hottentotter er der opstaaet en Slags Mulatter, Griqaer, som ere meget udbredte i Kaplandet.

Hottentot.

Til disse i Afrika oprindelige Folk maa endnu føjes de indvandrede Indoeuropæere, som efterhaanden have bosat sig langs en Del af de afrikanske Kyster. Det første europæiske Folk, som bosatte større Dele af Afrika, var Portugiserne, hvis Besiddelser især ligge langs Vestkysten af Sydafrika. Som en Følge af Portugisernes

mangeaarige Forbindelser i Sydafrika, er der i denne Del mange Blandinger af Portugisere og Negere, altsaa Mulatter, og en Slags Portugisisk er ligesom Lingua franca i Orienten og Russisk i Sibirien af en vis Vigtighed, selv udenfor de portugisiske Besiddelser, da det er Forretningssproget paa alle Pladser, som staa i Forbindelse med Udlændinge. Efter Portugiserne besatte Hollænderne Dele af Afrika og da navnlig Kaplandet, som vedblev at være en hollandsk Kolonie, indtil det 1814 blev afstaaet til Englænderne. Den største Del af Befolkningen i Kap er imidlertid hollandsk, og Sproget, som tales der, er en særegen hollandsk Dialekt, det Kapsk-Hollandske. Englænderne ere ikke talrige i Afrika, da de engelske Kolonier med Undtagelse af Kaplandet ere temmelig smaa. Franskmændene, der ere det sidste europæiske Folk, som har skaffet sig Besiddelser i Afrika, bo siden 1830 i Mængde i Algerien; ogsaa i Senegambien udbrede de sig efterhaanden mere og mere.

Hvad Religionen angaar, maa man adskille Afrika i to Hovedafdelinger, nemlig det muhamedanske og det hedenske Afrika, og hertil kommer desuden en mindre Del, det kristne Afrika. Til det muhamedanske Afrika hører Nordafrika, den vestlige Del af Sudan samt en stor Del af Egnene langs Sydafrikas østlige Rand (Kaffrne ere „Vantro“ og have af Araberne faaet Navn deraf). I den nyere Tid har Muhamedanismen gjort betydelige Fremskridt i Afrika, især ved Fellataerne, der overalt, hvor de ere komne frem, have indført Islam. Det hedenske Afrika indbefatter næsten hele det Øvrige af Verdensdelen. De hedenske Religioner, som herske der, vise en meget forskjellig Udvikling, nogle Folkeslag have saagodtsom intet Begreb om et højere Væsen, andre have derimod mere udviklede Begreber, om de ogsaa ere Fetisktilbedere. Foruden disse to Hovedafdelinger maa man adskille det kristne Afrika, der kun er af ringe Betydning. Allerede fra gammel Tid har der i Nilslandene existeret en særegen Form af Kristendom; men denne Religionsform er nu meget udartet og er nu kun et Sammensurium af Overtro og Ceremonier. Europæernes Anstrængelser for at udbrede den kristne Lære i Afrika have hidtil ikke været kronede med Held, og det er kun saa af Afrikas Beboere, som bekjende sig til den katolske eller den protestantiske Lære. — Sammen med de religiøse Forhold hænger det Kulturtrin, hvorpaa de afrikanske Folk staa. Det viser sig nemlig, at de kristne og de muhamedanske Folk ere langt mere kultiverede end de hedenske. Om der ogsaa er endel af de hedenske Folk, som have lært at bearbejde Metaller, at forfærdige Tøjer o. s. v., ere de ikke komne saavidt, at

de have Skrift; men dette er derimod Tilfældet med de kristne og de muhamedanske Folk.

I Henseende til Næringsvejene kan man i Almindelighed sige, at Nordafrika er behoet af Nomader, Mellem- og Sydafrika af Agerdyrkere og Jægere. Den vigtigste Undtagelse herfra i Nordafrika er Ægypterne og Nubierne, som dyrke Jorden med megen Flid; men ogsaa i Sahara er der Folk, som dyrke Jorden, ligesom der paa den anden Side i Sydafrika er Folk, som væsentligst leve af deres Hjorder. Da Afrika er kun lidt kultiveret, kan det naturligvis ikke bringe vigtige Industrigjenstande i Verdenshandelen, og de Gjenstande, som udføres derfra, ere næsten udelukkende Naturprodukter; men selv disse Produkter ere ikke af overvejende Betydning og kunne ikke sammenlignes med dem, som komme fra Asien eller Amerika. De Folk, som indføre Varer til Afrika, ere især Englænderne, hvis Industrigjenstande som f. Ex. Bomuldsvarer og Vaaben benyttes langt ind i Verdensdelen. Til Skjændsel for Menneskeheden maa man anføre, at en af de vigtigste Handelsgjenstande i Afrika Aarhundreder igjennem har bestaaet i Negerslaver. Efterat Frederik VI. i 1792 havde forbudt Indførselen af Slaver til de dansk-vestindiske Øer, fulgte Englænderne Exemplet, og siden den Tid er Slavehandelen ved Traktater imellem de europæiske Magter bleven strængt forbudt; men uagtet dette og uagtet engelske Krydsere søge at tilintetgjøre ethvert Slaveskib, er Udførselen af Slaver fra Afrika dog ikke forbi. Slavehandelen koster nemlig saa meget af sig, at naar blot 1 af 3 Skibe naaer Bestemmelsesstedet, er Vindingen betydelig. Man regner ogsaa, at der i et Par Aarhundreder er ført 50 Mill. Slaver fra Afrika til Amerika, ikke at gjenmne de mange Slaver, som fra gammel Tid ere førte fra Mellemafrika til Nordafrika og andre muhamedanske Lande. Mangt Negerfolk ere i Tidens Løb blevne tilintetgjorte ved Fyrsternes Slavejagter.

De enkelte Lande. Der er ikke noget Land i Afrika, som i politisk Henseende er skarpt afgrændset, og selv Ægypten, der dog nærmest ligner en europæisk Stat, har ikke bestemte Grændser. Som en Følge heraf kan man ikke angive nogen bestemt Størrelse for de enkelte Lande, og man maa derfor holde sig til omtrentlige Angivelser. For at finde den omtrentlige Størrelse kan man benytte Ægypten, der omtrent er 10,000 □ Mile stort, som Sammentigningsled.

Nillandene.

Ægypten er en Vasalstat af Tyrkiet, men er næsten uafhængigt og beherskes af en „Vicekonge", der tillige hersker over Nubien og Kordofan. Kun en Tiendedel af Landet er bebygget, dog ikke af Ladhed, men paa Grund af Vandmangel; Indbyggernes Antal udgjør 5 Mill. — Ægypten frembyder i historisk Henseende megen Interesse, da det i gammel Tid har været Sædet for en ejendommelig Kultur; det romerske Herredømme i Ægypten varede, indtil Araberne i det 7de Aarhundrede trængte derind; langt hen i Middelalderen gjorde Mamelukkerne, der fra først af vare indførte Slaver, sig til Herrer over Landet, og deres Magt blev først i dette Aarhundrede tilintetgjort ved Mehemed Ali. Denne dygtige Mand søgte at ophjælpe Landet, og om han end handlede som en østerlandsk Despot, lykkedes det ham dog at fremkalde en saa blomstrende Tilstand, som Ægypten ikke havde kjendt i mange Aarhundreder. Han forbedrede saaledes Jordens Dyrkning, anlagde en Mængde Fabrikker og gravede den store Mahmudikanal. Endskjønt mange af hans Foretagender ere gaaede tilgrunde efter hans Død (Fabrikkerne har man saaledes nedlagt, fordi man har erfjendt, at Ægypten ikke passer til Industriland), er dog meget blevet tilbage, og Landet er derfor i stærk Fremskriden. Ægyptens Beliggenhed imellem Middelhavet og det røde Hav er af saadan Art, at Landet er udmærket skikket til at være et Sæde for Handelen. Allerede i Oldtiden forstod man dette, og man gjennemgravede i den Anledning den 15 Mile brede Tange ved Sues ved en Kanal; men i Middelalderen blev Kanalen ubrugelig, men i de sidste Aar har Franskmanden Lesseps faaet gravet en ny Kanal, som, efter hvad man mener, vil blive meget vigtig, da Søvejen fra London til Indien derved bliver 1800 Mile i Stedet for det Dobbelte, naar man gaaer sønden om det gode Haabs Forbjerg. Den tværsover Suestangen førende Jernbane har forresten allerede i længere Tid gjort Ægypten til et vigtigt Mellemled mellem Europa og Indien. — Ogsaa i aandelig Henseende har Mehemed Ali skabt en vis Udvikling i Ægypten; ved Moskeerne ere mange fortrinlige Skoler, og der rejser aarlig adskillige unge Ægyptere til Paris for at faa europæisk Dannelse.

Man deler sædvanlig Ægypten i tre Dele, nemlig Nedre-, Mellem- og Øvreægypten. — Nedreægypten indbefatter Deltaet (Gosen indtog den østlige Rand af Deltaet), og heri ligge Landets vigtigste Byer, saaledes Alexandria, Roselle og Damiette langs Kysten og Kairo ved Deltaets Begyndelse. Kairo har 400,000 og Alexandria 200,000 Indb.

Kairo er Ægyptens Hovedstad og den største By i Afrika; den udmærker sig ved sin Rigdom paa prægtfulde Moskeer, og i dens Gader herskker en forfærdelig Larm og Trængsel. Alexandria

er Landets vigtigste Handelsstad og har for endel et europæisk Udseende. Den anlagdes af Alexander den Store og var længe Verdens første Handelsstad og Videnskabens Hovedsæde; efterhaanden forfaldt den dog, især da man havde opdaget Søvejen til Indien, og den har først i den nyeste Tid atter begyndt at hæve sig. Ved Byen findes to berømte Monumenter fra Romertiden, nemlig Pompejusstøtten og Cleopatras Obelisk (i mange Egne af Nordafrika

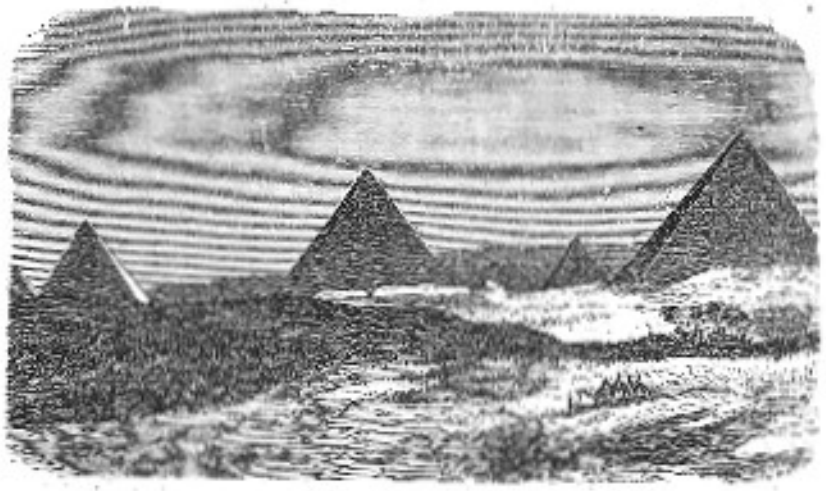

Pyramider ved Dsise.

Sfinxen ved Dsise.

findes Levninger af romerske Bygningsværker). Mosette og Damiette vare forhen af stor Vigtighed, men have nu tabt deres Betydning.

I Mellem- og Overægypten ligger ikke nogen betydelig By, dog maa man fremhæve Assuân, Oldtidens Syene eller Suan d: Indgang, fordi den ligger paa det Sted, hvor Nilen begynder sit nedre Løb. Disse Dele af Ægypten nærmere sig derimod ved deres Masser af Ruiner. Udenfor Kairo ligger Landsbyen Dsise, hvor det gamle Memphis var bygget, og hvor man finder en Mængde gammelægyptiske Grave indhuggede i Klipperne, og fremfor Alt de store Pyramider, hvoraf den største vinteligvis er 520 Fod høj (altsaa 30 Fod højere

Memnonsstøtterne.

end Strassburgermønsteren), og den uhyre Sfinx, hvoraf kun Hovedet rager frem af Sandet. I Overægypten ligge ved Landsbyerne Luksor og Karnak de udstrakte Ruiner af Theben, som bedækkede et Rum af 4 Kvadratmile. Imellem de talrige Ruiner maa man fremhæve det uhyre Tempel ved Karnak, Obelisterne og Memnonsstøtterne.

Nubiens beboelige Del er kun indskrænket, fordi Nildalen i en stor Del af Landet er meget smal, og fordi Nilvandet ved Overstrømmelsen ikke hæver sig høit nok til at gaa over Flodbredden, hvorfor det maa pompes op. I den sydlige Del af Nubien begynder imidlertid Sommerregnen, og denne Del af Landet er derfor frugtbar. De vigtigste Punkter i Nubien er Dongola ved Nilen, Karthum ved Sammenløbet af Bar el Abiad og Bar el Azrak, Sennâr ved Bar el Abiad og Suâkim ved det røde Hav. Ogsaa i Nubien findes mange

ægyptiske Mindesmærker, saaledes bl. A. Leoningerne af den betydelige Stad Meroe.

Abessinien dannede forhen et kristent Rige, der beherskedes af den saakaldte „Negus"; men dette Rige opløstes paa Grund af indre Uroligheder og Gallaernes Indfald. I de seneste Aar har en abessinisk Høvding erobret en stor Del af Landet og har ladet sig udraabe til „Negus af Æthiopien"; han kalder sig Theodor II og har sat sig i Forbindelse med Europæerne. Bekjendte Punkter i Abessinien ere den i Oldtiden berømte By Axum og Gondar.

Berberiet.

De hertilhørende Lande vare i Aarhundreder en Skræk for Europa, idet deres Skibe fore omkring paa Sørøveri; men Forholdet er blevet anderledes, efterat Franskmændene have erobret Staden Algier. Nutildags ere Berberstaterne af ringe Betydning; Tripolis og Tunis staa under tyrkisk Højhed, Algerien er en fransk Kyloni, og kun Marokko er uafhængigt.

Tripolis beherskes nu af en tyrkisk Pasja, som udsuger Landet i høj Grad. Tripolis indbefatter det egentlige Tripolis, Barkas Højland og Oasen Fessán; Landets vigtigste Stæder ere Tripolis ved Havet og Mursúk i Fessan, som begge ere af Betydning, fordi de ligge ved en af de vigtigste Karavanveje fra Kysten til det indre Afrika. — **Tunis** er kun af ringe Størrelse (4—5000 □ Mile), men er ret godt befolket. Det beherskes af en Bej, som har sluttet sig til Frankrig og har indført mange europæiske Indretninger, hvoriblandt en konstitutionel Forfatning. De vigtigste Stæder ere Tunis, Kirvan og Gades. Hovedstaden Tunis har 100,000 Indb.; lige Nord for den ligge de faa Rester af Carthago. — **Algerien** beherskedes indtil 1830 af en Dej. Siden den franske Erobring er Landet i Opkomst, og navnlig efterat det lykkedes at fange den dygtige arabiske Høvding Abd el Kader. De vigtigste Stæder ere Bona, Algier og Oran ved Havet, samt Constantine inde i Landet. Hovedstaden Algier har 100,000 Indb. og udmærker sig ved sin skjønne amfiteatralske Beliggenhed. — **Marokko** beherskes af en Sultan. De vigtigste Byer ere Fes, Meknés og Marokko inde i Landet, samt Tanfjér og Mogador ved Kysten. Tanfjer er bekjendt som Sædet for de europæiske Konsuler. Ved Gibraltarstrædet ligge Ceúta, som tilligemed flere andre Smaapunkter staaer under Spanien.

Sahara

indbefatter en Mængde forskjellige Stater; men vor Kundskab til de fleste af dem er overmaade ringe, og om hele den libyske Sahara vide

vi saagodtsom Intet. Indbyggerne i Sahara leve for endel af de Udpresninger, som de nøde de gjennemrejsende Karavaner til at yde; iøvrigt ere de fortrinsvis Nomader.

Sudan

har dette Navn efter Araberne, som kalde Landet Beled es Sudan de de Sortes Land (Europæerne kalde ogsaa Sudan Nigritien). Af de mange Stater, som findes i Sudan, maa man fremhæve Bambarra, Timbuktu med den berømte Handelsstad af samme Navn paa Grændsen af Ørkenen, Haussa med Byerne Sokoto og Kano, Adamava Syd for Tsad (disse Stater beherskes af Fellataerne), Bornu med Staden Kukava ved Tsad, Bagirmi med Staden Masenja, Badaj med Staden Bara, hvor Vogel omkom, Dar Fúr med Staden Kobbé, endelig det under Ægypten hørende Landskab Kordofán med Staden Obeid. Timbuktu, Kano og Kukava ere vigtige Handelsstæder.

Senegambien

har Navn efter Floderne Senegal og Gambia. Det vigtigste europæiske Folk i Senegambien er Franskmændene, som eje flere tusinde Kvadratmile i dette Land og som søge at udbrede deres Herredømme mere og mere (deres Hovedpunkter ere St. Louis i Mundingen af Senegal og Gorée længere nede). Ogsaa Portugiserne eje nogle Punkter i Senegambien.

Guinea

har faaet dette Navn af Portugiserne, rimeligvis som en Følge af en Misforstaaelse med Hensyn til Betydningen af den fordum vigtige Handelsstad Djjinni langt inde ved Nigeren. Af Staterne i det Indre af Guinea maa man fremhæve Asjanti og Dahome, hvilket sidste har faaet en sørgelig Berømmelse paa Grund af Fyrsternes Menneskeoffringer og Slavejagter og af den frygtelige Amazonehær. — Man deler sædvanlig Guineas Kyst i flere Afdelinger, saaledes Sjerra Leonekysten, Peberkysten, Elfenbenskysten, Guldkysten og Slavekysten.

Af de europæiske Folk have Englænderne de vigtigste Besiddelser paa Guineas Kyst, saaledes navnlig den betydelige Koloni Sjerra Leone med Byen Freetown, der er indrettet for befriede Negre (Danskernes tidligere Kolonier, der erhvervedes i det 17de og 18de Aarhundrede og især bestode af Kristiansborg og Fredensborg, ere kjøbte af Englænderne). En anden Koloni af samme Art som Sjerra Leone er Liberia, der ejes af Nordamerikanerne og

hvorfra der med Held arbejdes paa at udbrede Kristendom og Civilisation hos Negerne. Iblandt de nederlandske Kolonier er Elmina den vigtigste.

Sydafrika.

Nedreguinea, der indbefatter den vestlige Del af Sydafrika indtil de af Hottentotter beboede Egne, bestaaer af mange Lande. Som de vigtigste af dem maa fremhæves Kongo, Angola og Benguela. De to sidste ejes af Portugiserne, hvis Guverner boer i Staden Loanda. — Ogsaa paa Sydafrikas **Østkyst** have Portugiserne nogle Besiddelser, hvoriblandt Mosambik. Iøvrigt ejer Imamen af Maskat flere Punkter langs Østkysten; den som Handelsplads vigtige Ø Sansibar staaer under en indfødt arabisk Høvding.

Kaplandet indbefatter forskjellige Lande. Da Englænderne havde faaet Herredømmet over Kapkolonien, lagde de mange Hindringer i Vejen for de hollandske Kolonister i det Indre, de saakaldte „Boers" d: Bønder, og disse droge derfor bort og dannede to uafhængige Republikker, nemlig Oranjerepublikken og den Transvaalske Republik. Desuden danner Port Natal en særegen engelsk Koloni. — Kapkolonien, som naaer til Oranjefloden, er den vigtigste Del af Sydafrika og har en Størrelse af 10,000 □ Mile med 250,000 Indb.

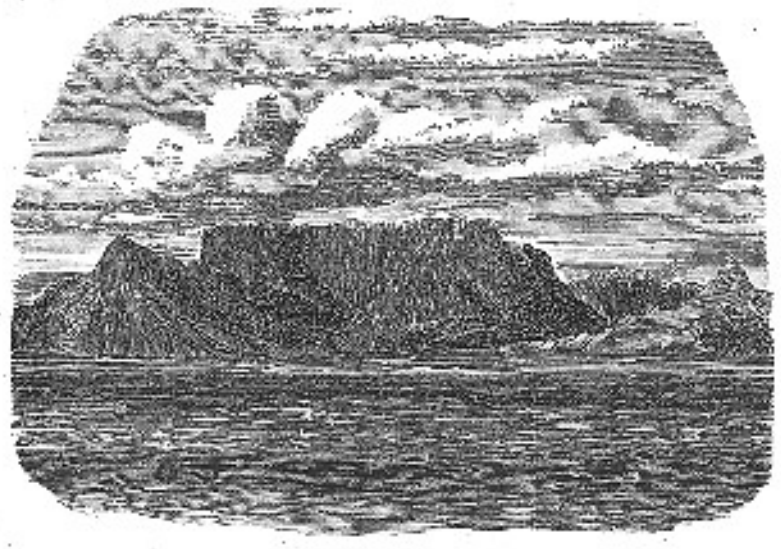

Tafelbjerget ved Kap.

Allerede for længe siden er denne Koloni bleven berømt af sin Vin, der især dyrkes i Landsbyerne Konstantia ved Kapstaden, men i nyere Tider frembringer Kolonien saavelsom Boernes Republikker en Mængde Uld. Kapkoloniens vigtigste By er Kapstaden med 30,000 Indb.; den ligger ved Foden af Tafelbjerget, som kaldes saaledes efter sin Form, og er af stor Vigtighed som Forfriskningssted for Indiefarerne.

Øerne.

Af de **vestafrikanske** Øer ere Azorerne, Madeira og Porto Santo samt de kapverdiske Øer portugisiske, hvorimod de kanariske Øer ere spanske, Ascension og St. Helena engelske. De nordlige af disse Øer udmærke sig ved deres Vinavl (Vinavlen paa Madeira er paa Grund af Druesygdom næsten tilintetgjort, men den begynder atter at hæve sig). Ascension og St. Helena ere af Vigtighed som Forfriskningssteder for Søfarerne, og den sidste er tillige bleven bekjendt som Forvisningsstedet for Napoleon, der boede paa Longwood.

Af de **østafrikanske** Øer er Madagaskar den vigtigste, idet den tilligemed Borneo og Guinea hører til Jordens største Øer. Madagaskar er for en stor Del ubekjendt, og Indbyggerne, de saakaldte Madegasser, antages at være Blandinger af Negre og Malajer. I vort Aarhundrede har en mægtig Konge, Radama, sat sig i Forbindelse med Europæerne og har søgt at indføre nogen Civilisation; men efter hans Død er denne Civilisation tildels atter gaaet tilbage. Franskmændene tilegne sig, dog kun nominelt, Herredømmet over Madagaskar. — Af de mascarenske Øer, som have Navn efter Opdageren, Portugiseren Mascarenhas, eje Franskmændene Bourbon, i Frankrig officielt kaldet Réunion, hvorimod Englænderne eje Mauritius eller Ile de France. Amiranterne og Seychellerne ere ogsaa engelske.

X. Amerika.

Modsat Asien og Afrika deles Amerika for største Delen i bestemt afgrændsede politiske Afdelinger, selv om ogsaa Grændserne kun ere dragne paa Kaartet, og ikke i Virkeligheden saaledes som ved de europæiske Stater. Man deler Amerika i 1. Grønland, der hører under Danmark, 2. Det britiske Nordamerika, 3. Det russiske Nordamerika, 4. De nordamerikanske Fristater, 5. Kej-

ferdømmet Mexico, 6. Mellemamerika, der indbefatter fem Republikker, nemlig Guatemala, San Salvador, Honduras, Nicaragua og Costa Rica og desuden den britiske Kolonі Honduras og den uafhængige Del Mosquitokysten, 7. Republ. Venezuela, 8. Republ. Ny Granada, 9. Republ. Ecuador, 10. Republ. Perú, 11. Republ. Bolivia, 12. Republ. Chile. 13. Republ. Argentina eller Platastaterne, 14. Republ. Paraguay, 15. Republ. Uruguay eller Banda oriental (Landene 5—15 indbefatte det forrige spansk amerikanske Fastland), 16. Kejserdømmet Brasilien, 17. Landskabet Guyana, 18. Landskabet Patagonien og 19. Vestindien.

Som den omtrentlige Størrelse for de vigtigste af disse Afdelinger kan man mærke Følgende:

Brasilien 150,000, de nordamerikanske Fristater 130,000, Mexico og Argentina over 40,000, de koloniserede Dele af det britiske Amerika 30,000,

Grønland, det russiske Nordamerika, Venezuela, Ny Granada, Peru og Bolivia over 20,000,

Mellemamerika og Ecuador ikke 10,000, Chile og Vestindien over 5000 □ Mile.

Oldtidens klassiske Folkesagn havde ikke noget Begreb om Tilværelsen af Amerika, og Homers og andre Digteres Fortællinger om de Saliges Øer (insulæ fortunatæ) gaa ud fra de kanariske Øer; Platos Fortælling om et ukjendt Land, Atlantis, vesterude i Oceanus er kun en poetisk Fiktion. Den første Opdagelse af Amerika skyldes, som Rafn og Finn Magnusen have vist, Nordboerne; 983 kom Erik den Røde til Grønland, og 1000 kom hans Søn Leif den Lykkelige til „Vinland det gode" eller Egnen ved Boston og New York; senere naaede Nordboerne højere op paa Grønland end Kolonien Upernivik, og de besøgte for Fiskeriets Skyld endogsaa Lancasterssund og Barrowsstrædet.

Næsten fem Aarhundreder efter Leifs Opdagelse landede den store Columbus (den 12te Oct. 1492) paa Øen San Salvador. Der fulgte nu det ene Opdagelsestog efter det andet og i Løbet af 50 Aar lærte man det Vigtigste af Amerikas Kystomrids at kjende; 1497 kom Søfarerne Cabot til Nordamerika (for Englænderne), 1498 Columbus til Sydamerika, 1500 Cabral til Brasilien (for Portugiserne) og 1519 Cortez til Mexico; 1519—22 førte under Magalhaens (for Spanierne) den første Verdensomsejling, og 1532 drog Pizarro til Peru*).

*) At den nye Verden fik Navnet Amerika, skyldes uden Columbus's og Amerigo Vespuccis Bidrager; disse to Mænd troede og døde i den Tro, at de vare komne til Østkysten af Asien, og Navnet »Americi terra« eller »Amerika« blev opfundet af en Geografilærer i Lothringen.

Da man erfarede, at Columbus havde opdaget et andet Land end Asien, søgte man at naa en Vej, den saakaldte Nordvestpassage, der nordvestom Amerika kunde føre til „Krydderilandene". I det 16de og 17de Aarhundrede droge saaledes Englænderne Davis, Hudson og Baffin op til Polaregnene, hvor de efter dem benævnede Havarme endnu bevare deres Navne; samtidig med at Ove Gjedde drog til Trankebar, foretog Jens Munk sin ulykkelige Reise til Hudsonsbugten. Nordvestpassagen blev dog først opdaget for faa Aar siden. Da det 1819 var lykkedes Parry at trænge frem til Melvillesøen, fik man Haab om et heldigt Udfald, og forskjellige Søfarere, hvoriblandt John Ross, trængte vidt frem; da nu tillige Franklin forsvandt, sendtes en Mængde Expeditioner ud for at finde ham, og en af disse, der lededes af Mac Clure, var i 1850 saa heldig fra Beringsstrædet at trænge frem til Melvillesøen.

Paa Grund af de heldige Naturforhold, som omtales nedenfor, blev en stor Del af det indre Amerika bekjendt i en tidlig Tid, og allerede under Pizarros Tog befaredes den største Del af Amazonfloden; den vestlige Del af Nordamerika er imidlertid først i vor Tid Tid bleven underlagt af Expeditioner, som ere udsendte af de forenede nordamerikanske Fristater. Amerika er ogsaa den af de fremmede Verdensdele, som er os bedst bekjendt. Af overordentlig Betydning var den Reise, som den berømte Alex. Humboldt foretog fra 1799—1804 i det tropiske Amerika, og hvorved han ikke blot berigede Videnskaben med en Mængde nye Kjendsgjerninger, men ogsaa lagde Grunden til sine storartede Betragtninger af Naturen („Kosmos").

Jordbunden. Bygningen af Amerika er meget simpel, idet hele Verdensdelen bestaaer af et mægtigt Bjergsystem langs Vestsiden, og desuden af nogle enkelte Bjerggrupper, som ere adskilte fra hverandre og fra det vestlige Bjergsystem ved store Lavlande. Det vestlige Bjergsystem, der under Et kaldes Andesbjergene eller Cordillererne, fortsætter sig fra Amerikas sydligste Punkt, Klipperev Diego Ramirez, langs hele Kysten op til Beringsstrædet, og bliver kun afbrudt paa nogle Steder i Mellemamerika. Andesbjergene have en Længde af 2000 Mile og ere derfor længere end nogen anden Bjergkjæde paa Jorden.

I Sydamerika nærmere Andesbjergene sig ved deres store Smalhed, og de hæve sig op straks indenfor Kysten, saa at der imellem Havet og Bjergene kun ligger et ganske smalt Lavland. I Patagonien og i det sydlige Chile bestaa Andes blot af en enkelt Kjæde; men udenfor Kysten ligger en Række klipperige Øer, der maa betragtes som dannende en Kjæde, der ved en, under Havfladen liggende Dal er

adskilt fra Kjæden paa Landet; i det nordlige Chile danne Andes derimod to Kjæder, hvoraf den vestlige er den højeste. Ved Vendekredsen samle disse to Kjæder sig i en Bjergknude og fra nu af fortsætte Andes sig i to eller tre Parallelkjæder, som hist og her ere forbundne ved Bjergknuder, og som imellem sig have højtliggende Højsletter, de saakaldte Paramos. Af disse Højsletter ligger Desaguaderos Slette med den skjønne Alpesø Titicaca længst imod Syd; den har en Højde af 12000 Fod og naaer til Cuzcos Bjergknude; længere imod Nord indtil Lojas Bjergknude fremtræde flere Højsletter og langstrakte Bjergdale, og fra Lojas indtil Pastos Bjergknude ligger Quitos Højslette af 9,500 Fods Højde, under Ækvator. Nord for den sidstnævnte Bjergknude dele Andes sig i tre Kjæder, som skille sig fra hverandre og ikke forene sig igjen; den vestligste af disse Kjæder strækker sig hen til Panamatangen, hvor den taber sig; den midterste gaaer imod Nord, og den østligste fortsætter sig langs Sydranden af det caribiske Hav, idet den danner Venezuelas Bjergland*). — De sydamerikanske Andes høre i flere Henseender til de mærkeligste Bjerge i Verden. De udmærke sig saaledes ved deres betydelige Højde, og som de højeste Punkter kan man mærke Aconcagua i Chile ligeoverfor Valparaiso, endvidere Sirima, Sahama, Illimani og Sorata ved den sydlige Del af Desaguaderos Højslette, og Chimborazo, Pichincha og Cotopaji ved Quitos Højslette. Af de nævnte Højdepunkter er Chimborazo blevet saa berømt, fordi man i lang Tid troede, at det var det højeste Bjerg paa Jorden; senere Maalinger have imidlertid vist, at Chimborazo, der er 20000 Fod højt, ikke blot staaer langt tilbage for Kjæmperne i Himalaja, men at det endog er lavere end flere Punkter i selve Amerika (for Tiden angiver man, at Amerikas højeste Punkt er Aconcagua, omtrent 21000 Fod). Foruden Højden udmærke de sydamerikanske Andes sig ved deres Vulkanicitet, idet der baade i Chile, Bolivia, Peru og Ecuador findes en Mængde Vulkaner, som tildels hæve sig til en betydelig Højde. Ved Quitos Højslette ligge flere af de berømteste Vulkaner i Sydamerika, saaledes f. Ex. Cotopaji, der udmærker sig ved sin skjønne regelmæssige Kegleform. Det er en Selvfølge, at de højeste Dele af Andes ere bedækkede med evig Sne, og man kan i Almindelighed sige, at Snelinien i de nordligste og mellemste Dele af de sydamerikanske Andes omtrent ligger paa 15—16000 Fods Højde. De omtalte Højsletter have, uagtet de

*) Aldeles isoleret er derimod den lille Bjerggruppe Santa Marta, der ligger Vest for Maracaibosøen og hæver sig til den betydelige Højde 19000 Fod

ligge saa højt, et fortrinligt Klima, og det var paa dem, at Inkafolket med dets vidtdrevne Kultur havde sit Sæde.

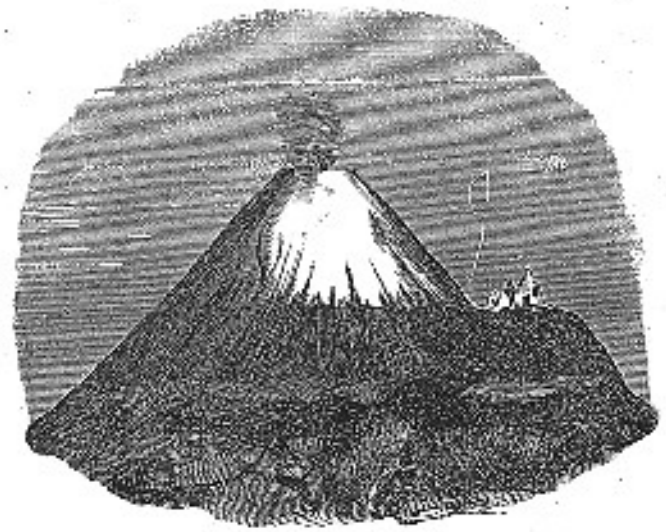

Vulkanen Cotopaji.

Ved en lav Landryg staa Andesbjergene i Forbindelse med Guyanas Højland eller Sierra Parime, der bestaaer af udstrakte Højsletter og i sit højeste Punkt naaer til henved 8000 Fod. En anden lav Landryg forbinder Andes med det kun 1000—2000 Fod høje, men særdeles omfangsrige brasilianske Højland; paa flere Steder, navnlig langsmed Havet hæver det brasilianske Højland sig op til større Højder, og et enkelt Sted naaer en af disse Kjæder indtil 8000 Fod.

Imellem de tre ovennævnte Bjergmasser i Sydamerika ligge udstrakte Lavlande, nemlig Pampas omkring Platafloden, Selvas omkring Amazonfloden og Llanos omkring Orinocofloden. Disse Lavlande udmærke sig alle ved deres særdeles Jævnhed, men de faa et meget forskjelligt Udseende paa Grund af deres Plantevext. Pampas og Llanos ere nemlig Grønsletter, hvorimod Selvas ere bedækkede med Urskove, de største og mest udviklede, som findes i hele Verden.

I Mellemamerika have Andesbjergene vel tildels samme Karakter som i Sydamerika; men de synke sig paa flere Steder temmelig lavt ned, og man kan af saadanne Lavninger adskille fire, hvoraf den ene gaaer over Panamatangen, den anden over Nicaraguasøen og San Juanfloden, den tredie fra San Salvador til Hondurasbugten og den fjerde fra Tehuantepecbugten til Campechebugten. Det er særdeles

at der her i en foregaaende Jordperiode i det Mindste har været et Sund, som adskilte Nord- og Sydamerika fra hinanden. Med Hensyn til Forbindelsen ere flere af disse Lavninger af særdeles Interesse og man kan nu paa to Jernbaner (den ene over Panamanæsset og den anden fra Tehuantepecbugten til Campechebugten) kjøre tværsover Amerika; den paatænkte Kanal over Nicaraguasøens Lavning er derimod endnu ikke bleven til Noget. Imellem Lavningerne have Andes sig paa mange Steder til en ikke ringe Højde og her er en særdeles Rigdom paa Vulkaner, hvoriblandt f. Ex. Fuego i Guatemala, der naaer 13000 Fod. — Ved Betragtningen af Kaartet fremgaaer det let, at Vestindien danner ligesom en Slags Gjentagelse af Mellemamerika, der ved Naturrevolutioner er bleven splittet ad i Stumper og Stykker; det viser sig ogsaa, at Vestindiens Jordbund har megen Lighed med det nærliggende Fastlands; de fleste af Øerne ere bjergrige, og paa flere af Øerne, især de smaa Antiller findes Vulkaner.

Nordamerikas Andesbjerge have en forskjellig Karakter fra Sydamerikas; de udmærke sig nemlig ved deres betydelige Bredde og danne ikke en sammenhængende Masse. Nord for Tehuantepecbugten hæver sig en Højslette, det mexikanske eller Anahuacs Plateau, der har en Højde af 7000 Fod. Langs Siderne af dette Plateau ligge Kyststrækninger, som kaldes Tierra caliente i Modsætning til Højlandet eller Tierra fria, og tværsover Højsletten gaaer en Række Vulkaner, hvoriblandt Orizaba og Popocatepetl i Egnen ved Staden Mexico naa henved 17000 Fod, imedens Jorullo længere imod Vest udmærker sig ved, at den for et Aarhundrede siden pludselig brød frem og tilintetgjorde en frugtbar Landstrækning. Nord for Anahuacs Plateau ligger det store Bassin eller Højsletten Utah [juta], der ligger 4000 Fod over Havet og som i den nyeste Tid har faaet en saa sørgelig Berømmelse, fordi Mormonerne henlægge det jordiske Paradis ved den derværende store Saltsø (the great saltlake). Allerede ved det mexikanske Plateau begynde Randene at udvide sig til Bjergkjæder, og længere imod Nord fremtræder denne Jordbundsform meget stærkt, idet Østsiden af Andesbjergene her udvikler sig til en betydelig Bjergkjæde, de saakaldte Rocky Mountains eller Klippebjerge, som fortsætte sig henad det nordlige Ishav til. Det højeste Parti af Rocky Mountains ligger omtrent paa samme Bredde som Ny York; her naaer Mount Murchison 14,800 Fod, og her ligger et Pas, South Pas, som er af stor Vigtighed for Udvandrerne fra det østlige Nordamerika til Californien. Svarende til Rocky Mountains ligger langs Vestkysten af Nordamerika et meget indviklet System af Bjerge, der under Et sammenfattes under Navnet de californiske Soalper.

Paa mange Steder have de californiske Soalper en betydelig Højde, og de udmærke sig tillige ved at indeholde adskillige virksomme Vulkaner, der rimeligvis høre sammen med den store ostasiatiske Vulkankjæde. Det højeste Punkt i hele dette Bjergsystem er sandsynligvis Eliasbjerget noget Syd for Polarkredsen, som angives at naa til henved 17000 Fod.

Ligesom de nordamerikanske Andes i Beliggenhed svare til de sydamerikanske, kan man ogsaa i Nordamerika finde noget Tilsvarende til det brasilianske Højland, Alleghanybjergene nemlig, som ligge henad Nordamerikas Østkyst. De naa i det højeste Punkt kun lidt over 6000 Fod og strække sig parallelt med Kysten, saaledes at der ved selve Kysten findes et smalt Lavland. Dette Lavland fortsætter sig langs Nordranden af den mexikanske Havbugt og staaer derved i Forbindelse med det store Lavland, Mississippisletterne, som i Beliggenhed svare til Pampas i Sydamerika, og som ligesom disse især ere bevoxede med Græs (de nordamerikanske Græsletter kaldes Prairier eller Savanner); der er imidlertid ogsaa store Skovstrækninger i Mississippisletterne. Disse Sletter begrændses imod Nord af en Landryg, som forbinder Alleghany med Andes ligesom i Sydamerika en Landryg forbinder det brasilianske Højland med Andes; men den nordamerikanske Landryg udmærker sig ved, at den indeholder det store canadiske Søsystem. Landet Nord for denne Landryg dannes af de saakaldte Hudsonsbugtlande, som synke sig henimod det nordlige Ishav. Langsmed Siderne begrændses Hudsonsbugtlandene af højere Strækninger, saaledes ikke blot imod Vest, hvor Rocky Mountains ligge, men ogsaa imod Øst, hvor Labrador, saavidt man kjender til det, bestaaer af lave Bjerge. Langs den sydlige Rand ere Hudsonsbugtlandene bedækkede med Skov, imod Nord bestaa de derimod som i Siberien af Tundraer, her kaldte „Barren grounds", eller ogsaa ere de for en stor Del bedækkede med Is.

I Henseende til værdifulde Mineralprodukter er Amerika rigere end nogen anden Verdensdel. Andesbjergene ere saaledes overordentlig rige paa Metaller, især Sølv og Guld, og fra „Erobrernes" til vor Tid har man faaet store Masser af ædle Metaller derfra. I Sydamerika er navnlig Bjergværket Potosi i Bolivia, der ligger 1200 Fod højere end Montblanc, berømt af sine Sølvminer; ogsaa i Chile og i Peru ere særdeles righoldige Sølvminer, og det er kun Skade, at alle disse Miners høje Beliggenhed gjør Driften særdeles kostbar og vanskelig. I Mexico er der ved Byen Guanajuato righoldige Sølvminer, og i Californien fandt man ved Floden Sacramento Guldkjær, der vare rigere end dem, man tidligere kjendte, og som i 1848

fremkaldte „den californiske Guldfeber"; efter Opdagelsen af de australske Guldlejer er vel Iveren efter at finde det californiske Guld aftaget endel, men der findes dog stadig meget. Ogsaa i britisk Columbia ved Froserfloden, har man i den nyeste Tid opdaget vigtige Guldlejer. — Andesbjergene ere imidlertid ikke blot rige paa Guld og Sølv; thi ogsaa af andre Metaller frembyde de Meget, saaledes f. Ex. Kobber i Chile, Kvægsølv i Californien. De andre Høilande i Amerika ere ogsaa meget rige paa værdifulde Mineralier. I det brasilianske Højland findes en Mængde Guld, og her ere tillige de rigeste Diamantgruber i hele Verden (de brasilianske Diamanter staa imidlertid i Størrelse og Skjønhed tilbage for de ostindiske); Topaserne fra Brasilien ere ligeledes af stor Vigtighed. I Nordamerika udmærke Alleghanybjergene sig ved deres Rigdom paa Jern, Bly og Kobber samt fremfor Alt paa Kul. Om de nordamerikanske Fristaters Rigdom paa Kul faaer man et Begreb ved at erfare, at de indtage et Rum, der er 37 Gange større end de britiske Kulstrækninger. Paa disse Kulleg beroer ogsaa den udviklede Industri i Fristaterne, men deres Udbytte er endnu ikke nær saa stort som de britiskes.

Floderne og Søerne. Naar man undtager Europa, frembyder ikke nogen anden Verdensdel saa gunstige Flodforhold som Amerika. Midt igjennem de store Sletter løbe mægtige Floder, der danne fortrinlige Vandveje fra Havet langt ind i Landet, og Aarsagen hertil er, at Flodernes nedre Løb er saa storlt udviklet. Disse Vandveje have dog hidtil kun i nogen Udstrækning været aabnede for Færdselen i Mellemamerika; men man begynder nu ogsaa at besejle de sydamerikanske Floder med Dampskibe. Særegent for de fleste Floder i Amerika er, at de løbe ud i Havet øst for Verdensdelen, og tillige at Vandskjællet imellem dem er meget ringe.

I Sydamerika løber der ikke en eneste betydelig Flod ud i det stove Hav, da Strækningen til denne Side er saa kort; i selve Andes løber Magdalenefloden mod Nord, idet den danner Afløber for et Dalstrøg, som aabner sig ud imod det caribiske Hav; imod Øst løbe derimod tre mægtige Floder, som dyer gjennemstrømme et af de store Lavlande, saaledes Rio de la Plata igjennem Pampas, Amazonfloden eller Maranon igjennem Selvas og Orinoco igjennem Llanos.

Platafloden opstaaer af to Arme, nemlig Paraguay og Paraná, hvoraf den sidste tildels danner Grændsen imellem Republikkerne Argentina og Paraguay; i Nærheden af sin Munding optager Platafloden Uruguay, der danner Vestgrændsen for Republikken Uruguay. Platafloden Munding danner et lavt Farvand af 25 Miles Bredde.

eller flere Mile bredere end Kattegattet fra Aarhus til Sverige, og det var derfor intet Under, at de første Opdagere kaldte dette Farvand Mar dulce d: Ferskvandshavet (Byer: Buenos Ayres og Montevideo). Amazonfloden udspringer i Andes, hvor den først gjennemløber en lang Dal fra Syd til Nord; ved sin Indtrædelse i Slettelandet er den allerede en betydelig Strøm, og dens Vandmasse tiltager efterhaanden overordentligt ved en Mængde Bifloder, hvoraf man som de vigtigste kan nævne Madeira (el) fra Syd og Rio Negro fra Nord; ved sin Munding deler Amazonfloden sig i flere Arme. Allerede langt inde i Landet er Amazonfloden over en Mil bred, og Tidevandet mærker mange Mile fra Mundingen. Endskjønt Amazonfloden ikke er Verdens længste Flod, idet den har en Længde af 720 Mile, hvorimod Mississippi er 800 Mile lang*), maa den betragtes som Verdens største Flod, idet man for at udregne en Flods Størrelse bør tage Hensyn til Andet end Længden, nemlig Oplandets Størrelse (ved Amazonfloden 100,000 og ved Mississippi, 60,000 □ Mile) og Oplandets Regnmængde (Selvas har rimeligvis en aarlig Regnmængde af meget over 100, Mississippistatterne maaske af henved 40 Tommer). Orinoco udspringer i Guyanas Højland og løber i en Spiral ligesom Niger og Bar el Azrak. Særdeles mærkeligt er Orinocos og Amazonfloden indbyrdes Forhold, idet Orinoco, som Humboldt viste paa sin Rejse, ved Cassiquiare er forbunden ved Rio Negro, saa at der slet ikke er noget Vandskjæl imellem de to mægtige Floder.

Nordamerikas Floder kunne for endel sammenlignes med Sydamerikas, idet Mississippi svarer til la Plata og St. Lawrence til Amazonfloden; men forresten frembyde de store Uligheder. Nordamerika har to ikke ubetydelige Floder, som løbe imod Vest, nemlig Colorado, der falder ud i den californiske Havbugt, og Columbia eller Oregon, der falder ud i det store Hav, Syd for Vancouvers Øen. I den mexicanske Bugt falder Rio del Norte eller Rio grande og Mississippi, i Lawrencebugten falder St. Lawrence, i Hudsonsbugten Severn og Nelson, og i det nordlige Ishav den store Fiskefloð, Kobbermineflodeu og Mackenzieflodeu (de fem sidste høre til Hudsonsbugtlandene).

Mississippi opstaaer af to Floder, nemlig selve Mississippi, der udspringer paa Vandskjellet imellem Andes og Alleghany og løber lige imod Syd, og Missouri, der kommer fra Rocky Mountains. Den samlede Flod burde egentlig hedde Missouri, da denne Arm er den længste og med sit smudsede Vand farver den tidligere klare Mis-

*) Ifølge et Kort, Missouri 190 og Mississippi 20 Mile kortere.

sissippi. Af de andre Floder, som løbe ud i Mississippi, maa man fremhæve Arkansas fra Andes og Ohio fra Alleghany. Ved sin Munding danner Mississippi et Delta, der er det største i Verden (By: New Orleans). Mississippi udmærker sig imellem de fleste amerikanske Floder ved sin ens Bredde og Dybde i Løbet af 500 Mile, og den befares af flere Dampskibe end nogen anden Flod i Verden. St. Lawrencefloden (Byer: Montreal og Quebec) har nagtet sin ringe Længde en betydelig Vandmasse, idet den danner Afløbet for det canadiske Soparti, som tilsammen har en Størrelse af 4500 □ Mile eller henved Halvdelen af Østersøen. Dette Soparti bestaaer af Overseen, Michiganseen, Huronseen, Erieseen og Ontarioseen, hvoraf de fire første ligge 500, hvorimod Ontarioseen kun ligger 200 Fod over Havet. Ved denne Forskjel i Højden faaer Floden Niagara [najá], der ligger imellem Erie- og Ontarioseen, et meget stærkt Fald, og danner herved Niagarafaldet, der nagtet det kun har en Højde af 150 Fod, dog er det største Vandfald i Verden. Det er sandsynligt, at Niagarafaldet fordum har ligget 1½ Mil nærmere ved Ontarioseen, og at det efterhaanden har slaaet sig igjennem de Skiferlag, som danne Flodlejet, til sin nuværende Plads.

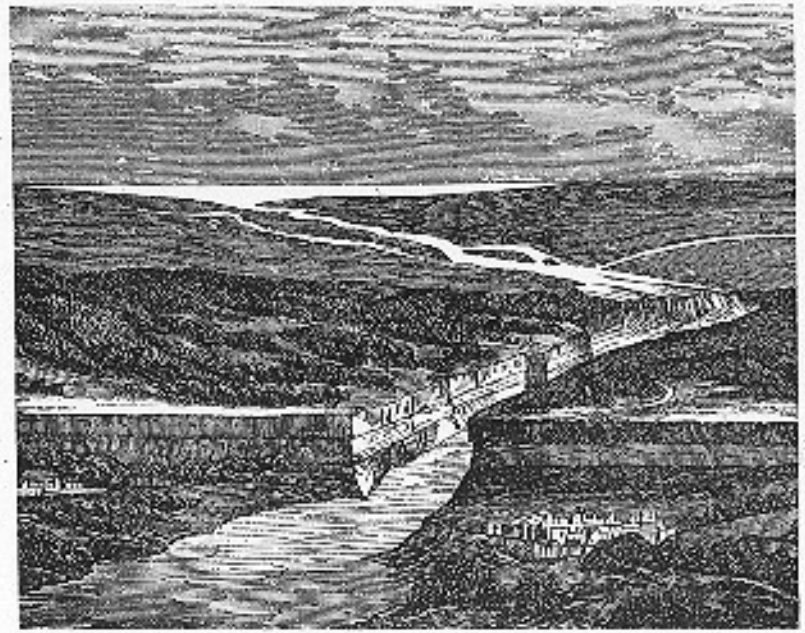

Idealt Fuglepersektiv af Niagara.

Hudsonsbugtlandenes Indvande ere overordentlig talrige, idet Landet allevegne er overskaaret med et Net af Floder og Søer;

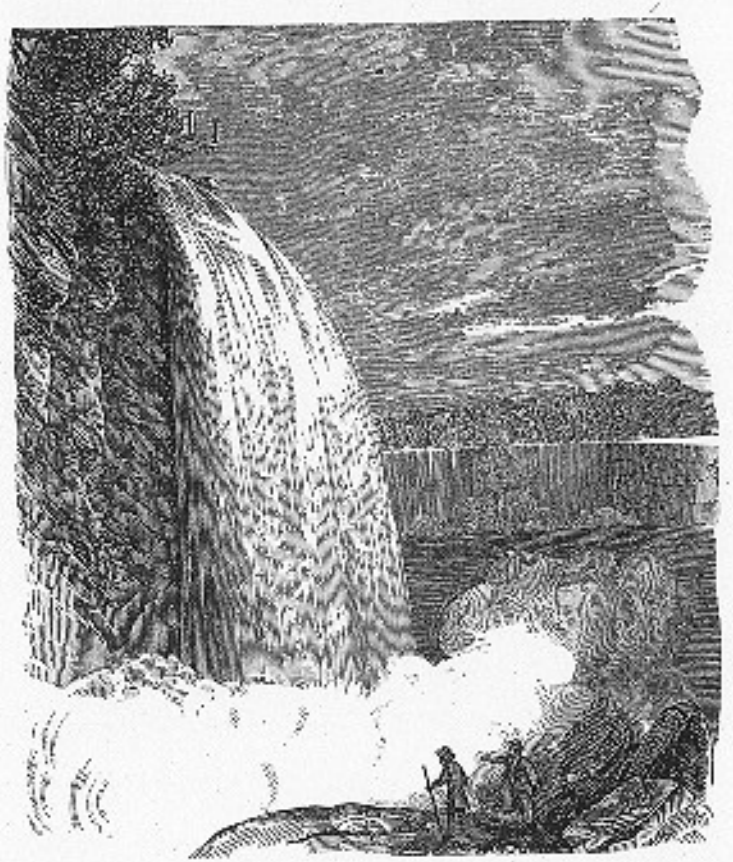

Det canadiske Fald af Niagara.

disse Lande tilligemed Canada ere ogsaa de paa Ferskvand rigeste Egne i hele Verden. Om Foraaret, naar Tøbruddet skeer, svømme disse Vande over deres Bredder, der existerer paa denne Maade ikke noget Vandskjel imellem de forskjellige Skraaninger af Landet, og der er en stadig Forbindelse f. Ex. imellem Severn og Mackenziefloden, imedens der imellem Mississippi og Vandene, som løbe imod Nord, kun existerer en ringe „Bæreplads". Severn og Nelson ere Afløbene af den store Winnipegsø, og det vigtigste Tilløb til denne Sø er Saskatschewan, som kommer fra Rocky Mountains. Den store Fiskeflod, Kobbermineelven og Mackenziefloden ere

de vigtigste Afløb for en stor Mængde Søer saaledes Athabascasøen, i hvilken Athabascafloden leder ud, den store Slavesø og den store Bjørnesø.

Af andre amerikanske Søer maa man mærke de tidligere omtalte, nemlig Titicacasøen i Syd-, Nicaraguasøen i Mellem- og den store Saltsø i Nordamerika.

Klimatet i Amerika frembyder paa Grund af Verdensdelens Udstrækning i Nord og Syd meget store Forskjelligheder; men som et Hele betragtet er det dog meget kjøligt og fugtigt, og det danner derved en stærk Modsætning til Afrika. Naar man sammenligner Varmegraden for Punkter paa samme Breddegrad i Nordamerika og i den ældre forliggende Del af den gamle Verden, finder man ogsaa en betydelig Forskjel. Aarsagerne, som skaffe Amerika et kjøligt Klima, ere meget forskjellige, saaledes f. Ex. Landets ringe Udstrækning i de tropiske Egne, kjølige Havstrømninger, det ødsle Terrain opad Østkysten til, der tillader de kolde Nordenvinde uhindrede at fare ned midt igjennem Nordamerika, de mange Indsøande og den stærke Plantevækst, og endelig Jordbundens Høide langs Vestranden, idet betydelige Landstrækninger have sig høit op over Havfladen. Det er imidlertid en Selvfølge, at der ogsaa er Dele af Amerika, som have høj Varme.

I den nordlige Del af Nordamerika hersker et Polarklima, og dette strækker sig saa langt ned, at f. Ex. Nain i Labrador, der ligger paa samme Bredde som Skagen, næsten er ubeboelig; ved de canadiske Søer, der ligge paa samme Bredde som Sydfrankrig, er Vinteren meget streng, og i Florida, paa samme Bredde som Marokko eller Suez, fryser det ikke sjeldent. En Undtagelse herfra dannes dog af den vestlige Del af Nordamerika; thi her virker den i det store Hav herskende Strøm, som svarer til Golfstrømmen i Atlanterhavet, og Klimatet bliver derved tildels af samme Art som paa den vestlige Side af Europa. — I de østlige og midterste Dele af de nordamerikanske Fristater hersker Kystklima, idet Vinteren er kold og Sommeren varm; Regnmængden er vel ikke ubetydelig, idet den udgjør 40—50 Tommer, men Luften er desuagtet meget tør, og dette fremtræder i mangfoldige daglige Forhold (Bøkaver, der er forsvundet i Europa, staaer sig betydelig, naar det kommer til disse Egne, man kan uden Vare flytte ind i et nyligt opført Hus, Brødet bliver i kort Tid saa udtørret, at det ikke er til at spise). Længere imod Vest af de nordamerikanske Fristater er Klimatet endnu tørrere, og inde paa de store Høisletter er der Egne, som næsten ikke have Regn; herved forklares ogsaa Tilværelsen af den store Saltsø.

I Mexico og Mellemamerika hersker langsmed Kysten et

trykkende tropisk Klima med en Regntid og en tør Tid, og det samme er Tilfældet i Vestindien og en stor Del af Sydamerika. Brasilien hører tilligemed Indien til de paa Regn rigeste Egne i hele Verden, og der er ingen Tvivl om, at den aarlige Regnmængde i Brasilien paa mange Steder udgjør 2—300 Tommer. Paa Høisletterne i de sydamerikanske Andes er Forholdet anderledes; thi der hersker et meget tørt Klima og der viser sig ikke nogen synderlig Forskjel imellem Aarstiderne. Kystlandet paa Siden af Sydamerikas Vestrand er særdeles tørt og hører til de regnløse Egne, og det samme gjælder tildels om Patagonien; i Chile indtræder derimod Vinterregnens Vælte og ved Magalhaensstrædet er Klimatet saaledes, at der næsten ikke hengaaer nogen Dag uden Regn. Karakteristiske for dette Sted ere ogsaa de kraftige Storme, som gjøre Omseilingen af Amerikas Sydspidse saa farlig, og tillige den lave Temperatur, hvorfor ogsaa Sne er meget almindelig.

Plante- og Dyreverdenen. Ligesom Amerika frembyder alle Varmebælter, saaledes har det ogsaa alle Plantebælter undtagen den sydlige Polarzones. I Tropezonen har Amerikas Planteverden tildels en større Yppighed end nogensomhelst anden Del af Verden, og dette gjælder især om Amazonfloden's Opland, hvor baade Varme og Fugtighed i høj Grad ere tilstede. Her findes ogsaa de mest udviklede Urskove i hele Verden. Man kunde tro, at Urskove forekomme i tempererede Klimater, men det er urigtigt; thi en saadan kan kun findes i Tropelandene. Det, hvorved en Urskov udmærker sig, er nemlig den store Mængde Træarter, idet mangfoldige Planter i en saadan optræde som Træer, og der er derfor i Urskoven, modsat vore Skove f. Ex. en uhyre Rigdom paa Træarter; Hovedmassen af Urskovens Træer have tillige en Høide, der er saa stor, at selv vore største og kraftigste Vegetaer kunne finde Ly under deres Kroner. Et fremtrædende Mærke ved Urskovens Træer er ogsaa, at de ere rige paa Blomster, og denne Blomsterrigdom bliver forhøjet derved, at der rundomkring paa dem sidder Snylteplanter og at der imellem dem slynge sig Lianer, som gaa fra Træ og Træ, og som alle have en overvældende Rigdom af Blomster. Den Rejsende maa ogsaa med Øxen hugge sig Vej igjennem Urskoven, og han kan ved at anhugge et eneste Træ træffe paa ligesaa mange Plantearter, som man seer i et storartet Væxthus i Europa.

I de mindre fugtige Dele af det tropiske Amerika, saaledes f. Ex. langs Vestsiden af Peru, har Skoven et meget andet Præg, idet Bladene falde af i den tørre Tid ligesom om Vinteren hos os; en saadan Skov kaldes en Caatingaskov. I de tørre Egne som i Llanos og i Pampas, mangler

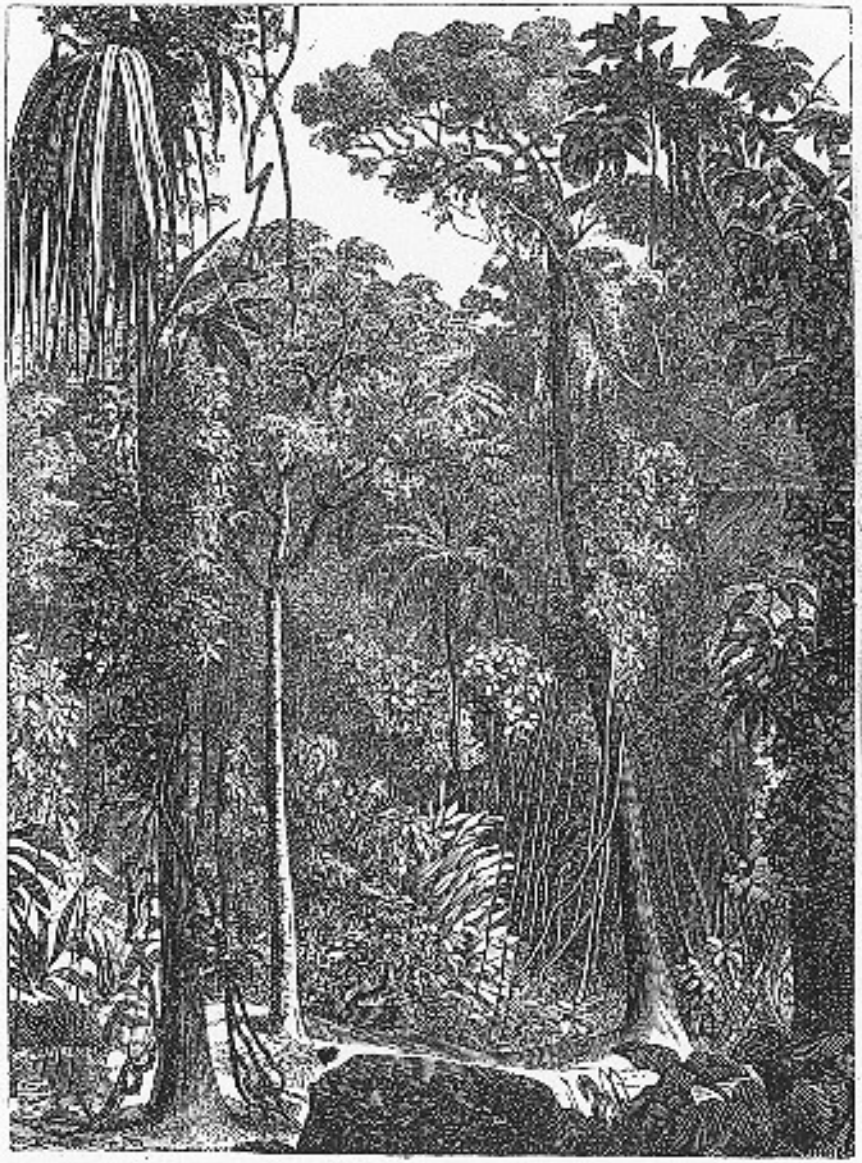

Parti af Urskoven i Brasilien.

Skovvæxt ligeledes i de tørre Egne langs Vestsiden, hvor uhyre Kaktusplanter træde i Stedet for Skovtræer.

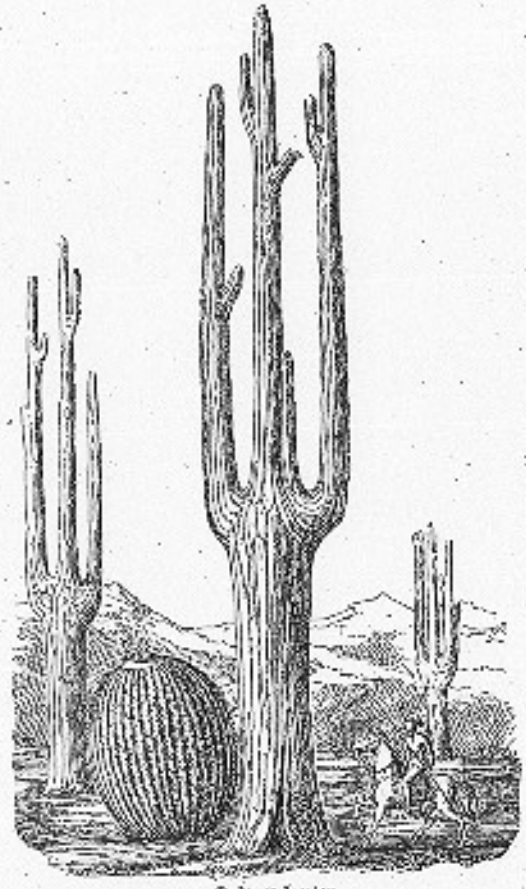

Kaktusplanter.

Nord for det tropiske Bælte har Nordamerika Skove, der for en Del dannes af Planteformer, som ligne dem, der findes i Europa saaledes f. Ex. Ege, Valnødtræer, Elme og Sukkerahorn. Imod Øst var Land t tidligere tæt bedækket med Skov, men Kulturen rydder efterhaanden mere og mere deraf; Mississippisletterne ere kun for endel skovklædte, og i det vestlige Bjergsystem er der store Strækninger, som aldeles mangle Skov. Nord for Landryggen imellem Alleghany og Andes findes endnu mægtige Skovstrækninger; men jo mere man kommer imod Nord, desto mere forkrøblet bliver Skoven, og Skov-

grændsen ligger imod Øst ved 57° og imod Vest ved 67° Bredde. Syd for det tropiske Bælte fortsætter Pampasvegetationen sig langt ned i Patagonien, og man seer der Græs og Tornebuske, blandede med enkelte Kaktusplanter helt ned imod Magalhaensstrædet. Skovgrændsen ligger Syd for Amerika, og paa Øldlandet findes udstrakte Skove af en Bøgeart.

Amerika er Hjemmet for mangfoldige Planter, der yde vigtige **Produkter** saaledes Maisen, Kartoflen og Kakaotræet (til Næring), Tobaksplanten (til Luxus), Kinatræerne (til Lægemiddel), Mahognytræet (til Træarbejde) o. s. v. De Planter, som dyrkes i Amerika, ere imidlertid dog for en stor Del indførte fra den gamle Verden. I det varmere Amerika findes de samme **dyrkede Planter**, som i andre tropiske Lande saaledes f. Ex. Tobakken og Sukkeret i Vestindien, Kaffen i Vestindien („Domingokaffe") og Brasilien („Brasiliekaffe"); Brødkornet dannes især af Majs og Ris. I Nordamerika udenfor Troperne dyrker man imod Syd især Bomuld og Ris („Carolinaris") og Produktet, som frembringes her, hører til det bedste i sin Slags i hele Verden; længere imod Nord dyrker man især Tobak og endnu længere imod Nord de europæiske Kornsorter, men allerede paa samme Bredde som Sydengland ophører en regelmæssig Kornavlen. I Sydamerika udenfor Troperne spiller Dyrkningen ikke nogen betydelig Rolle.

Dyreverdenen i Amerika er meget rig og som en Følge af de udstrakte Skove frembyder den en overordentlig Mængde af flagrende Dyr, saaledes især i **Amazonfloden's Opland**. I Modsætning til Afrika har Amerika kun meget faa store Pattedyr. I Nordamerika findes adskillige Pattedyrarter, der vel ere forskjellige fra Europas, men som dog staa dem nær og som repræsentere den gamle Verdens Arter i den nye. En Mængde af disse Arter forekomme i betydelig Mængde, og da de nu tillige udmærke sig ved deres fortrinlige Pelsværk, danne Nordamerikas nordlige Egne et stort **Jagtdistrikt**, det tredie i hele Verden. I Henseende til **Husdyrene** frembød Amerika paa Opdagelsernes Tid den Mærkelighed, at de Indfødte aldeles ikke benyttede sig af Pattedyrmælk, hvorfor de heller ikke havde nogen tæmmet Drøvtygger (kun Lamaet i Peru var tæmmet, men det benyttedes dengang som nu kun til Trækdyr); Hesten og Svinet vare dem selvfølgelig ubekjendte. Europæerne indførte imidlertid snart deres Husdyr, som nu derfor findes rundtomkring i Amerika. Af særegen Interesse er det, at forvildede Exemplarer af Hornkvæg, Heste og Æsler efterhaanden have formeret sig baade i Llanos og i Pampas, og man finder der mange tusinde Exemplarer af disse Dyr, som løbe omkring paa Sletterne og af hvilke man faaer meget betydningsfulde Udførselsprodukter; Horn, Huder og Knokler ere Gjenstande for en stærk Udførsel, især fra Pampas, hvorfra de sendes til Europa over Rio Janeiro og Montevideo.

Befolkningen. Da Amerika er saa godt bekjendt, og da de folkerigeste Dele deraf have europæisk Kultur, er det med temmelig Sikkerhed, at man angiver **Folkemængden** i hele Verdensdelen til 60 Mill. De fleste sydamerikanske Stater have kun et ringe Folketal, saaledes de mange Republikker, der hver kun have et Par hundrede tusinde til et Par Mill. Indb., og selv det uhyre Land Brasilien, der kun har 8 Mill. Tættere befolket er Mejico med 8 Mill. og endnu tættere de nordamerikanske Fristater med 32 Mill.; men selv i disse sidste er det kun de østlige Stater, der have en ligesaa tæt Befolkning som de fleste europæiske Lande, og de vestlige Dele ere kun beboede aldeles pletvis. Af det britiske Nordamerika har Canada 2½ Mill. Indb., og i de øvrige nordamerikanske Lande, som staa under den britiske Krone, findes kun 1 Mill. Indb. I Vestindien findes i det Hele 800—1000 Mennesker paa hver □ Mil.

I **etnografisk** Henseende frembyder Amerika den store Forskjel fra de foregaaende Verdensdele, at de indvandrede Folk ere talrigere end de oprindelige. I Amerika fandtes oprindelig kun to Folkegrupper, nemlig Eskimoerne og Indianerne. — **Eskimoerne** bebo de nordamerikanske Polarlande og gaa imod Syd til Aarsvarmelinien for 0°; ifølge de nordiske Beretninger have de i sin Tid naaet længere imod Syd, idet vore Forfædre traf sammen med dem i Vinland („Skrællingerne"). Eskimoerne, der alle ligne hverandre meget, staa langt tilbage i Kultur, og de leve overalt som Jæger- eller Fiskerfolk. — **Indianerne**, der ere de oprindelige Beboere i det øvrige Amerika, fik dette Navn af Columbus. Man troer høppig, at de skulle udmærke sig ved at være kobberrøde af Farve („Rødhuder"); men dette gjælder ingenlunde om dem alle, idet deres Farve skifter fra Rødt til Sort, Gult, ja selv til Hvidt. Heller ikke Hovedskallens Form er ens hos Indianerne, og man træffer imellem dem „Højpander" og „Fladpander". De Sprog, som Indianerne tale, ere Flerstavelsessprog ligesom Eskimoernes, men forresten er der meget store Forskjelligheder imellem dem; mange af disse Sprog tales kun af faa Mennesker, og efterhaanden ere adskillige af dem uddøde. Imedens de fleste af Indianerstammerne ved Europæernes Ankomst stode paa et meget lavt Kulturtrin, var der nogle

Eskimo.

enkelte, som havde en udviklet Kultur, saaledes Azteerne i Mexico og Incafolket i Peru. Disse to Folkefærd bebo endnu omtrent det

Indianer fra Nordamerika.

Indiansk Pige fra Brasilien.

Negerne fra Afrikanet.

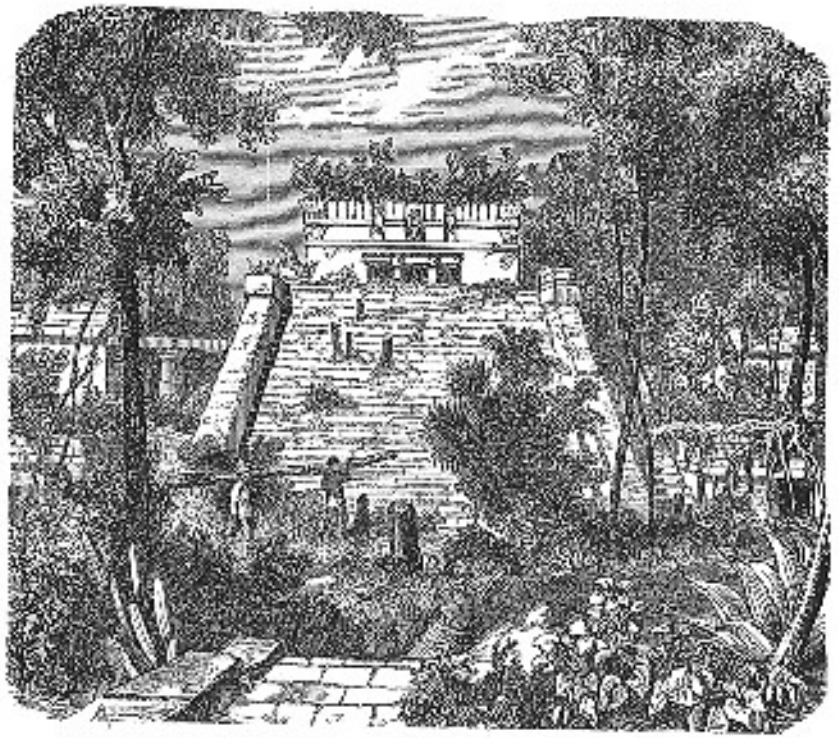

Mexicansk Pyramidetempel.

samme Omraade, som paa Erobringens Tid; Cariberne paa de vestindiske Øer ere derimod næsten alle uddøde.

De indvandrede Folk i Amerika ere Indoeuropæere og Negre. —

Indoeuropæerne i Amerika ere især Englændere og Romanere. Englænderne besatte som en Følge af Cabots Opdagelse efterhaanden de østlige Dele af de nordamerikanske Fristater, og de have herfra senere udbredt sig over den største Del af Nordamerika. Allevegne hvor de ere trængte hen, have de holdt fast ved deres Sprog og Sædvaner, og Engelsk er ogsaa det vigtigste Sprog i hele Nordamerika. Hvilken Indflydelse den engelske Nationalitet udøver, kan man se deraf, at de mange Indvandrere som Tydskere og Nordboer efter kort Tids Forløb lære det engelske Sprog og i andet eller tredie Slægled antage det som Talesprog. — Romanerne i Amerika bestaa især af Spaniere, Portugisere og Franskmænd. Spanierne bebo hele det forrige spanske Amerika, hvortil foruden de i det Foregaaende nævnte Dele ogsaa Texas samt Størstedelen af Vestindien høre; Portugiserne bebo Brasilien, og Franskmændene en Del af Canada, Louisiana og flere Øer i Vestindien. Af de Sprog, som disse Folk tale, er Spansk det vigtigste i Amerika, og dette er saa meget mere Tilfældet, som Spanierne blande sig med den indfødte Befolkning, hvorfor ogsaa en stor Del af Indbyggerne i det forrige spanske Amerika ere af blandet Race og have en Slags europæisk Civilisation*). Folk af engelsk Oprindelse blande sig derimod sjeldent med Indianerne eller Negrene, og den indianske Befolkning i de af Englænderne besatte Dele af Nordamerika er derfor efterhaanden uddød eller jaget bort til Egnene paa hin Side af Mississippi.

Negrene, hvis Overførelse til Amerika begyndte, efterat Las Casas havde givet det velmente, men saa fordærvelige Raad at anvende de kraftige Negre i Stedet for de svagere Indianere til Arbejder, ere efterhaanden blevne udbredte i alle de tropiske Dele af Amerika. Imedens Negrene tidligere allevegne vare Slaver, er der nu skeet en glædelig Forandring i dette Forhold, og de eneste amerikanske Lande med Slaveri ere Brasilien og de spanske Øer i Vestindien.

De enkelte Lande i Amerika ere af meget forskjellig Betydning i politisk Henseende; et af dem, de nordamerikanske Fristater, er saa vigtigt, at det maa betragtes som en Medbejler til de europæiske Storstater, de øvrige ere derimod langt mindre betydende, hvad der mere eller mindre er en Følge af den ringe Oplysning og af de daarlige Regeringer.

---

*) Som de mest bekjendte Blandinger i Amerika maa man nævne: Mestiz (Blanding af Indoeuropæer og Indianer), Mulat (af Indoeuropæer og Neger), Chino og Zambo (af Negre og Indianer), Quarteron (af Indoeuropæer og Mulat).

Det russiske Nordamerika

er meget daarligt befolket og har kun Interesse, fordi Landet er rigt paa Pelsdyr. Landet staaer iøvrigt ikke ligefrem under den russiske Regering, men tilhører det russisk-amerikanske Handelsselskab. Af de russiske Kolonier er Ny Arhangelsk den vigtigste.

De britiske Nordamerika

indbefatter alt Landet fra Grønland og de russiske Besiddelser indtil de nordamerikanske Fristater, og bestaaer af 1. Polarlandene, 2. Hudsonsbugtkompagniets Besiddelser og 3. Kolonilandene, som ligge mod Syd.

Polarlandene have ikke nogen videre Betydning, da de blot beboes af Eskimoer og ikke ere besatte af Englænderne. **Hudsonsbugtkompagniets Besidd.**, der indbefatte den langt større Del af det britiske Nordamerika (bl. A. Halvøen Labrador og Ny Wales, som ligger Vest for Hudsonsbugten) ere derimod af større Vigtighed, da de ere saa rige paa Pelsdyr. Hudsonsbugtkompagniet har for Jagtens og Handelens Skyld anlagt smaa Forter hist og her i Landet. **Kolonilandene** bestaa af Provindserne Ny Foundland, Prinds Edwards Ø, Ny Skotland, Ny Brunswick og Canada imod Øst samt Britisk Columbia imod Vest. Enhver af disse Provindser har sin egen Guvernør og sit eget Parlament.

Ny Foundland er af Vigtighed, fordi den ligger nærved den store Fiskebanke, hvor Englænderne, Franskmændene og Nordamerikanerne drive det største Kabliavfiskeri i Verden. Ny Skotland har Byen Halifax, der er bekjendt som Krigshavn og driver vigtig Handel med England.

Canada er den vigtigste af de britiske Provindser. Den frugtbare Jordbund frembringer meget Korn til Udførsel; men det er dog især de store Skovstrækninger, som afgive de vigtigste Udførselsprodukter. Efter Beliggenheden ved St. Lawrencefloden deles Canada i Nedre Canada imod Nordøst (Befolkningen er fransk og katolsk) og Øvre Canada imod Sydvest (Befolkningen er engelsk og protestantisk). I Nedre Canada ligge ved St. Lawrence Quebek, der er Trælhandelens, og Montreal [montreal], der er Pelshandelens Hovedplads. Paa Grændsen imellem Nedre og Øvre Canada ligger Ottawa, der nu er Canadas Hovedstad, og i Øvre Canada ligger Toronto ved Ontariosøen. Af disse Byer udmærker Montreal sig ved sine prægtige Bygninger og ved den 1½ Fjerdingvei lange Victoriabro, som fører over St. Lawrence og som forener Jernbanerne paa begge Sider af Floden.

Britisk Columbia er for kort Tiden blevet oprettet til en selvstændig Provinds, og Fundet af Guldet ved Fraserfloden har hidtil draget endel Indvandrere.

De nordamerikanske Fristater.

De af Englænderne i det 17de Aarhundrede anlagte Kolonier paa Nordamerikas Østkyst tog efterhaanden mange Folk tid, og da disse fandt sig misfornøjede med det engelske Herredømme, indgik de en Union og erklærede sig uafhængige (Washington, — Lafayette); ved Freden i Versailles 1783 blev deres Uafhængighed anerkjendt. Senere har Unionen udbredt sig imod Syd og imod Vest, idet store Strækninger ere erhvervede dels ved Kjøb og dels ved Krig, ligesom ogsaa Kolonisationen har fortsat sig helt over til det store Haus Kyster.

Folkemængden har i en Række af Aar taget en væsentlig Forøgelse ved alleslags Folk, der vandre ud fra Europa, og man træffer derfor i Fristaterne en Tilvext, som man ikke kjender til i vor Verdensdel (i dette Aarhundrede har Befolkningen i Fristaterne havet sig fra 5 til 32 Mill.). Som en Følge af Indvandringen er Nationaliteten meget forskjellig; men den engelske Nationalitet har dog Overvægten over de andre, og dette gjælder især i de nordøstlige Stater, hvor Befolkningen næsten udelukkende bestaaer af „Yankees" [jænkiz]. De talrigste imellem de Indvandrede i de senere Aar ere Irlænderne; Nordboerne, som indvandre, bosætte sig især i Wisconsin og Utah.

Ligesom Moderlandet udmærke de nordamerikanske Fristater sig ved deres overordentlige materielle Udvikling, og de fleste Næringsveje staa derfor paa et meget højt Trin. Man maa imidlertid erindre, at det kun er de østligere Egne, som ere under Kultur; thi de nordvestlige og vestlige Egne ere for en stor Del ubebeede, og man træffer i vidtvide Strækninger kun en enkelt Saxotter d: en Nybygger, som uden retslig Besiddelse opdyrker et Stykke Land. I de østligere Egne, som her nærmest er Tale om, maa man i Henseende til Agerdyrkning dele Landet i to Dele, som begrændses af en Linie sønderfor Virginien og derfra imod Vest. Nord for denne Linie dyrkes især Hvede og Majs, hvoraf meget udføres til Europa, og Syd for denne Linie Bomuld, der er Fristaternes vigtigste Udførselsprodukt, og Ris („Carolinarié"); Tobak dyrkes meget paa begge Sider af Grændselinien. Sammen med denne Adskillelse imellem Nord og Syd herte et vigtigt socialt Forhold; thi i Syden fandtes de aristokratiske Slaveholdere med de 4 Mill. Negre og Farvede. I Henseende til Kvægavl maa man lægge Mærke til, at vore indvandrede Husdyr ogsaa ere af Vigtighed i Fristaterne; i den senere Tid har man dreevet Svine- og

Jordvæsen saavidt, at der udføres meget Kjød og Uld til Europa. Fiskeriet, Stovbruget og Bjergværksdriften ere dersmte i det Foregaaende.

Fristaternes Industri er i flere Retninger saa betydelig, at den overgaaer de europæiske Staters, og dette gjælder navnlig om Skibsbyggeriet og om Fabrikationen af mange Slags Maskiner. Den egentlige Fabrikvirksomhed staaer meget tilbage, da Arbejdslønnen er for høi, og der maa derfor indføres mange Fabrikvarer fra Europa; men paa den anden Side laver man f. Ex. hele Huse paa Fabrikker i Fristaterne. Handelen staaer overordentlig høit, Handelsflaaden er ligesaa stor som Englands, og Omsætningen lig Frankrigs. Ogsaa den indenrigs Handel er meget betydelig og bliver befordret meget baade ved et Net af Jernbaner, der er ligesaa stort som hele Europas, og ved Kanaler, der ligesom de sejlbare Floder befejles af en Mængde Dampskibe. En af Verdens vigtigste Handelsstæder er New York, og stor Handel have ogsaa New Orleans, Boston og fl.

I Henseende til Religionsforholdene herster der fuldkommen Frihed i de amerikanske Fristater, og Religionen betragtes som en ren Privatsag, der er Staten uvedkommende. Af denne Grund maa de forskjellige Religionsbekjendere selv sørge for deres Gudshuse, ligesom ogsaa Præsterne aldeles ikke faa nogen Løn af Staten. Man maa iøvrigt i Fristaterne adskille en stor Mængde Religionssekter, og der opstaaer jævnlig nye. Mest udbredte ere dog Protestanterne, hvoriblandt især Methodister og Baptister; der findes ogsaa endel Kvækere, medens Mormonerne, der bo i Utah, have samlet sig de fleste Tilhængere i England og Nordeuropa. I Henseende til Oplysningen maa man fremhæve Almueoplysningen, og det Første, som der afsættes Plads til ved en Nybygd, er altid Kirken og Skolen; den større Del af Almuen kan derfor ogsaa læse og skrive (i Modsætning hertil staaer, at Slaveholderne i Syden med den største Iver vaagede over, at de Farvede ikke fik nogensomhelst Undervisning). For Videnskaben gjøres der derimod ikke Meget i Fristaterne, endskjøndt der findes mange Universiteter og høiere Skoler; thi Beboernes praktiske Sands fornegter sig heller ikke her. Naar man undtager de rent praktiske Videnskaber som f. Ex. Mekaniken, have Nordamerikanerne heller ikke ydet noget Betydeligt i litterær Henseende. Ogsaa med Kunsten staaer det daarligt til i Nordamerika.

Den politiske Forfatning er af megen Vigtighed, ikke blot for Fristaterne selv, men ogsaa fordi den har afgivet det Mønster, hvorefter en Mængde andre amerikanske Staters Forfatning er bleven

dannet*). De nordamerikanske Fristater danne en Føderativrepublik, der for Tiden bestaaer af 36 Stater og endel Territorier samt Forbundsdistriktet Columbia. Et Territorium bliver bestyret af en Guverner, men naar det faaer 60,000 Mennesker, har det Ret til at ophøjes til en Stat, og maa da selv bestyre sine egne Anliggender ved en lovgivende Forsamling. Fælles for alle Staterne er Generalkongressen, som bestaaer af Senatorerne, to for hver Stat, og Repræsentanterne, en for hver 100,000 Indb., endvidere Præsidenten, der vælges ved almindelig Stemmegivning paa fire Aar, Højesteret og endelig Forbundsdistriktet Columbia med Staden Washington, hvor Kongressen og Præsidenten har sit Sæde. I mange Aar har der hersket Enighed i de nordamerikanske Fristater; men Slaverispørgsmaalet fremkaldte den fireaarige Krig, som dog er endt med Sydens Underkuelse og Slaveriets Afskaffelse (Lincoln, — Jefferson Davis). I denne Krig udviklede Fristaterne megen Energi. Hæren, der til daglig Brug kun tæller faa tusinde Mand, blev bragt op til en betydelig Størrelse, og Flaaden ligeledes; men Fristaterne have derved paadraget sig en uhyre Statsgjæld. En Sag, som er af stor Vigtighed med Hensyn til Fristaternes Forhold til Europa, er den saakaldte „Monroedoktrin", ifølge hvilken Fristaterne ikke ville tillade Europa at blande sig i de amerikanske Staters Forhold. Et af Yankeernes vigtigste Karaktertræk, nemlig den hensynsløse Iver, hvormed de søge at gaa fremad (go a head) har mange Gange ogsaa vist sig i deres Politik.

Man kan opstille de forskjellige Dele af de nordamerikanske Fristater i følgende Grupper:

Ny England, der indbefatter 1. Maine, 2. Ny Hampshire, 3. Vermont, 4. Massachusetts, 5. Rhode Island og 6. Connecticut.

De mellematlantiske Stater, der indbefatte 1. Ny York, 2. Pennsylvanien, 3. Ny Jersey, 4. Delaware og 5. Maryland samt desuden Forbundsdistriktet Columbia.

De sydatlantiske St., der indbefatte 1. Østvirginien, 2. Vestvirginien, 3. Nordcarolina, 4. Sydcarolina, 5. Georgien og 6. Florida.

Sydst. paa denne Side Mississippi, der indbefatte 1. Alabama, 2. Mississippi, 3. Tennessee og 4. Kentucky.

Nordst. paa denne Side Mississippi, der indbefatte 1. Ohio, 2. Indiana, 3. Illinois, 4. Michigan og 5. Wisconsin.

*) Fra de nordamerikanske Fristater er ogsaa „den almindelige Valgret" udgaaet.

St. paa hin Side Misfisippi, der indbefatte 1. Louisiana, 2. Texas, 3. Arkansas, 4. Missouri, 5. Kansas, 6. Jowa (sjovaj) og 7. Minnesota — endvidere de forskjellige Territorier og endelig Staterne 8. Oregon, 9. Nevada og 10. Californien ved det store Hav.

Byerne i Fristaterne udmerke sig for en stor Del ved den Hast, hvormed de ere skredne frem, og der er flere af dem, som for en Snes Aar siden kun vare en Samling af Blokhuse og som nu have 50—100,000 Indb. De største Byer ere Ny York 1 Mill. og Philadelphia ½ Mill.; de fleste af de andre Byer som nævnes i det Følgende, have 100—200,000 Indb.

I **Massachusets** ligger Boston, i **Ny York** Ny York med Brooklyn, Albany og Buffalo, i **Pennsylvanien** Philadelphia og Pittsburg, i **Maryland** Baltimore, i **Columbia** Washington, i **Ostvirginien** Richmond, i **Sydcarolina** Charleston, i **Alabama** Mobile, i **Kentucky** Louisville, i **Ohio** Cincinnati, i **Illinois** Chicago, i **Louisiana** Ny Orleans, i **Missouri** St. Louis og i **Californien** St. Francisco.

Boston har en udmærket Havn og driver derfor betydelig Handel. Ny York ligger ved den lille Flod Hudson og overfor Den Long Island. Den er ikke blot den vigtigste Handelsstad i Amerika, men endog en af de vigtigste i hele Verden, og den udmærker sig tillige ved sine mange prægtige Bygninger. Buffalo er Hovedpladsen for Produkterne fra Vesten. Philadelphia anlagdes af Kvækeren William Penn og er endnu det Sted, hvor de fleste Kvækere ere bosatte. Pittsburg er den vigtigste Fabrikstad i Amerika. Washington har et betydeligt Omfang, men har kun 50,000 Indb.; af dens Bygninger kan man fremhæve Kongressens Forsamlingssted, det prægtige Capitolium, og Præsidentens Bolig, „det hvide Hus" kaldet. Cincinnati har i dette Aarhundrede hævet sig fra en lille By til en af Amerikas vigtigste Stæder. Chicago har med endnu større Hast hævet sig frem, og den udfører en overordentlig Mængde Korn nedad de canadiske Søer og St. Lawrence. Ny Orleans, „Halvmaanestaden", ligger i Misfisippis Delta, imellem Floden og en stor Sø; paa Grund heraf er den meget usund, og den gule Feber raser ofte i denne By. St. Francisco bestod indtil 1848 kun af nogle faa Huse; men da man havde fundet Guldet, strømmede en Masse Mennesker til, og Byen har nu 100,000 Indb.

Det forrige spansk-amerikanske Fastland.

De spanske Besiddelser paa det amerikanske Fastland, der tilsammen vare 28 Gange større end Moderlandet, rev sig los under Spaniernes Kamp med Napoleon og delte sig i mange forskjellige Stater med republikansk Forfatning efter de nordamerikanske Fristaters Mønster. Uagtet der er forløbet et halvt Aarhundrede siden Løsrivelsen, er det dog langtfra, at disse Stater ere komne til Ro, og de ligne hverandre deri, at der ikke er nogen Fasthed i de geografiske Grændser og at der herskter idelig Afvexling i Regeringerne (i de sidste Aar er Mexico blevet et Keiserdømme under den østrigske Erkehertug Maximilian).

De forskjellige Stater frembyde ogsaa i mange andre Retninger megen Lighed. Folkemængden er saaledes kun ringe. I national Henseende ere Beboerne af spansk eller af blandet Herkomst (især Mestizer) og Hovedsproget er det spanske. Landenes naturlige Rigdomme blive langtfra saa benyttede som de burde, og Produktionen er derfor ikke nær saa stor, som man kunde vente (i det Foregaaende er talt om Metalrigdommene, om de tropiske Produkter og om de forvildede Oxer, Heste og Æsler paa Sletterne i Sydamerika). Religionen er allevegne katolsk og der er ikke Tale om Almueoplysning (i flere af Staterne findes dog et Universitet). Af Byerne, som nævnes i det Følgende, have Hovedstæderne for det Meste 50—100,000 Indb.

I **Mejico** ligger Veracruz og Acapulco, den ene paa Øst- og den anden paa Vestkysten, inde i Landet ligger Bjergværksbyen Guanajuato. Hovedstaden Mejico og Puebla; **Mellemamerikas** vigtigste By er Guatemala; i **Ny Granada** ligge Cartagena ved det caribiske Hav, Panama ved det store Hav og Hovedstaden Bogotá inde i Landet; i **Venezuela** Hovedstaden Caracas inde i Landet og dens Havnestad La Guayra samt Cumana ved Kysten; i **Ecuador** Hovedstaden Quito inde i Landet og Guayaquil nærved Kysten; i **Peru** Cuzco inde i Landet samt Hovedstaden Lima med Havnestaden Callao ved Kysten; i **Bolivia** la Paz, Hovedstaden Chuquisaca og Bjergværksbyen Potosi, alle inde i Landet; i **Argentina** Buenos Ayres ved la Platas Munding, i **Paraguay** Asuncion og i **Uruguay** Montevideo ved la Platas Munding.

Mejico, der ligger 3000 Fod over Havet og imellem to Søer, byggedes af Cortez paa den gamle Hovedstads Plads og er en af Amerikas prægtigste Byer; Caracas ligger 3,000, Bogotá 8,000 og Quito 9,600 Fod over Havfladen. Cuzco er rig paa Levninger fra Incaernes Tid.

Kejserdømmet Brasilien

har i flere Henseender havt en lignende Skjæbne som det forrige spansk-amerikanske Fastland. Efter Cabrals Opdagelse kom Brasilien under portugisisk Herredømme; men i Begyndelsen af dette Aarhundrede rev Landet sig løs. Til Forskjel fra de forrige spanske Kolonier blev Brasilien imidlertid et konstitutionelt Kejserdømme, der i det Hele har bestaaet uden synderlige Rystelser. Beboerne findes især langsmed Kysten, og i det Indre træffer man kun hist og her nogle enkelte Indianere. De fleste Brasilianere ere Hvide af portugisisk Herkomst og desuden findes 3 Mill. Negre. Hovedsproget er portugisisk og Religionen katolsk. Produkterne ere for en stor Del af samme Art som i de forrige spanske Lande; men Udbyttet er forholdsvis ringe, og det er kun Kystlandet langs Atlanterhavet, som er under Dyrkning (Brasiliekaffe, — Diamanter). Alle Byerne af Betydning ligge ogsaa nærved Kysten, saaledes Hovedstaden Rio Janeiro under den sydlige Vendekreds, Bahia eller St. Salvador, Pernambuco og Pará, den sidste ved Amazonflodens sydlige Munding. Rio Janeiro har 300,000 og Bahia 150,000 Indb.

Rio Janeiro, der ligger ved en lille Bugt, udmærker sig ved sin dejlige Beliggenhed, og Omegnen er fuld af skjønne Villaer. Bahia er Midtpunktet for udstrakte Plantager.

Landskabet Guyana

har vistnok en betydelig Udstrækning; men det Eneste deraf, som har nogen Betydning, er den hede og usunde Kyst, som er delt imellem Franskmændene, Nederlænderne og Englænderne. Det franske Guyana kaldes Cayenne og benyttes som Deportationssted; det nederlandske Guyana kaldes Surinam.

Landskabet Patagonien

er meget ufrugtbart og kun svagt befolket. Republikken Argentina gjør vel Fordring paa at have Herredømmet, men i Virkeligheden ere Beboerne uafhængige.

Vestindien

er den Del af Amerika, hvor de fleste europæiske Folk have skaffet sig Kolonier, og om disse Kolonier end ere smaa, have de dog stor Betydning paa Grund af Jordbundens Frugtbarhed og den lette Adgang til Havet. Beboerne i Vestindien ere for største Delen Negre og Mulatter og dernæst Hvide; de oprindelige Indbyggere, Cariberne, ere udryddede paa nogle faa Familier nær, som findes paa de smaa Antiller. Produkterne bestaa især af Tobak (Habana), Sukker og Kaffe.

Danmark ejer St. Croix, St. Thomas og St John; **Sverige** St. Barthelemy, **Nederlandene** nogle af de smaa Antiller, hvoriblandt Curazao, **Frankrig** Guadeloupe og Martinique, **Spanien** Cuba, Puerto Rico og nogle mindre Øer, **uafhængig** er Haiti, — og **England** ejer Resten.

Cuba udmærker sig ikke blot ved sin Størrelse, men ogsaa ved sin Frugtbarhed, og er den vigtigste Koloni, som Spanien har tilbage untildags. Hovedstaden paa Cuba er Habana, der har 150,000 Indb. og er en pragtfuld By; paa en Plads findes et storartet Monument for Columbus og i Kathedralkirken ligger han begraven. Haiti er vel ogsaa frugtbar; men de politiske Begivenheder bevirke, at Dyrkningen gaaer mere og mere tilbage. Haiti ejedes før af Frankrig (den vestlige Del) og Spanien (den østlige Del); men under den franske Revolution rev Landet sig løs, og siden den Tid har det været plaget af idelige Uroligheder. For Tiden danner den forrige franske Del og den forrige spanske Del hver en Republik, der beboes af Farvede.

XI. Australien.

I det Foregaaende er det omtalt, at alle de Lande, som regnes til den femte Verdensdel, naturlig dele sig i to Afdelinger, der hver for sig med Rette kunne gjøre Fordring paa Navnet Verdensdel. Den ene af dem er Australlandet eller Nyholland, og den anden er Australøerne, som atter bestaa af de nærmere Øer og af de fjernere Øer (disse sidste kaldes ogsaa Sydhavsøerne eller Oceaniet). Imedens Australlandet i enhver Henseende frembyder Fastlandets Karakter, er Økarakteren i høj Grad fremtrædende ved Øerne.

Det er først i en sen Tid, at vi have faaet noget Kjendskab til Australien. Paa den første Verdensomsejling kom Magalhaens vel igjennem det store Hav; men med Undtagelse af to nøgne og ubeboede Klippeøer traf han ikke andre af de Millioner Smaaøer, som findes deri, end Ladronerne. Efterat Englænderen Francis Drake, 50 Aar efter Magalhaens, havde foretaget den anden Verdensomsejling, rejste man hyppigere igjennem det store Hav og for-

stjellige Søfarere opdagede saaledes efterhaanden Verne. Imellem disse Søfarere er den største af alle Opdagere efter Columbus, Englænderen James Cook, der foretog tre store Rejser i det store Hav og først standsedes paa sin Opdagerbane ved den brutte Død paa Sandwichsøerne 1779.

Australlandet blev første Gang seet af Portugiserne 1579, senere sejlede Nederlænderne, hvoriblandt Abel Tasman, langsmed den største Del af Kysten, som de gave forskjellige Navne (Carpentarialand, Arnhems Land, de Witts Land, Leeuwins Land, Edels Land o. s. v.), ligesom de ogsaa kom til Tasmanien eller van Diemens Land, som antoges for endel af Australlandet. Den østlige Kyst opdagedes i 1770 af Cook, som gav den Navnet Ny Sydwales.

Naturen. Indtil for kort Tid siden kjendte man kun Lidt til Australlandet, idet man ikke havde undersøgt Andet deraf end endel af Kysten. I 1788 anlagde Englænderne Forbryderkolonien Ny Sydwales paa Østkysten, og en Mængde Deporterede opdyrkede det smalle, lave Kystland. Paa Vandringerne Vest for Kolonien fandt man de lave, men stejle blaa Bjerge, og da man var kommen igjennem dem, traf man i det Indre paa udstrakte Steppepartier med fortrinlige Græsgange og paa Ørkenpartier. Efterhaanden lærte man Mere og Mere af Kystlandet at kjende, og et betydeligt Fremskridt skete, da man i 1851 opdagede de udstrakte Guldlejer i Kolonien Victoria; thi paa Grund heraf strømmede en stor Mængde Mennesker til Australlandet. For et Par Aar siden lykkedes det endelig Stuart og den ulykkelige Burke at reise tværsigjennem Landet fra Syd til Nord.

Australlandet udmærker sig i det Hele ved sin ringe Højde. Udenfor det lave Kystland langs Østkysten ligger en Række Bjerge, der gaaer parallelt med Kysten, og hvoraf den midterste Del kaldes de blaa Bjerge og den sydlige Del de australske Alper. Højden af disse Bjerge er saa ringe, at det højeste Punkt, Mount Hotham, kun naaer 7,000 Fod. Egnende Bjergkjæder, skjønt ikke nær saa høje, findes i Nærheden af de andre Kyster. Angaaende det Indre havde man indtil for et Par Aar siden kun høist ufuldkomne Forestillinger; Nogle antoge, at det var opfyldt med Søer, Andre, at det var udstrakte Ørkener; kun Et vidste man med Sikkerhed, nemlig at der ikke fandtes betydelige Bjergpartier, thi i saa Tilfælde maatte der ogsaa være betydelige Floder i Landet. Ved de ovennævnte Rejser har man imidlertid erfaret, at det Indre bestaaer af lavtliggende, mere eller mindre ørkenagtige Stepper, som hist og her afbrydes af lave Bjergpartier. Omtrent midt i Landet ligger et 3000 Fod højt Bjerg, som af sin Opdager har fanet Navnet Stuarts Centralbjerg.

Hvad der i høi Grad vanskeliggjør Rejserne i det Indre, er foruden Landets uheldige Kystform det rene Klima og den deraf følgende Mangel paa Floder. Den nordre Halvdel af Australlandet ligger i den tropiske Zone og er tildels godt forsynet med Vand; den søndre Halvdel har vel ikke nogen ringe Regnmængde (Sidnen har 45 T. om Aaret), men Regnen falder der i enkelte stærke Regnskyl, og Klimaet er derfor i adskillige Maaneder, især Sommermaaanederne Januar og Februar, aldeles tørt og brændende. Man kan derfor ogsaa godt forstaa, at Landet i lang Tid lider af stærk Tørke, og at større Partier deraf ere øde. Som en Følge af dette Klima er Australlandet rigt paa Saltsumpe og Saltsøer, hvoriblandt f. Ex. Torrenssøen Nord for Spencerbugten, og det eneste Flodsystem af Betydning i det store Land er Murray med dens Biflod Darling, som kommer fra det østlige Bjergsystem og løber imod Sydvest.

De nærmere Øer danne ligesom den østasiatiske Øerække en Formur, der ligger udenfor Fastlandets østlige Kyst; de stemme ogsaa i Bygning overens med denne Øerække. Af de nærmere Øer ere saaledes de fleste bjergrige og de danne en hel Kjæde af Vulkaner, der tydelig nok ere en Forsættelse af Vulkanerne paa de asiatiske Øer (det store Hav er altsaa omgivet af en Krands af Vulkaner, og Molukkerne danne Midtpunktet af en trestraalet vulkansk Stjerne). Af de vulkanske Forhold paa de nærmere Øer kjender man bedst dem, der findes paa Ny Zeland, hvor der er Geysire og Dyndvulkaner ligesom paa Island; paa Ny Zeland hæver Cookshøiryget sig ogsaa til over 12,000 Fod.

Imedens de nærmere Øer for endel have en ikke ringe Størrelse, er Forholdet ganske anderledes med Oceaniet. Hver enkelt af de Øgrupper, som sammensætte Oceaniet, bestaaer af en Masse Øer, og de ere alle saa smaa, at den største af dem, Havaji, kun er Meget større end Sjælland. I Henseende til Bygningen af disse Øer maa man fremhæve Vulkanicitæten og Koralrevene. Paa en Mængde af Øerne findes virksomme Vulkaner, og flere af dem hæve sig til en betydelig Højde, hvad der navnlig gjælder om Havaji, hvor Vulkanen Mauna Kea naaer henved 13,000 Fod, og hvor der er et fire Mile stort Krater Kilauea, der danner som en mægtig Sø af kogende Lava.

I Modsætning til disse vulkanske Fremtoninger staa Koralrevene. De have deres Oprindelse fra Koraldyrene, som bygge fra Bunden til saa nær Overfladen, at de naaes af Solstraalerne. For at Koralrev skulle forekomme i et Hav, maa flere Betingelser være tilstede. Vandet maa saaledes være rent og frit for Indblanding af ferst eller muddret Vand, og det maa tillige have en Varmegrad af i det Mindste 25°. Som en Følge af dette Sidste forekomme Koral-

revend navnlig kun i et Bælte, som naaer til 28° n. og s. Br., og det er blot undtagelsesvis, som en Følge af varme Havstrømninger, at de findes længere borte fra Æquator. Endskjøndt Koralrev forekomme f. Ex. i Vestindien og det røde Hav, er det dog navnlig i det store Hav, at de ere stærkest udviklede, og en Mængde af de derværende Øer ere fremkomne ved Koraldyrenes Virksomhed. Man maa adskille Koralrevene i tre Slags: Kystrev findes langsmed Kysten af Øer eller Fastlande og ere kun adskilte derfra ved en lav Kanal; Voldrev ligge derimod længere borte fra Kysten, ofte til en Snes Mile, og Vandet imellem dem og Landet er dybt; Ringrev eller Atoller omslutte en lille Sø eller Lagune, der almindeligvis staaer i Forbindelse med Havet ved en eller flere Kanaler; i Lagunen er Vandet lavt, men udenfor Ringrevet er der ikke dybt. Nordamerikaneren Darwin har opstillet den Theori, at ethvert Koralrev fra først af har været et Kyst-

Kaart over Øen Bolabola i det store Hav (Selskabsøerne).

a. Den indre Ø. b. Lagunkanalen. c. Indsejlingen dertil. d. Voldrevet.

Øen Bolabola.

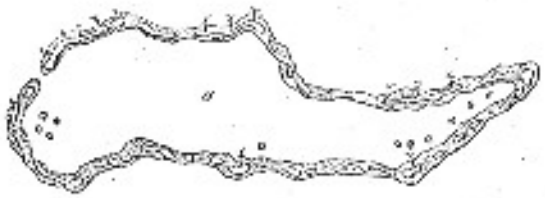

Kaart over et Ringrev.

rev, og at det efterhaanden ved Havbundens Sænkning bliver til et Voldrev og tilsidst under fortsat Sænkning af Havbunden til et Ringrev. Paa Grund af det stærke Bølgeslag tiltrives Koralblokke af Revet, og dette bliver derved saa forhøjet, at det danner en Ø; Bølgerne opdrive Kokosnødder og andre Frugter, som kunne modstaa Havvandets Paavirkning og som faste Rod i de Lag, der ere dannede af opdrevet Tang og Fuglefjære; tilsidst kommer Mennesket og tager den nydannede Ø i Besiddelse.

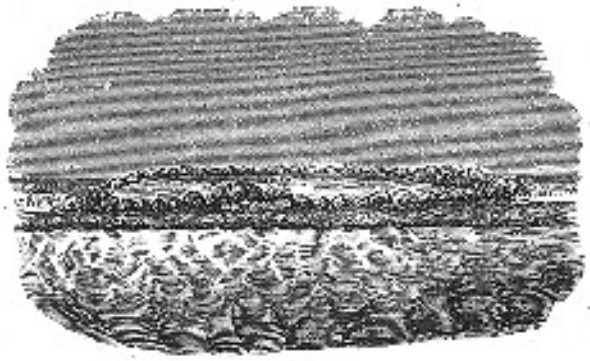

Vinkelen i det store Hav.

Klimatet paa den australske Øverden er et meget mildt Klima. Forskjellen imellem de forskjellige Aarstider er kun ringe, og man kan derfor ogsaa betegne Klimatet med det Udtryk, at det er som en igjennem hele Aaret fortsat kjølig Sommer. Hensende til Fugtigheden ere de fleste af Øerne heldigt stillede, idet Regnen er tilstrækkelig; men der er dog enkelte af dem, som lide af Tørke og dette gjælder saaledes f. Ex. om Paaskeøen, hvor Beboerne derfor, mærkeligt nok, jævnligt drikke Havvand, som de blande med Saft af Sukkerrørt.

Hensende til Plante- og Dyreverdenen har Australlandet en høist ejendommelig Karakter. Træerne, som danne Skovene, udmærke sig nemlig ved deres stive Løv, og Bladene (eller Bladstilkene) ere stillede paa Kant, saa at der slet ikke findes den dybe Skygge i de australske som i vore Skove; i Reglen staa Træerne ogsaa vidt fra hverandre og Skovene med deres frodige Græsvæxt og deres mange aabne Pletter ligne derfor lyse Parker. Paa Stepperne i det Indre optræde hist og her Træerne som et lavt Buskads, Scrub kaldet, der paa Grund af de mange Torne er uigjennemtrængeligt.

Af Næringsplanter besad Australlandet oprindelig kun faa; men nu ere de europæiske dyrkede Vexter indførte overalt, hvor Kolonister ere trængte hen, og de trives fortræffeligt. — Australlandets Dyreverden er ligesaa ejendommelig. Med Undtagelse af en vild og tæmmet Hund, Dingo kaldet, nogle Gnavere og nogle Flagermus, havde Australlandet oprindelig ikke andre Pattedyr end Pungdyr; den afrikanske Struds er paa Stepperne repræsenteret af Emuen, og den hvide Svane af en sort Art o. s. v. Af tæmmede Dyr fandtes med Undtagelse af den ovennævnte Hund slet ingen ved Europæernes Ankomst, og jagtbare Dyr kun i ringe Antal. Kolonisterne have imidlertid indført de vigtigste europæiske Husdyr, og navnlig Faareavlen er af overordentlig Vighed for Kolonisterne.

Imedens Australlandet (og tildels ogsaa de nærmere Øer, som med Hensyn til Organismerne slutte sig til Fastlandet), udmærke sig ved en stor Rigdom paa Arter, er det Modsatte Tilfældet med Oceaniet, hvad der er en Følge af, at Havet hindrer Forselen fra Fastlandet og imellem Øerne indbyrdes. Af de karakteristiske Planter, for disse Øer kan man fremhæve Kokostræet og Brødfrugttræet. Er Oceaniet fattigt paa Planter, er det endnu fattigere paa Dyr, og da Europæerne kom hertil, fandt de af Landpattedyr kun Svinet, en Rotte og Dingoen. Europæerne have imidlertid indført vore Husdyr, som derfor nu findes paa de fleste af Øerne.

Befolkningen. Australien er den fattigst bebolkede Verdensdel, idet Folkemængden i Alt kun udgjør 2 Mill. Hele det indskrænkte Australland har ogsaa for største Delen altid været ubeboet, og ved Nejserne i det Indre hører det til de store Sjeldenheder at træffe en eller anden lille Flok Indfødte.

Etnografisk henseende ligner Australien Amerika deri, at de indvandrede Folk ere meget talrige. De oprindelige Folk i Australien høre til tre forskjellige Grupper, Papuaerne, Alfuroerne og Malajerne. — Papuaerne eller Negritoerne ligne i mange Henseender Negrene (man kalder dem derfor ogsaa Australnegre) og have Uldhaar. De bebo Australlandet og findes desuden paa hele den nærmere Øgruppe undtagen Ny Zeland, samt i det Indre af flere Øer ved Sydasien. Midtpunktet for Papuaerne er Ny Guinea, der af denne Grund ogsaa undertiden kaldes Papuasien. — Nærved Papuaerne staa Alfuroerne eller Haraforaerne, der ligeledes have mange Ligheder med Negrene, men hvis Haar dog er glat. Alfuroerne findes især paa de sydasiatiske Øer, men ville ogsaa paa endel af Ny Guinea. Baade Papuaer og Alfuroer staa langt tilbage i Intelligens, og ere i Regelen ikke modtagelige

for Civilisation. Paa Australlandet aftage de Indfødte efterhaanden, og paa Tasmanien er de allerede saagodtsom udøde.

Papua fra Nya Guinea, Papua fra Australlander, Tasmanier.

Malajerne danne i mange Henseender en stor Modsætning til de ovennævnte Folk. Efter al Rimelighed ere Malajerne, som i Australien bebo hele Oceaniet og desuden Ny Zeland (man kalder derfor ogsaa disse Malajer Oceanitter) udgaaede fra Asien. De vise ogsaa nært Slægtskab med hverandre og tale alle et Sprog, skjøndt i forskjellige Dialekter. I Udseende have de ikke ringe Lighed med Indoeuropæerne, og, skjøndt Hovedfarven er brun, er der ogsaa mange af dem, som nærsten ere hvide; de ere tillige i høj Grad modtagelige for Kultur. Af de Skikke, som ere ejendommelige for Oceanitterne, maa man fremhæve Tatoveringen og Tabu, hvilket Sidste bestaaer deri, at visse Gjenstande ere hellige eller urørlige, enten for Alle eller for visse Personer.

Oceanit.

Paa Grund af Oceanitternes Modtagelighed for Kultur er der imidlertid skeet store Forandringer med dem, idet de paa mange Øer have omdyttet en stor Del af deres egne med europæiske Skikke. Evangeliske Missionærer have prædiket Evangeliet for Oceanitterne, europæiske Klæder have fortrængt de oprindelige, og paa Sandwichsøerne findes nu Billarder, Kaffehuse og Aviser, ja disse Øer dannne nu endog et konstitutionelt Kongerige, i hvilket Kongen, Kamehameha V. forhandler med sit Ministerium og sit Parlament.

Europæerne have bemægtiget sig en stor Del af Australien. Nederlænderne have saaledes besat endel af Ny Guinea, Spanierne

Sadrenerne, Franskmandene Ny Caledonien, Selskabsøerne og Marquesasøerne, Englænderne Østrellandet med Tasmanien, Norfolk og Ny Zeland, desuden have Nordamerikanerne besat endel Smaagrupper, som ligge Syd for Sandwichsøerne.

En tatoveret Mand fra Marquesasøerne.

Den vigtigste Bestedelse i Australien er Østrallandet. Paa Grund af de mange Indvandringer have Englænderne nu delt de af dem besatte Dele i fem Kolonier, hver med sin Guverner og sit Parlament, nemlig Queensland og Ny Sydwales imod Øst, Victoria og Sydaustrallen imod Syd og Vestaustrallen imod Vest. En særegen Koloni dannes desuden af Tasmanien. I de fleste af disse Kolonier er Kvægavlen Hovednæringsvejen; men i Victoria er det Guldgraveriet, som fyldestjørter de fleste Beboere, og Udbyttet af Guldlejerne er der større end andensteds i Verden.

I **Ny Sydwales** ligger Sydney ved Port Jackson, i **Victoria** Melbourne og i **Sydaustralien** Adelaide. Disse Byer have hver henved 100,000 Indb., og frembyde samme Luxus som de europæiske Hovedstæder. I Sidney er ogsaa et Universitet.

De sydlige Polaregne.

De antarktiske Egne danne en stor Modsætning til de arktiske; thi medens Fastlandet paa den nordlige Halvkugle naaer op til 70° Br., hører det langt tidligere op paa den sydlige Halvkugle. Der findes imidlertid dog endel Landmasser henimod Sydpolen, hvad man har erfaret ved de senere Tiders Expeditioner. Allerede for lang Tid siden har man antaget, at der paa den sydlige Halvkugle skulde existere et stort Land »Terra australis incognita«; men Cook viste, at dette Land, ifald det var til, ikke kunde strække sig vidt fra Sydpolen, idet han kun traf nogle mindre Øgrupper langt imod Syd. Senere have flere Søfarere, hvoriblandt Franskmanden Dumont d'Urville, Nordamerikaneren Wilkes og fremfor Alt Englænderen James Ross undersøgt Meget af Sydpolarhavet og fundet flere Øgrupper og en større sammenhængende Kyststrækning.

Det Fremtrædende ved disse Lande er deres raa Klima, hvad der hænger sammen med Sydpolaregnenes oceaniske Karakter. Imedens det i Nordpolaregnene er forholdsvis varmt om Sommeren og tillige meget koldt om Vinteren, have Sydpolaregnene et meget ensartet Klima hele Aaret igjennem, og Isen tør derfor aldrig op temmelig langt fra Polen. Paa Grund af de mange Drivismasser kunde James Ross heller ikke komme videre end til 78° s. Br., imedens man paa den nordlige Halvkugle i Kennedykanalen er naaet til 80½ n. Br., og selv paa 60° s. Br., der svarer til Kristianias Bredde i Europa, er Kysten omgiven med et saadant Isbælte, at man paa de fleste Steder ikke har kunnet naa til Landet.

Man indseer heraf, at Sydpolaregnene ere meget vanskelige at besejle. Det er ogsaa kun hist og her lykkedes at betræde Landet, som forresten har vist sig at være bjergfuldt og paa Ny Zelands Meridian at have en over 12,000 Fod høj rygende Vulkan, Mount Erebus. Sydpolaregnene, der indtage et Rum saa stort som Europa, Asien og Nordamerika tilsammen, ere ubeboede af Mennesker, og Planterne høre allerede tidligt op. Havet er derimod særdeles rigt paa Hvaler og Luffegjæs, og hver Sommer drage derfor mange Hvalfangere med i disse Egne, som danne det andet store Hvaldistrikt i Verden.

XII. Almindelige Betragtninger.

Havet.

Havdybden er meget forskjellig, og den højeste Dybde, som man endnu er kommet til, ligger udenfor Platafloddens Munding (man fandt der ikke Bund paa 50,000 Fod eller over 2 geografiske Mile); de talrigste Maalinger i et af de fem store Have ere anstillede i Atlanterhavet. Man har fundet, at der tværsover Atlanterhavet gaaer en stor Banke „Telegrafplateauet", der ligger paa 7—8000 Fods Dybde, imedens der Nord og Syd derfor er dobbelt saa dybt. I Modsætning til Havets Bund er dets Overflade saa jævn, at Havstanden maa betragtes som værende den samme overalt, og det er derfor i sin Orden, at man betragter Havets Overflade som Udgangspunktet for Højdemaalinger.

Havvandet indeholder rimeligvis alle Grundstoffer; men kun enkelte af dem ere tilstede i saadan Mængde, at de med Lethed kunne eftervises. Havvandets salte Smag er en Følge af Kogsalt, og dets bittre Smag af svovlsurt Magnesia. Uagtet Havvandet i Regler har en blaa Farve, er det mange Steder farvet af Dyr eller Planter („det røde Hav", — „det grønne Hav", — „Purpurhavet").

Havets Bevægelser ere tre. Bølgeslaget, der er en Følge af Vindens Tryk, naaer maaske neppe til 1000 Fods Dybde. Ude paa det aabne Hav naa Bølgerne kun en Højde af 16—32 Fod, men i Brændingen ved Kysterne kunne de være meget højere. — Tidevandet, der bevirkes ved Maanens og Solens Tiltrækning („Springflod", — „Nipflod"), kan kun fremkomme paa en meget stor Havflade, og selv Flodbølgen ved vore Kyster opstaaer først af i det store Hav, og gaaer derfra igjennem det indiske og det atlantiske Hav o. s. v. I omtrent 6 Timer er det Flod og i omtrent 6 Timer Ebbe. I de aabne Have hæver Flodbølgen sig kun nogle faa Fod i Vejret; men i smalle Fjorde og Bugter kan den stige meget højere f. Ex. ved St. Malo og Avon 30—40, i Fundybugten endog 100 Fod. Paa enkelte Steder fremkalder Tidevandet Malstrømme. — Strømningerne, der maa betragtes som „oceaniske Floder", har man lært at kjende ved Temperaturmaalinger og ved Drivprodukter. Man maa adskille dem i Ækvatorialstrømme og Polarstrømme. Bedst kjendt er den store Strøm i det atlantiske Hav. Fra Guineabugten løber en Ækvatorialstrøm tværsover Atlanterhavet og ind i det amerikanske Middelhav; efter at være kommet igjennem den mexicanske Golf, faaer den Navnet

Golfstrømmen og løber i østlig Retning tilbage over Atlanterhavet («Mar di sargasso», — Columbus). I Floridastrædet har Golfstrømmen en Hastighed af 1 Mil i Timen eller mere end Rhinen paa dens mellemste Løb. I den nordlige Del af sit Løb træffer Golfstrømmen sammen med Polarstrømme. — I det store Hav er ogsaa en Ækvatorialstrøm, som løber fra Øst til Vest; endel heraf samler sig og løber imod Øst for at danne Kuro Sivo eller den japanske Strøm, der svarer til Golfstrømmen. Fra Sydpolaregnene kommer en Koldvandsstrøm, der kaldes Humboldtsstrømmen eller den peruanske Kyststrøm og som løber langs Sydamerikas Vestkyst til henimod Ækvator. — Ogsaa i det indiske Hav findes lignende Strømninger.

Landet.

Det er rimeligt, at Jorden bestaaer af en ildflydende Masse, der er omgiven af en 5—6 Mile tyk Skorpe, og at Vulkanerne maa betragtes som Skorstene, hvorigjennem det Indre staaer i Forbindelse med Overfladen. Jordlagene have forskjellig Oprindelse, idet nogle ere fremkomne ved Ildens, og andre ved andets Virkninger („plutoniske" og „neptuniske Lag"). I Geologien adskiller man følgende Dannelser fra den ældste Tid til nu: 1) Urdannelsen (hertil hører f. Ex. Granitgnejsen i Skandinavien), 2) Overgangsdannelsen (endel af Bornholm, Kristiania), 3) Kuldannelsen (England), 4) den permiske Dannelse (Rusland), 5-6) Trias og Juradannelsen (endel af Bornholm), 7) Kridtdannelsen (de østlige Dele af Danmark), 8) Tertiærdannelsen (de vestlige Dele af Danmark), 9) Diluvialdannelserne (Ler- Grus- og Sandlag hos os), 10) Alluvialdannelserne (Klitter, Marsk o. s. v.).

Af virksomme Vulkaner findes ifølge Humboldt 225 paa Jorden. De egentlige Vulkaner udstøde Lava, Vanddampe og Luftarter; vulkanske Eftervirkninger ere Mofetterne eller Luftvulkanerne, der udstøde Luft (Kulsyre i Giftdalen paa Java, — Kulbrinte ved Baku), Macaluberne eller Dyndvulkanerne, der udstøde Dynd (Island, — Sicilien, — Turbaco) og Thermerne eller de hede Kilder.

Som en Følge af at Dampe fra den underjordiske Ild søge at gjennembryde Jordskorpen, opstaaer Jordskjælv, der undertiden maa over uhyre Strækninger (Jordskjælvet 1755 naaede over $\frac{1}{8}$ af Jordens Overflade). Vulkanernes Udbredning fremhyder den Særegenhed, at de næsten alle ligge i Nærheden af Havet, og de fleste findes tillige omkring det store Hav.

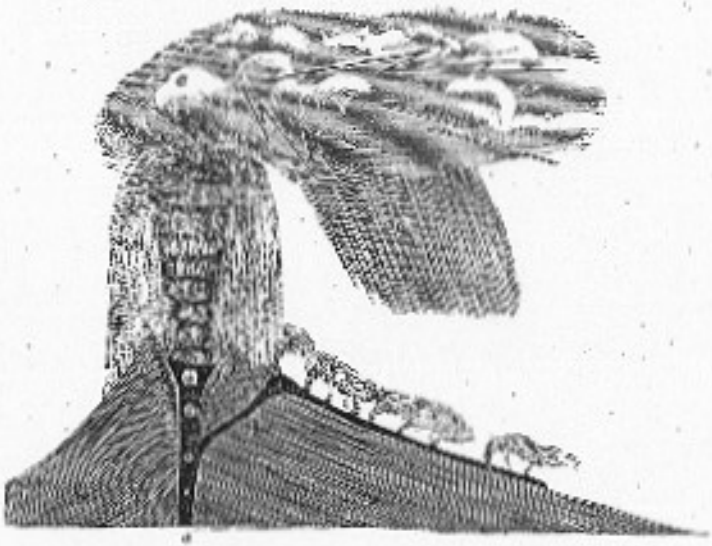

Ideelt Gjennemsnit af en Vulkan i Udbrud.

a. Den med Lava udfyldte Aabning indi Jorden. b. Krateret. c. den vulkanske Ely. d. Dampbobler. e. Regnen. f. De faldende Askemasser. g. Sidevaabning. h. Fumevaler.

Dyndvulkaner ved Turbaco ikke langt fra St. Martas Snehjerge.

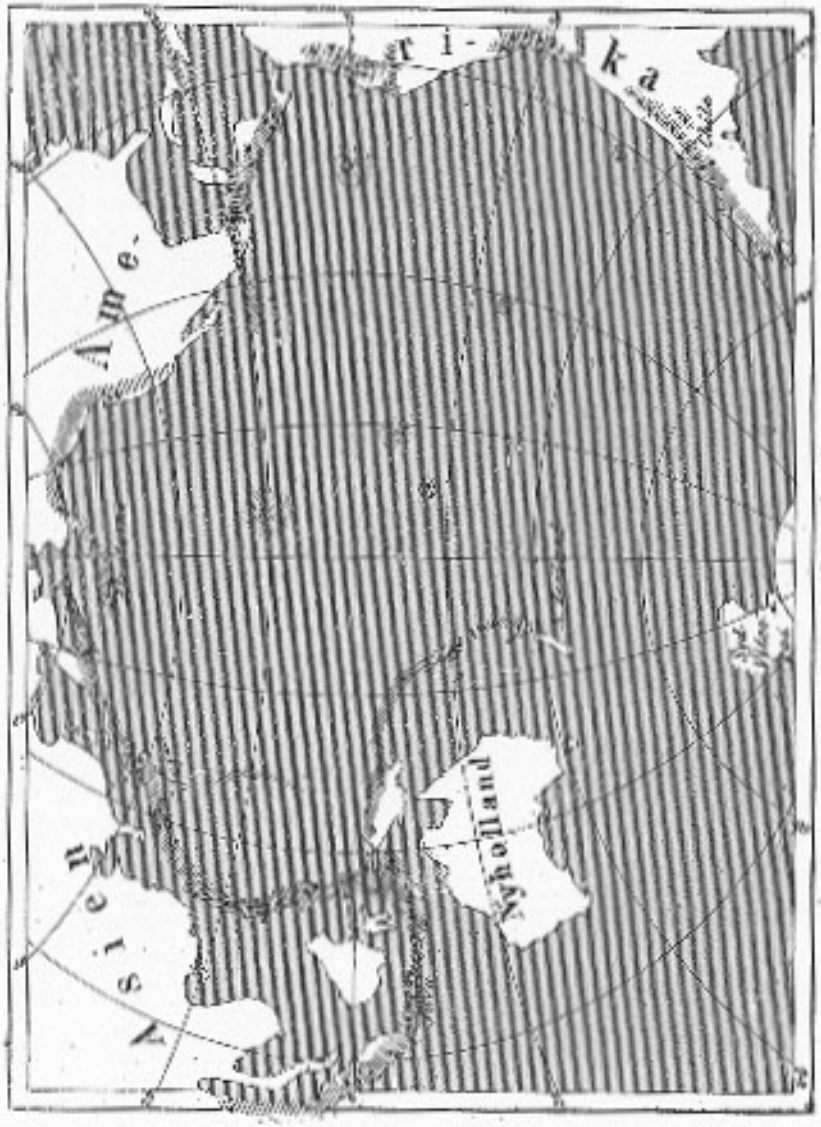

Kaart over den store Vulkanskrybe.

Nøjagtige Højdemaalinger begyndte man først at anstille i forrige Aarhundrede. Pico de Teyde havde længe været antaget for Jordens højeste Punkt; men Bouguer og Condamine viste ved „den peruanske Gradmaaling", at Chimborazo er langt højere; i 1820 erfarede man, at Chimborazo staaer meget tilbage for Himalaja, og senere sandt man, at det endog er lavere end andre Punkter i

Amerika. Som Verdens Kulminationspunkter betragtes for Tiden Mount Everest og et Punkt i Kyenlyn.

Luften.

Luftens Varme er af særdeles Vigtighed i geografisk Henseende. Jo mere lodret Solstraalerne falde, desto stærkere varme de, og Varmen aftager derfor i det Hele fra Ækvator til Polerne; men denne Aftagelse er ikke regelmæssig, og det mathematiske Klima stemmer derfor ikke overens med Virkeligheden. Støttet paa Thermometermaalinger, forbinder man efter Humboldt paa Kaartet alle de Punkter, der have samme aarlige Middelvarme, ved Linier (Aarsvarmelinier eller Isothermer), ligesom Punkter med samme aarlige Sommer- eller Vintervarme (Sommer- og Vintervarmelinier eller Isotherer og Isochimener). Disse Linier have et meget uregelmæssigt Løb; i den hede Zone løbe de dog temmelig regelmæssig, men udenfor denne tiltager Uregelmæssigheden, og den er størst imellem 40—50° Br. („Fastlands- og Øklima"). — Aarstiderne i den hede Zone ere to, i den tempererede Zone fire, og i den kolde Zone to.

Luftens Fugtighed er ogsaa af stor Vigtighed i geografisk Henseende. I Luften findes altid endel Vanddampe; men de blive først synlige ved Afkjøling og fremtræde da under forskjellige Former (Skyer og Taage, — Regn, Sne og Hagel, — Dug og Rimfrost). Regnmængden er størst i den hede Zone, skjøndt Regndagenes Antal der er færre end længere borte fra Ækvator, idet Nedslaget hyergang er uhyre stort („det regner i Tone og ikke i Draaber"). Efter Regnen adskiller man Jorden i forskjellige Bælter: 1. Sommerregnens Bælte indbefatter den hede Zone og har en Regntid og en tør Tid (under Ækvator to Regntider); Regntiden falder, naar Solen staaer højest paa Himlen (i Afrika ligger imod Nord og Syd „et regnløst Bælte", indbefattende Sahara og Kalahari). 2. Vinterregnens Bælte indbefatter de varmere Dele af de tempererede Zoner, saaledes i den gamle Verden Middelhavslandene og Kaplandet. 3. Det vedvarende Regnbælte indbefatter det øvrige af de temperrede samt de kolde Zoner. — Sne falder selvfølgelig ikke i Vaulandet af den hede Zone, og selv i de sydligste Dele af Europa er Sne ukjendt i Lavlandet. De mange Uregelmæssigheder i Varmens og Fugtighedens Fordeling bevirke, at der ikke kan opstilles en til de enkelte Steder passende Regel for Snelinjens Højde i de forskjellige Egne og selv under samme Breddegrad ligger den i forskjellig Højde.

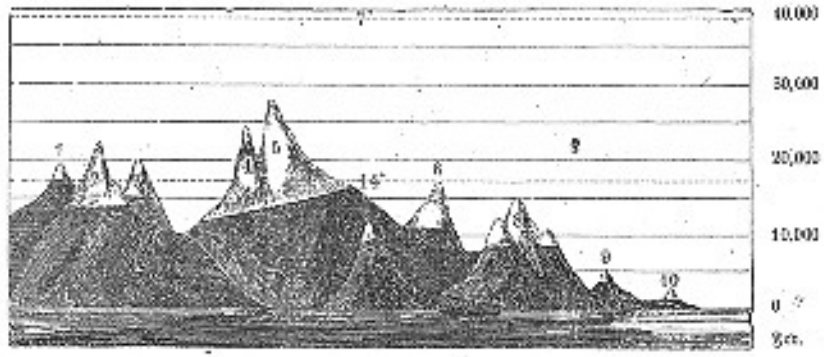

Snelinjens Højde paa forskjellige Bjerge.

Nr. 1—3 forestille tre af Amerikas højeste Bjerge, nemlig Illimani, Aconcagua og Chimborazo; noget Illimani ligger 225 Mile længere borte fra Ækvator end Chimborazo, ligger Snelinjen betydelig højere paa Illimani. — Nr. 4—5 forestille to af Himalajas højeste Punkter, nemlig Sjamalari og Dabalagiri; den venstre Side angiver Snelinjen paa Sydsiden, og den højre Snelinjen paa Nordsiden af Himalaja. — Nr. 6 forestiller Elbrus, Nr. 7 Pyrenæerne, Nr. 8 Alperne, Nr. 9 Sulitjelma og Nr. 10 Magero.

Vindene ere det tredie klimatiske Moment, som er af Vigtighed i geografisk Henseende. I den hede Zone af det atlantiske og det store Hav blæser der stadig en mild Østenvind, Passaten kaldet; Nord for Ækvator er den nordøstlig og Syd for Ækvator sydøstlig. Paa det Sted, hvor de to Passater mødes, ligger det stille Bælte (Calmernes Region), i hvilket Vindstillet ofte afbrydes af frygtelige Vindstød med Lynild og Torden. I det indiske Hav erstattes Passaten af Monsunerne, der om Sommeren blæse fra Sydvest og om Vinteren fra Nordøst. Udenfor den tropiske Zone ere Vindene mere forandrelige. — Særegne Vindforhold ere Orkanerne (Cycloner, Tejfuner), der især forekomme i den hede Zone, og Ørkenvindene, der opstaa i Ørkener og som strække sig langt bort fra dem (Samum, Sciroco, Føhn).

Luftens Tryk tiltager med Dybden og aftager med Højden; Barometret benyttes derfor ogsaa til Højdemaalinger. Luftens Elektricitet, der fremkalder Lynild og Torden, bryder stærkest frem i de varme Klimater, og i de kolde Klimater er det overmaade sjeldent, at det lyner og tordner.

Planteverdenen.

Læren om Planternes Udbredning eller Plantegeografien er først fremstillet af Humboldt og senere behandlet bl. A. af Schouw. Af de Momenter, som ere af Vigtighed for Planternes Udbredning, maa man især fremhæve Varmen og Fugtigheden; mindre vigtige ere Jordbunden, Plantevandringerne o. s. v.

Schouw inddelte Jorden i plantegeografiske Riger, 25 i Alt; men denne Inddeling er ikke holdbar. Af større Værdi er derimod Jordens Inddeling i plantegeografiske Bælter og heraf maa man adskille: 1. Det tropiske Bælte fra Ækvator til Vendekredsene. Planteverdenen optræder der med en overordentlig Fylde og Mangfoldighed („Urskove"), og de dyrkede Planter ere ligeledes en stor Mængde. 2. De subtropiske Bælter gaa paa den nordlige Halvkugle til 34° og paa den sydlige Halvkugle til 40° Br. Fylden og Mangfoldigheden er langtfra saa stor som i det tropiske Bælte, men der er dog en Mængde Arter; mange tropiske Plantefamilier som Palmer og træagtige Græsser have Repræsentanter i dette Bælte (Kaplandet og Avstrallandet, som høre hertil, udmærke sig ved deres Rigdom paa Arter og tillige paa ejendommelige Former). 3. De tempererede Bælter gaa fra de subtropiske Bælter indtil 58° n. og s. Br. I den varmere Del heraf (Middelhavslandene f. Ex.) ere enkelte Repræsentanter for tropiske Plantefamilier, og Skovene dannes af altidgrønne Løvtræer. I den koldere Del heraf dannes Skovene dels af sommergrønne Løvtræer og dels af Naaletræer; Engstrækninger ere bevoxede med selskabeligt voxende Græsser og Halvgræsser. 4. Polarbælterne naa fra 58° n. og s. Br. til saa langt henimod Polerne, som der overhovedet findes Planter. En stor Modsætning frembringes i disse Bælter ved Tilstedeværelsen eller Manglen af Skov, og herefter deler man dem i en subarktisk og en arktisk Afdeling. — Skovgrændsen gjør store Boininger paa den nordlige Halvkugle og naaer paa den skandinaviske Halvø til 71° og i Sibirien til 57°, i Nordamerika mod Vest til 67° og imod Øst til 57° Br. (paa den sydlige Halvkugle naaer Skoven saa langt ned, som der findes Fastland).

Paa Grund af den sydlige Halvkugles oceaniske Karakter er der en stor Modsætning imellem mange Planters Udbredning imod Nord og imod Syd. Da Vinteren paa den sydlige Halvkugle er forholdsvis varm, gaa mange tropiske Former langt ned imod Syd som f. Ex. Bregnetræer og snyltende Gjøgeurter; men af den oceaniske Karakter følger tillige, at Temperaturen allerede i lang Afstand fra Sydpolen stadig er for lav til at begunstige Plantevæxten, og

Planterne høre derfor tidligt op imod Syd. Paa den sydlige Halvkugle naaer den sidste Blomsterplante, en Græsart, kun til 62°, og paa 64½ er der ikke mere nogen Landplante; paa den nordlige Halvkugle naa Blomsterplanterne næsten 300 Mile længere bort fra Ækvator end paa den sydlige, og selv paa 80½° n. Br. har man truffet 10 Arter af Blomsterplanter.

Paa Grund af Varmens Aftagelse med Højden maa man ogsaa lægge Mærke til de forskjellige Højdebælter eller Regioner, og man kan i et tropisk Land som f. Ex. Quito paa en meget kort Tid foretage en botanisk Vandring igjennem alle Plantebælterne fra Ækvator til Polerne. Det er ikke muligt at give en til de enkelte Steder svarende Regel for den Højde, hvori man træffer de enkelte Regioner. I Almindelighed kan man dog sige, at paa et Bjerg i den hede Zone naaer den tropiske Region fra Havfladen til 4000 Fods Højde, dernæst følger den subtropiske Region, de altidgrønne Løvtræers Region, de sommergrønne Løvtræers Region, Naaletræernes Region, Alperosernes Region og Fjeldurternes Region — hver indbefattende 2000 Fod; tilsidst kommer den evige Sne. Udenfor den hede Zone gjensinder man i det Hele den samme Regel dog saaledes, at Regionernes Antal aftager, jo længere man kommer bort fra Ækvator og tillige i Almindelighed saaledes, at den nederste Region naaer fra Havfladen til 4000 Fods Højde.

Kulturplanterne ere overmaade mange, og man regner, at der i de evropæiske Haver alene dyrkes 24—2500 Arter. Man kan adskille Kulturplanterne i tre store Grupper, nemlig Brødplanterne, Beklædningsplanterne og Luxusplanterne.

Brødplanterne d. v. s. ikke alene de Planter, som bruges til Brød, men ogsaa dem, der træde i Stedet for Brød, bestaa især af Urter, og det er kun ganske faa Træarter, som høre dertil. Brødgrændsen falder omtrent sammen med Skovgrændsen. De vigtigste Brødplanter ere Kornsorterne (Cerealierne), hvoraf Byggen naaer til 70° i Skandinavien og 62° i Sibirien, Havren og Rugen til henholdsvis 65° og 62°, Hveden til 62° og 58°. Fortrinsvis tropiske Kornsorter ere Majsen og Risen, og af disse naaer navnlig Majsen langt bort fra Tropezonen. Af andre Brødplanter kan man fremhæve Kartoflen, der dyrkes fra Grønland til Grændsen af den hede Zone. I Stedet for Kartoflen dyrker man i den hede Zone mange andre Planter som f. Ex. Tarroen, Yamsen og Bataten (Navnet „Potet" i det danske Landskabsmaal, Norsk, Svensk og Engelsk kommer af Batat). Af Træer, der tjene til Brødmiddel, maa man nævne Brød-

frugttræet, Daddelpalmen, Sagopalmen og Pisangen. Til Brødplanter kan man ogsaa henregne Sukkerrøret og Runkelroen.

Beklædningsplanter ere f. Ex. Bomuldsplanten, der naaer til Castellamare, Seres og som en ren Undtagelse til Krim (45° n. Br.) samt Hørren og Hampen.

Luxusplanterne afgive berusende Drikke saaledes som Vinranken (saadanne Drikke faaes ogsaa af forskjellige Græsarter) og Vinpalmen, eller nærende Drikke som Kaffetræet, Thebusken og Kakaotræet; andre Luxusplanter ere f. Ex. Tobakken og Opiumsplanten samt Krydderiplanterne.

Mennesket.

Da man ved saa lidt Besked om Folkemængden i China og Afrika, kan man ikke med Sikkerhed sige, hvormange Mennesker der i det Hele findes paa Jorden. Man plejer i Almindelighed at antage, at Jorden i Alt er beboet af 12—1300 Mill. Mennesker, hvoraf Europa har 270, Amerika 60 og Avstrallandet 2 Mill.

I forrige Aarhundrede opstillede Blumenbach de forskjellige Folkeslag i 5 Racer: den kavkasiske i Europa, Sydvestasien og Nordafrika (hvid Hudfarve), den mongolske i den største Del af Asien (gul Farve), den æthiopiske i en stor Del af Afrika (sort Farve), den amerikanske i Amerika (rød Farve) og den malajiske paa de indiske Øer og i Australien (brun Farve); men denne Inddeling er man nu gaaet bort fra, da den lider af altfor store Mangler. Det er imidlertid ikke kommet saavidt med det etnografiske Studium, at man har fundet en systematisk Inddeling af Menneskeslægten, som har vundet almindelig Anerkjendelse. Af de opstillede Systemer synes det af Prichard, ifølge hvilket der findes 7 Racer, at være det fuldkomneste; men selv dette System lader meget tilbage at ønske.

Ved Inddelingen af Menneskeslægten tager man ikke blot Hensyn til legemlige Kjendemærker (Hovedets og Ansigtets Form, Hudens og Haarets Farve), men ogsaa til Sprogene. Ansigtets Form er meget forskjellig, idet det snart er ovalt, snart rudeformet og snart fremragende. Sprogene, hvoraf der angives at være 850, dele sig i tre Grupper, nemlig Enstavelsessprogene, Flerstavelsessprogene og Bøjningssprogene.

I den følgende Liste ere de forskjellige Folk, som findes paa Jorden, stillede sammen i Grupper efter deres fysiske og sproglige Slægtskab:

I. Indoevropæerne.

1. Indierne indbefatte Hindnere og Sigener.
2. Iranierne indbefatte Parser, Tadsjiks, Afgaaer, Belutsjer, Kurder og Armeniere.
3. Slaverne indbefatte Russer, Polakker, Tjekker, Sydslaver, serbiske Vender og endelig som en særlig Afdeling Litaver.
4. Goterne indbefatte Tydskere, Englændere og Skandinaver.
5. Romanerne indbefatte Rumæner, Italienere, Rætoromaner, Franskmænd, Spaniere og Portugisere.
6. Grækerne. 7. Kelterne indbefatte Kymrer (Bretons og Walliser) og Gadheler (Gæler og Erser). 8. Albaneserne.

Af disse Folk tælle Indierne 100, Iranierne 20, Slaverne, Goterne og Romanerne hver 80 Mill.

II. Semiterne.

1. Araberne. 2. Syrerne (Drusjer og Maroniter). 3. Jøderne. 4. Kopterne. 5. Nubafolket. 6. Abessinierne. 7. Gallaerne. 8. Berberne (Kabyler, Tuareg, — Teda — Guantsjer).

Semiterne tælle i Alt 20 Mill., hvoraf de fleste ere Arabere.

III. Negerne (Djoloffernе, Mandingaerne o. s. v.) **IV. Hottentotterne** (de ægte Hottentotter, Buskmændene). **V. Papuaerne. VI. Alfuroerne. VII. Malajerne. VIII. Indianerne. IX. Eskimoerne.**

X. Turanerne.

1. Mantsjuerne. 2. Mongolerne. 3. Kalmukerne. 4. Kirgiserne. 5. Baskirerne. 6. Jakuterne. 7. Jukagirerne. 8. Kamtsjadalerne. 9. Japaneserne. 10. Tyrkerne (Osmaner, Turkomaner og Øsbeger) og 11. Finnerne (Smaagrupper i Rusland, Finlændere, Ester, Madjarer og Lapper).

XI. Sydostasiaterne.

1. Kineserne. 2. Indokineserne og 3. Tibetanerne.

En særegen Stilling indtage **XII. Dravirastammen, XIII. Kavkasusfolkene** og **XIV. Baskerne.**

Tillæg.

I. Om Udtalen af de geografiske Navne.

I det Foregaaende ere de danske, norske, svenske, tydske, hollandske, slaviske, engelske, franske, spanske, portugisiske og italienske Navne, — paa faa Undtagelser nær — givne i den Form, hvori de bruges i vedkommende Land. Ved de Sprog, som ligge fjernere fra vor Kultur, som de slaviske, det madjariske, det arabiske

o. s. v., ere Navnene — paa Undtagelser nær — gjengivne efter vedkommende Lands Form, men stavede paa dansk Maade (Accent over en Stavelse betyder, at den skal have Tonen). Ved de Navne, som høre til den første Gruppe, kan man mærke sig følgende Udtale:

I Svensk udtales g foran e, i, y, ä eller ö som j (Geste, Gøteborg).

Hollandsk udtales som Tysk, dog maa mærkes: de som e (Zevenaer), oe som u (Koevorden), ou som au (Gouda), ie som i (Nieuwerfeld), ij som ei (Zij), ui som øj (Sluis), u som y (Utrecht). Flamsk stemmer i Udtale overens med det Hollandske, dog maa man mærke, at y udtales som ej (Dyle).

I Spansk udtales qu som k (Antequera), b som v (Habana), g foran e, i og y som det tyske ch (Gibraltar), gue som ge (Figueras), j og x, hvilket sidste nu er afskaffet i Begyndelsen af et Ord, som det tyske ch (Jaen), c foran e og i som et formelskjært s (Cadiz), ll som j — fransk l mouillé (Sevilla), ñ som nj (Coruña). — I Portugisisk udtales qu som k (Manchique), j er ligt det franske j (Bajo), g foran e, i og u er ligt det franske g (Algesiras), lh som lj (Malhas), nh som nj (Minho), ou som o-u (Douro), ei som ei (Beira, Madeira). I disse to Sprog lægges Vægten paa sidste Stavelse, naar Ordet ender paa en Konsonant, og paa næstsidste Stavelse, naar det ender paa en Vokal (Almaden, Madrid); Undtagelser herfra betegnes med en Accent (Dobra Setúbal, Panamá).

I Italiensk udtales g foran e og i som dj (Genova), ch som k (Chioggia, Vecchia), sce og sci som sj (Vescia), ce og ci som tj (Lecce, Civita).

2. Forklaring af endel nordiske Stednavne.

Den største Interesse, som knytter sig til Stednavnene, er Anledning til efterfølgende Bemærkninger, der lejlighedsvis kunne komme til Anvendelse i Undersøgningen. De fleste Stednavne hos os kunne udledes af Oldnordisken, jævnfør skrive sig derimod fra den yngre katolske Tid, som f. Ex. Mariager, Maribo; Kapel (Capelle), Biskjærd eller Biskjærnd (oprindelig Skjærgaard), Bisrup (oprindelig Biskopstorp). Endnu hører hine Navne efter Adelsmænd som Billesborg (af Bille) o. s. v. Som Exempler paa Stavelser i nordiske Stednavne kan anføres:

Abel — al, den nigtigste Del (Adelby, Algade). Aadvor, ovnjar (Aagaardskov jordrejet til Andersskov). Å, i Gen. Ar, en Aa (Anrep). Bo — bol — bøl — balle — i Normandiet bruf, et Bolsted (Kalkerbo, Dybbøl, Langballe). Drag, en smal Tange (Dragør, Dragsholm). Fart — faare, et Færgested (Middelfart, Faarevejle). Fed, en smal Tange (Fedet ved Præsto, Egnsfjed). Hage — hove, en indhegnet Plads, deraf hagnad, en Indhegning (Hagnalsholm o: Hindsholm; Hagnathsgaal o: Hindsgaal). Hald, et Bjerg (Hald ved Viborg). Hammer, en Klippe (Hammershus). Helsing, afledt af Hals (Helsingør). Hjem — fornev em — um, et Landskab, Hjem (Fjerum, Ginbum, i Middelalderen Farhem, Gudhem; Om o: Odjem). Hol — i Norge hung — i England hangh, en Høj (Holbæk, Nordrehung). Holt, en Skov (Bøgholt). Horn, et Hjørne (Hornsherred). Hoved, i Engl. head, et Forbjerg (Kundshoved). Ild — i Engl. hill, en Høj (Onsild o: Odinshøj; Cheviot hill). Kjøb, et Kjøb (Liljeb, Dueskjøb). Kjøbing, en Kjøbstad (Ringkjøbing). Kal, en Top (Kolby, Kullen). Krog, et Hjørne (Drekrog). Løf — lev — lev, Arvegods (Sigersleu, Hacalosslev eller Hasleu o: Hasle). Lim, Kalk (Limfjorden). Ljung — fordr. jung, Lung (Jungshoved). Lugn — fordr. lund, lun, i Modsætning til vind — vend (Lunde). Løse — fordr. elfe, en Betegnelse for, at Nøget er indlost (Slagelse o: Slagelfe; Stenlose). Magle — mikla — mogel, (Mogledy, Millagaard,

Megeltorder). Mor, Hav (Marstrand). Medel — mejl, midt (Middelfart, Mellgaard). Minde — i Tydsk. münde — i Holland monder, muide — i Engl. mouth, Mundinq (Thorsminde, Travemünde, Dendermonde, Blyniouth). Nebbe, en Pynt (Nebbeflot). Næs — i Sles. nis — i Engl. ness (Aasens o: Aanæs; Vognse o: Vognæs; Hocsens o: Horsenæs af Hors, en Hest; Mols o: Molnæs). Ods, en Mynding (Randers o: Randers; Aarhus o: Aarøs; Vestrås jævnen Vestre Aaros; Ribarus af Ribelorn; Odds af Loelven). Rik, et Rige (Ellrik). Ryd — rud — rød, af at rydde jor Skov (Hillerød). Skanø, en fremgaende Landstrækning (Skagens Odde). Sør, Dønd (Soro). Stad — sted, en By (Thisted o: Thosted). Sør, sønder. Um — um, den gamle Dativform (Vangsum o: Vangers Ejendom; Ekrom forhen Aagerom o: Aagerjes Ejendom, ikke af L. annus Roma. Toft — i Normand. tot, en dateu Plads (Lundtoftr, Langetoft). Torp — trup — trup — strup — i Sverige orp, en Landsby (Esbondrup o: Esbernstorp; Skanderborg o: Skanthorpborg; Slieskorp af sle, et Nar; Bodarp o: Buestorp). Tun, en indhegnet Mark (Estilbstuna; Sigtuna). Tved — i Engl. twaith et ved Dyrkning afsondret Stykke Land (Bregentved af Bregner; Nastved). Vad — vejle, et Vadested (Dybvad, Faarevejle). Vang — vange — enge — ing, en indhegnet Mark. Varde — verd — vorthing, et Varm (Vordingborg). Ve — vi, et Offersted (Odense o: Odinsve; Viborg). Vid — jevnev ed — ede, en Skov (Sundved, Jarnvid; Aamede o: Aamvid). Vos, vis, Vesl. Vild, et Vald (Tidvilde o: Tiis Vald). Vend — vind, Vind (Vendsyssel). Virke en Befæstning (Danevirke; Southwark i London, forhen Sydvirke) Vold, — i Alexiallet velde, en Mark (Engqvelde af Engve). Vrag — rag, en Krog (Gammelvrag). Ør — øre — i Normandiet eur, en sandet Strandbred (Helsingør, Dragør, Hausleur). Øs, Øst. Øre — evre, overst i Modsætning til nedre (Smørumnedre, Smørumovre).

Mange Stednavne ere dannede af Navne paa Dyr og Planter, jvnr Skævrskovsherred af Bæver), Elgborn af Elg, et Elsdyr), Egernsjord (nu Ederusforder), Kalundborg (af Kalv, en Alike), Skjelskør (af Skjælskjør o: Muslinger). Andre Stednavne ere komne af Navne paa Personer, som Aastrup (o: Aagestrup af Aage), Elstrup (af Elsb), Ringsted (af Ring), Nestilde (af Nes? snarere af Hres eller Hors, en Hest), Saxkjøbing (af Saxe, Stubbekjøbing (af Stub), — eller af Navnene paa Guder, som Odense, Baldersbronde og Baldrev (af Balder), Fyrup (af Frejr) o. s. v.

Rettelser.

1ste Afdeling.

S. 11. „Det nordligste Forbjerg paa denne Halva er Kap Finisterre, de vestligste Kap la Roca", — l. „de vestligste Forbjerge paa denne Halvs ere Kap Finisterre og Kap la Rocca". — S. 14 „St. Johns", — l. „St. John".

2den Afdeling.

S. 12. „Arhangel", — l. „Arhangelsk". S. 16 „Njevskys", — l. „Njevsky" S. 17. „Sjevastopol", — l. „Sevastopol". S. 19. „Dollvert", — l. „Dollart" S. 26. „Vielitska" — l. „Vielitsjka". S. 30. „Krakav", — l. „Krakav" S. 31 „sine Moser", — l. „store Moser". S. 68. „Hysrum", — l. „Huysum" S. 84. „i Mans", — l. „i Maine". S. 108. „London 3½ Mill", — l. „London 3 Mill." S. 157. „Helt imod Nordost", — l. „Helt imod Nordvest". S. 15[illegible] „syv Afdelinger", — l. „jer Afdelinger". S. 160. „Bukurest", — l. „Bukuresjt" S. 173. „By: Jenisejsk" gaaer ud. S. 174 „og Patna" gaaer ud. S. 178 „170—180 Mill." — l. „omtrent 160 Mill." S. 179 „indoeuropaiske Folk" — l. „europaiske Folk". S. 212. „Östenvind" — l. „Orkenvind."

Island
Lap-
per.
Samojeder.
Fin-
lænd.
Uralske
Finner.
Stor-
rus
ser.
Baskir.
Est.
Hvide-
russer.
Lille-
russer.
Kir-
giser.
Tyd-
Po-
lak-
ker.
Rode-
russer.
Gr.
Fransk-
mænd.
Italie-
Rumæner.
Serber.
Spa-
niere.
Osman.

Skizze
til
JORDBUNDSKORT
over
Etatsraad Professor G Forchhammer.
SKAGERAK
KATTE
GATTET
NORDSØEN
VESTERHAVET
JYLLAND
SKAANE
SJÆLLAND
FYEN
SØNDEN
LOLLAND
FALSTER
ØSTERSØEN
HOLSTEN